

UNIWERSYTET EKONOMICZNY W POZNANIU

WYDZIAŁ GOSPODARKI MIĘDZYNARODOWEJ

Yanina Sialitskaya

**"KŁĄTWA BOGACTWA"
A POLITYKA GOSPODARCZA PAŃSTWA**

Rozprawa doktorska

Promotor:

prof. dr hab. Tomasz Rynarzewski, prof. zw. UEP

Promotor pomocniczy:

dr Katarzyna Nawrot

Poznań, 2013

Spis treści

Wstęp	4
Rozdział 1	
"Klątwa bogactwa" – paradoks rozwoju gospodarczego państw bogatych w złoża surowców naturalnych	13
1.1. Uwagi wstępne	13
1.2. Geneza problematyki "klątwy bogactwa"	13
1.3. Konceptualizacja pojęcia "klątwa bogactwa"	24
1.4. Przegląd badań empirycznych uzasadniających istnienie "klątwy bogactwa"	33
1.5. Założenia oraz schemat analityczny rozprawy doktorskiej	44
1.6. Podsumowanie	53
Rozdział 2	
Przyczyny występowania "klątwy bogactwa"	54
2.1. Uwagi wstępne	54
2.2. Społeczno-polityczne przyczyny "klątwy bogactwa"	56
2.2.1. Polityka państwa jako przyczyna "klątwy bogactwa"	56
2.2.2. Zjawiska społeczne przyczyniające się do powstawania "klątwy bogactwa"	62
2.3. Makroekonomiczne przyczyny "klątwy bogactwa"	65
2.3.1. Przyczyny endogeniczne	66
2.3.2. Przyczyny egzogeniczne	75
2.4. Podsumowanie	81
Rozdział 3	
Środki polityki gospodarczej państwa stosowane w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa"	84
3.1. Uwagi wstępne	84
3.2. Uwarunkowania polityczno-społeczne a przeciwdziałanie "klątwie bogactwa"	86
3.3. Charakter współpracy państwa i przedsiębiorstwa wykonującego wydobycie	94
3.4. Polityka inwestycyjna państwa	108
3.5. Polityka fiskalna i monetarna państwa	112

3.6. Polityka narodowego funduszu surowcowego	114
3.7. Polityka funduszu obywatelskiego	120
3.8. Podsumowanie	124

Rozdział 4

Wyróżnienie krajów zasobnych w surowce, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa" - analiza empiryczna	125
4.1. Uwagi wstępne	125
4.2. Identyfikacja państw bogatych w złoża surowców naturalnych	129
4.3. Identyfikacja krajów, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa"	135
4.4. Podsumowanie	154

Rozdział 5

Analiza porównawcza środków polityki gospodarczej państwa stosowanych w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa" - ujęcie jakościowe	157
5.1. Uwagi wstępne	157
5.2. Norwegia - studium przypadku	158
5.3. Botswana - studium przypadku	169
5.4. Chile - studium przypadku	180
5.5. Podsumowanie	191

Zakończenie	199
--------------------------	-----

Bibliografia	209
---------------------------	-----

Spis tabel	234
-------------------------	-----

Spis rysunków	236
----------------------------	-----

Aneks	238
--------------------	-----

Wstęp

Odkrycie bogatych złóż surowców naturalnych oraz rozpoczęcie ich eksportu nieodzownie wiąże się ze znaczącymi zmianami w strukturze gospodarek krajów, które zdecydowały się na ich eksploatację, a także powoduje wytyczenie nowej ścieżki ich rozwoju. Wydawać by się mogło, że fakt odnalezienia surowców jest szansą i powinien wiązać się z istotnymi przemianami w życiu społeczno-gospodarczym kraju, powiększaniem dobrobytu jego obywateli, zmniejszeniem ubóstwa oraz umacnianiem pozycji państwa w świecie. W ciągu ostatnich czterdziestu lat uwaga badaczy ekonomii rozwoju oraz międzynarodowych stosunków gospodarczych skupiona jest jednak na paradoksalnej zmianie znaczenia surowców naturalnych dla długoterminowego rozwoju gospodarczo-społecznego państw ich eksporterów. Zauważono bowiem, że w wielu krajach bogatych w surowce notowane są gorsze wyniki rozwoju gospodarczego niż w państwach, których zasobność jest znikoma. Wniosek ten poparty jest wynikami badań empirycznych poświęconych rozwojowi wszystkich państw bogatych w surowce naturalne [między innymi Lal, Myint 1991; Auty 1993, 1994 a, 1995, 1998, 2001 a; Mikesell 1997; Sachs, Warner 1995, 1997, 1999; Mehlum, Moene, Torvik 2006], a także poszczególnym ich przypadkom [między innymi Auty 1986; Gelb 1988; Bulmar-Thomas 1994; Karl 1997; Mikesell 1997; Ross 2001 c; Sala-i-Martin, Subramanian 2003; Stevens 2003a, 2003b; Wright, Czelusta 2007; Ibrahim 2008].

Zjawisko osiągania gorszych wyników w zakresie rozwoju gospodarczego i redukcji ubóstwa przez państwa bogate w surowce naturalne w porównaniu z krajami, których zasobność w surowce jest znikoma, nazywane jest w literaturze przedmiotu "klątwą bogactwa" (ang. *resource curse*) [Auty 1993] lub inaczej "paradoksem obfitości" (ang. *paradox of plenty*)¹ [Karl 1997].

Niekorzystny wpływ zasobności w surowce na rozwój gospodarczy państw ich eksportujących został podjęty na forum nauk ekonomicznych na przełomie lat 50. i 60. XX w. W swoich pracach Prebisch [1950; 1964], Singer [1950] oraz Bhagwati [1958 a, 1958 b] zwracali uwagę, że państwa specjalizujące się w eksporcie produktów podstawowych, między innymi surowców, mogą osiągać gorsze wyniki w zakresie rozwoju

¹ Inne spotykane w literaturze nazewnictwo: "przekleństwo bogactwa", "przekleństwo zasobów naturalnych", "przekleństwo surowców", "klątwa surowcowa". W ramach niniejszej rozprawy doktorskiej pojęcia "klątwa bogactwa" i "paradoks obfitości" traktowane są jako tożsame.

gospodarczego, w porównaniu z krajami sprzedającymi na rynku międzynarodowym produkty przemysłowe.

Problematyka rozwoju krajów specjalizujących się w eksporcie surowców zyskała duże zainteresowanie organizacji międzynarodowych, naukowców z dziedzin ekonomii, politologii oraz historii, a także szerokiej opinii publicznej w latach 70. i 80. XX w., kiedy w wyniku kryzysu na międzynarodowym rynku surowców energetycznych nastąpiło głębokie załamanie gospodarcze w wielu krajach Ameryki Łacińskiej. W latach 60. XX w. niekorzystne zmiany gospodarcze wynikające z rozpoczęcia masowej sprzedaży nowoodkrytych surowców miały miejsce również w Holandii i Wielkiej Brytanii. Wysoki wzrost wydobycia oraz eksportu gazu ziemnego w ostatecznym efekcie spowodował bowiem destabilizację holenderskiej i brytyjskiej gospodarki oraz *quasi* recesję². Sytuacja zaistniała w Holandii i Wielkiej Brytanii potwierdziła możliwość występowania "klątwy bogactwa". W latach 1980-2012 powstało wiele prac mających na celu empiryczne uzasadnienie występowania zjawiska, ustalenie przyczyn jego istnienia oraz określenie możliwości przeciwdziałania "paradoksowi obfitości".

W celu potwierdzenia występowania "klątwy bogactwa" przeprowadzono wiele badań empirycznych [między innymi Nankani 1979; Gelb 1988; Auty 1993; Sachs, Warner 1995, 1997, 1999, 2001; Mikesell 1997; Gylfason 1999; Stevens 2003b; Neumayer 2004; Brunnschweiler 2007; Mehrara 2009; Caselli i Cunningham 2009]. W ciągu procesu ewolucji badań nad "paradoksem obfitości" rozważano również możliwe powody występowania tego zjawiska. W rezultacie określenia coraz to nowszych prawdopodobnych przyczyn, powstawały kolejne wymiary problematyki rozwoju państw bogatych w złoża surowców naturalnych. Zagadnienie "klątwy bogactwa" zyskało charakter złożony i wielowymiarowy, łącząc w sobie aspekty ekonomiczne, polityczne, społeczne i kulturowe.

W ramach literatury przedmiotu znaczna uwaga poświęcana jest również możliwościom przeciwdziałania "paradoksowi obfitości". W ciągu czterdziestu lat badań omawianego zagadnienia zaproponowano pewne rozwiązania i propozycje środków mających na celu przeciwdziałanie temu zjawisku. Część z nich, zastosowana w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych, okazała się nieskuteczna. W literaturze przedmiotu wskazywane są jednak przykłady państw (np. Norwegia, Australia, Kanada, Botswana, Chile,

² Sytuacja, która miała miejsce w Holandii i Wielkiej Brytanii w latach 1960-1970 została przedstawiona w drugim rozdziale niniejszej pracy w ramach analizy makroekonomicznych przyczyn występowania "klątwy bogactwa".

Malezja, Indonezja) [np. Larsen 2004, 2005; Stevens 2003 a, 2003 b], które stanowią odstępstwo od ogólnej tendencji działania "klątwy bogactwa", bowiem, pomimo posiadania bogatych złóż surowców naturalnych, osiągają korzystne rezultaty w sferze rozwoju gospodarczego. Wyniki badań sugerujące ucieczkę niektórych państw bogatych w surowce od problemu "klątwy" potwierdzają, że powinny istnieć środki pozwalające na przeciwdziałanie "paradoksowi obfitości", a w niektórych przypadkach na wykorzystanie faktu zasobności w surowce do przyspieszenia rozwoju gospodarczego. Dotychczas nie ustalono jednak jakie środki gwarantują skuteczne przeciwdziałanie "klątwie bogactwa". Nie przeprowadzono również syntetycznej analizy środków użytych w poszczególnych państwach bogatych w surowce, którym udało się uniknąć "paradoksu obfitości".

Problematyka rozwoju gospodarczo-społecznego państw bogatych w złoża surowców naturalnych jest tematem złożonym, jednak bardzo ważnym i aktualnym. Ogół zagadnień związanych z występowaniem "klątwy bogactwa" wzbudza duże zainteresowanie wśród światowych badaczy. Fenomen "paradoksu obfitości" jest jednym z najbardziej zaskakujących zjawisk współczesnej ekonomii rozwoju oraz międzynarodowych stosunków gospodarczych. Badanie zagadnień związanych z "paradoksem obfitości" jest kluczowe dla rozwoju krajów specjalizujących się w eksporcie zasobów naturalnych, zarówno zaangażowanych w wymianę międzynarodową przez dłuższy okres, jak i jej nowych uczestników. W związku z tym rozwój badań w omawianym zakresie jest istotny, zwłaszcza że istnieje szerokie pole badawcze w ramach którego wiele kwestii nadal wymaga dogłębnej analizy.

Problematyka rozwoju państw bogatych w złoża surowców naturalnych jest rzadko podejmowana w polskiej literaturze naukowej. Istnieje znikoma liczba opracowań poświęconych tej tematyce. Tak zwane kraje o surowcowym typie rozwoju lub kraje naftowe [Nawrot 2008; Deszczyński 2011; Domiter 2012] często ujęte są tylko jako składowa badań poświęconych problematyce rozwoju państw rozwijających się [między innymi Rynarzewski 1992 a, 1992 b, 2011, 2013; Janc 1994; Deszczyński 2001, 2002 a, 2002 b, 2005, 2011; Starzyk 2001; Milewski 2005; Piasecki 2007; Bąkiewicz, Żuławska 2010]. Pojęcia "klątwa bogactwa" oraz "choroba holenderska" pojawiają się sporadycznie w polskiej literaturze popularno-naukowej [Orłowski 2006; Rybarczyk, Kaciewicz 2007; Krajewski 2011]. Opracowaniem, które zasługuje na szczególną uwagę w dorobku polskiej literatury naukowej, podejmującym problematykę "klątwy bogactwa" jest praca Czernichowskiego, Kopińskiego i Polusa [2012].

W związku z identyfikacją luki badawczej konieczne jest przeprowadzenie pogłębionych badań teoretyczno-empirycznych, poświęconych problematyce rozwoju gospodarczego państw bogatych w złoża surowców naturalnych w kontekście występowania "klątwy bogactwa". W tym zakresie najbardziej istotne wydaje się znalezienie odpowiedzi na pytanie dotyczące możliwości przeciwdziałania "paradoksowi obfitości". Kluczowa uwaga badawcza w rozprawie została więc poświęcona możliwościom przeciwdziałania "klątwie bogactwa".

Rozważania w pracy skupiono na roli oraz środkach polityki gospodarczej państwa kraju bogatego w surowce naturalne, stosowanych w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa". Różne typy podmiotów gospodarczych, takie jak organizacje międzynarodowe, korporacje specjalizujące się w wydobywaniu i eksporcie surowców, organizacje pozarządowe oraz społeczeństwa zamieszkujące państwa bogate w złoża surowców naturalnych odgrywają istotną, komplementarną, rolę w przeciwdziałaniu "paradoksowi obfitości". Dokonanie analizy znaczenia wszystkich podmiotów jednocześnie jest trudne. Dodatkowo, wydaje się, że w początkowych fazach rozwoju, a zwłaszcza w momencie odkrycia oraz rozpoczęcia eksportu surowców naturalnych, podmiotem, który odgrywa najbardziej istotną i aktywną rolę w rozwoju gospodarki jest państwo. W ramach niniejszej rozprawy doktorskiej postanowiono więc przeprowadzić analizę roli państwa w przeciwdziałaniu "klątwie bogactwa" w kontekście możliwości zastosowania konkretnych środków polityki gospodarczej.

Celem rozprawy doktorskiej jest ustalenie środków polityki gospodarczej państwa umożliwiających przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych.

Aby osiągnąć cel rozprawy określono szereg zadań badawczych. Należy do nich zaliczyć:

- sprecyzowanie terminologii związanej z problematyką rozwoju krajów bogatych w złoża surowców naturalnych,
- uzasadnienie występowania zjawiska "klątwy bogactwa",
- określenie pola badawczego problematyki występowania "klątwy bogactwa",
- identyfikację przyczyn "klątwy bogactwa",
- ustalenie makroekonomicznych zależności prowadzących do "klątwy bogactwa",
- określenie podstawowych uwarunkowań polityczno-społecznych, umożliwiających skuteczne zastosowanie środków polityki gospodarczej w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa",

- wyróżnienie środków polityki gospodarczej mających na celu przeciwdziałanie "klątwe bogactwa" dla władz państw specjalizujących się w eksporcie surowców,
- identyfikację państw bogatych w złoża surowców, którym udało się przezwyciężyć "klątwe bogactwa",
- identyfikację środków polityki gospodarczej państwa przeciwdziałających "klątwe bogactwa" w krajach, którym udało się przezwyciężyć "paradoks obfitości".

Ze względu na wielowymiarowość problematyki występowania "paradoksu obfitości" (wymiar makroekonomiczny, polityczny, społeczny) jednoczesne uwzględnienie wszystkich wymiarów jest trudne. W celu zachowania przejrzystości oraz klarowności wyводу, rozważania przedstawione w rozprawie dotyczą głównie sfery makroekonomicznej. Szczegółowej analizie poddano makroekonomiczne przyczyny "klątwy bogactwa" oraz środki makroekonomicznej polityki państwa, mające na celu przeciwdziałanie "paradoksowi obfitości". W pracy uwzględniono wyłącznie te kwestie polityczne i społeczne, których analiza jest istotna z punktu widzenia celu pracy.

W rozprawie przyjęto dwie hipotezy badawcze. Treść pierwszej z nich odnosi się do charakterystyki państw, którym udało się uniknąć "klątwy bogactwa" mimo specjalizacji w eksporcie surowców naturalnych. Założono, że poziom rozwoju gospodarczego nie jest głównym determinantem możliwości uniknięcia "klątwy bogactwa", a wśród krajów, którym powiodło się w uniknięciu tego zjawiska są zarówno kraje rozwinięte jak i rozwijające się bogate w złoża surowców. W związku z powyższym przyjęto następującą hipotezę:

uniknięcie "klątwy bogactwa" jest możliwe zarówno w przypadku krajów rozwiniętych jak i rozwijających się bogatych w złoża surowców naturalnych.

Druga hipoteza odnosi się do polityki gospodarczej państwa stosowanej w kontekście przeciwdziałania "klątwe bogactwa". Na podstawie wstępnej analizy uwarunkowań rozwoju krajów bogatych w surowce, którym udało się uniknąć "paradoksu obfitości" stwierdzono, że jednym z kluczowych czynników przeciwdziałania "klątwe bogactwa" jest zastosowanie przez władze państwa określonych środków polityki gospodarczej. Przy tym polityka powinna być realizowana w sposób świadomy i racjonalny. Zwrócono również uwagę na istotne znaczenie uwarunkowań polityczno-społecznych w których prowadzono politykę gospodarczą przeciwdziałającą "paradoksowi obfitości". W związku z tym w rozprawie postawiono drugą hipotezę badawczą, która brzmi:

państwo dysponuje środkami polityki gospodarczej, których racjonalne zastosowanie, przy spełnieniu określonych uwarunkowań polityczno-społecznych, umożliwia przeciwdziałanie "klątwie bogactwa".

Sprecyzowany w rozprawie problem naukowy, przyjęte hipotezy, cel pracy oraz zadania badawcze, a także specyfika badanych państw zdecydowały o wyborze metod badawczych. Są to przede wszystkim metody analizy porównawczej i opisowej. Analiza porównawcza wydaje się odgrywać znaczącą rolę w badaniu problematyki rozwoju państw bogatych w surowce naturalne. Poszczególne kraje charakteryzują się dużą różnorodnością. Istnieje jednak wiele płaszczyzn, w których ich cele są tożsame. Dotyczy to przede wszystkim możliwości wykorzystania surowców do przyspieszenia tempa rozwoju gospodarczego.

W rozprawie zastosowano także elementy modelowania, statystyki opisowej, analizy wskaźnikowej oraz metodę studium przypadku. Praca ma charakter opisowo-empiryczny. W celu weryfikacji przyjętych hipotez w rozprawie przeprowadzono badanie uwarunkowań rozwoju gospodarczego państw bogatych w surowce w kontekście występowania "klątwy bogactwa". Zakres podmiotowy badania obejmuje kraje określone na podstawie przyjętych w rozprawie założeń jako bogate w złoża surowców naturalnych, do których zaliczono 51 państw - jedno państwo rozwinięte (Norwegię) oraz 50 krajów rozwijających się. Zakres czasowy badania obejmuje lata 1995-2011. Aby zobrazować dynamikę zachodzących zmian w krajach bogatych w surowce w pracy uwzględniono również okresy wcześniejsze (lata 1965-1995).

W celu przygotowania rozprawy doktorskiej w większości wykorzystano zagraniczną literaturę naukową w języku angielskim. Pozostałe pozycje to literatura w języku polskim i rosyjskim. W pracy wykorzystano także wyniki dotychczasowych badań empirycznych, których celem jest uzasadnienie występowania "klątwy bogactwa" oraz dane statystyczne, opublikowane przez organizacje międzynarodowe (między innymi Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Konferencję Narodów Zjednoczonych do spraw Handlu i Rozwoju) oraz rządy państw, dotyczące specyfiki rozwoju gospodarczego poszczególnych krajów bogatych w złoża surowców.

Koncepcja rozprawy doktorskiej wyraża się w jej układzie strukturalnym. Praca składa się z pięciu rozdziałów poprzedzonych wstępem oraz podsumowanych zakończeniem. Istotnym dodatkiem jest aneks, w którym przedstawiono zestawienia tabelaryczno-rysunkowe stanowiące uzupełnienie treści przedstawionych w rozprawie. Trzy pierwsze rozdziały pracy mają charakter teoretyczny. Dwa ostatnie rozdziały poświęcono natomiast wynikom badań o charakterze empirycznym i jakościowym.

W ramach pierwszego rozdziału jako cel przyjęto realizację trzech pierwszych zadań badawczych. We wstępnej części rozprawy przeprowadzono szczegółowy przegląd literatury przedmiotu. Krytyczna analiza dotychczasowego dorobku naukowego poświęconego "klątwe bogactwa" pozwoliła na uporządkowanie zagadnień związanych z problematyką występowania zjawiska. Przede wszystkim wyróżniono etapy rozwoju badań naukowych poświęconych "paradoksowi obfitości". Szczegółowo omówiono terminologię związaną z rozwojem państw bogatych w złoża surowców naturalnych. Ustalono ograniczenia istniejące w dotychczasowym dorobku literatury przedmiotu. Zidentyfikowano zagadnienia, w ramach konceptualizacji oraz operacjonalizacji których nie występuje jednomysłność wśród badaczy problematyki występowania "klątwy bogactwa". Ustalono, że tematyka rozwoju państw bogatych w złoża surowców naturalnych jest złożona oraz wielowymiarowa. Wyodrębniono trzy wymiary problematyki "klątwy bogactwa": makroekonomiczny, polityczny oraz społeczny. Sformułowano definicję "klątwy bogactwa". Przeprowadzono także krytyczną analizę wyników badań empirycznych uzasadniających istnienie zjawiska w ramach trzech wyróżnionych wymiarów problematyki, która umożliwiła uzasadnienie występowania "klątwy bogactwa". Szczegółowa analiza literatury przedmiotu pozwoliła na określenie pola badawczego problematyki "paradoksu obfitości". Wyróżniono trzy główne nurty badawcze problematyki "klątwy bogactwa". Omówiono różnice terminologiczne pojęć: "prewencja", "niwelacja", "zmiana" oraz "przeciwdziałanie" "klątwe bogactwa". Określono typy podmiotów gospodarczych odgrywające ważną rolę w przeciwdziałaniu "paradoksowi obfitości". Uzasadniono zasadność celu rozprawy. Przyjęto również szereg założeń badawczych w kwestiach terminologicznych i metodologicznych.

W drugim rozdziale pracy jako cel przyjęto realizację kolejnych dwóch zadań badawczych, mianowicie: identyfikację przyczyn powstawania "klątwy bogactwa" oraz przedstawienie zależności makroekonomicznych prowadzących do "paradoksu obfitości".

W pierwszej części rozdziału scharakteryzowano wybrane przyczyny społeczno-polityczne "klątwy bogactwa", istotne z punktu widzenia celu rozprawy oraz weryfikacji przyjętych hipotez badawczych. Przeprowadzono analizę dotychczasowych decyzji politycznych w sferze gospodarczo-społecznej, podjętych przez władze państw bogatych w złoża surowców naturalnych, znajdujących się pod wpływem "paradoksu obfitości", które wskazywane są w ramach dotychczasowej literatury przedmiotu, jako nieefektywne oraz przyczyniające się do pogłębienia problemu. Szczegółowo omówiono zagadnienia związane z: wprowadzeniem w państwach bogatych w surowce zmiany strategii handlu międzynarodowego na politykę uprzemysłowienia opartą o substytucję importu (ang. ISI -

Import Substitution Industrialization), rozwojem opartym na wykorzystaniu kredytów zagranicznych oraz nieefektywną strategią polityki inwestycyjnej. W pierwszej części rozdziału, dotyczącej przyczyn polityczno-społecznych występowania "klątwy bogactwa" przedstawiono również zjawiska społeczne przyczyniające się do powstania paradoksu. Między innymi dokonano charakterystyki zjawisk "pogoni za rentą" (ang. *rent-seeking*) oraz "pogoni za przejęciem renty" (ang. *rent-seizing*), scharakteryzowano pojęcia "państwa rentierskiego" (ang. *rentier states*) oraz "petro-państwa" (ang. *petro-state*).

Druga część rozdziału poświęcona została analizie makroekonomicznych przyczyn występowania "klątwy bogactwa" o charakterze endogenicznym i egzogenicznym. W ramach podrozdziału szczegółowo omówiono uwarunkowania występowania zjawiska "choroby holenderskiej". Przedstawiono sekwencję zjawisk wyjaśniającą niekorzystne oddziaływanie "choroby holenderskiej" na sytuację gospodarczą kraju specjalizującego się w eksporcie surowców naturalnych. Wyszczególniono zagrożenia związane z uzależnieniem rozwoju gospodarczego państwa bogatego w surowce od branży wydobywczej. Przeprowadzono analizę znaczenia niestabilności kształtowania się cen surowców naturalnych na rynku międzynarodowym, krótkotrwałości i niestabilności "boomów surowcowych" oraz długoterminowego pogarszania się warunków wymiany (ang. *terms of trade*) w kontekście występowania "klątwy bogactwa".

Szczegółowa analiza wybranych zagadnień pozwoliła na uporządkowanie przedstawianych w literaturze przedmiotu makroekonomicznych przyczyn "paradoksu obfitości" oraz wyodrębnienie przyczyn kluczowych. Wyróżniono również efekty występowania poszczególnych makroekonomicznych czynników przyczyniających się do powstawania "klątwy bogactwa".

W trzecim rozdziale pracy jako cel przyjęto realizację następujących zadań badawczych: określenie podstawowych uwarunkowań polityczno-społecznych, umożliwiających skuteczne zastosowanie środków polityki gospodarczej w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa" oraz wyróżnienie środków polityki gospodarczej mających na celu przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" dla władz państw specjalizujących się w eksporcie surowców.

Na podstawie analizy literatury przedmiotu w rozdziale wyróżniono podstawowe uwarunkowania polityczno-społeczne sprzyjające efektywnemu zastosowaniu środków polityki gospodarczej państwa przeciwdziałających "klątwie bogactwa". W tym celu omówiono, między innymi, wytyczne Karty Surowców Naturalnych (ang. *Natural Resource Charter*) dotyczące wymiaru polityczno-społecznego problematyki występowania "klątwy

bogactwa", zaprezentowano koncepcję Inicjatywy Przejrzystości w Branżach Wydobywczych (ang. *Extractive Industry Transparency Initiative (EITI)*), przedstawiono koncepcję wpływu rodzaju ustroju gospodarczego, obowiązującego w kraju bogatym w surowce, na możliwość przeciwdziałania "klątwe bogactwa". Szczegółowo omówiono następujące rodzaje ustrojów: państwo rozwojowe (ang. *developmental state* inaczej *hard state*) oraz państwo grabieżcze (ang. *predatory state* inaczej *weak state*). Na podstawie szczegółowej analizy literatury przedmiotu zidentyfikowano także główne narzędzia polityki gospodarczej państwa zaproponowane przez badaczy "klątwy bogactwa" oraz różnorodne podmioty gospodarcze zaangażowane w problematykę rozwoju państw bogatych w surowce w pięciu wyróżnionych kategoriach: charakteru współpracy państwa i przedsiębiorstwa wykonującego wydobycie, polityki inwestycyjnej państwa, polityki fiskalnej i monetarnej państwa, polityki narodowego funduszu surowcowego oraz polityki funduszu obywatelskiego. Wyodrębnione środki poddano dokładnej analizie w celu ustalenia sposobu ich funkcjonowania w ramach przeciwdziałania "klątwe bogactwa".

W czwartym rozdziale jako cel przyjęto identyfikację państw bogatych w złoża surowców, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa". W pierwszej kolejności, na podstawie założeń określonych w pierwszym rozdziale rozprawy, wyróżniono grupę państw bogatych w złoża surowców naturalnych. Jednocześnie dokonano klasyfikacji państw pod względem rozwoju gospodarczego, uzyskiwanego dochodu narodowego oraz z punktu widzenia reprezentowanych przez nie regionów geograficznych. Następnie wyróżniono grupę wskaźników, umożliwiających ocenę stopnia rozwoju gospodarczego kraju w kontekście zagadnienia "klątwy bogactwa". Analizując wybrane wskaźniki w latach 1995-2011 wyróżniono państwa, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa". Pośród nich znalazły się trzy kraje: jedno państwo rozwinięte (Norwegia) oraz dwa państwa rozwijające się (Botswana i Chile).

Rozważania w piątym rozdziale poświęcono identyfikacji środków polityki gospodarczej państwa przeciwdziałających "klątwe bogactwa" w krajach którym udało się przezwyciężyć "paradoks obfitości". Przy zastosowaniu metody studium przypadku przeprowadzono szczegółową analizę porównawczą sytuacji Norwegii, Botswany i Chile pod względem wykorzystanych środków polityki gospodarczej w kontekście przeciwdziałania "klątwe bogactwa".

W zakończeniu przedstawiono najistotniejsze wnioski wynikające z badania przeprowadzonego w rozprawie.

Rozdział 1

"Klątwa bogactwa" - paradoks rozwoju gospodarczego państw bogatych w złoża surowców naturalnych³

1.1. Uwagi wstępne

Wyniki wzrastającej liczby badań naukowych wykazują paradoksalną, w stosunku do tradycyjnego rozumowania, zależność pomiędzy rozwojem gospodarczym, a bogactwem zasobów naturalnych. W ciągu ostatnich czterech dekad znaczna liczba państw posiadających obfite złoża surowców oraz specjalizujących się w ich eksporcie, uzyskiwała gorsze wyniki rozwoju ekonomiczno-społecznego w porównaniu z krajami, których zasobność jest znikoma.

Problematyka rozwoju gospodarczego poszczególnych państw na świecie jest tematem złożonym. Wiele trudności terminologicznych i metodologicznych oraz brak jedności wśród badaczy w znaczący sposób komplikuje wszelkie próby badań i analiz przeprowadzanych w danej tematyce. Dodatkowo problematyka rozwoju państw bogatych w złoża surowców naturalnych jest tematem stosunkowo nowym. Niezbędne zatem jest, w pierwszej kolejności, przeprowadzenie szczegółowej analizy zagadnień z nią związanych. Umożliwi to przegląd literatury naukowej w przedmiotowej tematyce, przedstawienie oraz konceptualizacja terminologii, ocena wyników dotychczasowych badań empirycznych oraz wyznaczenie pola badawczego pracy.

1.2. Geneza problematyki "klątwy bogactwa"

W okresie poprzedzającym lata 60. XX w. fakt posiadania bogatych złóż zasobów naturalnych uznawano za jeden z podstawowych czynników warunkujących możliwość pomyślnego rozwoju kraju. W przypadku takich państw jak Stany Zjednoczone, Kanada lub Australia dostęp do źródeł surowcowych traktowano jako jeden z najważniejszych aspektów determinujących wzrost gospodarczy [Viner 1952; Lewis 1955; North 1963; Drake 1972; Balassa 1980; Krueger 1980]. Ginsburg twierdził, że posiadanie zróżnicowanych

³ Niektóre fragmenty rozdziału zostały opublikowane w artykułach autorki [Sialitskaya 2012, 2013].

oraz znacznych zapasów surowców naturalnych jest jednym z głównych wyznaczników szybkiego rozwoju ekonomicznego kraju [za: Higgins 1968, s. 222]. Doran [1984] podkreślał, że odkrycie oraz rozpoczęcie wydobycia złota w Australii umożliwiło napływ wykwalifikowanej siły roboczej z zagranicy oraz inwestycji zagranicznych, co w końcowym efekcie pozwoliło na dywersyfikację gospodarki oraz przyspieszenie wzrostu gospodarczego. North [1963] zaznaczał, że bogate zasoby surowców naturalnych były jednym z najważniejszych czynników determinujących rozwój gospodarki Stanów Zjednoczonych w latach 1815-1860.

Odkrycie obfitych złóż surowców naturalnych oraz rozpoczęcie ich masowego eksportu uznawano także za szansę na długotrwały oraz zrównoważony rozwój, przede wszystkim, dla państw rozwijających się. Zakładano bowiem, że w celu wyzwolenia się krajów, znajdujących się na niższym poziomie rozwoju ekonomicznego, z "błędnego koła ubóstwa", niezbędne jest wystąpienie w gospodarce "znacznego bodźca" inaczej "wielkiego pchnięcia" (ang. *big push*), który pozwoliłby na zmianę ścieżki ich rozwoju. Odkrycie bogactw surowcowych, np. dużych złóż ropy naftowej, gazu ziemnego, diamentów lub złota, traktowano jako jeden z takich impulsów [Rosenstein-Rodan 1961; Rostow 1961; Marphy, Schleifer, Vishny 1989].

Dane statystyczne z ostatnich czterech dekad nie potwierdzają jednak pozytywnych wyników ekonomicznych, związanych z posiadaniem znacznych zasobów naturalnych. Wśród państw rozwijających się największy sukces osiągnęły bowiem kraje, których zasobność w surowce jest znikoma, np. Taiwan, Korea Południowa, Singapur lub Hongkong. Wielu krajom bogatym w złoża surowców naturalnych (np. w przypadku Nigerii, Sierra Leone, Gwinei Równikowej, Gabonu, Republiki Konga, Jemenu, Czadu, Sudanu, Wenezueli, Boliwii, Ekwadoru, Azerbejdżanu oraz innych) nie udało się natomiast przezwyciężyć "błędnego koła ubóstwa" i wkroczyć na ścieżkę stabilnego, zrównoważonego rozwoju gospodarczego.

Wolniejszy rozwój gospodarczy państw specjalizujących się w eksporcie surowców jest jednym z najbardziej zaskakujących zjawisk współczesnej nauki, badającej uwarunkowania rozwoju ekonomiczno-społecznego krajów na świecie. Pierwsze podejrzania o możliwym negatywnym wpływie bogactwa na rozwój państwa pojawiły się w literaturze przedmiotu już w siedemnastym wieku. Próbowano wtedy wyjaśnić paradoksalne zmiany zaistniałe w sytuacji gospodarczej Hiszpanii. W wyniku kolonizacji Nowego Świata państwu udało się zdobyć dostęp do bogatych zasobów złota oraz innych metali szlachetnych. Szybki oraz obfity przyływ dochodowych surowców z ekspansji kolonialnej wprowadził Hiszpanię

w okres rozkwitu, przekształcając państwo w supermocarstwo Europy Zachodniej. Jednak niewłaściwe wykorzystanie zysków pochodzących z odkryć, w większości wydanych na kosztowne dobra luksusowe i wojny, doprowadziło Hiszpanię w połowie XVII wieku do bankructwa oraz osłabiło sytuację gospodarczą i polityczną państwa [Landes 1999].

Temat możliwego niekorzystnego wpływu bogatych złóż surowcowych na rozwój ekonomiczny państw ich eksportujących został podjęty na forum nauk ekonomicznych na przełomie lat 50. i 60. XX w. wraz z rozpoczęciem nowej fazy w ewolucji ekonomii rozwoju oraz zaangażowaniem do badań nad problematyką rozwoju gospodarczego naukowców pochodzących z państw rozwijających się. W swoich pracach Raul Prebisch [1950; 1964] ostrzegał, że państwa specjalizujące się w eksporcie produktów podstawowych, między innymi surowców, mogą osiągać gorsze wyniki w zakresie rozwoju ekonomicznego, w porównaniu z krajami sprzedającymi na rynku międzynarodowym produkty przemysłowe, w wyniku stałego długookresowego pogarszania się ich warunków wymiany. Zgodnie ze stanowiskiem Prebischa [1950, 1964] wolniejszy rozwój krajów rozwijających się jest rezultatem ich zależności ekonomicznej i politycznej od państw rozwiniętych. Zależność ta w znacznym stopniu wpływa na kształtowanie się uwarunkowań handlu międzynarodowego państw rozwijających się, które ze względu na zacofanie technologiczne zmuszone są do specjalizacji w produkcji dóbr podstawowych, najczęściej surowców, których eksport dostarcza relatywnie mniej korzyści. Prebisch zaznaczał, że produkty podstawowe charakteryzują się niższą elastycznością dochodową popytu niż wysoko przetworzone dobra przemysłowe. Oznacza to, że wraz ze wzrostem dochodów popyt na dobra przemysłowe wzrasta szybciej niż popyt na dobra podstawowe. Dodatkowo wnioski poparte zostały obserwacją, że państwa rozwinięte były skłonne do ustalania coraz wyższych cen za swoje towary przy cenach surowców pozostających na niezmiennym poziomie. Na podstawie opisanych rozważań Prebisch wnioskował, że ceny surowców będą w długim okresie się zmniejszać, w porównaniu do cen dóbr przemysłowych. Założenia opisane w teorii poparte zostały badaniem empirycznym zmian towarowych *terms of trade* dla Wielkiej Brytanii w latach 1876-1880, z których wynikała stała poprawa warunków wymiany kraju. Na podstawie uzyskanych wyników Prebisch założył, że zmiana warunków wymiany w kolejnych okresach nadal będzie pozytywna dla państw eksporterów wysoko przetworzonych dóbr przemysłowych, co uniemożliwi krajom rozwijającym

się specjalizującym się w eksporcie surowców naturalnych wejście na ścieżkę zrównoważonego rozwoju gospodarczego⁴.

Inną teorią powstałą w latach 1950 – 1960 w której treści zwraca się uwagę na niekorzystne relacje handlowe pomiędzy krajami rozwijającymi się specjalizującymi się w sprzedaży surowców a gospodarkami rozwiniętymi była przedstawiona w roku 1958 przez Jagdishu Bhagwati'ego [1958 a, 1958 b] teoria wzrostu zubożającego. Zgodnie z tą koncepcją zwiększenie produkcji i eksportu produktów podstawowych, głównie surowców naturalnych, nie będzie prowadziło do dynamicznego wzrostu gospodarczego w danym kraju ze względu na spadek relatywnej ceny surowca na rynku światowym oraz pogorszenie się warunków wymiany państwa. Wzrost dostępności surowców na rynku nie będzie bowiem prowadzić do szybkiego wzrostu popytu na nie.

W kolejnych latach przeprowadzono wiele analiz weryfikujących empirycznie koncepcję Prebisha-Singera. Publikacje Prebischa przyczyniły się także do powstania w roku 1974 koncepcji Nowego Międzynarodowego Ładu Ekonomicznego⁵. Po raz pierwszy w literaturze przedmiotu zwrócono także uwagę na możliwość wystąpienia negatywnej zależności pomiędzy bogactwem w surowce a rozwojem gospodarczym.

Uwaga szerokiej opinii publicznej, organizacji międzynarodowych, naukowców z dziedzin ekonomii, politologii oraz historii skupiona została ponownie na problematyce rozwoju krajów eksportujących surowce dopiero w latach 1970-1980, wraz z nadejściem szoku na międzynarodowym rynku ropy naftowej, kiedy gwałtowne zmiany cen "czarnego złota" spowodowały załamanie gospodarcze w wielu krajach Ameryki Łacińskiej [Neary, Van Wijbergen 1986; Gelb 1988; Auty 1993]. W roku 1988 powstała książka autorstwa

⁴ Niezależnie od badania Prebischa, do podobnych wniosków w tym samym okresie doszedł Hans Singer [1950]. W związku z tym teoria długoterminowego pogarszania się warunków wymiany krajów rozwijających się często jest nazywana teorią Prebischa-Singera.

⁵ Nowy Międzynarodowy Ład Ekonomiczny (ang. *New International Economic Order*) to zbiór propozycji zaprezentowanych w latach 70. XX w. przez kraje słabo rozwinięte oraz rozwijające się podczas kilku specjalnie zorganizowanych konferencji międzynarodowych Organizacji Narodów Zjednoczonych na temat problematyki rozwoju krajów rozwijających się. Głównym celem organizacji konferencji było zachęcenie do współpracy międzynarodowej na rzecz zmniejszenia różnic pomiędzy krajami rozwiniętymi i rozwijającymi się, zwiększenia niezależności ekonomicznej, eliminacji ubóstwa oraz wzrostu zatrudnienia w państwach rozwijających się [Budnikowski 2006, s. 398-399].

Alana Gelba [1988] pt. *"Oil Windfalls: Blessing Or Curse?"*, w której podjęto próbę wyjaśnienia zagadnień związanych z problematyką rozwoju ekonomicznego państw eksporterów surowców naturalnych. Natomiast w roku 1993, w książce pt. *"Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis"*, po raz pierwszy zostało użyte, przez Richarda Auty'ego [1993], pojęcie "klątwa bogactwa" (ang. *resource curse*).

Podejrzenia dotyczące negatywnego wpływu masowej zagranicznej sprzedaży surowców na rozwój ekonomiczny państwa ich eksportera nasiliły się po sytuacji, która zaistniała w Holandii po odkryciu w latach 60. XX w. znacznych złóż gazu ziemnego na wodach Morza Północnego. Masowe wydobycie oraz eksport gazu doprowadziły bowiem, w końcowym efekcie, do destabilizacji holenderskiej gospodarki oraz *quasi* recesji. Podobna sytuacja miała miejsce w Wielkiej Brytanii po odkryciu złóż ropy naftowej w roku 1969, również na wodach Morza Północnego. W wyniku zaistniałych zdarzeń powstał szereg prac naukowych w ramach których podjęto próbę wyjaśnienia negatywnego wpływu surowców na sytuację ekonomiczną Holandii oraz Wielkiej Brytanii [Corden, Neary 1982; Corden 1984; Hutchison 1990]. Określone zostało nowe pojęcie powiązane ze zjawiskiem "klątwy bogactwa" - "choroba holenderska" (ang. *Dutch Disease*) [The Economist 1977]^{6 7}. Jedną z najważniejszych publikacji powstałych w opisywanym okresie jest, napisana w roku 1982 przez Maxa Cordena i Petera Neary'ego, praca pt. *"Booming sector and de-industrialization in a small open economy"*, w której opracowany został podstawowy model "choroby holenderskiej"⁸.

W czerwcu 1994 roku w Waszyngtonie została zorganizowana przez Bank Światowy międzynarodowa konferencja poświęcona problematyce rozwoju gospodarczego państw specjalizujących się w eksporcie surowców⁹. Uczestniczyło w niej wielu specjalistów oraz

⁶ Pojęcie "choroby holenderskiej" (ang. *Dutch Disease*) po raz pierwszy przedstawiono w brytyjskim tygodniku *The Economist* w listopadzie 1977 roku.

⁷ Pojęcie "choroby holenderskiej" szczegółowo zostało opisane w drugim rozdziale niniejszej rozprawy doktorskiej.

⁸ Wśród innych autorów badających problematykę występowania *Dutch Disease* wymienić należy McKinnona [1976], Cordena [1984], Van Wijnbergena [1984], Fardmanesha [1986, 1991], Benjamina [1989], Davisa [1995], Torvika [2001], Matsena i Torvika [2005] oraz innych.

⁹ *Development, Environment and Mining: Enhancing the Contribution of the Mineral Industry to Sustainable Development*, United Nations Conference on Trade and Development, United

przedstawicieli z krajów bogatych w zasoby naturalne. Wyrażono liczne obawy na temat niepokojących zmian w kierunku postępu ekonomicznego krajów eksporterów surowców, co wpłynęło na dalszy rozwój badań naukowych poświęconych problematyce rozwoju krajów specjalizujących się w eksporcie surowców.

W latach 1980-1990 powstało wiele prac mających na celu empiryczne potwierdzenie istnienia zjawiska "klątwy bogactwa". W ramach kilku badań empirycznych, obejmujących swoim zasięgiem większość państw specjalizujących się w eksporcie surowców, przedstawiono dowód na stosunkowo wolniejsze tempo rozwoju gospodarczego krajów bogatych w zasoby naturalne [między innymi Nankani 1979; Gelb 1988; Auty 1993; Sachs, Warner 1995]. Jako jedno z najważniejszych oraz najbardziej wpływowych opracowań wymienić należy badanie Jeffrey'a Sachsa i Andrew Warnera z roku 1995. Na podstawie analizy zmian w sytuacji gospodarczej 95 krajów rozwijających się, na przestrzeni lat 1970-1989, udało im się potwierdzić tezę, że państwa, w których udział eksportu surowców w PKB jest wysoki, osiągały gorsze rezultaty wzrostu gospodarczego.

Wyniki empiryczne uzyskane przez Sachsa i Warnera poddane zostały krytyce [Stijns 2001; Maloney 2002; Brunnschweiler 2007]. Wynikało to przede wszystkim z faktu niesprawdzenia się stosowanej przez nich metody badawczej w innych okresach oraz problemu wyboru sposobu określenia poziomu zasobności państw w surowce. W swoich kolejnych publikacjach Sachs i Warner przeprowadzili dalsze analizy uzyskanych danych, w celu zniwelowania ograniczeń występujących w ich pierwszej pracy [Sachs, Warner 1997, 1999, 2001]. Powstało także wiele nowych opracowań empirycznych poświęconych problematyce państw eksporterów surowców. Poglądy Sachsa i Warnera rozwinęli w swoich pracach Mikesell [1997], Auty [1998], Gylfason [1999], Stevens [2003b], Neumayer [2004], Brunnschweiler [2007], Mehrara [2009], Caselli i Cunningham [2009] oraz inni¹⁰.

W latach 90. XX w. uwaga badaczy "klątwy bogactwa" zwrócona została na nowy aspekt występującego problemu rozwoju gospodarczego państw eksporterów surowców naturalnych. Zauważono bowiem, że duże wahania w dochodach uzyskiwanych ze sprzedaży surowców negatywnie wpływają na zachowanie władz krajów bogatych w ich złoża, co przyczynia się do wolniejszego rozwoju gospodarczego w długim okresie [Auty 1990;

Nations Environment Programme, World Bank, International Council on Metals and Environment, Washington, DC, June 1-3, 1994.

¹⁰ Szczegółowy przegląd badań empirycznych weryfikujących istnienie "klątwy bogactwa" przeprowadzono w czwartym podpunkcie niniejszego rozdziału rozprawy (pkt. 1.4.).

Rynarzewski 1992 a; Stevens 1996; Auty, Mikesell 1997; Ascher 1999; Ross 1999; Bulte, Damania, Deacon 2005; Robinson, Torvik, Verdier 2006]. Rozpoczęto dyskusję na forum nauk ekonomicznych, politologicznych i innych nauk społecznych na temat roli jaką odgrywa zachowanie władz państwa w zależnościach gospodarczych i społecznych prowadzących do powstania "klątwy bogactwa". Termin "paradoksu obfitości" został poszerzony o inne aspekty. Uznano, że duże dochody z eksportu surowców naturalnych prowadzą do wzrostu autarkii i osłabienia demokracji [Karl 1997; Wantchekon 1999; Ross 2001 a; Jensen, Wantchekon 2004; Bhattacharyya, Hodler 2010], niszczenia zdrowej konkurencji, obniżenia wolności gospodarczej, wzrostu korupcji [Leite, Weidmann 1999] i "pogoni za rentą"¹¹ [Lane, Tornell 1995; Sachs, Warner 1997; Auty 1998; Baland, Francois 2000], przestępczości i konfliktów wewnętrznych [Collier, Hoeffler 1998, 2005; Reynal-Querol 2002; Humphreys 2005]. Ponadto zwrócono uwagę, że "klątwa bogactwa" wpływa negatywnie na środowisko naturalne, wiąże się ze wzrostem naruszania praw człowieka [Ross 2001 b; Oxfam 2002; Save the Children 2003] oraz jest jedną z przyczyn pogłębienia się problemu "zawłaszczania ziemi"¹² i uchodźców wewnętrznych.

Na początku XXI wieku problematyką rozwoju państw bogatych w złoża surowców naturalnych zainteresowały się organizacje pozarządowe. W przeprowadzanych badaniach, między innymi przez zrzeszenie Oxfam America [Ross 2001 b], zwracano uwagę na skrajnie

¹¹ "Pogoń za rentą" (ang. *rent-seeking*) - termin opisujący zjawisko wywierania presji przez przedsiębiorstwa, organizacje, osoby fizyczne i inne grupy uczestniczące w życiu gospodarczym kraju na władze państwa w celu uzyskania korzyści finansowych. "Pogoń za rentą" w odróżnieniu od korupcji jest działaniem legalnym. Zjawisko ma jednak znaczny wpływ na ograniczenie swobody działalności gospodarczej oraz na niszczenie zdrowej konkurencji [Krueger 1974].

¹² "Zawłaszczanie ziemi" (ang. *land grabbing*) - w kontekście występowania "klątwy bogactwa" termin opisujący kontrowersyjne zjawisko dzierżawienia dużych obszarów ziemi w krajach rozwijających się przez międzynarodowe firmy przy wsparciu i zachęcie lokalnych władz. Ludność zamieszkująca dane obszary jest zazwyczaj wysiedlana, co wpływa na powstanie problemu uchodźców wewnętrznych. Pojęcie "zawłaszczania ziemi" początkowo dotyczyło sytuacji w których przyjęte ziemie wykorzystywano pod uprawę żywności oraz biopaliw przeznaczonych na eksport [Borras Jr., Franco 2010]. Obecnie pojawiają się również ostrzeżenia przed występowaniem zjawiska w rozwijających się państwach bogatych w surowce.

negatywny wpływ "paradoksu" przede wszystkim w biednych państwach rozwijających się. W podsumowaniu raportu *Extractive Sectors and the Poor* Michael Ross [2001 b] sugerował, że jedynym możliwym rozwiązaniem problemu powinno być zaprzestanie wydobycia i sprzedaży surowców przez słabo rozwinięte kraje bogate w złoża naturalne.

Ukazywanie się coraz bardziej radykalnych raportów poświęconych problematyce rozwoju państw eksporterów surowców naturalnych, jak również wejście na międzynarodowy rynek surowcowy nowych krajów, między innymi byłych Republiki Radzieckich – Azerbejdżanu i Kazachstanu, państw afrykańskich - Czadu i Angoli oraz krajów Azji Południowo-Wschodniej - Papuy-Nowej Gwinei i Timoru Wschodniego, wpłynęło na ponowną ocenę konieczności rozwiązania problemu paradoksu "klątwy bogactwa" przez Grupę Banku Światowego [The World Bank 2003] oraz Międzynarodowy Fundusz Walutowy. W roku 2000 Grupa Banku Światowego ogłosiła, że przeprowadzi kompleksowy przegląd swoich działań w sektorze przemysłu wydobywczego w odpowiedzi na obawy wyrażone przez wiele zainteresowanych stron. W roku 2003 opublikowany został, pod kierownictwem Salima, Raport Przemysłu Wydobywczego (ang. *Extractive Industries Review (EIR)*), w którym stwierdzono, że Grupa powinna zaangażować się w problematykę rozwoju państw bogatych w surowce, zwłaszcza w sferach redukcji ubóstwa, promowania zrównoważonego rozwoju, poprawienia jakości rządzenia, zmniejszenia zanieczyszczenia środowiska naturalnego, przestrzegania praw człowieka. W roku 2004 powstała Grupa Doradcza do Spraw Przemysłu Wydobywczego Banku Światowego (ang. *World Bank Extractive Industry Review Advisory Group*), której głównym celem działania jest informowanie o sytuacji w światowej branży wydobywczej oraz sporządzanie rekomendacji działań dla Banku Światowego. Od roku 2010 przygotowywany jest coroczny raport pt. "Grupa Banku Światowego w Przemysle Wydobywczym" (ang. *The World Bank Group in Extractive Industries*), w którym przedstawiane są działania Banku w ramach sektora surowcowego w poprzednim roku finansowym oraz wskazywane ogólne kierunki oraz cele działań na rok kolejny [The World Bank 2010, 2011].

Na początku XXI wieku do dyskusji na temat "klątwy bogactwa" dołączyły także niektóre korporacje, specjalizujące się w wydobyciu oraz sprzedaży surowców, lokujące inwestycje w krajach rozwijających się bogatych w złoża naturalne¹³. Przykładowo

¹³ Rola korporacji sektora wydobywczego dla rozwoju państw rozwijających się bogatych w surowce naturalne w kontekście występowania "klątwy bogactwa" oraz wpływ "paradoksu"

Międzynarodowe Konsorcjum Naftowe Azerbejdżanu znajdujące się pod przewodnictwem koncernu paliwowego BP zaprezentowało Międzynarodowej Korporacji Finansowej raport na temat wpływu rurociągu BTC oraz innych inwestycji w branży wydobywania ropy i gazu¹⁴ na sytuację gospodarczą Azerbejdżanu, Gruzji i Turcji [BP Azerbaijan, 2004]. Zainteresowanie problematyką "klątwy bogactwa" przez przedsiębiorstwa specjalizujące się w wydobywaniu oraz sprzedaży surowców spowodowane zostało wzrostem, w warunkach dynamicznie rozwijającego się procesu globalizacji, znaczenia uzyskania oraz utrzymania pozytywnej reputacji firmy. Etyczny charakter dokonywanych na świecie inwestycji jest jednym z kluczowych wyznaczników dobrego wizerunku korporacji. "Klątwa bogactwa" poprzez swój znaczący wpływ na zachowanie władz państwa bogatego w surowce może mieć negatywny wpływ na reputację przedsiębiorstwa. Wynikać to może z faktu występowania, w większości przypadków, ścisłej współpracy oraz zależności pomiędzy władzami państwa oraz zarządem korporacji dokonującej inwestycji w kraju. Choć w danym zakresie nie przeprowadzono jeszcze szczegółowych badań, wydarzenia zaistniałe w ostatnim dziesięcioleciu wydają się potwierdzać opisaną tezę. Przykładem służyć mogą skomplikowane stosunki pomiędzy grupą Shell i władzami Nigerii oraz wpływ tych relacji na wizerunek przedsiębiorstwa. Shell często określany jest w literaturze popularno-naukowej jako jedna ze światowych korporacji, która jest celem ataków obrońców praw człowieka i ekologów. Korporacja często jest oskarżana o wykazywanie nieetycznych zachowań w Nigerii. Wśród zarządów przedsiębiorstw transnarodowych występują także obawy, że "klątwa bogactwa" może mieć negatywny wpływ zarówno na wizerunek jak i na ogólny sukces działalności przedsiębiorstwa poprzez negatywny wpływ zjawiska na długoterminowy rozwój gospodarczy kraju bogatego w surowce.

Wraz z zaangażowaniem większej liczby podmiotów gospodarczych w badania nad problematyką rozwoju ekonomicznego państw bogatych w surowce (w przybliżeniu od roku 2003) zauważyć można występującą zmianę kierunków badań nad "paradoksem obfitości" (rysunek 1). W nowej fazie analiz uwaga badaczy w mniejszym stopniu skupiona została na empirycznym uzasadnieniu istnienia "klątwy". Zdecydowaną większość badań

na projekty realizowane przez korporacje jest stosunkowo nowym oraz niezbadanym dotychczas zagadnieniem w literaturze przedmiotu.

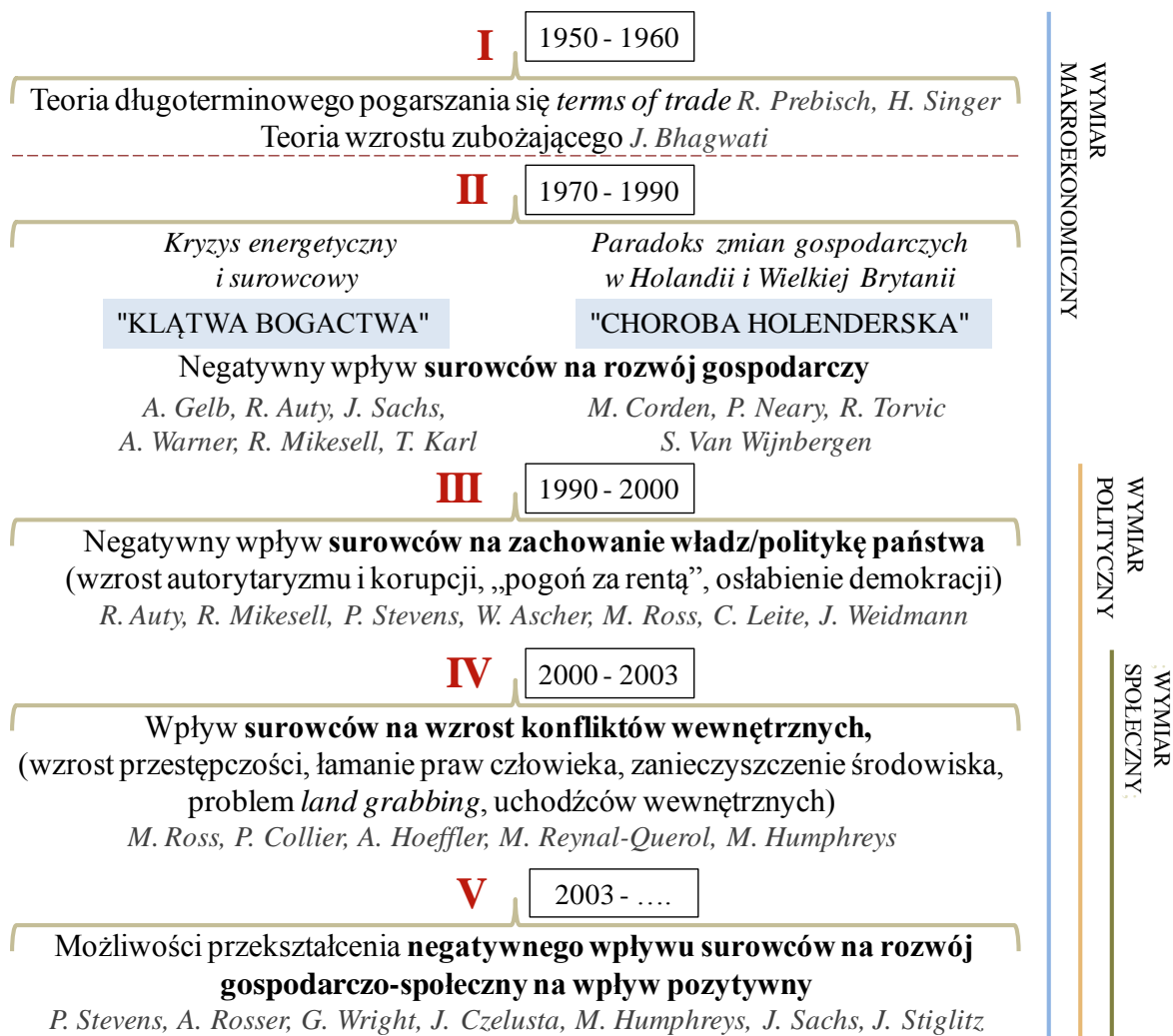
¹⁴ W ramach raportu dokonano analizy następujących inwestycji: ACG – złoża ropy naftowej Azeri, Chirag, Gunashli, BTC – rurociąg naftowy Baku-Tbilisi-Ceyhan, Shah Deniz/SCP – Gazociąg Południowokaukaski.

poświęcono analizie przyczyn jej występowania oraz znalezieniu możliwości rozwiązania problemu. Zmiana kierunku badań wynikała z faktu, że w literaturze przedmiotu zaczęto wskazywać przykłady państw (np. Norwegia, Australia, Kanada, Botswana, Chile, Indonezja, Malezja), potwierdzające wniosek, że oddziaływanie surowców nie koniecznie musi być negatywne lecz, przy zastosowaniu odpowiedniej strategii polityki gospodarczej, może mieć pozytywny wpływ na długoterminowy rozwój ekonomiczno-społeczny państw bogatych w surowce.

Etapy przeprowadzonych w ostatnich pięćdziesięciu latach badań naukowych, poświęconych problematyce rozwoju państw bogatych w złoża naturalne, w kontekście występowania "klątwy bogactwa" zobrazowano na rysunku 1.

Pierwszy etap badań nad możliwością negatywnego wpływu surowców na długoterminowy rozwój gospodarczy krajów specjalizujących się w ich eksporcie zapoczątkowały w latach 50. XX w. badania Prebischa i Singera oraz Bhagwati'ego. Chociaż wyniki przeprowadzonych analiz dotyczyły ogólnie pojmowanych produktów podstawowych, w tym surowców, stanowiły one pierwszy sygnał ostrzegający przed możliwością negatywnego oddziaływania bogactw naturalnych w długim okresie na sytuację ekonomiczną krajów ich eksporterów.

Kolejna faza badań została zainicjowana w latach 70. XX w. wraz z nadejściem kryzysu energetycznego i surowcowego. Niepokojące zmiany w kierunku rozwoju państw Ameryki Łacińskiej spowodowały powstanie licznych opracowań badawczych (w tym empirycznych) w których próbowano potwierdzić oraz wyjaśnić, za pomocą analiz makroekonomicznych, negatywny wpływ surowców na rozwój gospodarczy państw eksporterów zasobów naturalnych. W latach 80. XX w., po paradoksalnych zmianach w sytuacji gospodarczej Holandii i Wielkiej Brytanii, zaistniałych w wyniku odkrycia oraz rozpoczęcia eksportu zasobów gazu ziemnego i ropy naftowej, powstało wiele kolejnych opracowań analizujących "klątwę bogactwa" jako skutek zaistnienia "choroby holenderskiej". Większość badań przeprowadzonych w drugim etapie opisywanej chronologii poświęcono empirycznemu potwierdzeniu istnienia "paradoksu obfitości" oraz znalezieniu makroekonomicznych przyczyn występowania zjawiska.

Rysunek 1. Etapy rozwoju badań naukowych poświęconych "klątwie bogactwa"

Źródło: opracowanie własne

W latach 90. XX w. w analizach rozwoju gospodarczego krajów eksporterów zasobów naturalnych został obrany nowy kierunek. Zmieniła się bowiem perspektywa rozważań nad możliwymi przyczynami powstawania "klątwy". W nowej fali opracowań naukowych uwaga badaczy poświęcona została analizie negatywnego wpływu dochodów uzyskiwanych z eksportu surowców na zachowanie oraz jakość władz państwa bogatego w zasoby. Szczegółowej analizie została poddana poprawność oraz racjonalność podejmowanych przez władze krajów surowcowych decyzji związanych z zagospodarowaniem dużych zysków ze sprzedaży surowców. Za pomocą badań empirycznych próbowano także uzasadnić negatywną zależność pomiędzy zasobnością w surowce a wzrostem autorytaryzmu, osłabieniem demokracji, zwiększeniem się korupcji i "pogoni za rentą". W opisywanym

okresie jako najważniejszy powód powstania "klątwy bogactwa" wymienia się niepoprawną politykę gospodarczo-społeczną władz państw eksporterów surowców.

Wraz ze zwiększeniem zainteresowania "paradoksem obfitości" na początku XXI wieku organizacji pozarządowych rozpoczął się kolejny etap badań poświęconych problematyce rozwoju państw eksporterów zasobów. Analizie została poddana zależność pomiędzy dużymi dochodami ze sprzedaży surowców i wzrostem konfliktów wewnętrznych w państwie, w niektórych przypadkach przeradzających się w wojny domowe. Zwrócono także uwagę na fakt, że najbardziej negatywne skutki "klątwy bogactwa" niesie dla biednych państw rozwijających się.

Ostatnia faza badań nad zjawiskiem "klątwy bogactwa" spowodowana, z jednej strony ponownym wzrostem zainteresowania opisywaną problematyką wśród organizacji międzynarodowych oraz korporacji, z drugiej natomiast wejściem na światowy rynek surowców nowych państw, trwa do czasów współczesnych. Zmienione zostały jednak cele dokonywanych analiz. Zauważono bowiem, że w niektórych krajach eksporterach surowców, zarówno rozwiniętych jak i rozwijających się, umiejętnie wykorzystano szansę, którą niosą ze sobą duże zyski pochodzące ze sprzedaży zasobów naturalnych. W ostatnim dziesięcioleciu najważniejsze pytanie zadawane przez badaczy problematyki rozwoju państw bogatych w surowce brzmi: co należy zrobić w celu zmiany negatywnego wpływu znacznych zysków z eksportu surowców na długoterminowy rozwój gospodarczy krajów bogatych w złoża naturalne, na wpływ pozytywny dla rozwoju tych państw, czyli w jaki sposób przekształcić "przekleństwo" w "błogosławieństwo".

1.3. Konceptualizacja pojęcia "klątwa bogactwa"

Przeprowadzając analizę literatury przedmiotu poświęconej problematyce rozwoju krajów bogatych w surowce naturalne można stwierdzić, że ogół zagadnień związanych z występowaniem "klątwy bogactwa" wzbudza duże zainteresowanie wśród badaczy. Fenomen "paradoksu obfitości" można uznać za jedno z najbardziej zaskakujących zjawisk współczesnej ekonomii rozwoju oraz międzynarodowych stosunków gospodarczych.

Literatura dotycząca różnorodnych aspektów zjawiska "klątwy bogactwa", powstała w ostatnich czterech dekadach, wpłynęła na zmianę sposobu postrzegania znaczenia surowców naturalnych dla rozwoju gospodarczego państwa. Jeżeli przed rozpoczęciem lat 60. XX w. zasobność w złoża naturalne traktowano jako jeden z kluczowych elementów

determinujących możliwość przyśpieszenia wzrostu gospodarczego, to nowa fala badań całkowicie zmieniła perspektywę rozważań. Duże znaczenie literatury poświęconej "klątwe bogactwa" w nauce potwierdza zaangażowanie w dyskusję nad problematyką rozwoju państw bogatych w surowce obszernej grupy międzynarodowych podmiotów gospodarczych, przede wszystkim władz krajów specjalizujących się w sprzedaży surowców, a także Grupy Banku Światowego, Międzynarodowego Funduszu Walutowego, organizacji pozarządowych, korporacji transnarodowych, a także naukowców z różnych dziedzin nauki.

Dokonując krytycznej analizy dotychczasowej literatury poświęconej zagadnieniom związanym z występowaniem "paradoksu obfitości" zidentyfikować można pewne problemy oraz rozbieżności. W miarę wzrostu liczby opracowań dotyczących "klątwy bogactwa" badane były kolejne aspekty tego zagadnienia, co spowodowało, że tematyka wolniejszego rozwoju krajów bogatych w złoża surowcowe stawała się obszarem coraz szerszej analizy. W związku z powstawaniem nowych nurtów badawczych w zakresie problematyki "paradoksu obfitości" tworzone były też nowe płaszczyzny dociekań oraz przekroje analityczne. "Klątwę bogactwa" określić więc należy jako zagadnienie o złożonym i wielowymiarowym charakterze, łączącym w sobie aspekty ekonomiczne, polityczne, społeczne i kulturowe, co w znaczący sposób komplikuje próby badań i analiz.

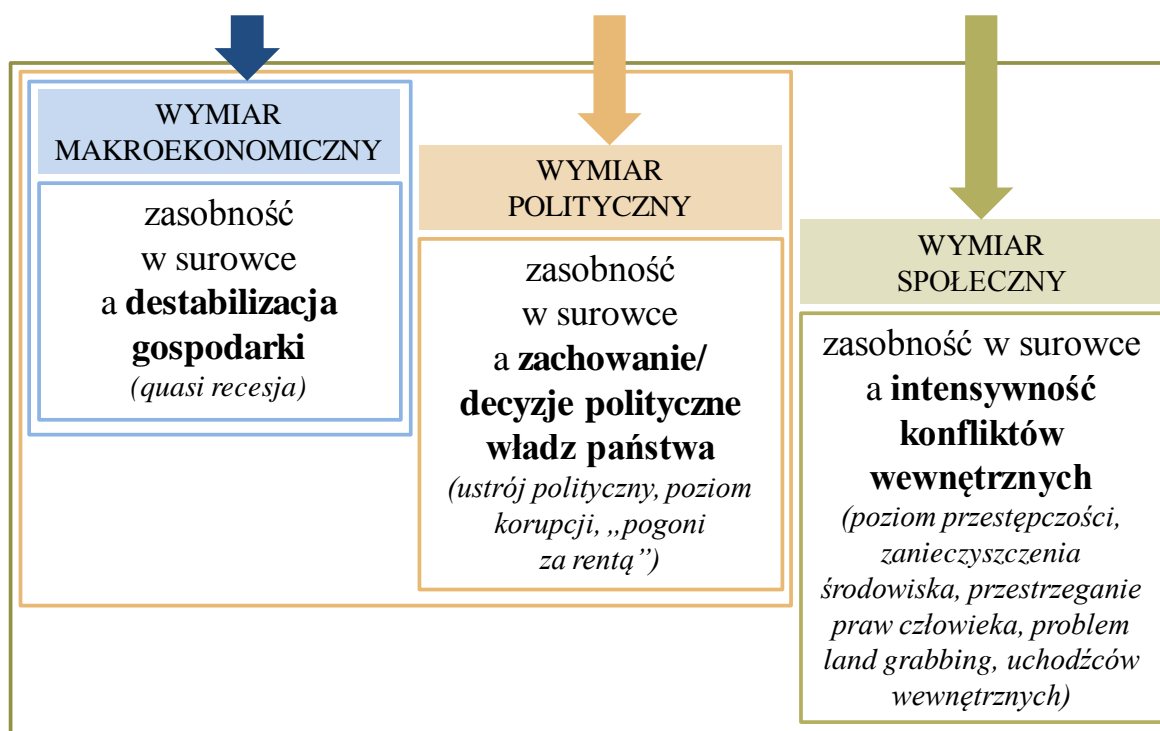
Wyróżnić można trzy osobne wymiary problematyki "paradoksu obfitości": makroekonomiczny, polityczny oraz społeczny (rysunek 2). W ramach każdego z nich powstały odrębne opracowania literaturowe.

Każdy z wymienionych na rysunku 2 wymiarów problematyki "klątwy bogactwa" charakteryzuje się odmienną perspektywą badawczą. W ramach poszczególnych wymiarów stawiane są przez naukowców odrębne cele. Przyjmowane są także zróżnicowane założenia. Poszczególne wymiary można zidentyfikować wraz z rozwojem badań nad "klątwą bogactwa" oraz z odkrywaniem kolejnych możliwych przyczyn występowania zjawiska (rysunek 1).

Jako pierwsze przeprowadzane były badania w wymiarze makroekonomicznym (drugi etap badań, rysunek 1). Biorąc pod uwagę zróżnicowane perspektywy badawcze podejmowano próby określenia wpływu zwiększenia się dochodów państwa, wynikającego z eksportu surowców, na sytuację ekonomiczną w kraju. W opisywanym okresie szczegółowej analizie poddawano głównie zależności powodujące występowanie zjawiska "choroby holenderskiej". Mechanizm niekorzystnego działania "choroby" polega na spadku konkurencyjności w branżach nie powiązanych z dynamicznie rozwijającym się sektorem wydobywczym w wyniku szybkiej aprecjacji waluty krajowej oraz wysokiej inflacji,

występujących w następstwie wzrostu dochodu z eksportu surowców. Spadek produkcji lub bankructwo przedsiębiorstw z gałęzi pozasurowcowych, w wyniku osłabienia ich konkurencyjności na rynku krajowym i międzynarodowym, prowadzi, w krótkim okresie, do destabilizacji gospodarki oraz *quasi* recesji, w długim natomiast do uzależnienia rozwoju gospodarczego państwa eksportera zasobów od branży wydobywczej. Przy występowaniu wysokiej niestabilności kształtowania się cen surowców, powoduje to spowolnienie rozwoju gospodarczego kraju. W omawianym okresie (drugi etap badań, rysunek 1) pojęcie "klątwy" często zawężano do działania "choroby holenderskiej". Terminy "choroby" i "przekleństwa" niejednokrotnie mylono lub niepoprawnie stosowano zamiennie¹⁵.

"KLĄTWA BOGACTWA" zjawisko wielowymiarowe

Rysunek 2. Wymiary problematyki "klątwy bogactwa"

Źródło: opracowanie własne

Dorobek literaturowy dotyczący "klątwy bogactwa" w wymiarze politycznym powstał wraz ze zwróceniem uwagi naukowców na inną możliwą przyczynę występowania

¹⁵ Różnica pomiędzy pojęciami "choroba holenderska" i "klątwa bogactwa" zostanie szczegółowo wyjaśniona w kolejnych częściach rozprawy.

"paradoksu obfitości", mianowicie negatywny wpływ zasobności w surowce na zachowanie, decyzje polityczne władz państwa (etap trzeci, rysunek 1). Podjęto próbę określenia znaczenia czynnika posiadania znacznych zasobów naturalnych dla wyboru ustroju politycznego, poziomu korupcji oraz "pogoni za rentą" w danym kraju. Poddawano krytycznej analizie decyzje podejmowane przez władze państw bogatych w surowce. W literaturze powstała nowa fala opracowań z politologii, a także międzynarodowych stosunków politycznych, nie eliminując przy tym dalszego rozwoju badań w wymiarze zależności gospodarczych.

Ostatnim z wyróżnionych wymiarów jest wymiar społeczny¹⁶, który obejmuje literaturę dotyczącą współzależności pomiędzy zasobnością państwa w surowce a intensywnością i charakterem konfliktów wewnętrznych oraz poziomem przestępczości (etap czwarty, rysunek 1). Dodatkowo w ramach wymiaru wydaje się być właściwym wyróżnienie kwestii zależności pomiędzy zasobnością państwa w surowce a poziomem zanieczyszczenia środowiska naturalnego, kategorii przestrzegania praw człowieka, problemu "zawłaszczania ziemi" i uchodźców wewnętrznych, a także współzależności "klątwy bogactwa" i specyfiki historycznej i kulturowej występującej w danym kraju bogatym w surowce. Wymienione zagadnienia powiązane są z zakresem nauk polemologii, historii, socjologii, kulturoznawstwa oraz psychologii. Występowanie "paradoksu obfitości" jest więc tematyką interdyscyplinarną, łączącą w sobie zagadnienia z zakresu wielu zróżnicowanych nauk.

Kompleksowość omawianej problematyki miała wpływ na powstały dotychczas dorobek naukowy. Ze względu na fakt, że badań nad problematyką występowania "klątwy bogactwa" podjęło się wielu naukowców ze znacznie różniących się w swoim podejściu dziedzin nauki, opracowania często nie są ze sobą powiązane oraz reprezentują inne stanowiska badawcze. Powstałą literaturę określić więc można jako chaotyczną oraz niejednorodną. W wielu kwestiach nie występuje jednomyślność wśród naukowców, co stanowi dodatkową przeszkodę w procesie badań. Trudność powstaje już przy próbach konceptualizacji oraz operacjonalizacji podstawowych pojęć. Zidentyfikować bowiem można wiele kategorii w ramach tematyki "paradoksu obfitości", wymagających sprecyzowania. Ważnym wydaje się być przede wszystkim zdefiniowanie terminu "klątwy bogactwa".

¹⁶ Ze względu na fakt, że ekonomia (w danym przypadku makroekonomia) oraz politologia zaliczane są do nauk społecznych, nazwa wymiaru wydawać się może nie do końca poprawna. W danym przypadku wymiar społeczny potraktowano jako kategorię "inne", czyli wymiar makroekonomiczny, polityczny oraz inne społeczne.

Pojęcie to było bowiem w ciągu ostatnich czterdziestu lat wielokrotnie modyfikowane. Nie istnieje jedno uniwersalne rozumienie "paradoksu obfitości".

Pojęcie "klątwa bogactwa", jak już wspomniano we wcześniejszej części niniejszego opracowania, po raz pierwszy formalnie zostało użyte w literaturze naukowej przez Richarda Auty'ego [1993] w roku 1993 w pracy pt. "*Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis*"¹⁷. Pod pojęciem "klątwy" autor rozumiał zjawisko osiągania gorszych wyników, w zakresie rozwoju gospodarczego oraz redukcji ubóstwa, przez państwa rozwijające się bogate w złoża surowców naturalnych od krajów rozwijających się, których zasobność w surowce jest znikoma. W kolejnych opracowaniach w omawianej tematyce termin jest definiowany przez większość badaczy podobnie, z nielicznymi tylko modyfikacjami [między innymi Mikesell 1997; Sachs, Warner 1995, 1997; Karl 1997; Gylfason 2001; Neumayer 2004]. Sachs i Warner [1997, 2001] oraz Gylfason [2001] określają w swojej definicji zakres czasowy w którym funkcjonuje "klątwa", zwracając uwagę, że zjawisko występuje w długim okresie. Karl [1997], nazywając zjawisko "paradoksem obfitości" (ang. *paradox of plenty*), zwraca uwagę, że fenomen dotyczy państw rozwijających się specjalizujących się w eksporcie ropy naftowej.

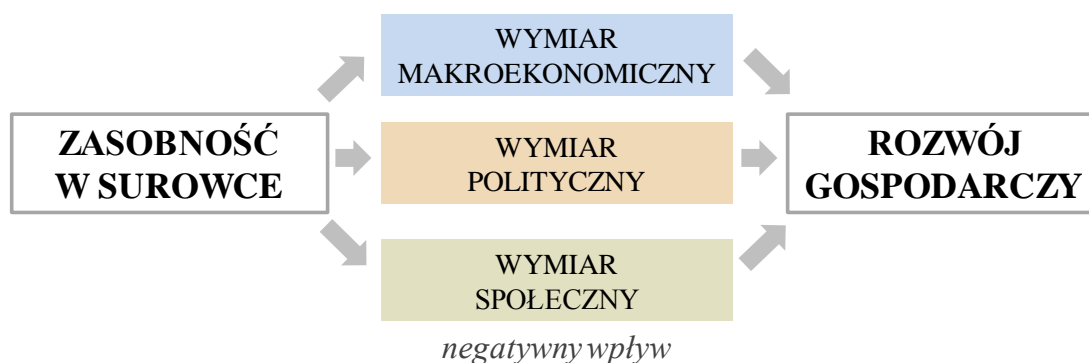
Analizując literaturę przedmiotu można stwierdzić, że niezależnie od zmieniającej się perspektywy badawczej w ramach poszczególnych wymiarów problematyki "klątwy bogactwa" (przedstawionych na rysunku 2), ogólne rozumienie pojęcia "paradoksu obfitości" jest podobne i dotyczy negatywnego wpływu zasobności w surowce na rozwój gospodarczy państw bogatych w złoża naturalne (rysunek 3).

Niezależnie od obranego podejścia, zasadnym jest sformułowanie definicji "klątwy bogactwa" w następujący sposób:

"Klątwa bogactwa" jest zjawiskiem osiągania gorszych wyników, w zakresie rozwoju gospodarczego i redukcji ubóstwa, przez państwa bogate w surowce naturalne w porównaniu z krajami, których zasobność w surowce jest znikoma.

¹⁷ Stevens [2003 a] zaznacza jednak, że termin "klątwy bogactwa" pojawił się już wcześniej w opracowaniach autora korzystającego z pseudonimu David Brook w branżowym arabskim czasopiśmie "Pieniądze Bliskiego Wschodu" opublikowanym w Bejrucie na początku 1975 roku. Pełna wersja publikacji została jednak stracona.

"KLĄTWA BOGACTWA"

Rysunek 3. Konceptualizacja pojęcia "klątwa bogactwa"

Źródło: opracowanie własne

Sformułowanie ogólnej definicji "paradoksu obfitości" nie sprawia większych trudności. Komplikacje pojawiają się jednak przy precyzowaniu poszczególnych jej składowych.

Pierwsza przeszkoda powstaje wraz z próbą określenia poziomu rozwoju państw najbardziej podatnych na występowanie "klątwy bogactwa". W literaturze przedmiotu wielokrotnie podejmowano dyskusję na ten temat. Po sytuacji zaistniałej w Holandii oraz Wielkiej Brytanii w latach 70. XX w. zakładano, że "przekleństwo" obejmować może także państwa rozwinięte. Wcześniej możliwość wystąpienia zjawiska w Australii zaznaczał Cairns [1859]. W czasach współczesnych rozważano również możliwość istnienia "klątwy" w Kanadzie [Beine, Bos, Coulombe 2009] oraz Norwegii [Larsen 2004, 2005; Cappelen, Mjoset 2009]. Po dokonaniu głębszych analiz stwierdzono jednak, że w krajach znajdujących się na wyższym poziomie rozwoju ekonomicznego, "paradoks obfitości", najczęściej wyrażony w występowaniu "choroby holenderskiej", jest momentem przejściowym, niezbędnym do dostosowania się gospodarki do nowych uwarunkowań [np. Larsen 2005]. Wyjaśniając przyczyny uniknięcia przez większość państw rozwiniętych (np. Stany Zjednoczone, Kanada, Australia, Wielka Brytania, Holandia, Norwegia) "klątwy bogactwa", podkreślana jest waga dojrzałości społeczeństwa oraz władz państw w momencie wystąpienia pierwszych symptomów "holenderskiej przypadłości" oraz podjęcia świadomej oraz efektywnej strategii w ramach polityki gospodarczej. W większości badań poświęconych "klątwie bogactwa" akcentowane jest, że najczęściej dotyczy ona krajów rozwijających

się oraz najmniej rozwiniętych [między innymi Sachs, Warner 1997, 1999, 2001; Karl 1997; Auty 1998; Gylfason 2001; Ross 2001 b; Neumayer 2004].

Wraz z problemem związanym ze zdefiniowaniem poziomu rozwoju państw najbardziej podatnych na wystąpienie "klątwy bogactwa" pojawia się trudność z konceptualizacją samego pojęcia "rozwoju" oraz dokonaniem wyboru klasyfikacji krajów na rozwinięte i rozwijające się. W ekonomii rozwoju występują różne interpretacje pojęć wzrost gospodarczy, rozwój gospodarczy, rozwój społeczny oraz rozwój społeczno-gospodarczy. Ważnym jest więc określenie które z wymienionych pojęć powinno być używane w badaniach nad "klątwą bogactwa".

Istnieje wiele różnych sposobów klasyfikacji państw pod względem rozwoju w zależności od branych pod uwagę kryteriów, np. ekonomicznych, politycznych, historycznych lub geograficznych [Rymarczyk 2010]. Klasyfikacji dokonać można także przy wykorzystaniu różnorodnych miar zarówno ilościowych, odzwierciedlających rozwój pod względem ekonomicznym, jak i jakościowych, przekazujących informacje o innych elementach życia społeczno-gospodarczego (np. demograficzne, społeczne, instytucjonalne, kulturowe, polityczne) oraz pozwalających na kompleksową ocenę poziomu rozwoju gospodarczego danego kraju¹⁸. Problematyka rozwoju państw jest tematem złożonym i wielowymiarowym [Nawrot 2008]. W literaturze przedmiotu nie istnieje uniwersalna, powszechnie przyjęta klasyfikacja krajów pod względem rozwoju [Deszczyński 2001], co stwarza dodatkowy problem przy rozumowaniu oraz dokonywaniu badań nad "klątwą bogactwa".

Kolejną kwestią szeroko omawianą wśród naukowców oraz budzącą najwięcej kontrowersji i wątpliwości, jest konceptualizacja pojęcia państwa bogatego w surowce naturalne oraz wybór miar pozwalających dokonać kwalifikacji krajów na zasobne bądź nie pod względem bogactwa surowcowego. Zdania wśród badaczy zajmujących się problematyką występowania "paradoksu obfitości" na temat poprawnej definicji "zasobności" są podzielone. Najwięcej wątpliwości pojawia się przy podejmowaniu decyzji czy w przypadku badań nad problematyką występowania "klątwy bogactwa" powinno być brane pod uwagę pojęcie zasobności w surowce czy zależności gospodarki od branży wydobywczej. W literaturze przedmiotu pojęcia te często stosowane są zamiennie. Jest to podejście błędne ze względu

¹⁸ Konceptualizację pojęć związanych z rozwojem oraz analizę wskaźników kwantyfikacji rozwoju gospodarczego dokonała np. Nawrot [2008].

na istotne różnice występujące pomiędzy tymi terminami. Wybór stanowiska w znacznym stopniu wpływa na wyniki przeprowadzanych badań nad "klątwą bogactwa".

Sachs i Warner [1995, 1997, 1999, 2001], Atkinson i Hamilton [2003] oraz van der Ploeg i Poelhekke [2009] w celu określenia bogactwa danego państwa w surowce wykorzystują w swoich opracowaniach wskaźnik udziału eksportu surowców w PKB na początku okresu badawczego. Auty [1993], Gelb [1988] i Nankani [1979] określają państwo bogate w surowce na podstawie udziału branży wydobywczej w generowaniu PKB oraz udziału eksportu surowców w całkowitej sprzedaży zagranicznej towarów i usług. Zgodnie z ich koncepcją kraj zasobny w surowce to taki, który spełnia następujące warunki: co najmniej 8% PKB jest generowane w państwie przez branżę wydobywczą oraz 40% eksportu powinny stanowić surowce. Zdania na temat ograniczeń procentowych są także podzielone wśród badaczy. Przykładowo Stevens [2003 b] zakłada, że państwo bogate w surowce, to takie, którego udział surowców w całkowitym eksporcie wynosi 30%. Międzynarodowy Fundusz Walutowy [International Monetary Fund, 2007] określa państwo jako zasobne w surowce, jeżeli spełniony jest jeden z warunków: średnioroczny dochód branży wydobywczej stanowi co najmniej 25% całkowitego dochodu budżetu państwa lub eksport surowców stanowi co najmniej 25% całkowitego eksportu. Bank Światowy klasyfikuje natomiast kraje jako bogate w ropę naftową w przypadku, jeżeli eksport ropy stanowi co najmniej 50% całkowitej sprzedaży zagranicznej towarów i usług. W swoich opracowaniach Auty [1990, 1993] stosuje także Indeks Zależności od Surowców (ang. *Mineral Dependence Index*), który wyliczany jest na podstawie średniej udziału surowców w PKB, eksporcie towarów i usług oraz budżecie państwa. Od poziomu indeksu większego niż 20% państwo traktowane jest jako kraj zależny od branży surowcowej.

Wymienione wskaźniki charakteryzują raczej zależność gospodarki państwa od branży wydobywczej niż zasobność kraju w surowce. Ding and Field [2005], Alexeev and Conrad [2009, 2011] oraz Brunnschweiler and Bulte [2008] określają zasobność państwa na podstawie wartości bieżącej netto kapitału naturalnego mierzonego w dolarach w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Wskaźnik ten opracowany został częściowo przez Bank Światowy przy dokonywaniu charakterystyki całkowitego bogactwa narodowego państw na świecie [The World Bank 1997, 2006].

Ze względu na duże znaczenie, które odgrywa omawiana kwestia w badaniach nad "klątwą bogactwa" niektórzy badacze wykorzystują różnorodne wskaźniki, podkreślając jednak, że część z nich dotyczy zasobności w surowce, a część zależności gospodarki od sektora wydobywczego. Przykładowo Stijns [2001, 2006] zastosował wskaźnik całkowitej

produkcji oraz dostępnych rezerw surowców, a także udział zysku ze sprzedaży surowców w PKB *per capita*. Van der Ploeg i Poelhekke [2009, 2010] stanowczo zaznaczają w swoich opracowaniach, że zasobność powinna być mierzona na podstawie wartości bieżącej netto kapitału naturalnego, zależność natomiast jako udział eksportu surowców w PKB.

Kolejną trudność sprawia także określenie rodzajów eksportowanych surowców naturalnych, których dotyczy "paradoks obfitości". W literaturze naukowej istnieją odmienne podejścia do tego zagadnienia. Problem pojawia się ze względu na dużą różnorodność oraz odmienny charakter występujących w naturze rodzajów zasobów naturalnych. W początkowych badaniach empirycznych pod uwagę brano szeroko rozumiane produkty podstawowe, łączące w sobie paliwa oraz zasoby pozapaliwowe (metale, minerały, uprawy rolne, zasoby leśne) [Prebisch 1950; Auty 1993, 1998, 2001 a; Sachs, Warner 1995, 1997, 1999, 2001]. Wraz z nadejściem kryzysu surowcowego badania skupione zostały na surowcach energetycznych. W szczególności analizowano możliwy negatywny wpływ na rozwój gospodarczy eksportu ropy naftowej i gazu ziemnego [Fardmanesh 1986; Gelb 1988; Karl 1997]. W późniejszych analizach w większości badań zakres badawczy ponownie rozszerzono o zasoby pozapaliwowe [Brunnschweiler 2007; Mehrara 2009]. Dyskusji poddano jednak kwestię czy, przy badaniach zjawiska "klątwy bogactwa", w kategorii surowców nieenergetycznych powinno brać się pod uwagę uprawy rolne i zasoby leśne. Ross [2001 a], Isham i inni [2003], Sala-i-Martin i Subramanian [2003] w swoich opracowaniach podkreślają, że tak zwane kluczowe zasoby, do których zaliczane są ropa naftowa, gaz ziemny i minerały są szczególnie problematyczne. Podobne wnioski przedstawiają Leite i Weidmann [1999] zwracając uwagę, że paliwa i rudy mają większy negatywny wpływ niż uprawy rolne i zasoby leśne. Kwestia różnorodnej intensywności oddziaływania poszczególnych surowców ciągle jest jednak wątpliwa. Dotyczy to przede wszystkim opracowań wymiaru społecznego, przy analizie zależności pomiędzy zasobnością a intensywnością występowania wojen domowych. Przykładowo Ross [2003 b] podkreśla, przy badaniach nad "klątwą bogactwa", znaczenie diamentów (zwłaszcza diamentów aluwialnych) oraz narkotyków (zwłaszcza opium i koki), natomiast Humphreys [2005] zaznacza znaczenie upraw rolnych. Istotnym wydaje się również uwzględnienie w ramach przyszłych badań coraz częściej podejmowanej problematyki występowania "metali ziem rzadkich", grupy pierwiastków znajdujących szerokie zastosowanie w produktach wysokiej technologii.

Ostatnią kwestią szeroko omawianą w kontekście rozważań nad "paradoksem obfitości" są ramy czasowe w których występuje to zjawisko. W początkowych badaniach

paradoks rozwoju krajów bogatych w surowce analizowano w stosunkowo krótkim okresie [np. Gelb 1988; Sachs, Warner 1995]. Ze względu jednak na skomplikowany charakter pojęcia "rozwoju gospodarczego", a także wysoką niestabilność kształtowania się cen surowców na rynku międzynarodowym przyjęto, że zjawisko "klątwy" powinno być badane przy zastosowaniu długiego przedziału czasowego [między innymi Sachs, Warner 1999, 2001; Gylfason 2001].

Wyróżnione trudności terminologiczne oraz metodologiczne występujące podczas badań zjawiska "klątwy bogactwa" stwarzają konieczność wprowadzenia wielu założeń ograniczających zarówno na etapie konceptualizacji i operacjonalizacji podstawowych pojęć jak i w trakcie przeprowadzania analiz. Złożoność oraz wielowymiarowość zjawiska "paradoksu obfitości" powodują, że na poszczególnych etapach badań występują pewne aspekty, które nie posiadają jednoznacznego wyjaśnienia. Stwarza to konieczność precyzowania przez naukowców własnych, różnorodnych, ścieżek badawczych, których wybór prowadzi do osiągnięcia nie zawsze zgodnych rezultatów. Najwięcej sprzeczności występuje w kwestii potwierdzenia występowania zjawiska "klątwy bogactwa". W ostatnich czterech dekadach dokonano wiele badań empirycznych mających na celu weryfikację istnienia "paradoksu obfitości". Chociaż wyniki badań nie we wszystkich przypadkach są jednoznaczne, w środowisku naukowym powszechnie zostało przyjęte założenie o występowaniu tego zjawiska.

1.4. Przegląd badań empirycznych uzasadniających istnienie "klątwy bogactwa"

Nadejście kryzysu energetycznego w latach 70. XX w., który spowodował niepokojące zmiany w kierunku rozwoju wielu państw specjalizujących się w eksporcie surowców, spowodowało powstanie licznych opracowań empirycznych mających na celu potwierdzenie występowania negatywnej zależności pomiędzy zasobnością w surowce a rozwojem gospodarczym kraju – zjawiska, które określone zostało jako "klątwa bogactwa".

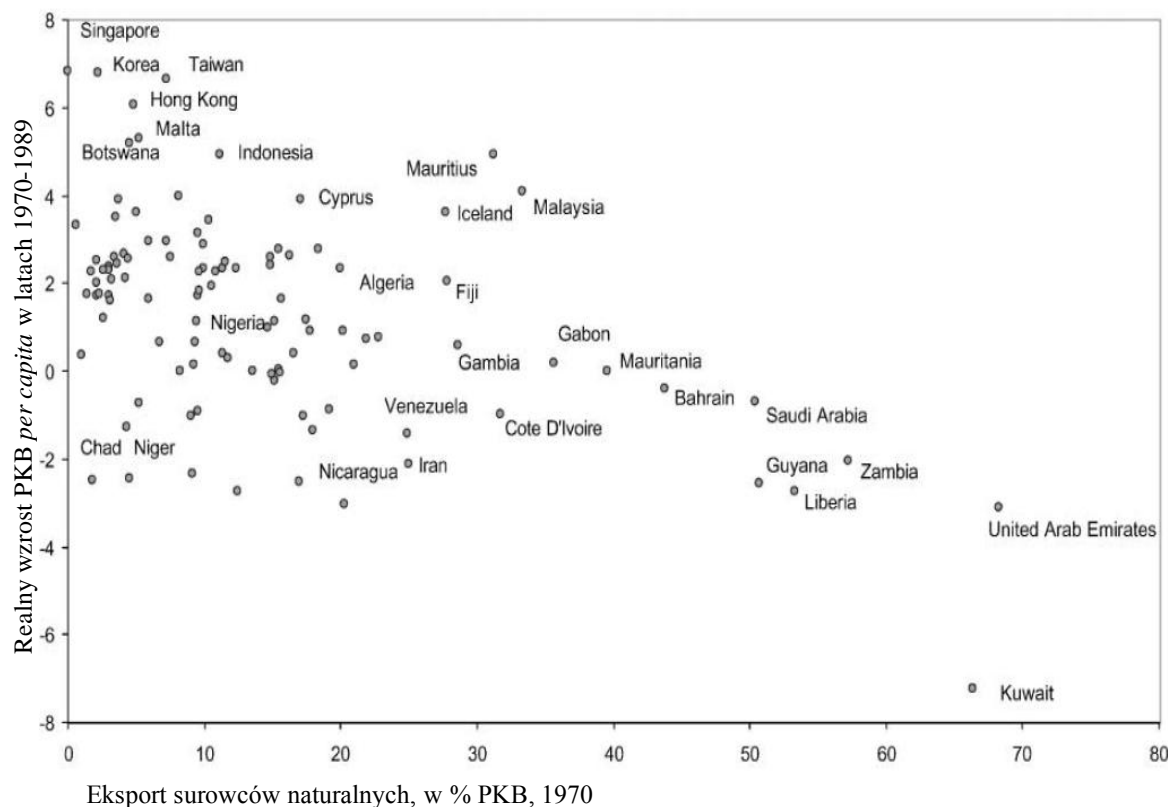
W roku 1984 Wheeler [1984] przeprowadził badanie mające na celu identyfikację źródeł stagnacji krajów Afryki Subsaharyjskiej na przestrzeni lat 70. XX w. W ramach badania dokonano analizy wielu zmiennych, które, zdaniem autora, miały znaczący wpływ na kształtowanie się wzrostu gospodarczego wybranych państw kontynentu afrykańskiego. Zasobność w surowce została określona jako jedna z kluczowych determinant niedorozwoju

gospodarczego badanej grupy krajów. Na podstawie wyników analizy stwierdzono między innymi, że gospodarki krajów bogatych w surowce poddane analizie charakteryzowały się wolniejszym wzrostem gospodarczym niż państw, w których zasobność surowców była znikoma.

W roku 1988 opublikowano wyniki badania, zrealizowanego przez Gelba wraz z grupą naukowców oraz współpracownikami z krajów bogatych w surowce [1988]. Przeprowadzono analizę zmian w sytuacji gospodarczej grupy państw rozwijających się specjalizujących się w eksporcie ropy naftowej w okresie lat 1971-1983. W badaniu szczegółowo omówiono studia przypadku sześciu państw: Algierii, Ekwadoru, Indonezji, Nigerii, Trynidadu i Tobago oraz Wenezueli. Wybrane państwa znacznie różniły się między sobą pod względem wysokości dochodu na mieszkańca, wielkości terytorium oraz liczby mieszkańców, stopnia zasobów kapitałowych i ludzkich, panującego systemu politycznego oraz poziomu ingerencji władz państwa w gospodarkę. Wspólną cechą charakterystyczną wybranych krajów był wysoki udział ropy naftowej w całkowitym eksporcie. Państwa te od dłuższego czasu również uczestniczyły w wymianie międzynarodowej specjalizując się w sprzedaży ropy. Analizie poddano wpływ kryzysu energetycznego na możliwości wzrostu gospodarczego wymienionych krajów. Stwierdzono, że wahania koniunktury odnotowane w latach 70. XX w. w znacznym stopniu wpłynęły na spowolnienie wzrostu (mierzonego na podstawie zmian PKB na jednego mieszkańca) w badanych krajach rozwijających się specjalizujących się w eksporcie surowców.

W celu uzupełnienia pracy Gelba w roku 1993 rozszerzone badanie zostało przeprowadzone przez Auty'ego [1993]. Analizie poddano uwarunkowania rozwoju gospodarczego państw rozwijających się specjalizujących się w eksporcie miedzi, boksytów i cyny w okresie lat 1971-1983. Uwaga skupiona została na następujących krajach – Chile (miedź), Peru (miedź), Zambia (miedź), Papua-Nowa Gwinea (miedź), Boliwia (cyna) oraz Jamajka (boksyty). Przedstawiono dowód, że państwa poddane analizie uzyskiwały, w obranym okresie badawczym, gorsze wyniki wzrostu gospodarczego (mierzonego jako zmiana PKB na jednego mieszkańca) w porównaniu do krajów rozwijających się, których zasobność w surowce była znikoma.

W roku 1995 zaprezentowano wyniki badania Sachsa i Warnera [1995]. Na podstawie analizy zmian w sytuacji gospodarczej 95 krajów rozwijających się, na przestrzeni lat 1970-1989, udało im się potwierdzić tezę, że państwa, w których udział eksportu surowców w PKB jest wysoki, osiągają gorsze wyniki wzrostu gospodarczego. Rezultaty badania Sachsa i Warnera przedstawiono na rysunku 4.

Rysunek 4. Wzrost gospodarczy a bogactwo zasobów naturalnych (1970-1989)

Źródło: [Sachs, Warner 2001]

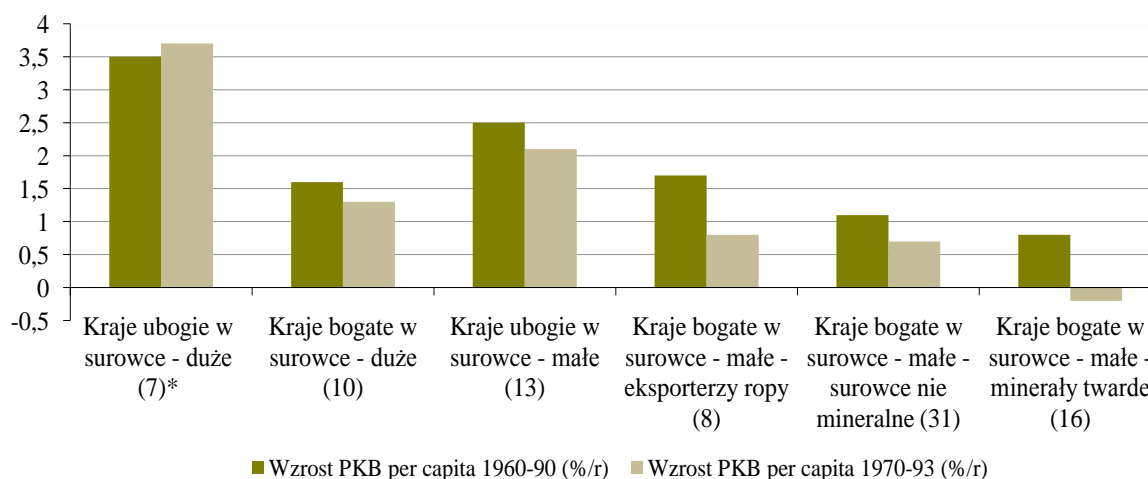
Analizując dane przedstawione na rysunku 4 można zauważyć, że większość krajów posiadających obfite zasoby surowcowe, osiągało gorsze wyniki w zakresie wzrostu gospodarczego na przestrzeni lat 1970-1989, w porównaniu do państw, których zasobność w surowce była znikoma.

Prezentacja wyników badania Sachsa i Warnera miała duży wpływ na przebieg dyskusji na temat wpływu zasobności surowców na wzrost gospodarczy. Teoria znalazła wielu zwolenników. Poddana została także krytyce. Większość zarzutów skierowano w stosunku do użytej w badaniu metodologii badawczej. Stijns [2001] zwracał uwagę, że charakter wpływu sektora wydobywczego na rozwój gospodarczy państwa jest o wiele bardziej skomplikowany i nie może być oceniany wyłącznie na podstawie zmian we wzroście gospodarczym, mierzonym jako zmiana produktu krajowego brutto na jednego mieszkańca. Wright i Czelusta [2002] dostrzegli niezgodność danych statystycznych. Na podstawie historycznego przykładu Stanów Zjednoczonych w których nie odnotowano negatywnego wpływu branży wydobywczej na wzrost, zwracali oni uwagę, że wyniki badania w dużym

stopniu zależą od obranej próby państw. Maloney i Lederman [Lederman, Maloney 2002; Maloney 2002] zwracał uwagę, że rozwój gospodarczy państwa jest procesem skomplikowanym, więc aby ocenić rzeczywiste determinanty, które mają na niego wpływ, powinien być obrany długi okres badawczy.

W następnych latach opublikowano wyniki kolejnych badań Sachsa i Warnera [1997, 1999, 2001]. Stanowiły one uzupełnienie pierwszej analizy. Podjęto w nich próbę zniwelowania ograniczeń opracowania z roku 1995. Dane uzyskane w poprzednim badaniu zostały przeanalizowane biorąc pod uwagę dodatkowe zmienne odgrywające znaczną rolę przy ocenie rozwoju gospodarczego kraju, między innymi początkowy poziom produktu krajowego brutto, otwartość polityczną gospodarki, stopę zwrotu inwestycji, stopę akumulacji kapitału ludzkiego, zmianę w warunkach wymiany, stabilność warunków wymiany, wskaźnik wydatków rządowych oraz sprawność instytucji rządzących. Przeanalizowano uwarunkowania rozwoju w branżach pozasurowcowych. Zastosowano inną metodę do określenia zasobności państw w surowce. Dokonano także osobnych obliczeń dla lat 70. oraz 80. XX w. Z osiemnastu państw bogatych w surowce, poddanych analizie tylko gospodarki Mauritiusa oraz Malezji wykazały wzrost na poziomie około dwóch procent rocznie. Sachs i Warner zdecydowanie pozostali więc przy stanowisku występowania negatywnej współzależności pomiędzy zasobnością w surowce a rozwojem gospodarczym. W odpowiedzi na zarzuty na temat obranego stosunkowo krótkiego okresu badawczego zaznaczali, że zjawisko "klątwy bogactwa" jest nowe, powstałe pod wpływem zmian całej gospodarki światowej oraz, że ostateczny osąd występowania "paradoksu obfitości" będzie możliwy po upływie dłuższego przedziału czasowego.

Badania Sachsa i Warnera [1995, 1999, 2001], chociaż nie były pierwsze w omawianej tematyce, miały znaczący wpływ na powstanie całej serii opracowań empirycznych. Problem występowania "klątwy bogactwa" analizowano z różnych perspektyw badawczych oraz przy wykorzystaniu licznych przekrojów analitycznych, dokonując odmiennych interpretacji pojęcia wzrostu gospodarczego oraz zasobności w surowce. Podobne wyniki do Sachsa i Warnera, przy wykorzystaniu dużego zbioru danych, uzyskali Leite oraz Weidmann [1999], a także Gylfason [1999] w roku 1999. W roku 2001 w książce pt. *"Resource abundance and economic growth"* Auty [2001 a] przedstawił dowód, że w krajach, których zasobność w surowce jest znikoma dochód na jednego mieszkańca wzrastał od dwóch do trzech razy szybciej niż w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych na przestrzeni lat 1960-1990 (rysunek 5).

* - liczba krajów poddanych analizie w ramach danej kategorii

Rysunek 5. Wzrost PKB *per capita* w krajach bogatych oraz ubogich w surowce w latach 1960-1993

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Auty 1998]

Sala-i-Martin i Subramanian [2003] zwracali uwagę na wywieranie negatywnego wpływu zasobności w surowce na wzrost gospodarczy poprzez obniżenie jakości władz państwa. Gylfason i Zoega [2002] stwierdzili, że wzrost ekonomiczny jest odwrotnie proporcjonalny do poziomu zależności gospodarki od branży wydobywczej.

Neumayer [2004] przeprowadził analizę współzależności pomiędzy zasobnością w surowce a wzrostem gospodarczym, mierzonym jako "czysty dochód" (produkt krajowy netto, mianowicie produkt krajowy brutto pomniejszony o amortyzację naturalnego oraz wyprodukowanego kapitału) w latach 1970-1998. Wyniki badania potwierdziły występowanie "klątwy bogactwa".

Bulte, Damania i Decon [2005] przeprowadzili analizę uzupełniającą badanie Sachsa i Warnera. Poza PKB na jednego mieszkańca pod uwagę zostały wzięte również: wskaźnik rozwoju społecznego (ang. *Human Development Index – HDI*), poziom niedożywienia populacji, długość życia ludności oraz uwarunkowania dostępu do wody pitnej. Uzyskane rezultaty dowiodły istnienia "paradoksu obfitości".

Kronenberg [2002] przeprowadził badanie nad wpływem zasobności surowców na rozwój gospodarczy 26 państw Europy Wschodniej oraz Azji Centralnej na przestrzeni lat 90. XX w., w czasie ich transformacji z systemu gospodarki centralnie planowanej na rynkową. Kraje bogate w zasoby naturalne uzyskiwały znacznie gorsze wyniki wzrostu gospodarczego w stosunku do państw ubogich w surowce. Wśród pięciu państw, którym

najszybciej udało się przejść proces transformacji oraz wejść na ścieżkę zrównoważonego wzrostu ekonomicznego żadne nie posiadało znacznych zasobów naturalnych. Po uwzględnieniu dużej liczby innych zmiennych warunkujących możliwości rozwoju gospodarczego Kronenberg [2002] stwierdził, że zasobność w surowce była jedną z najważniejszych determinant wyjaśniających niekorzystne wyniki wzrostu w gospodarkach przejściowych. Podobne rezultaty w wyniku analizy zmian sytuacji gospodarczej czterech państw bogatych w surowce energetyczne Wspólnoty Niepodległych Państw Azerbejdżanu, Kazachstanu, Turkmenistanu oraz Uzbekistanu uzyskali Esanov, Raiser i Buiter [2001].

W roku 2007 Arezki i van der Ploeg [2007] przeprowadzili analizę uwarunkowań rozwoju gospodarczego licznych państw zasobnych w złoża naturalne na przestrzeni lat 1965-2000. W badaniu użyta została różnorodna interpretacja bogactwa w surowce. Przedstawiono dowód na negatywną zależność pomiędzy zasobnością w surowce a dochodem na jednego mieszkańca. Stwierdzono także, że surowce mają negatywny wpływ na jakość władz państwa.

Szczegółową analizę możliwości rozwoju krajów bogatych w surowce przeprowadzili także Van der Ploeg i Poelhekke [2009, 2010]. Stwierdzili oni, że surowce mają znaczący negatywny wpływ na rozwój poprzez wysoką niestabilność kształtowania się cen surowców na rynku światowym, co skutkuje niestałością dochodów kraju. Taki sam pogląd przedstawia również Rynarzewski [1992 a].

Inni badacze przeprowadzili bardziej szczegółowe badania, w ramach których pod uwagę wzięto różnorodne czynniki mające wpływ na rozwój gospodarczy państwa w kontekście występowania "klątwy bogactwa". Nankani [1979] zaznaczał, że kraje specjalizujące się w eksporcie surowców osiągają, w stosunku do państw ubogich w zasoby, gorsze wyniki w rozwoju rolnictwa, dywersyfikacji eksportu, utrzymaniu niskiego poziomu inflacji oraz bezrobocia, charakteryzują się niskim poziomem krańcowej skłonności do oszczędzania, wysoką nierównomiernością rozkładu dochodów, niskim poziomem rozwoju technologicznego, wysokim zadłużeniem zagranicznym oraz znaczną niestabilnością dochodów z eksportu. Wood i Berge [1997] przedstawili dowód, że państwa bogate w surowce eksportują mniej wysoko przetworzonych dóbr przemysłowych, niż kraje ubogie w złoża naturalne. Atkinson i Hamilton [2003] zaobserwowali niższy poziom stopy oszczędności w gospodarkach specjalizujących się w eksporcie surowców. Ross [2003 a] stwierdził, że zasobność w zasoby naturalne, zwłaszcza w przypadku ropy naftowej i gazu ziemnego, wpływa na osiągnięcia gorszych wyników w zakresie redukcji ubóstwa oraz rozwoju społecznego. Znaczną nierównomierność rozkładu dochodów występującą w krajach

bogatych w surowce podkreślali także Auty [1994 b], Fields [1989], Sarraf i Jiwanji [2001] oraz Humphreys, Sachs i Stiglitz [2007].

W latach 90. XX w. wraz ze zmianą perspektywy badawczej problematyki występowania "klątwy bogactwa" powstało szereg analiz empirycznych mających na celu oszacowanie współzależności pomiędzy zasobnością w surowce a poziomem autorytaryzmu i demokracji, korupcji oraz "pogoni za rentą". Wantchekon [1999] po zbadaniu 141 państw w latach 1950-1990 doszedł do wniosku, że w miarę wzrostu specjalizacji danego kraju w eksporcie surowców zwiększa się prawdopodobieństwo ukształtowania się autorytarnego systemu rządu państwa. Jensen i Wantchekon [2004] w swoim opracowaniu w 2004 roku zaprezentowali podobne wyniki podkreślając, że w krajach bogatych w złoża surowcowe zachodzi większe prawdopodobieństwo wystąpienia nieudanego lub wolnego przejścia do demokracji. Leite i Weidmann [1999] przeprowadzili szczegółowe badanie teoretyczne i empiryczne mające na celu określenie zależności występującej pomiędzy zasobnością kraju w surowce a intensywnością występowania korupcji oraz "pogoni za rentą". Wyniki analiz potwierdziły ich podstawowe hipotezy dotyczące istnienia wyższej korupcji oraz "pogoni za rentą" w państwach bogatych w złoża naturalne. Podobne rezultaty uzyskali także Baland i Francois [2000] w badaniu nad zależnością występującą pomiędzy zasobnością w surowce a intensywnością "pogoni za rentą".

Na przełomie XX i XXI wieku przeprowadzono szereg badań mających na celu ustalenie współzależności pomiędzy posiadaniem bogatych złóż surowców a intensywnością występowania wojen domowych. Na podstawie wyników analiz zasugerowano, że w krajach specjalizujących się w eksporcie zasobów naturalnych zachodzi większa liczba konfliktów wewnętrznych. Po zbadaniu sytuacji w 98 krajach oraz okoliczności zajścia 27 wojen domowych Collier i Hoeffler [1998] stwierdzili, że zasobność w surowce jest silnym wyznacznikiem powstawania wojen wewnętrznych. Reynal-Querol [2002] w wyniku analizy przypadków 138 krajów na przestrzeni lat 1960-1995 doszła do podobnych wniosków. W roku 2005 Collier i Hoeffler przeprowadzili kolejne badanie przy zastosowaniu zmienionych założeń badawczych, które potwierdziło uzyskane przez nich wcześniej rezultaty. Stwierdzono także, że fakt posiadania bogatych złóż surowcowych wpływa na czas trwania wojen domowych. W krajach specjalizujących się w eksporcie surowców konflikty były dłuższe oraz miały często bardziej nieetyczny charakter [Collier, Hoeffler 1998; Doyle, Sambanis 2000, Ballantine 2003; Ross 2004].

Na przestrzeni lat 1970-2011 powstało wiele prac empirycznych w których analizowano zjawisko "klątwy bogactwa" z różnych perspektyw badawczych oraz stosując

wieloaspektowe założenia badawcze. W środowisku naukowym występuje przekonanie o występowaniu zjawiska "klątwy bogactwa". Istnieje jednak grupa badaczy przedstawiających dowód, aczkolwiek ograniczony, że zasobność w surowce może mieć korzystny lub neutralny wpływ na rozwój gospodarczy państw bogatych w złoża naturalne. Jednym z opracowań w ramach którego przedstawiono wydawać by się mogło sprzeczne, z powszechnie występującym sposobem postrzegania "paradoksu obfitości", wyniki jest praca Davisa [1995]. Po przeprowadzeniu badania grupy 22 państw bogatych w surowce w latach 70. XX w. oraz roku 1991 zaznaczał on, że, biorąc pod uwagę niektóre wskaźniki ekonomiczne i społeczne rozwoju, kraje zasobne w surowce uzyskują lepsze rezultaty od państw ubogich w złoża. Przedstawione w pracy rozważania skupione zostały jednak w większości na wskaźnikach społecznych, między innymi śmiertelności niemowląt, średniej długości życia, ilości kalorii na jednego mieszkańca, wskaźniku rozwoju społecznego HDI.

Na początku XXI wieku powstało szereg innych opracowań w ramach których zaprezentowano stanowisko niezgodne z teorią występowania "klątwy bogactwa". Wynikało to przede wszystkim z faktu zwrócenia przez Brunnschweiler i Bulte [2008] uwagi, że w większości badań przeprowadzonych na przestrzeni lat 1970-2008 bogactwo w złoża naturalne kraju mierzono na podstawie udziału eksportu surowców w produkcie krajowym brutto, który pozwala na ocenę zależności gospodarki od branży wydobywczej, a nie zasobność danego kraju w surowce. Po wykorzystaniu w badaniach wartości bieżącej netto kapitału naturalnego mierzonego w dolarach amerykańskich w przeliczeniu na jednego mieszkańca jako wskaźnika zasobności Brunnschweiler i Bulte [2008] oraz Alexeev i Conrad [2009, 2011] doszli do wniosku, że "klątwa bogactwa" nie znajduje definitywnego potwierdzenia. Zaprezentowane wyniki badań nie stanowią jednak mocnej argumentacji przeciwko występowaniu "klątwy bogactwa". Rozpoczęcie eksportu surowców naturalnych na szeroką skalę oraz zależność gospodarki od branży wydobywczej jest jedną z najważniejszych przyczyn powodujących powstanie fenomenu¹⁹.

Inną kwestią na którą warto zwrócić uwagę przy analizowaniu możliwości występowania "klątwy bogactwa", jest stanowisko zaprezentowane przez Stevensa [2003 b] w roku 2003 w pracy pt. "*Resource impact: A curse or a blessing?*". W wyniku przeprowadzonej analizy zmian w sytuacji gospodarczej 65 państw bogatych w surowce na przestrzeni lat 1965-1995 Stevens przedstawił przykłady krajów, którym udało się uniknąć

¹⁹ Szczegółowej analizy przyczyn występowania "klątwy bogactwa" dokonano w drugim rozdziale niniejszej rozprawy doktorskiej.

"paradoksu obfitości". Wśród nich wskazane zostały Norwegia, Australia, Kanada, Botswana, Chile, Malezja oraz Indonezja. W przypadku ostatnich czterech z wymienionych państw, które należą do krajów rozwijających się, przeprowadzono szczegółowe analizy. Na podstawie uzyskanych wyników zaproponowano zmianę przedmiotu badań z analiz występowania "klątwy bogactwa" na badania nad "wpływem surowców naturalnych". Założono, że wpływ może być zarówno negatywny, jak i pozytywny, a ważne jest nie pomijanie w badaniach możliwości występowania korzystnego oddziaływania surowców.

Wniosek o tym, że "paradoks obfitości" nie jest prawem, lecz silną tendencją występującą nie we wszystkich, ale w dużej liczbie państw bogatych w surowce naturalne, podkreślał w swojej pracy jeszcze w roku 1993 Auty [1993]. W literaturze poświęconej "klątwie bogactwa" spotkać można adnotacje do przykładów państw, które prezentują odstępstwo od ogólnej tendencji. Przykładowo Botswana wymieniana jest jako kraj, w którym udało się wykorzystać bogate zasoby surowcowe dla przyspieszenia rozwoju gospodarczego w pracach Hilla [1991], Love'a [1994], Tsie'a [1996], Hope'a [1998], Sarrafa i Jiwanji [2001], Acemoglu, Johnsona i Robinsona [2001], Chile w opracowaniach Mikesella [1997], Schurmana [1996] oraz Hojmana [2002], Indonezja – Usui [1996, 1997], Malezja – Shamsula [1997], Rasiah i Shari [2001], Zjednoczone Emiraty Arabskie – Fasano [2002], Norwegia – Wrighta i Czelusty [2002], Larsena [2004, 2005]. Możliwość występowania pozytywnego oddziaływania surowców na rozwój podkreśla także Stijns [2001], zwracając uwagę na fakt, że o charakterze wpływu zasobności surowców decyduje sposób wykorzystania dochodów uzyskiwanych z ich eksportu. Po przeprowadzeniu analizy sytuacji gospodarczej w szeregu państw bogatych w surowce, używając w badaniu różnorodne wskaźniki zasobności, Stijns [2005] stwierdził, że wpływu surowców nie można jednoznacznie określić, ponieważ może on być zarówno pozytywny jak i negatywny. Podobny pogląd przedstawiają także Matsen i Torvic [2005], Brunnschweiler [2007, 2009], Alexeev i Conrad [2009, 2011], Arezki i van der Ploeg [2007], van der Ploeg i Poelhekke [2009, 2010]. Cavalcanti, Mohaddes, Raissi [2011 a, s. 315] w zakończeniu swojej pracy pt. *Growth, development and natural resources: New evidence using a heterogeneous panel analysis* podkreślają, że w badaniach nad problematyką rozwoju krajów bogatych w surowce główne rozważania nie powinny być skupione na kwestii, czy fakt posiadania surowców jest zły czy też dobry dla gospodarki. Zamiast tego należy skoncentrować się na znalezieniu rozwiązania w jaki sposób obfite zasoby mogłyby przyczynić się do przyspieszenia wzrostu gospodarczego, poprawy dobrobytu, jakości polityki w państwach bogatych w złoża surowców.

Analizując sytuację gospodarczo-społeczną państw bogatych w surowce na dzień dzisiejszy zauważyć można, że w kształtowaniu się ich rozwoju występują znaczne różnice. Niektórym z krajów udało się osiągnąć o wiele lepsze wyniki w kwestii zarządzania kapitałem naturalnym oraz wykorzystać szansę, którą dają wysokie dochody z eksportu surowców. Zróżnicowanie w wynikach rozwoju zauważyć można oceniając na przykład kształtowanie się wskaźnika rozwoju społecznego HDI (ang. *Human Development Index*), opracowanego przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) dla poszczególnych państw na świecie (tabela 1). Wskaźnik ten poza wymiarem ekonomicznym, mierzonym na podstawie rzeczywistej siły nabywczej dochodu narodowego w przeliczeniu na jednego mieszkańca, uwzględnia także poziom wiedzy i edukacji oraz żywotności.

Tabela 1. Wskaźnik rozwoju społecznego (HDI) dla wybranych krajów bogatych w złoża surowców

WSKAŹNIK ROZWOJU SPOŁECZNEGO (HDI) - 2011			
Bardzo wysoki poziom rozwoju społecznego		Bardzo niski poziom rozwoju społecznego	
Pozycja w rankingu	Kraj	Pozycja w rankingu	Kraj
1	Norwegia	148	Angola
2	Australia	150	Kamerun
3	Holandia	153	Papua-Nowa Gwinea
4	USA	154	Jemen
6	Kanada	155	Senegal
30	Zjednoczone Emiraty Arabskie	156	Nigeria
33	Brunei	159	Mauretania
37	Katar	162	Togo
42	Bahrajn	164	Zambia
44	Chile	180	Sierra Leone
45	Argentyna	182	Liberia
		183	Czad
		186	Niger
		187	Demokratyczna Republika Konga

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Human Development Report 2011]

Zdecydowanym liderem w rankingach Raportu Rozwoju Społecznego (ang. *Human Development Report*) jest Norwegia, państwo specjalizujące się w eksporcie ropy naftowej

i gazu ziemnego. Norwegia jest drugim krajem na świecie pod względem wielkości eksportu netto gazu oraz siódmym pod względem eksportu ropy. Sektor surowcowy dostarcza państwu 40% dochodu narodowego. W przedsiębiorstwach przemysłu naftowego zatrudnionych jest około 140000 pracowników [Central Intelligence Agency Library 2012]. Utrzymując pozycję jednego z liderów sprzedaży ropy i gazu Norwegia z roku na rok uzyskuje najwyższe noty w Raporcie o Rozwoju Społecznym. Bardzo wysokie miejsce w rankingu zajmuje także Kanada, specjalizująca się w eksporcie ropy naftowej i gazu ziemnego. W pierwszej piątce znajdują się także Australia i Holandia, w których rozważano występowanie "choroby holenderskiej"²⁰.

Wśród państw rozwijających się specjalizujących się w eksporcie surowców dla których wskaźnik HDI kształtuje się na stosunkowo wysokim poziomie wymienić należy Zjednoczone Emiraty Arabskie, Katar, Bahrajn, Chile i Argentynę. Znaczna liczba krajów rozwijających się bogatych w surowce zajmuje jednak niską pozycję w rankingu. Wśród nich wymienić można Kamerun, Papuę-Nową Gwineę, Nigerię, Sierra Leone oraz inne. Przy tym na 187 miejsc w rankingu Czad, Niger oraz Demokratyczna Republika Konga zajmują najniższe 183, 186 i 187 pozycje.

Różnice w oddziaływaniu "klątwy bogactwa" na dobrobyt w różnych krajach zauważyć można nie tylko porównując ogólne wyniki rozwoju państw, ale także ich sytuację wewnętrzną. Nawet gdy kraje bogate w surowce prezentują stosunkowo dobre wyniki wzrostu gospodarczego pozycja ich często osłabiona jest rosnącą nierównością społeczeństwa występującą w kraju. Stają się one bogatymi państwami z biednym narodem. Około połowa ludności Wenezueli, jednej z gospodarek posiadających największe zasoby ropy, żyje w ubóstwie. Analizując wyniki Współczynnika Gini'ego, wskaźnika pozwalającego na ocenę stopnia, w jakim podział dochodu w kraju różni się od równej dystrybucji, zauważyć można, że wśród 30 państw o największej rozpiętości dochodów około 60% to kraje bogate w surowce [Central Intelligence Agency Library, 2012].

"Klątwa bogactwa" jest zjawiskiem skomplikowanym oraz ze względu na wiele ograniczeń terminologicznych i metodologicznych trudnym do definitywnego potwierdzenia. W latach 90. XX w. problematyka występowania "paradoksu" była przedmiotem dyskusji wielu naukowców oraz podmiotów gospodarczych. W związku z obawami przed możliwością niekorzystnego wpływu zasobności w kapitał naturalny na rozwój gospodarczy wiele państw

²⁰ Między innymi przez Cairnsa [1859, 1873], Gregory'ego i Martina [1976] w Australii, Rudda [1996] w Holandii.

wprowadziło różnorodne środki polityki gospodarczej. Słabe wyniki rozwoju gospodarczego wielu państw specjalizujących się w eksporcie surowców wskazują występowanie "paradoksu obfitości". W związku z tym istnieje konieczność przeprowadzenia szczegółowych badań, które umożliwią znalezienie odpowiedzi na pytanie w jaki sposób wykorzystać znaczne zasoby surowcowe do przyspieszenia rozwoju gospodarczego krajów bogatych w ich złoża.

1.5. Założenia oraz schemat analityczny rozprawy doktorskiej

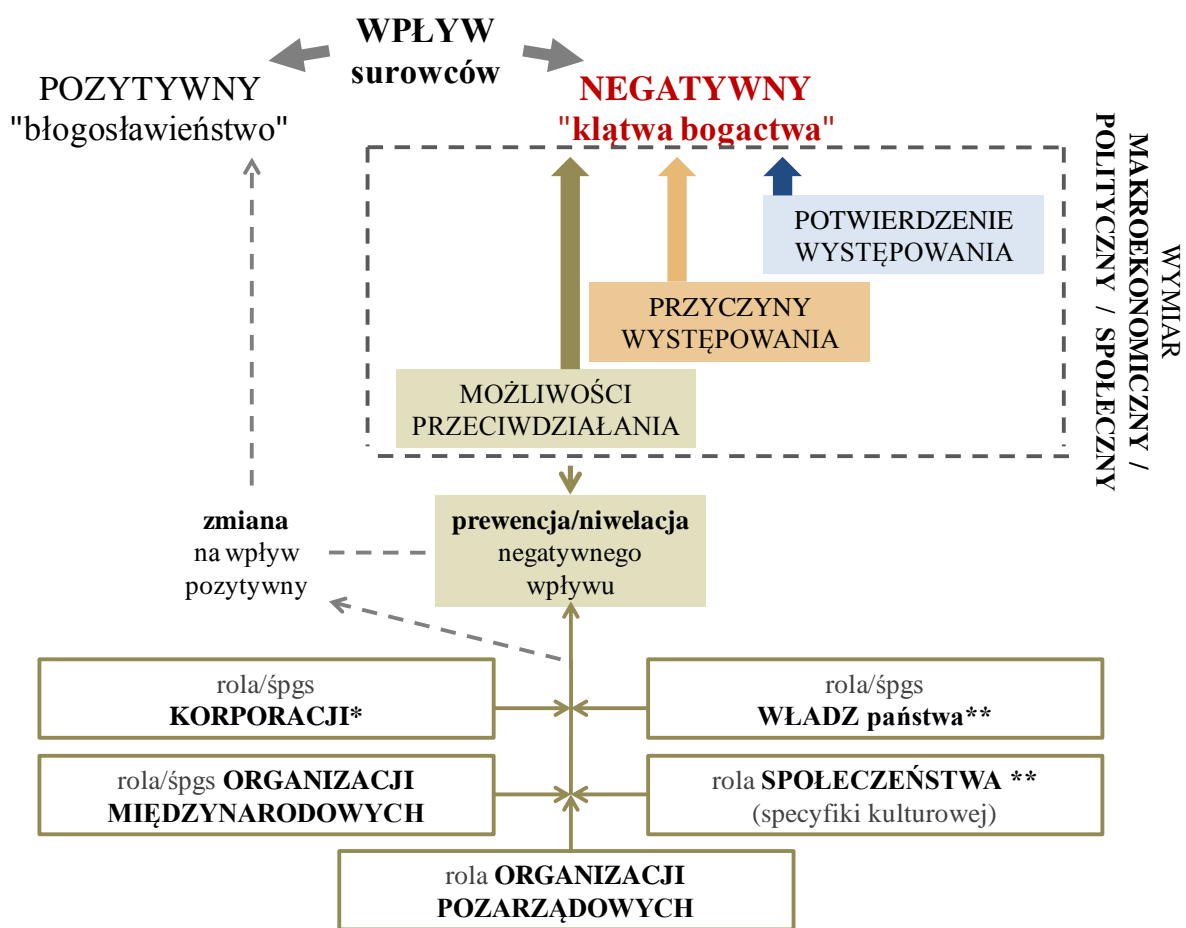
Problematyka rozwoju państw bogatych w złoża surowców naturalnych, ze względu na wielowymiarowy oraz złożony charakter, tworzy szerokie pole badawcze. Na poszczególnych poziomach omawianej tematyki wyróżnić można wiele zagadnień, które należy uwzględnić w celu rozwiązania problemu występowania "klątwy bogactwa". Na podstawie przeglądu literatury przedmiotu, określić można trzy podstawowe nurty badawcze, zależne od wyboru głównych celów analiz. Przedstawiono je na rysunku 6.

Po prezentacji w roku 2003 wyników badania Stevensa [2003 b] stwierdzono, że wpływ zasobności państwa w surowce na jego rozwój gospodarczy może być zarówno negatywny ("klątwa bogactwa"), jak i pozytywny ("błogosławieństwo"). Na tej podstawie zaproponowano zmianę przedmiotu badań nad problematyką rozwoju krajów bogatych w zasoby z analiz występowania "paradoksu obfitości" na badania nad "wpływem surowców naturalnych".

Analizując problematykę "klątwy bogactwa", na podstawie literatury przedmiotu, wyróżnić można trzy nurty tematyczne, zależne od wyboru głównych celów analiz. Są to badania poświęcone:

- potwierdzeniu występowania zjawiska,
- wyróżnieniu oraz analizie przyczyn istnienia "paradoksu obfitości",
- określeniu możliwości przeciwdziałania "klątwie surowców".

Rozważania dla każdego z wymienionych nurtów tematycznych przebiegać mogą w ramach trzech opisanych wcześniej wymiarów problematyki "klątwy bogactwa": makroekonomicznego, politycznego oraz społecznego (rysunek 2).

śpgs – środki polityki gospodarczo-społecznej

* - dotyczy korporacji specjalizujących się w wydobywaniu oraz sprzedaży surowców

** - dotyczy państw bogatych w złoża surowców naturalnych

Rysunek 6. Pole badawcze problematyki występowania "klątwy bogactwa"²¹

Źródło: opracowanie własne

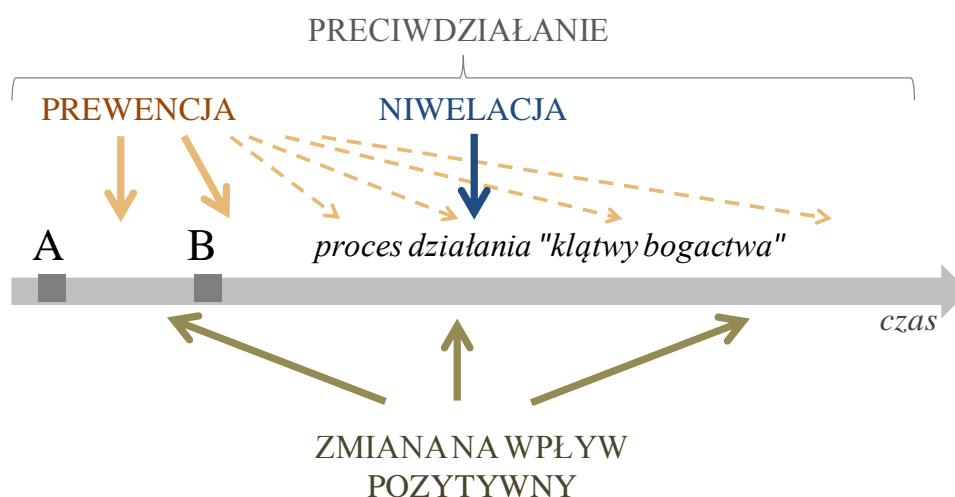
Kwestii potwierdzenia występowania zjawiska "paradoksu obfitości" zostało poświęconych wiele badań empirycznych. Większość z nich przeprowadzono w drugim, trzecim oraz czwartym etapie rozwoju badań poświęconych "klątwie surowców" (zgodnie z opisaną wcześniej chronologią - rysunek 1).

W ciągu całego procesu ewolucji badań nad "paradoksem obfitości" rozważano możliwe powody występowania zjawiska. W rezultacie określania nowych prawdopodobnych przyczyn powstawały kolejne wymiary problematyki "klątwy". Czynniki mające wpływ

²¹ Kluczowa uwaga w rozprawie została skupiona na analizie zależności związanych z funkcjonowaniem "klątwy bogactwa". W związku z tym szczegółowo została rozbudowana tylko część schematu poświęcona przedmiotowej tematyce.

na powstawanie zjawiska podzielić można na trzy grupy: makroekonomiczne, polityczne oraz społeczne – tożsame z podziałem w przypadku wymiarów przedstawionych na rysunku 2. Określenie przyczyn występowania zjawiska "paradoksu obfitości" odgrywa duże znaczenie przy wyznaczeniu środków przeciwdziałania "kłątwie". Dokładna analiza potencjalnych przyczyn zjawiska powinna stanowić pierwszy etap przed rozpoczęciem szczegółowych badań.

Możliwości przeciwdziałania skutkom "kłątwy bogactwa" rozpatrywać można z dwóch perspektyw. Badaniu może być poddana rola poszczególnych podmiotów gospodarczych oraz środki polityki gospodarczo-społecznej przez nie wykorzystywane w celu prewencji i niwelacji efektów "paradoksu" lub zmiany wpływu surowców na pozytywny. Określenia "prewencja, niwelacja, zmiana" zastosowano celowo. Dokonanie wyboru sformułowania zależy częściowo od obranej w badaniu perspektywy czasowej oraz od celu wprowadzenia danej strategii polityki (rysunek 7).

A - odkrycie złóż surowców
B - rozpoczęcie eksportu zasobów

Rysunek 7. Różnice terminologiczne pojęć "prewencja, niwelacja i zmiana"

Źródło: opracowanie własne

Pojęcia "prewencja i niwelacja" są ze sobą ściśle powiązane. Środki prewencji powinny być wprowadzane przed wystąpieniem pierwszych symptomów "kłątwy" w momencie odkrycia oraz rozpoczęcia eksportu surowców. Strategia prewencji zastosowana została np. w Norwegii. Po odkryciu na początku lat 70. XX w. obfitych złóż ropy naftowej oraz gazu ziemnego na wodach Morza Północnego, na podstawie doświadczenia Holandii z końca lat 60. XX w., w kraju tym wprowadzono szereg środków polityki gospodarczo-

społecznej mających na celu uniknięcie negatywnych skutków "klątwy". Środki prewencji powinny być także stosowane w procesie "paradoksu obfitości" w celu zapobiegania wystąpieniu kolejnych symptomów zjawiska oraz, w przypadku uniknięcia "klątwy", w czasie całego procesu specjalizacji w eksporcie surowców. Narzędzia niwelacji odnoszą się do symptomów "paradoksu obfitości", które już wystąpiły i dotyczą państw sprzedających zasoby kapitału naturalnego przez dłuższy okres oraz znajdujących się w bardziej lub mniej zaawansowanych stadiach "klątwy". Środki prewencji i niwelacji tworzą grupę instrumentów przeciwdziałania "paradoksowi obfitości".

Zupełnie inną kwestią wydaje się natomiast być dobór strategii polityki gospodarczo-społecznej umożliwiającej wykorzystanie obfitych zasobów surowcowych do przyspieszenia rozwoju ekonomicznego, poprawy dobrobytu, jakości polityki i instytucji w kraju.

Występuje prawdopodobieństwo, że zestaw narzędzi polityki będzie w przypadku wymienionych dwóch możliwości podobny. Ważnym wydaje się jednak na danym etapie badania zwrócenie uwagi na występujące różnice pojęć "prewencja, niwelacja i zmiana" w kontekście "paradoksu obfitości".

Badając możliwości przeciwdziałania "klątwie bogactwa" analizie może być poddana rola następujących podmiotów gospodarczych:

- korporacji specjalizujących się w wydobywaniu oraz sprzedaży surowców,
- organizacji międzynarodowych,
- władz danego państwa bogatego w złoża surowców,
- organizacji pozarządowych,
- społeczeństwa zamieszkującego dane państwo specjalizujące się w eksporcie zasobów.

Każdy z wymienionych podmiotów gospodarczych wydaje się odgrywać ważną rolę, komplementarną w stosunku do pozostałych, w przeciwdziałaniu "paradoksowi obfitości".

W dotychczasowych badaniach, w porównaniu z pozostałymi wymienionymi podmiotami, w największym stopniu rozważana była rola przede wszystkim organizacji międzynarodowych oraz władz państwa bogatego w złoża surowcowe. Zainteresowanie znaczeniem pierwszego z wymienionych podmiotów wynika z istotnego zaangażowania organizacji takich jak Bank Światowy oraz Międzynarodowy Fundusz Walutowy w problematykę rozwoju krajów rozwijających się oraz najmniej rozwiniętych. Większość analiz mających na celu ocenę ich roli dla zmian w światowym sektorze wydobywczym została oraz nadal jest regularnie przeprowadzana na zlecenie samych organizacji międzynarodowych w odpowiedzi na zarzuty wystosowane przez różnorodne grupy interesu.

W ciągu ostatnich czterech dekad zaproponowano szereg środków zarówno na poziomie krajowym jak i międzynarodowym, mniej lub bardziej efektywnych w praktycznym zastosowaniu, mających na celu umożliwienie państwom rozwijającym się specjalizującym się w eksporcie surowców wejścia na ścieżkę stabilnego oraz zrównoważonego rozwoju.

Szereg analiz poświęcono także roli państwa w przeciwdziałaniu "klątwie bogactwa". Badania przeprowadzono w wymiarze makroekonomicznym oraz politycznym. Zaproponowano serię narzędzi, które powinny być wprowadzone przez państwo w celu przeciwdziałania "paradoksowi". W ciągu ostatnich czterech dekad część z nich została wdrożona w krajach bogatych w surowce. Nie przeprowadzono jednak syntetycznej analizy skuteczności użytych narzędzi.

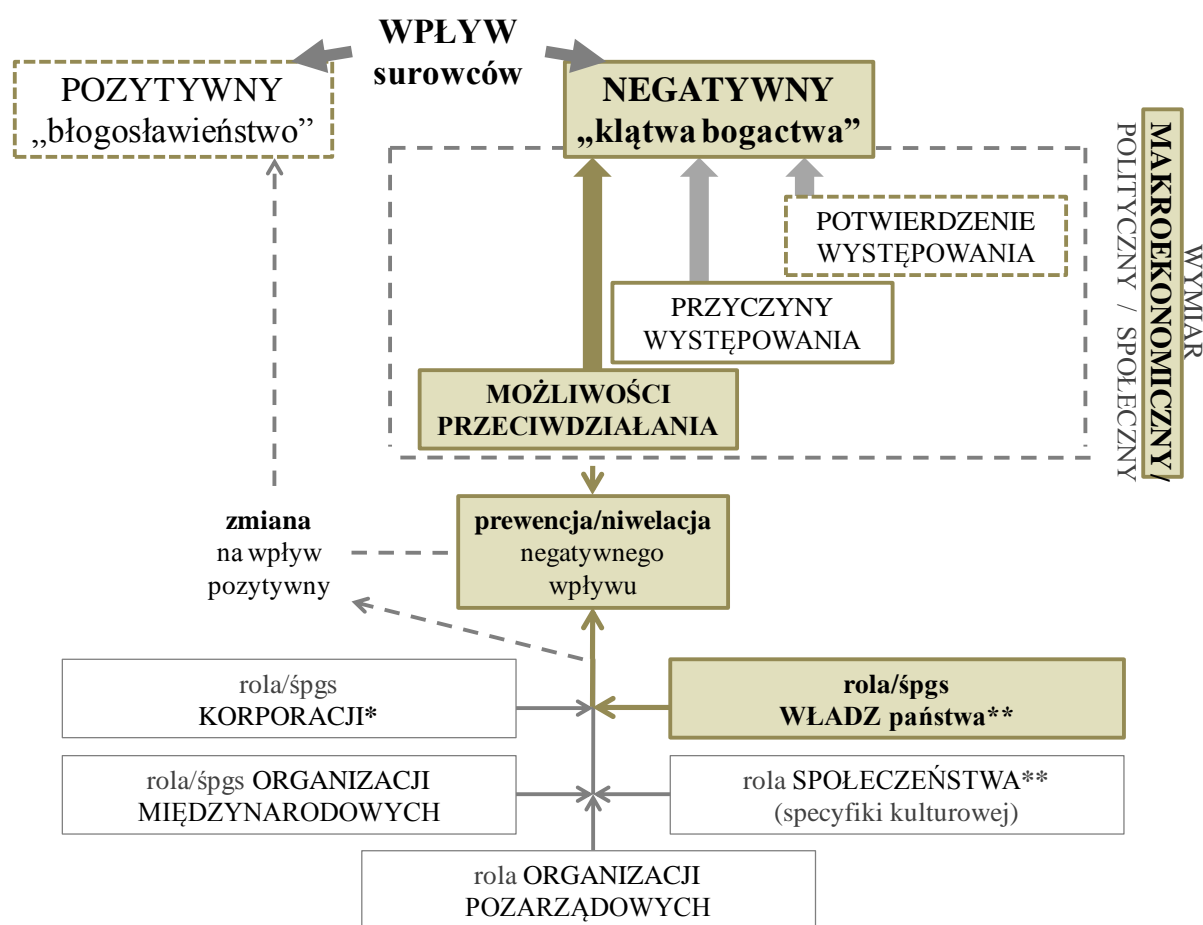
Najmniejsza uwaga w badaniach nad możliwościami przeciwdziałania "klątwie bogactwa" poświęcona została roli korporacji transnarodowych, społeczeństwa zamieszkującego dane państwo oraz organizacji pozarządowych. Każdy z nich wydaje się jednak odgrywać istotną rolę w procesie przeciwdziałania "klątwie bogactwa". W dobie globalizacji, korporacje transnarodowe w wielu przypadkach odgrywają znaczącą rolę w procesie rozwoju kraju. Czynniki kulturowe oraz mentalnościowe często uniemożliwiają wprowadzenie określonych środków polityki gospodarczo-społecznej lub mają istotne znaczenie dla efektywności ich wdrażania. Organizacje pozarządowe posiadają natomiast duży wpływ motywacyjny na działalność innych podmiotów gospodarczych. Dlatego zasadnym jest nie pomijanie znaczenia omawianych podmiotów przy identyfikacji możliwości przeciwdziałania "klątwie bogactwa".

Wymienione na rysunku 6 zagadnienia określają pole badawcze problematyki występowania "klątwy bogactwa". Ostatnią z wyróżnionych kwestii (możliwości przeciwdziałania "paradoksowi obfitości") uznać można za najbardziej aktualną, celową oraz najmniej dotychczas zbadaną.

Biorąc pod uwagę szeroki charakter omawianej tematyki w pracy wybrana została ścieżka badawcza, która umożliwi analizę wybranych zagadnień, związanych z "klątwą bogactwa" (rysunek 8).

Jako kluczową tematykę pracy doktorskiej wybrano zagadnienia związane ze sposobem funkcjonowania "klątwy surowców". W rozprawie przyjmuje się podejście Stevensa [Stevens 2003a, 2003 b] dotyczące możliwości zarówno negatywnego jak i pozytywnego oddziaływania surowców. "Klątwa bogactwa" traktowana więc jest nie jako prawo, lecz silna tendencja występująca nie we wszystkich, ale w dużej liczbie państw bogatych w surowce naturalne. Pojęcie "wpływ surowców", rozumiane jest jako

termin nadrzędny w stosunku do "paradoksu obfitości". Zgodnie z takim stanowiskiem, głównym celem badań powinno być więc dążenie do rozwiązania problemu "klątwy bogactwa" oraz odnalezienie możliwości przekształcenia negatywnego wpływu surowców na pozytywny. Po dokonaniu wstępnego przeglądu literatury przedmiotu, ostatni z wyróżnionych na rysunku 6 nurtów tematycznych pola badawczego problematyki występowania "paradoksu obfitości" (możliwości przeciwdziałania "klątwie bogactwa") wydaje się być najbardziej aktualny i istotny oraz najmniej zbadany. Kluczowa uwaga badawcza w rozprawie została więc poświęcona możliwościom przeciwdziałania "klątwie bogactwa".

śpgs – środki polityki gospodarczo-społecznej

* - dotyczy korporacji specjalizujących się w wydobywaniu oraz sprzedaży surowców

** - dotyczy państw bogatych w złoża surowców naturalnych

Rysunek 8. Ścieżka badawcza pracy doktorskiej²²

Źródło: opracowanie własne

²² Zagadnienia, które zostaną poddane analizie w niniejszej rozprawie doktorskiej zaznaczono kolorem.

Rozważania w rozprawie skupiono na środkach polityki gospodarczej władz państwa bogatego w surowce naturalne mające na celu przeciwdziałanie "klątwe bogactwa". W wyniku przeglądu literatury przedmiotu stwierdzono, że wszystkie z wymienionych na rysunku 6 podmiotów gospodarczych powinny odgrywać istotną, komplementarną, rolę w przeciwdziałaniu "paradoksowi obfitości". Dokonanie analizy znaczenia jednocześnie wszystkich podmiotów jest utrudnione. Wydaje się również, że w początkowych fazach rozwoju, a zwłaszcza w momencie odkrycia oraz rozpoczęcia eksportu surowców naturalnych, podmiotem, który odgrywa najbardziej istotną oraz aktywną rolę w rozwoju gospodarki jest państwo. W niniejszej rozprawie przeprowadzono więc analizę środków polityki gospodarczej państwa umożliwiających przeciwdziałanie "klątwe bogactwa" w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych.

Ze względu na wielowymiarowość problematyki występowania "paradoksu obfitości" (wymiar makroekonomiczny, polityczny, społeczny) jednoczesne uwzględnienie wszystkich wymiarów jest trudne. W celu zachowania przejrzystości oraz klarowności wyводу myślowego rozważania przedstawione w rozprawie dotyczą głównie sfery makroekonomicznej. Szczegółowej analizie poddano makroekonomiczne przyczyny "klątwy bogactwa" oraz środki makroekonomicznej polityki państwa, mające na celu przeciwdziałanie "paradoksowi obfitości". W większości pominięto kwestie polityczne i społeczne, których badanie wymaga przeprowadzenia osobnych analiz. Ze względu jednak na skomplikowany charakter problematyki w niektórych kategoriach uwzględniono wybrane aspekty polityczno-społeczne, istotne z punktu widzenia postawionego celu rozprawy.

W rozprawie przyjmuje się definicję "klątwy bogactwa", przedstawioną we wcześniejszej części niniejszego rozdziału (podrozdział 1.3.). Ze względu na złożony charakter problematyki "paradoksu obfitości" oraz brak jednomyślności wśród badaczy w rozumowaniu poszczególnych składowych definicji pojęcia "klątwy bogactwa" w pracy przyjęto szereg założeń badawczych.

W literaturze przedmiotu wielokrotnie rozważano temat poziomu rozwoju państw, których gospodarka jest najbardziej podatna na oddziaływanie "klątwy bogactwa". Znaczna liczba naukowców zaznacza, że problematyka "paradoksu obfitości" najczęściej dotyczy krajów rozwijających się oraz najmniej rozwiniętych [między innymi Sachs, Warner 1997, 1999, 2001; Auty 1998]. Dodatkowo ze względu na znaczną odmienność uwarunkowań rozwoju państw rozwiniętych oraz rozwijających się zasadnym wydaje się być przeprowadzenie osobnych badań dla każdej z tych grup. W związku z tym kluczowa uwaga w rozprawie poświęcona została problematyce występowania "klątwy bogactwa"

w państwach mniej zaawansowanych ekonomicznie. Doświadczenia oraz rozwiązania przyjęte w krajach rozwiniętych (na przykładzie Norwegii) wykorzystane zostały natomiast w celu identyfikacji środków polityki gospodarczej, które mogą okazać się efektywne w przeciwdziałaniu "paradoksowi obfitości".

W rozprawie przyjmuje się, że pojęcie rozwoju gospodarczego jest kategorią nadrzędną w stosunku do wzrostu gospodarczego, rozwoju społecznego oraz rozwoju ekonomicznego. Rozwój gospodarczy, rozumiany jednoznacznie z rozwojem gospodarczo-społecznym jest traktowany jako termin złożony łączący w sobie kategorie rozwoju w sferach ekonomicznej, społecznej, instytucjonalnej oraz ekologicznej.

W celu podziału państw pod względem rozwoju w rozprawie przyjęta została klasyfikacja krajów zaproponowana przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy [International Monetary Fund 2012] oraz Bank Światowy [The World Bank 2013 a]. Według takiej klasyfikacji państwa świata podzielone są wg poziomu rozwoju gospodarczego na dwie grupy: kraje rozwinięte (*Advanced economies*) oraz kraje wschodzące i rozwijające się (*Emerging and developing economies*) (MFW), a także pod względem wysokości uzyskiwanego dochodu na cztery grupy: o wysokich dochodach (ang. *High-income economies*), o wyższych średnich dochodach (ang. *Upper-middle-income economies*), o niższych średnich dochodach (ang. *Lower-middle-income economies*) oraz o niskich dochodach (ang. *Low-income economies*) (Bank Światowy).

W rozprawie przyjmuje się także, że zjawisko "klątwy bogactwa" może wystąpić w gospodarkach państw opartych na wydobywaniu i eksporcie surowców naturalnych. W związku z tym pojęcie zasobności państwa w złoża naturalne w kontekście występowania "paradoksu obfitości" jest traktowane jednoznacznie z terminem specjalizacji kraju w wydobywaniu oraz eksporcie kapitału naturalnego. W literaturze przedmiotu zaznaczana jest różnica pomiędzy zasobnością w surowce a zależnością gospodarki od branży wydobywczej [np. Van der Ploeg i Poelhekke 2009, 2010]. Zasobność mierzona jest na podstawie wartości bieżącej netto kapitału naturalnego, zależność natomiast jako udział eksportu surowców w PKB. Zjawisko "klątwy bogactwa" występuje w przypadku zależności państwa od sektora wydobywczego. Aby w danym kraju wystąpiły znaczne symptomy "paradoksu obfitości", wielkość oraz znaczenie branży wydobywczej powinny być istotne, a państwo musi specjalizować się w eksporcie surowców naturalnych. Zapoczątkowanie sprzedaży surowców za granicę inicjuje proces działania "choroby holenderskiej", jednego z makroekonomicznych powodów powstania "klątwy bogactwa". Znaczny wzrost dochodów i wydatków państwa jest także jedną z najważniejszych przyczyn powstania "paradoksu obfitości", niezależnie

od wymiaru problematyki. Pojęcie "zależność" z założenia kojarzy się z negatywnym wpływem surowców. Przykład Norwegii pokazuje jednak, że gospodarka państwa może opierać się na wydobyciu oraz eksporcie surowców, ale nie być od niej zależna. Ze względu na przyjęcie w rozprawie założenia, że wpływ surowców może być zarówno negatywny jak i pozytywny odpowiednim, w kontekście możliwości wystąpienia "klątwy bogactwa", wydaje się być rozumowanie pojęcia kraju bogatego w złoża naturalne jako państwa specjalizującego się w wydobyciu oraz eksporcie surowców lub kraju, którego gospodarka oparta jest na wydobyciu oraz eksporcie surowców. Te trzy pojęcia (kraj bogaty w złoża surowców, państwo specjalizujące się w wydobyciu i eksporcie surowców oraz kraj, którego gospodarka oparta jest na wydobyciu i eksporcie surowców) traktowane są w rozprawie zamiennie. W pracy przyjmuje się, że państwem bogatym w surowce jest kraj w którym spełniony jest jeden z warunków: średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB) przekraczają 25% lub 25% średniorocznego eksportu stanowią surowce. Wybór ograniczeń procentowych został oparty na doświadczeniu, przedstawionym w dotychczasowych opracowaniach badawczych poświęconych "klątwe bogactwa" [Auty 1993; Gelb 1988; Nankani 1979; Stevens 2003 a, 2003 b; International Monetary Fund, 2007]. Do grupy państw bogatych w surowce nie są zaliczane kraje, których reeksport przekracza przyjęte procentowe ograniczenie (np. Singapur). Sytuacja gospodarcza takich państw jest specyficzna i powinna być poddana osobnej analizie.

W kwestii ustalenia typów eksportowanych surowców naturalnych, których w największym stopniu dotyczy "paradoks obfitości", w rozprawie przyjmuje się, że zaliczyć do nich należy zasoby kluczowe: surowce paliwowe (ropę naftową, gaz ziemny i węgiel) oraz surowce mineralne (cynę, złoto, ołów, cynk, żelazo, miedź, nikiel, srebro, boksyty, fosforan, perły, kamienie szlachetne i półszlachetne). Na podstawie analizy dotychczasowych badań empirycznych stwierdzić można, że w wybranym w pracy makroekonomicznym wymiarze "klątwy bogactwa" uprawy rolne i zasoby leśne nie odgrywają tak znacznej roli jak surowce węglowodorowe i mineralne [między innymi Leite i Weidmann 1999; Ross 2001 a; Isham i inni 2003; Sala-i-Martin i Subramanian 2003]. Ze względu na nowatorski charakter w pracy nie uwzględniono "metali ziem rzadkich". Surowce te są specyficznym rodzajem zasobów naturalnych, a ich przypadek powinien być poddany osobnej analizie.

W rozprawie przyjmuje się także, że "klątwa bogactwa" ze względu na swój złożony oraz wielowymiarowy charakter jest zjawiskiem występującym w długim przedziale czasowym. Na podstawie wyników badań empirycznych przeprowadzonych w ostatnich czterech dekadach oraz ze względu na stosunkowo nowy charakter tematyki "klątwy

bogactwa" długi okres rozumiany jest jako przedział 30-40 lat od momentu rozpoczęcia masowego eksportu surowca za granicę. Ze względu na skomplikowany charakter pojęcia rozwoju poszczególnych państw na świecie wydaje się jednak, że w przyszłych badaniach nad zjawiskiem okres ten powinien być wydłużony. Makroekonomiczne symptomy "paradoksu obfitości" występują natomiast już w pierwszych 5-10 latach po rozpoczęciu eksportu surowca.

1.6. Podsumowanie

Rozważania przedstawione w pierwszej części rozprawy dotyczące istoty problematyki występowania "klątwy bogactwa" wykazały, że tematyka rozwoju państw bogatych w złoża surowców naturalnych jest złożona oraz wielowymiarowa. Szczegółowa analiza dotychczasowego dorobku naukowego poświęconego "paradoksowi obfitości" pozwoliła na uporządkowanie zagadnień związanych z przedmiotowym zjawiskiem, konceptualizację terminologii oraz określenie pola badawczego problematyki. Poprzez dogłębną analizę dotychczasowych wyników badań empirycznych, mających na celu potwierdzenie istnienia "klątwy bogactwa", uzasadnione zostało założenie występowania "paradoksu obfitości". Zjawisko nie jest jednak prawem, lecz silną tendencją występującą w znacznej liczbie krajów bogatych w złoża surowców naturalnych.

Analiza literatury przedmiotu pozwoliła na wyznaczenie ścieżki badawczej rozprawy doktorskiej (rysunek 8). Wykazano zasadność wyboru celu pracy, którym jest ustalenie środków polityki gospodarczej państwa umożliwiających przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych. Przedstawiono oraz uargumentowano również przyjęte założenia badawcze rozprawy.

Ważnym etapem przeprowadzanych w ramach niniejszej pracy rozważań jest dokonanie analizy przyczyn powstawania "klątwy bogactwa", której poświęcony został kolejny rozdział rozprawy.

Rozdział 2

Przyczyny występowania "klątwy bogactwa"²³

2.1. Uwagi wstępne

W literaturze przedmiotu występuje różnorodna klasyfikacja źródeł "paradoksu". Auty [2001 a] wyróżnia przyczyny egzogeniczne oraz endogeniczne. Do pierwszej grupy zalicza politykę strukturalną, "chorobę holenderską" oraz teorie zależności eksportowych. Do drugiej natomiast kwalifikuje niepowodzenie prowadzonej polityki gospodarczej państwa, wprowadzenie nieefektywnych inwestycji oraz wzrost "pogoni za rentą".

Stevens [2003, s. 10], nie stosując podziału przyczyn na grupy, wyróżnia następujące źródła "klątwy bogactwa": długoterminowe pogarszanie się warunków wymiany, niestabilność cen surowców, która wpływa na brak stałości dochodów państwa, "chorobę holenderską", "efekt wypierania", wzrost roli państwa (w tym nieodpowiednie decyzje polityki gospodarczej, charakter polityki inwestycyjnej i przemysłowej, wzrost poziomu korupcji i "pogoni za rentą") oraz wpływ czynników społeczno-kulturowych i politycznych.

Rosser [2006 a, s. 13] wyróżnia siedem płaszczyzn, w ramach których mogą być badane przyczyny występowania "klątwy":

- ekonomiczną (ang. *economistic perspective*) – analizowane są mechanizmy ekonomiczne,
- behawioralną (ang. *behaviouralist perspective*) – podkreślane jest znaczenie irracjonalnego zachowania ze strony podmiotów politycznych,
- racjonalnego zachowania się (ang. *rational actor perspective*) – w przypadku, gdy podmioty polityczne podejmują świadome racjonalne działania, kierując się jednak własnym interesem,
- skoncentrowaną na ustroju politycznym obowiązującym w kraju (ang. *state-centred perspective*),
- społeczną (ang. *social capital perspective*) – w ramach której analizowane jest znaczenie stopnia społecznej spójności w państwie,

²³ Niektóre fragmenty rozdziału zostały opublikowane w artykułach autorki [Sialitskaya 2011 c, 2012].

- strukturalną (ang. *structuralist perspective*) – badana jest rola grup społecznych lub struktur gospodarczo-społecznych,
- radykalną (ang. *radical perspective*) – analizowane jest znaczenie zagranicznych podmiotów gospodarczych oraz struktur władzy na poziomie globalnym.

Kierując się założeniami wywodu myślowego zapoczątkowanego w pierwszym rozdziale niniejszego opracowania w rozprawie przyjmuje się własny podział przyczyn występowania "klątwy bogactwa" zgodny z ich klasyfikacją na makroekonomiczne oraz polityczne i społeczne (tożsamą z podziałem w przypadku wymiarów problematyki "paradoksu obfitości" przedstawionym na rysunku 2).

Ze względu na przyjętą w rozprawie perspektywę makroekonomiczną analizie poddany zostanie makroekonomiczny mechanizm powstawania "klątwy bogactwa". Badanie przyczyn makroekonomicznych zostanie przeprowadzone uwzględniając uwarunkowania endo- i egzogeniczne. Szczegółowo zostaną omówione okoliczności występowania zjawiska "choroby holenderskiej", wyszczególnione zagrożenia wiążące się z uzależnieniem rozwoju gospodarczego państwa bogatego w surowce od branży wydobywczej oraz występowaniem niestabilności cen surowców. Analiza tych zagadnień pozwoli na uporządkowanie przedstawianych w literaturze przedmiotu makroekonomicznych przyczyn "paradoksu obfitości". Pozwoli także na wyodrębnienie makroekonomicznych czynników przyczyniających się do powstawania "klątwy bogactwa".

Pomimo ograniczenia przyjętego w pracy (wymiar makroekonomiczny) dokonana zostanie charakterystyka wybranych powodów społeczno-politycznych istnienia "klątwy bogactwa", ważnych z punktu widzenia celu rozprawy oraz weryfikacji przyjętych hipotez badawczych. Uwaga badawcza skupiona zostanie przede wszystkim na decyzjach polityki gospodarczej państwa krajów, znajdujących się pod wpływem "paradoksu obfitości", które są wskazywane, w ramach dotychczasowej literatury przedmiotu, jako nieefektywne oraz przyczyniające się do pogłębienia problemu. Przeprowadzony zostanie również przegląd najbardziej istotnych zjawisk społecznych mających wpływ na powstawanie "klątwy bogactwa". W niniejszym rozdziale pominięte natomiast zostanie wyjaśnienie przyczyn wzrostu konfliktów wewnętrznych, osłabienia demokracji oraz wyboru totalitarnego systemu rządów w krajach bogatych w złoża surowców ze względu na fakt, że kategorie te odbiegają od zakresu tematycznego pracy.

2.2. Społeczno-polityczne przyczyny "klątwy bogactwa"

Złóża surowców naturalnych posiadane przez państwo są tradycyjnie uznawane za kapitał należący do narodu zamieszkującego dany kraj. Dodatkowo wydobycie ropy, gazu lub minerałów traktowane jest często jako strategiczny sektor gospodarki kraju. Dlatego w wielu państwach właścicielem oraz głównym zarządcą produkcji oraz sprzedaży surowców są władze państwa. Wpływa to na wzrost interwencji państwa w gospodarkę kraju. Wielu naukowców zajmujących się problematyką występowania "paradoksu obfitości" podkreśla, że najważniejsze przyczyny powstawania zjawiska mają charakter przede wszystkim polityczny [Auty 1998; Auty, Mikesell 1997; Ross 1999, 2001 b; Sarraf, Jiwani 2001]. Wśród nich wymienić należy badaczy ekonomii politycznej, politologii oraz socjologii. Pierwsza grupa naukowców wiąże zjawisko "klątwy" w szczególności z ideami neoklasycznej ekonomii politycznej oraz nowego instytucjonalizmu [Auty 2001 c, 2001 d; Torvik 2002; Eifert i inni 2003; Isham i inni 2003; Rodrik 2003]. Politolodzy oraz socjologowie wykorzystują natomiast szerszy zakres teoretyczny podejmując próbę wyjaśnienia zależności "paradoksu obfitości" za pomocą aspektów teorii publicznego wyboru, behawioryzmu, marksizmu, instytucjonalizmu, etatyzmu, teorii zależności i systemów-światów oraz socjologii fiskalnej. Większość naukowców jest jednak zgodna, że polityczne przyczyny występowania "klątwy bogactwa" wiążą się przede wszystkim z niepowodzeniem zastosowanej strategii polityki gospodarczo-społecznej, obejmującej w szczególności: rozrzutność fiskalną, przewartościowanie kursów walut, nadmierny protekcjonizm oraz nieefektywne wykorzystanie dużych dochodów uzyskiwanych w wyniku eksportu surowców [między innymi Lal, Myint 1996; Easterly, Levine 1997; Usui 1997; Karl 1997; Mikesell 1997; Ascher 1999; Auty 2001 a; Stevens 2003 a].

2.2.1. Polityka państwa jako przyczyna "klątwy bogactwa"

W literaturze przedmiotu często wymieniane są trzy rodzaje decyzji polityki gospodarczej państwa, które zdaniem niektórych naukowców przyczyniły się do pogłębienia występowania zjawiska "klątwy bogactwa" w krajach bogatych w surowce. Należy do nich zaliczyć:

- zmianę strategii handlu międzynarodowego na politykę uprzemysłowienia opartą o substytucję importu,

- rozwój oparty na wykorzystaniu kredytów zagranicznych,
- nieefektywną strategię polityki inwestycyjnej.

Zmiana strategii handlu międzynarodowego została wprowadzona w wielu państwach rozwijających się Ameryki Łacińskiej, a także Europy Wschodniej, Afryki oraz Azji Południowo-Wschodniej w latach 50. i 60. XX w. Wynikała ona przede wszystkim ze znaczącego wpływu, które miały postulaty głoszone przez Prebischa [1950, 1964] oraz innych ekonomistów podzielających jego poglądy (między innymi Furtado [1963, 1964] oraz Singera [1950]) na politykę ekonomiczną i handlową państw rozwijających się, a także ze względu na popularność radzieckiego modelu gospodarowania na świecie.

Na początku lat 50. XX w. na podstawie wyników przeprowadzonych badań Prebisch przedstawił postulaty teorii pogarszających się warunków wymiany krajów specjalizujących się w eksporcie dóbr podstawowych. Teza zyskała znaczną popularność wśród badaczy, zajmujących się problematyką rozwoju gospodarczego, a także przedstawicieli władz krajów rozwijających się. Przyczyniała się do tego rola, którą Prebisch odgrywał ówczesnie w Organizacji Narodów Zjednoczonych²⁴.

Na podstawie sformułowanej tezy o pogarszających się warunkach wymiany państw rozwijających się specjalizujących się w eksporcie dóbr podstawowych, przede wszystkim surowców, Prebisch zaproponował wprowadzenie zmiany polityki handlu międzynarodowego w krajach rozwijających się na politykę uprzemysłowienia opartą o wzmocnienie protekcjonizmu oraz substytucję importu (ang. ISI - *Import Substitution Industrialization*). Do najważniejszych postulatów zalecanej polityki zaliczyć należy:

- przekształcenie struktury produkcji, poprzez przemieszczenie czynników wytwórczych z produkcji surowców na wyrób wysoko przetworzonych dóbr przemysłowych, które wcześniej sprowadzane były z zagranicy,

²⁴ Na przestrzeni lat 1950-1963 Prebisch zajmował stanowisko sekretarza Komitetu Wykonawczego Komisji Ekonomicznej dla Ameryki Łacińskiej. W roku 1963 objął pozycję Sekretarza Generalnego Konferencji Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju (ang. UNCTAD - *United Nations Conference on Trade and Development*). Od 1969 roku zajmował natomiast pozycję dyrektora Instytutu Komisji Gospodarczej ONZ do spraw Ameryki Łacińskiej, (hiszp. CEPAL - *Comisión Económica para América Latina*) [Budnikowski 2006, s. 388].

- aktywną politykę przemysłową państwa, mającą na celu ukierunkowywanie oraz stymulowanie (za pośrednictwem między innymi subsydiów państwowych) rozwoju krajowego przemysłu,

- przyjęcie strategii samowystarczalności – antyimportowej oraz wzrostu protekcjonizmu rynku wewnętrznego za pomocą środków polityki handlowej, umożliwiających ograniczenie wwozu towarów z zagranicy (np. wprowadzenie wysokich stawek celnych nakładanych na dużą liczbę produktów pochodzących z zagranicy, ilościowych ograniczeń importu),

- utrzymanie wysokiej wartości waluty krajowej za pośrednictwem aktywnej polityki monetarnej.

Wdrożenie strategii ISI miało umożliwić dywersyfikację gospodarek krajów rozwijających się w większości specjalizujących się w eksporcie dóbr podstawowych, zmianę specjalizacji produkcji oraz uzyskanie większych korzyści w wyniku uczestnictwa w handlu międzynarodowym [Rynarzewski 2011]. Zaproponowana strategia polityki gospodarczej została wprowadzona, w różnym stopniu oraz w zróżnicowanych okresach, w wielu krajach rozwijających się specjalizujących się w eksporcie surowców.

Zdania na temat rezultatów wdrożenia polityki uprzemysłowienia opartej o substytucję importu są podzielone. Część ekonomistów reprezentujących nurt neoklasyczny w teorii handlu międzynarodowego [np. Ferreira, Pessoa, Veloso 2005] uważa, że wprowadzenie strategii ISI było jedną z głównych przyczyn zwiększenia się luki rozwojowej pomiędzy Ameryką Łacińską a Europą Zachodnią i Stanami Zjednoczonymi. Auty [1994 a], Krause [1995], Mikesell [1997], Sachs i Warner [1995] zwracają uwagę, że zastosowanie polityki uprzemysłowienia poprzez substytucję importu mogło przyczynić się do intensyfikacji "klątwy bogactwa" w krajach rozwijających się bogatych w złoża surowcowe.

Przeciwnicy strategii ISI zwracają uwagę, że prowadzona polityka państwa, mająca na celu wspieranie procesów uprzemysłowienia w krajach rozwijających się, doprowadziła do nieefektywnego rozwoju. Ich zdaniem, dobra wytwarzane w kraju w celu ograniczenia importu z zagranicy, ze względu na zbyt małą, w wielu przypadkach, skalę produkcji oraz brak dostępu do nowych technologii, były często droższe od substytutów zagranicznych. Niedysponowanie wiedzą i *know how* miało także wpływ na jakość produkcji, która pozostawała na przeciętnym lub niskim poziomie. Dodatkowo, zwraca się uwagę, że jeżeli początkowo polityka antyimportowa przyczyniała się do rozwoju produkcji oraz wzrostu gospodarczego, to po zastąpieniu całego sprowadzanego, przed rozpoczęciem procesu industrializacji, importu jedyną możliwością dalszego rozwoju produkcji było zwiększenie

popytu krajowego. Państwo specjalizowało się bowiem w dziedzinach, których jego pozycja na rynku światowym była komparatywnie niekorzystna. W związku z tym rozszerzenie działalności produkcyjnej na skalę międzynarodową było skomplikowane [Begg 2007, s. 506]. Ponadto zaznaczane jest, że w wielu państwach, które przyjęły strategię ISI, zdecydowano się na inwestowanie w rozwój kapitałochłonnego przemysłu ciężkiego, całkowicie niedostosowanego do występującej w większości z tych krajów obfitości zasobów pracy i niewystarczającego dostępu do kapitału.

Zdaniem naukowców popierających pogląd negatywnego wpływu strategii ISI na rozwój gospodarczy krajów rozwijających się, brak możliwości sprowadzenia z zagranicy zaawansowanych technologicznie towarów w dużym stopniu wpłynął także na pogłębienie zacofania technologicznego tych państw. Handel oraz inwestycje zagraniczne są bowiem źródłami nowych technologii, a więc ich ograniczenie za pośrednictwem polityki protekcjonistycznej spowodowało powiększenie luki technologicznej. Jako przykład takiego stanu rzeczy podawany jest zakaz importu komputerów i układów scalonych w Brazylii obowiązujący w latach 1984-1990, który przyczynił się do spowolnienia rozwoju branży komputerowej kraju.

Wśród innych argumentów zwracana jest również uwaga, że wprowadzenie strategii antyimportowej wpłynęło na ograniczenie obecności konkurencji zagranicznej na rynku krajowym, oraz w konsekwencji zanik ducha przedsiębiorczości wśród kadry zarządzającej przedsiębiorstwami krajowymi [Budnikowski 2006, s. 395-396].

Poglądy o negatywnym wpływie polityki uprzemysłowienia opartej o substytucję importu na rozwój gospodarczy krajów rozwijających się dominowały w ostatnich dwóch dekadach poprzedniego wieku. Miało to wpływ na zmianę filozofii myślenia w dyskusji na temat determinantów rozwoju gospodarczego [Rynarzewski 2013]. W roku 1990 Williamson dokonał zestawienia nowych wytycznych rozwoju gospodarczego krajów rozwijających się, które są znane jako konsensus waszyngtoński [Williamson 1990]. W dokumencie zawarto reguły polityki rozwojowej, wśród których zwrócono między innymi uwagę na istotne znaczenie liberalizacji handlu i eliminację protekcyjnej polityki handlowej. Zdaniem Williamsona oraz ekonomistów reprezentujących nurt neoklasyczny kraje znajdujące się na niższym poziomie rozwoju gospodarczego powinny dążyć do otwarcia swoich gospodarek oraz likwidacji ograniczeń w handlu.

Wytyczne polityki rozwojowej zawarte w konsensusie popierane są przez organizacje międzynarodowe oraz gospodarki rozwinięte. Nie wszyscy naukowcy zgadzają się jednak z ortodoksyjnym podejściem przedstawionym w dokumencie. Na przykład Rynarzewski

[2011, 2013] zaznacza, że liberalizacja handlu niezależna od poziomu rozwoju gospodarczego danego kraju, jego struktury gospodarczej i eksportowej nie jest optymalnym i uniwersalnym rozwiązaniem dla wszystkich krajów rozwijających się, zwłaszcza tych uzależnionych od eksportu surowców naturalnych. Zwraca on uwagę, że nieracjonalne jest uniwersalne traktowanie wszystkich krajów o niższym poziomie rozwoju ekonomicznego. Proponuje natomiast bardziej elastyczne podejście do zaangażowania gospodarek rozwijających się w handel międzynarodowy, zwracając uwagę na znaczenie oraz potrzebę zastosowania wybranych instrumentów polityki handlu oraz polityki przemysłowej. Zwraca również uwagę na doświadczenia historyczne krajów obecnie rozwiniętych gospodarczo, w czasie transformacji których stosowano wiele instrumentów polityki handlu oraz polityki przemysłowej [Rynarzewski 2013]. Podobny pogląd prezentuje także Rodrik [2011], zdaniem którego niezbędne jest zachowanie odpowiedniej sekwencji rozwoju, w której aktywne włączenie się danego państwa do handlu międzynarodowego powinno być skutkiem, a nie środkiem skutecznego prowadzenia polityki rozwoju gospodarczego.

Innym rodzajem polityki gospodarczej wykorzystywanym w państwach specjalizujących się w eksporcie surowców szeroko krytykowanym przez naukowców jest **polityka finansowania budżetu państwa pożyczkami zaciągniętymi za granicą**. W czasie znacznego wzrostu cen ropy naftowej w latach 70. XX w. zmieniła się sytuacja krajów rozwijających się bogatych w zasoby "czarnego złota". Znacznie wzrosły dochody tych państw. Posiadanie ropy naftowej podniosło także ich wiarygodność kredytową na rynku światowym. Ważną przeszkodą utrudniającą krajom rozwijającym się wkroczenie na ścieżkę stabilnego oraz zrównoważonego rozwoju gospodarczego jest brak dostatecznej ilości środków finansowych. Pod wpływem hossy na rynku ropy naftowej część państw bogatych w zasoby tego surowca zdecydowała się na zaciągnięcie pożyczek zagranicznych na koszt przyszłych zysków branży wydobywczej [Gelb 1988]. W pierwszej połowie lat 70. XX w. w dużym stopniu wzrosło zadłużenie niektórych krajów specjalizujących się w eksporcie ropy (np. Meksyku oraz Nigerii). Rynek surowcowy charakteryzuje się jednak znaczną niestabilnością. Wraz ze spadkiem cen ropy w pierwszej połowie lat 80. XX w. państwa, zapożyczone we wcześniejszym okresie, znalazły się w sytuacji braku możliwości wywiązania się ze swych zagranicznych zobowiązań finansowych. W sierpniu 1982 r. Meksyk złożył oświadczenie o niemożliwości spłacenia w terminie zaciągniętych

kredytów [Usui 1997]. W tzw. pułapce zadłużenia znalazły się także Czad oraz Ludowa Republika Konga²⁵ [Budnikowski 2006, s. 405].

Do kryzysu zadłużeniowego w wielu państwach rozwijających się bogatych w złoża surowców w dużym stopniu przyczyniała się zastosowana nieefektywna strategia **polityki inwestycyjnej**. Zaciągnięcie kredytu zagranicznego pozwala na wzrost stopy inwestycyjnej w kraju i tym samym dynamizuje wzrost gospodarczy, wiąże się jednak z obsługą zadłużenia. Regulowanie zobowiązań nie stwarza problemów, jeśli za pośrednictwem kredytu dochodzi do rozwoju innych branż, których dochody umożliwiają pokrycie zobowiązań z zagranicy. W krajach rozwijających się bogatych w złoża ropy znaczna część kredytów przeznaczona została przede wszystkim na cele konsumpcyjne oraz wydana na mało efektywne projekty socjalne.

Nieefektywność decyzji inwestycyjnych oraz zbyt wysokie wydatki państwa uznawane są za jedne z najważniejszych przyczyn pogłębienia "klątwy bogactwa" w krajach rozwijających się bogatych w surowce [Lal, Myint 1996; Sarraf, Jiwanji 2001; Stevens 2003 a]. Wraz ze wzrostem dochodów zwiększają się także możliwości inwestycyjne państwa. W wielu krajach rozwijających się znaczną część uzyskanych ze sprzedaży surowców zysków przeznaczono na realizację kontrowersyjnych programów rozwojowych, bezużytecznych inwestycji oraz nieefektywnych projektów społecznych. Wprowadzone koncepcje inwestycyjne często charakteryzowały się niską stopą zwrotu. W wielu państwach zdecydowano się na inwestowanie w produkcję niepodlegających wymianie produktów, zwłaszcza militarnych. Wprowadzono także wiele inwestycji infrastrukturalnych nie zawsze dopasowanych do potrzeb krajów rozwijających się, np. budowa dużych lotnisk, autostrad.

Ze względu na złożoność procesów ekonomiczno-społecznych występujących w gospodarce trudno ocenić w jakim stopniu wymienione decyzje polityki gospodarczo-społecznej władz państw bogatych w surowce wpłynęły na intensyfikację "klątwy bogactwa" w poszczególnych krajach specjalizujących się w eksporcie zasobów naturalnych. Niektórzy badacze "paradoksu" są zdania, że państwa bogate w surowce są skazane na niepowodzenie polityki gospodarczo-społecznej. Ważnym wydaje się więc być przeprowadzenie analizy przyczyn irracjonalnego zachowania podmiotów politycznych występującego często w krajach bogatych w surowce.

²⁵ Obecnie Republika Konga, nazwa Ludowa Republika Konga obowiązywała do roku 1991.

2.2.2. Zjawiska społeczne przyczyniające się do powstawania "klątwy bogactwa"

W celu wyjaśnienia irracjonalności podejmowanych przez władze państw bogatych w surowce decyzji w zakresie polityki gospodarczej przeprowadzono szczegółowe badania ich podstawy behawioralnej. Stwierdzono, że znaczny wzrost dochodów, uzyskiwanych z eksportu surowców wpływa na przyjęcie pewnego sposobu zachowania elit politycznych, który często charakteryzuje się krótkowzrocznością, rozleniwieniem się oraz nadmiernym entuzjazmem i optymizmem [Mira 1994; Krause 1995; Ross 1999]. Uzyskując coraz większe dochody ze sprzedaży surowców oraz licząc na ich stały wzrost władze państwa z mniejszą starannością podchodzą do podejmowania decyzji strategicznie ważnych dla długoterminowego rozwoju gospodarczego kraju [Sarraf & Jiwanji 2001]. Wzrost optymizmu, spowodowany zwiększeniem się możliwości finansowych, wpływa na powstanie nadmiernych wydatków rządowych.

W wyniku odkrycia oraz rozpoczęcia masowej sprzedaży surowców zmieniają się także oczekiwania społeczeństwa kraju. Zwłaszcza dotyczy to państw rozwijających się, w których poziom ubóstwa jest wysoki. Będąc świadome wzrostu dochodów, które uzyskuje państwo w wyniku eksportu surowców, różnorodne grupy społeczne zgłaszają żądania ich rozdysponowania. Zwiększa się presja ze strony społeczeństwa na szybkie podejmowanie decyzji przez władze państwa. Zjawisko to nazywane jest w literaturze przedmiotu "pogonią za rentą" (ang. *rent seeking*). Pojęcie "pogoni za rentą" tłumaczy w jaki sposób społeczeństwo rywalizuje w kategorii dystrybucji przepływów pieniężnych w państwie [Tollison 1982, s. 576].

Istnieje wzrastająca liczba pozycji literaturowych poświęconych znaczeniu zjawiska "pogoni za rentą" dla sposobu funkcjonowania gospodarki [miedzy innymi Lane, Tornell 1995, 1996; Baland, Francois 2000; Svensson 2000; Torvik 2002]. Część z nich tłumaczy występowanie "klątwy bogactwa" na podstawie zależności, powstających w gospodarce w wyniku "pogoni za rentą" [miedzy innymi Tollison 1982; Mbaku 1992; Bardh 1997; Auty 1998]. Auty [1998] zwraca uwagę, że w wyniku wzmocnienia działania "pogoni za rentą" uwaga władz państwa odwrócona jest od realizacji celów długoterminowego rozwoju gospodarczego w kierunku maksymalizacji kreacji dochodu oraz jego dystrybucji. Broad [1995] zaznacza, że rozwój zjawiska "pogoni za rentą" doprowadza do powstania w państwie silnych sieci biznesowych wywierających znaczną presję na politykę państwa. W interesie

tych grup społecznych znajduje się realizacja własnych celów biznesowych, a nie walka z ubóstwem. Duże znaczenie wybranych struktur społecznych wpływa na prowadzenie polityki władz państwa mającej na celu dopasowanie się do interesów tych grup. Przykładem może być sytuacja, która miała miejsce w Ameryce Łacińskiej w latach 50. i 60. XX w. Ze względu na obecność silnych grup biznesowych, w interesach których znajdowała się polityka substytucji importu krajową produkcją, władze państw miały ograniczone możliwości wyboru innych rozwiązań rozwojowych, nastawionych na przykład na zorientowaną na eksport industrializację przy jednoczesnym imporcie produktów przemysłowych z bardziej konkurencyjnych źródeł zewnętrznych [Mahon 1992]. Dodatkowo silne grupy lobbystyczne są w stanie zablokować niezbędne oraz ważne, ze względu na rozwój państwa, reformy gospodarcze.

Przyczyny wyboru nieodpowiedniej strategii polityki gospodarczo-społecznej w wielu państwach bogatych w złoża surowców naturalnych tłumaczone są także w literaturze przedmiotu z innej perspektywy badawczej. Ross [2001 c] oraz Ascher [1999] są zdania, że decyzje podejmowane przez władze państwa są świadome, racjonalne oraz podjęte nie pod wpływem presji ze strony społeczeństwa. Podkreślają oni, że to właśnie elity polityczne, mając na celu uzyskanie własnych korzyści, wpływają na wzrost "pogoni za rentą" w kraju. Władze państwa starając się przejąć wyłączny dostęp do dochodów generowanych przez branżę wydobywczą wprowadza szereg różnorodnych środków politycznych. Tworzone są przede wszystkim warunki do rozwoju "pogoni za rentą". Zapewniając korzyści finansowe poszczególnym grupom społecznym, zdobywana jest przychylność oraz otwartość na współpracę ze strony sektora prywatnego. Odpowiednia, lecz nie zawsze efektywna z punktu widzenia umożliwienia rozwoju gospodarczego państwa, polityka dystrybucji dochodów prowadzona jest w taki sposób, aby zapewnić reelekcję rządu w kolejnych wyborach [Robinson 2006]. Ross [2001 c] nazywa to zjawisko "pogonią za przejęciem renty" (ang. *rent-seizing*). Karl [1997] wprowadza natomiast nowe pojęcie "petro-państwa" (ang. *petro-state*), czyli kraju w którym władze państwa w większym stopniu zorientowane są na promocję polityki dystrybucji dochodów uzyskiwanych z eksportu niż prywatnych inwestycji, produkcji i rozwoju gospodarczego.

Inne pojęcie odnoszące się do państw bogatych w złoża surowców znajdujących się pod wpływem "klątwy", powstałe przy próbach wyjaśnienia przyczyn występowania zjawiska, to "państwo rentierskie" (ang. *rentier states*) [Mahdavy 1970; Skocpol 1982; Beblawi 1987; Gunn 1993; Chaudhry 1994; Shambayati 1994; Okruhlik 1999]. W krajach, których zasobność w kapitał naturalny jest znikoma władze państwa prowadzą aktywną

politykę podatkową. W zamian za przekazane środki pieniężne społeczeństwo kraju oczekuje natomiast realizacji przez państwo efektywnej oraz odpowiedzialnej polityki gospodarczo-społecznej. Wpływa to na powstanie ścisłych relacji pomiędzy władzami państwa a obywatelami. W krajach bogatych w złoża surowców, w przypadku jeżeli produkcją oraz eksportem surowców zarządza państwo, większość dochodów uzyskiwanych przez władze pochodzi ze źródeł zewnętrznych. Powoduje to powstanie swojego rodzaju autonomii finansowej władz państwa. Z jednej strony społeczeństwo, które nie jest już w znacznym stopniu obciążone podatkami, nie kontroluje szczegółowo wydatków oraz polityki państwa. Z drugiej strony władze, które nie muszą starać się o względy wyborców oraz podatników, zaczynają prowadzić mniej efektywną oraz irracjonalną politykę nastawioną na realizację osobistych korzyści podmiotów przybliżonych do rządu. Jednocześnie, w przypadku wyrazu sprzeciwu przez obywateli kraju, państwo posiada możliwości wynajmu, ze środków ze sprzedaży surowców, armii oraz zakupu broni, co umożliwia stłumienie strajków oraz niezadowolonych [Karl 1997; Ross 1999; Moore 2000, 2004, 2007; Auty 2001c, 2001d; Auty, Gelb 2001].

Powstanie "państwa rentierskiego" jest przyczyną wprowadzenia w znacznej części krajów bogatych w surowce wielu kontrowersyjnych programów rozwojowych, bezużytecznych inwestycji oraz nieefektywnych koncepcji społecznych. Dodatkowo, ukształtowanie się systemu rentierskiego wpływa na wzrost korupcji i przestępczości, a także konfliktów wewnętrznych, w niektórych przypadkach zmieniających się w długoletnie wojny domowe.

W literaturze przedmiotu występuje także radykalne podejście do przyczyn polityczno-społecznych występowania "klątwy bogactwa" w państwach rozwijających się, związane z postępującym procesem globalizacji oraz teorią zależności [Amin 2001; Perelman 2003; Bellamy 2004]. Zgodnie z takim podejściem, państwa rozwijające się są przymusowo włączane do kapitalistycznego systemu globalnego, w ramach którego sytuacja kształtująca się w biednych krajach jest podporządkowana interesom państw rozwiniętych. Słaba pozycja przetargowa biednych gospodarek wpływa na wzrost ich uzależnienia od silniejszych partnerów ekonomicznych – państw rozwiniętych, korporacji transnarodowych oraz instytucji międzynarodowych. W przypadku ważnych surowców naturalnych jakimi są ropa naftowa i gaz ziemny kraje rozwinięte w znacznym stopniu nastawione są na zdominowanie władz państw rozwijających się bogatych w surowce w celu osiągnięcia jak największych własnych korzyści ekonomicznych oraz politycznych. Strategia realizowana jest poprzez zwiększenie wpływu na politykę mniej rozwiniętego partnera

handlowego lub przy wykorzystaniu pomocy humanitarnej. Wraz z szybkim rozwojem procesu globalizacji w znacznym stopniu wzrosła także rola korporacji transnarodowych w wymianie międzynarodowej. Nastawione na maksymalizację zysku przedsiębiorstwa wykorzystują uprzywilejowaną pozycję w negocjacjach z władzami państw rozwijających się, co prowadzi do podpisania niekorzystnych dla tych krajów umów współpracy. Wzmocnienie znaczenia korporacji oraz państw rozwiniętych w biednych krajach rozwijających się wpływa na osłabienie ich zdolności do prowadzenia autonomicznej polityki rozwoju gospodarczego, co, zdaniem naukowców, wpływa na wprowadzenie nieefektywnej strategii polityki rozwoju gospodarczego.

2.3. Makroekonomiczne przyczyny "klątwy bogactwa"

Wyróżnienie polityczno-społecznych przyczyn występowania "klątwy bogactwa" stanowi ważną część wyjaśnienia "paradoksu obfitości" w państwach rozwijających się bogatych w surowce. Niekorzystne zmiany w sferze administracyjnej i rządowej, takie jak wzmożone występowanie zjawiska "pogoni za rentą", wzrost korupcji i biurokracji, powstanie niekontrolowanych, wysokich oraz niestabilnych wydatków państwowych, wdrażanie dużej liczby nietrafnych, marnotrawnych oraz populistycznych (z politycznego punktu widzenia) inwestycji, wzrost stopnia koncentracji władzy i majątku, osłabienie demokracji oraz zwiększenie się konfliktów wewnętrznych i wojen domowych, powstałe w wyniku wzrostu dochodów z eksportu obfitych zasobów surowców mają znaczący wpływ na sytuację gospodarczą państwa oraz jego przyszły rozwój. Badania dotyczące problematyki występowania "paradoksu obfitości" w wymiarze polityczno-społecznym odgrywają ważną rolę w procesie poszukiwań rozwiązania problemu "klątwy bogactwa". Przy przyjęciu pewnych założeń dotyczących uwarunkowań polityczno-społecznych, przykładowo występowania stabilnego środowiska politycznego w kraju, stosunkowo sprawnej infrastruktury instytucjonalnej (praworządności, przejrzystości władzy, klarowności i respektowania praw własności), podstaw demokracji, opanowanej korupcji i "pogoni za rentą", racjonalności działań podmiotów gospodarczych oraz chęci wprowadzenia polityki przeciwdziałania "klątwie bogactwa", wzrasta znaczenie analiz realizowanych w wymiarze makroekonomicznym, umożliwiających wyjaśnienie mechanizmów gospodarczych prowadzących do powstawania "paradoksu obfitości". Zrozumienie zależności przyczynowo-skutkowych, powstających w gospodarce kraju bogatego w surowce po odkryciu oraz

rozpoczęciu eksportu zasobów naturalnych, pozwala na opracowanie właściwej strategii polityki gospodarczej, mającej na celu przeciwdziałanie "klątwe bogactwa".

2.3.1. Przyczyny endogeniczne

Główną makroekonomiczną przyczyną "klątwy bogactwa" przy uwzględnieniu uwarunkowań endogenicznych jest występowanie zjawiska "choroby holenderskiej". Pojęcie "choroby holenderskiej" (ang. *Dutch Disease*) po raz pierwszy zostało opisane w listopadowym numerze *The Economist* w 1977 roku [*The Dutch Disease* 1977], w celu wyjaśnienia zmian gospodarczych, które zaistniały w latach 60. XX w. w Holandii, po odkryciu na Morzu Północnym dużych złóż gazu ziemnego. Oczekiwano, że fakt rozpoczęcia wydobywania oraz eksportu surowca będzie miał pozytywny wpływ na rozwój ekonomiczny tego kraju. Dziesięć lat po odkryciu gazu gospodarka Holandii okazała się jednak być w stanie destabilizacji oraz *quasi* recesji. Podobna sytuacja miała miejsce w Wielkiej Brytanii po rozpoczęciu eksportu odkrytych, także na wodach Morza Północnego, w latach 70. XX w. zasobów ropy naftowej i gazu ziemnego.

Ogólne założenie mechanizmu niekorzystnego działania "choroby" polega na spadku konkurencyjności w branżach nie powiązanych z dynamicznie rozwijającym się sektorem wydobywczym w wyniku szybkiej aprecjacji waluty krajowej, wzrostu wydatków w kraju, wysokiej inflacji oraz przeniesienia czynników wytwórczych do sektora surowcowego, co występuje w następstwie wzrostu dochodu z eksportu zasobów. Spadek produkcji lub bankructwo przedsiębiorstw z gałęzi pozasurowcowych²⁶, w wyniku osłabienia ich konkurencyjności na rynku krajowym i międzynarodowym, prowadzi do destabilizacji gospodarki oraz uzależnienia rozwoju gospodarczego państwa eksportera zasobów od branży wydobywczej, co w długim okresie, przy występowaniu, między innymi, wysokiej niestabilności kształtowania się cen surowców, powoduje spowolnienie rozwoju gospodarczego.

Chociaż "choroba holenderska" jest pojęciem stosunkowo nowym, oznaki występowania zjawiska istniały już we wcześniejszych opracowaniach naukowych XIX oraz

²⁶ Sektor pozasurowcowy – sektor uczestniczący w wymianie międzynarodowej, nie związany z branżą wydobywczą w państwie eksporterze surowców naturalnych. W ramach niniejszej rozprawy doktorskiej terminy "sektor", "branża" i "gałąź" stosowane są zamiennie.

XX wieku. W roku 1983 Forsyth i Nicholas [1983] dostrzegli niekorzystny wpływ wzrostu zasobów złota oraz innych metali szlachetnych w Hiszpanii na sektor przemysłowy kraju. W latach 1859 oraz 1873 Cairns [1859, 1873] opisał negatywny wpływ faktu odnalezienia w Australii obfitych zasobów złota, na sytuację gospodarczą państwa. W latach 1970 – 1980 powstało także szereg innych prac napisanych przez Blainey'a [1970], McKinnona [1976], Gregori'ego [1976], Snape'a [1977], Forsytha i Kay'a [1980, 1981], Endersa i Herberga [1983], Dorana [1984], Maddocka i McLeana [1984] poświęconych możliwości wystąpienia "choroby holenderskiej" w Kuwejcie, Holandii, Norwegii, Wielkiej Brytanii, Kanadzie, Meksyku oraz Australii.

Proces działania "choroby holenderskiej" częściowo wyjaśnia twierdzenie sformułowane przez Rybczyńskiego [1955] już w roku 1955, tłumaczące istotę zależności pomiędzy zmianą wyposażenia państwa w czynniki produkcji, wpływającego na zwiększenie się jego możliwości produkcyjnych a handlem międzynarodowym. Zgodnie z tezą Rybczyńskiego "w małym kraju, a więc w warunkach niezmiennych relacji cen na rynku światowym, wzrost zasobów wyłącznie jednego czynnika produkcji, przy niezmiennym poziomie drugiego, prowadzi do wzrostu produkcji dobra zużywającego przede wszystkim czynnik, którego zasoby się powiększają, oraz do zmniejszenia produkcji dobra, w wytwarzaniu którego potrzebny jest przede wszystkim czynnik produkcji, którego zasoby nie ulegają zmianie" [Budnikowski 2006, s. 131]. Mechanizm przedstawiony w twierdzeniu odnieść można do zmian, które mają miejsce w krajach bogatych w surowce po odkryciu oraz rozpoczęciu eksportu zasobów naturalnych. Gwałtowne zwiększenie się jednego z czynników produkcji (surowców), przy braku zmian lub spowolnionym wzroście pozostałych (kapitał, praca), powoduje, że dynamicznie rozwijająca się branża wydobywcza wyciąga kapitał i pracę z innych sektorów gospodarki, przy założeniu niezmiennej lub wolno rosnącej podaży tych czynników produkcji. W rezultacie wzrostowi wydobywania i eksportu surowców towarzyszy regres w innych niepowiązanych z sektorem surowcowym gałęziach.

W roku 1982 Corden i Neary [1982] stworzyli pierwszy model "choroby holenderskiej", tak zwany model podstawowy. Wprowadzili oni także pojęcie "boomu surowcowego", podkreślając tym samym, że mechanizm działania zjawiska może następować nie tylko w wyniku odkrycia oraz rozpoczęcia eksportu nowego surowca naturalnego, lecz także w przypadku każdej znacznej zmiany następującej w sektorze wydobywczym, mającej wpływ na wzrost produkcji oraz dochodów uzyskiwanych ze sprzedaży surowców. "Boom surowcowy" został określony jako szybka ekspansja ekonomiczna państwa [także Carew 1996], mająca miejsce wraz z wystąpieniem jednego z trzech następujących wydarzeń:

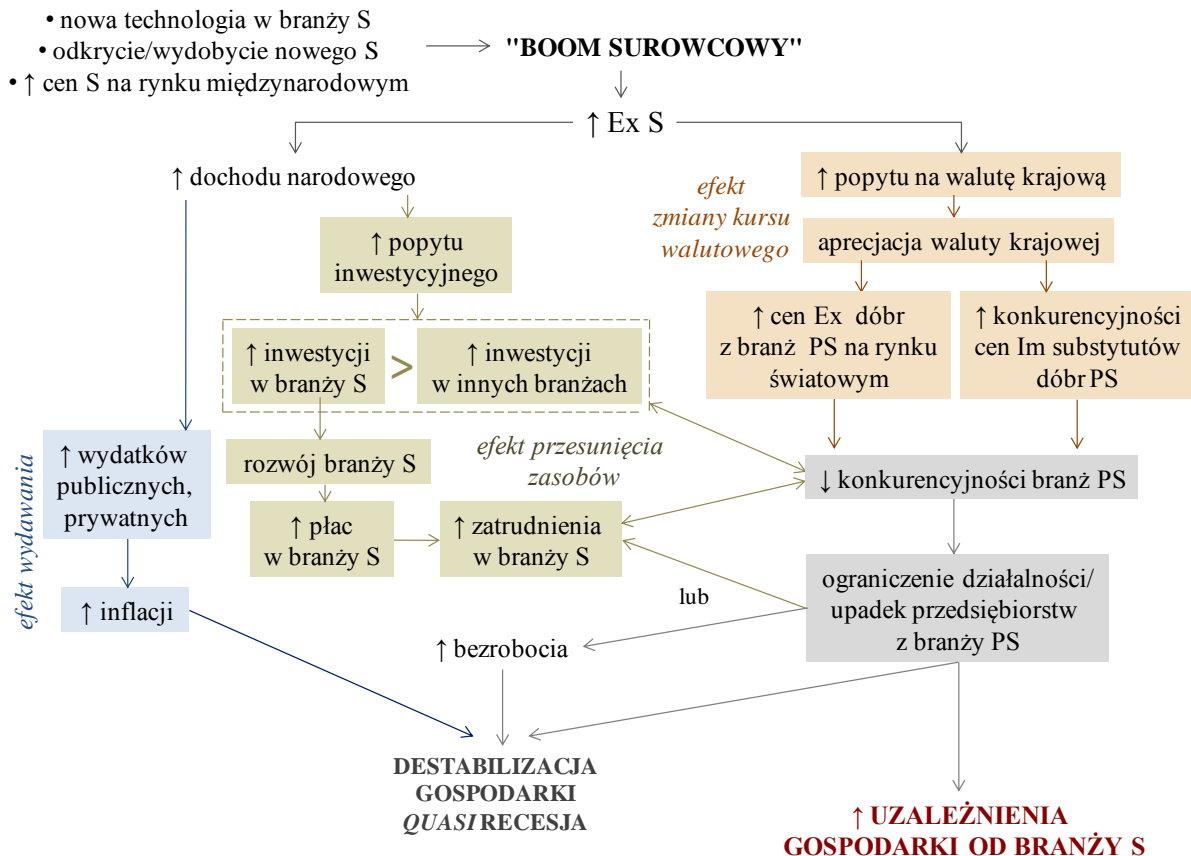
- odkryciem oraz rozpoczęciem eksportu nowych zasobów naturalnych,
- wzrostem cen surowca, eksportowanego przez dane państwo,
- wprowadzeniem nowej technologii w sektorze wydobywczym, która w znacznym stopniu przyczynia się do poprawienia wydajności jego produkcji.

W modelu Corden/Neary analizie zostały poddane zmiany następujące w konsekwencji "boomu surowcowego" w trzech sektorach. Dwóch uczestniczących w wymianie międzynarodowej: przeżywającego gwałtowny wzrost sektora surowcowego i, pozostającego w tyle, najczęściej przemysłowego lub rolniczego, oraz branży usługowej prowadzącej działalność tylko na rynku wewnętrznym. W modelu zidentyfikowano dwa efekty negatywnego wpływu "boomu surowcowego" na przemysł/rolnictwo. Po pierwsze, szybki oraz dynamiczny wzrost wydajności produkcji w branży wydobywczej wpływa na wzrost płac w tym sektorze, co, przy założeniu wysokiej mobilności siły roboczej w kraju, zachęca pracowników gałęzi rozwijających się w wolniejszym tempie do zmiany zatrudnienia na bardziej opłacalne. Prężny rozwój branży surowcowej determinuje dodatkowo wzrost zwrotu z inwestycji w tym sektorze, co wpływa na zwiększenie się inwestycji w branży wydobywczej, a ich spadek w przemyśle/rolnictwie. Zależność ta nazwana została w modelu "efektem przesunięcia zasobów" (ang. *resource movement effect*). Kolejnym, opisanym w modelu zjawiskiem, jest "efekt wydawania" (ang. *spending effect*). Część powiększonego dochodu w branży surowcowej zostaje wydana bezpośrednio, przez właścicieli przedsiębiorstw wydobywczych, lub pośrednio, przez państwo w wyniku wzrostu wpływów z podatków w sektorze usługowym. Prowadzi to do wzrostu inflacji w państwie. Oba opisane efekty wpływają negatywnie na konkurencyjność przedsiębiorstw z branży przemysłowej/rolniczej zarówno krajową jak i międzynarodową, a w konsekwencji na możliwości ich rozwoju, co uważane jest przez autorów za podstawowy problem "choroby holenderskiej" [Corden, Neary 1982; Corden 1984].

Na przestrzeni lat 1990-2010 przeprowadzono szereg badań analizujących uwarunkowania występowania "choroby holenderskiej" w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych. Analiza dotyczyła zarówno grup państw specjalizujących się w eksporcie surowców [Weisman 1990; Younger 1992; Sachs, Warner 1997] jak i ich poszczególnych przypadków: np. Boliwii [Auty, Evia 2001], Wenezueli [Rodriquez, Sachs 1999], Kazachstanu [Egert, Leonard 2008], Kanady [Beine, Bos, Coulombe, 2009], Wenezueli i Peru [Mikesell 1997], Meksyku, Brazylii i Wenezueli [Auty 1994 a], Algierii, Ekwadoru, Indonezji, Nigerii i Wenezueli [Farmanesh 1991]. W wyniku przeprowadzonych

badan powstał obszerny dorobek literaturowy poświęcony różnorodnym aspektom "choroby holenderskiej".

Sekwencję zjawisk, stanowiącą podsumowanie badań przeprowadzonych w ostatnich czterech dekadach, wyjaśniającą negatywny wpływ "choroby holenderskiej" na sytuację ekonomiczną kraju specjalizującego się w eksporcie surowców naturalnych zobrazować można za pomocą schematu przedstawionego na rysunku 9.

S – dany surowiec

Branża S – branża wydobywcza

Ex/Im – eksport/import

Sektory PS – sektory gospodarki uczestniczące w wymianie międzynarodowej nie związane z branżą wydobywczą (inaczej sektory pozasurowcowe)

↑/↓ - wzrost/spadek

Rysunek 9. Sekwencja zjawisk wyjaśniająca niekorzystne działanie "choroby holenderskiej" na sytuację gospodarczą kraju specjalizującego się w eksporcie surowców naturalnych

Źródło: opracowanie własne

Odkrycie oraz rozpoczęcie eksportu nowych zasobów naturalnych, wzrost cen surowca, eksportowanego przez dane państwo na rynek międzynarodowy lub wprowadzenie nowej technologii w sektorze wydobywczym, która w znacznym stopniu poprawia wydajność jego produkcji, prowadzi do powstania tak zwanego "boomu surowcowego". Wpływa to na znaczne zwiększenie się dochodów danego kraju. Powiększenie dochodu narodowego inicjuje powstanie w gospodarce trzech efektów: "efektu przesunięcia zasobów", "efektu wydawania" oraz "efektu zmiany kursu walut".

Wraz ze wzrostem możliwości finansowych oraz przyspieszeniem wzrostu ekonomicznego zwiększa się popyt inwestycyjny w kraju. Chociaż inwestycje dokonywane są we wszystkich sektorach gospodarki, to jednak przede wszystkim branża wydobywcza oraz sektory powiązane z produkcją surowców, rozwijające się w wyniku "boomu surowcowego" bardzo dynamicznie, zachęcają do lokowania środków największą liczbę inwestorów. Dodatkowo część kapitału, która wcześniej przyznawana była na rozwój branż pozasurowcowych często zostaje częściowo przeniesiona do sektora wydobywczego. Wpływa to niekorzystnie na konkurencyjność gałęzi niepowiązanych z branżą surowcową w kraju, do których trafia coraz mniej kapitału inwestycyjnego.

Zarówno działanie "boomu surowcowego", jak i wzrost inwestycji w sektorze surowcowym wpływają na dynamiczny rozwój wydobywania oraz sektorów z nim powiązanych. W celu dalszego przyspieszenia wzrostu przedsiębiorstwa gałęzi surowcowy nastawione są na przyciągnięcie oraz zatrudnienie jak najlepszych specjalistów. Większe możliwości finansowe prowadzą do wzrostu proponowanych wynagrodzeń w sektorach surowcowych. Przy założeniu wysokiej mobilności siły roboczej oraz ograniczonej wielkości zasobów kapitału ludzkiego w państwie, następuje przesunięcie części wykształconych specjalistów z branż niepowiązanych z wydobywaniem do sektora surowcowego. Przedsiębiorstwa pozasurowcowe posiadają mniejsze możliwości finansowe i nie są w stanie zaproponować wyższych płac. Efekt przesunięcia zasobów (w postaci kapitału ludzkiego) dodatkowo więc zwiększa presję na utrzymanie konkurencyjności przez firmy z branż niezwiązanych z wydobywaniem.

Wzrost dochodu narodowego powoduje także powstanie działania efektu wydawania. Wraz ze wzrostem możliwości finansowych rosną wydatki władz państwa oraz podmiotów gospodarczych (przedsiębiorców i gospodarstw domowych), powiązanych z prosperującym sektorem wydobywczym. Znaczne podniesienie poziomu wydatków w kraju prowadzić może do "przegrzania się gospodarki", w postaci wzrostu inflacji, co wpływa na destabilizację

gospodarki oraz powstanie *quasi* recesji²⁷. Pojęcie *quasi* recesja zostało użyte ze względu na fakt, że działanie zjawiska "choroby holenderskiej" negatywnie wpływa na kształtowanie możliwości długookresowego rozwoju gospodarczego kraju bogatego w złoża naturalne, przy jednoczesnym wzroście dochodu narodowego.

Wzrost eksportu surowca naturalnego inicjuje także trzeci efekt nazywany w literaturze przedmiotu efektem kursu walutowego lub efektem *terms of trade*. Wzrost eksportu wpływa na zmianę kursu wymiany waluty krajowej. Znaczny wzrost popytu na walutę krajową powoduje jej szybką aprecjację, która z kolei ma wpływ na zmianę warunków wymiany *terms of trade* dla danego państwa. Fakt ten determinuje wzrost cen dóbr eksportowanych przez przedsiębiorstwa sektorów nie związanych z wydobyciem, co z jednej strony zmniejsza konkurencyjność produkcji krajowej na rynku światowym, z drugiej natomiast poprawia konkurencyjność importowanych dóbr substytucyjnych na rynku krajowym. Zaistniałe zmiany powodują zwiększenie się w kraju popytu na produkty i usługi z zagranicy oraz spadek popytu krajowego i zagranicznego na stosunkowo droższe produkty wytwarzane przez przedsiębiorstwa krajowe. Łącznie zmiany te wpływają negatywnie na konkurencyjność krajową i międzynarodową sektorów uczestniczących w wymianie międzynarodowej, a nie związanych z branżą wydobywczą.

Zwiększenie się presji na działalność konkurencyjną przedsiębiorstw z gałęzi pozasurowcowych wzmocniona jest dodatkowo zmniejszeniem się inwestycji krajowych i zagranicznych w ich rozwój oraz zmianami na rynku siły roboczej, wynikającymi z działania efektu przesunięcia zasobów. Przy tym wraz ze spadkiem konkurencyjności krajowych przedsiębiorstw z gałęzi pozasurowcowych następuje wzmocnienie działania efektu przesunięcia zasobów, co powoduje dalsze trudności ich rozwoju.

W wyniku zaistniałych zmian w gospodarce państwa specjalizującego się w eksporcie surowców naturalnych, w wyniku spadku konkurencyjności krajowej i międzynarodowej, następuje zmniejszenie działalności lub bankructwo części przedsiębiorstw krajowych z branż nie powiązanych z wydobyciem, co powoduje destabilizację gospodarki oraz *quasi* recesję.

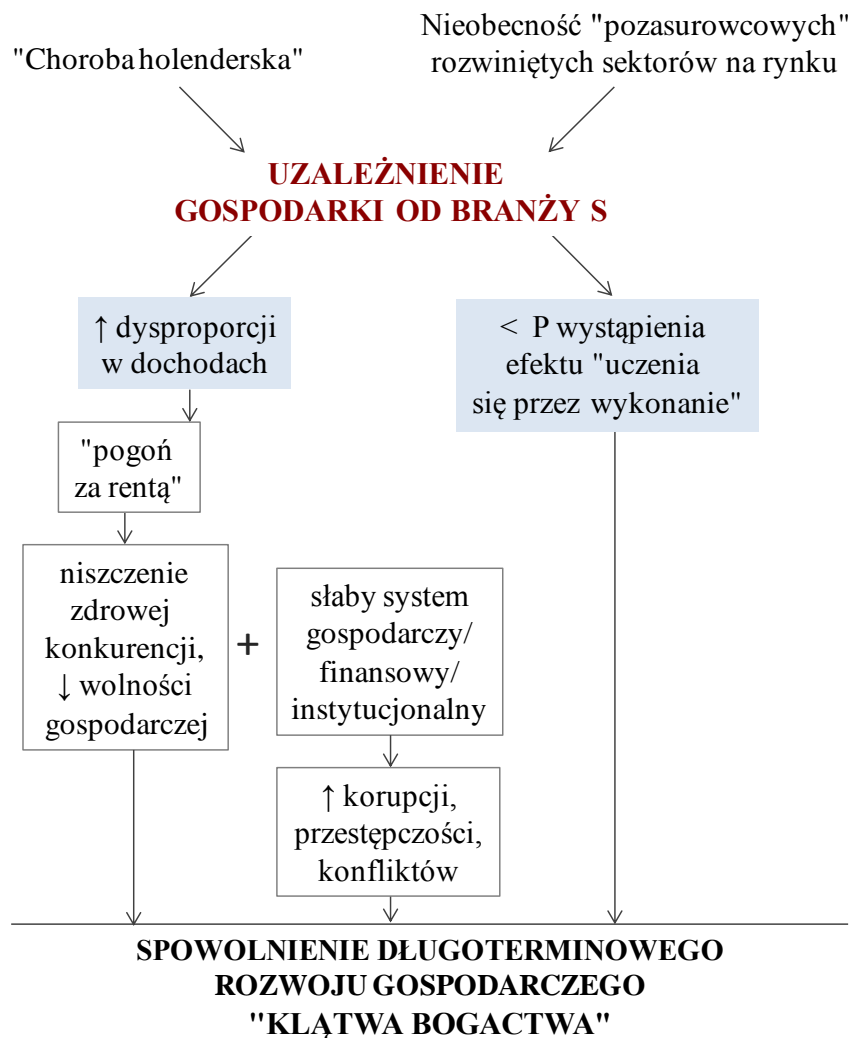
²⁷ Pojęcie *quasi* recesja zostało użyte ze względu na fakt, że działanie "choroby holenderskiej" z jednej strony powoduje destabilizację gospodarki oraz przyczynia się do spowolnienia rozwoju gospodarczego państwa w długim okresie. Z drugiej jednak strony w wielu państwach w trakcie występowania "boomu surowcowego" w wyniku działania mnożnika eksportowego następuje jednocześnie z negatywnymi skutkami zjawiska znaczny wzrost dochodu narodowego.

Efekt przesunięcia siły roboczej będzie miał miejsce w gospodarce państwa specjalizującego się w eksporcie surowców przy spełnieniu założenia wysokiej mobilności osób podejmujących pracę oraz ograniczonej wielkości zasobów kapitału ludzkiego w kraju. W przypadku gdy siła robocza dostępna w państwie charakteryzuje się niską mobilnością, zmniejszenie działalności w sektorach nie powiązanych z wydobywaniem doprowadzi do wzrostu bezrobocia oraz wzrostu różnic w dochodach społeczeństwa, co dodatkowo negatywnie wpłynie na kształtowanie się możliwości pomyślnego długoterminowego rozwoju gospodarczego państwa.

Zjawisko wypierania tradycyjnych sektorów działalności przez gałąź surowcową, następujące w wyniku działania "choroby holenderskiej", jest bardzo niebezpieczne dla rozwoju kraju w długim okresie. Z jednej strony prowadzi ono bowiem do destabilizacji gospodarki oraz *quasi* recesji. Fakt ten nie jest jednak najważniejszym negatywnym skutkiem zjawiska. W literaturze przedmiotu zaznaczane jest, że efekt ten, zwłaszcza w przypadku państw rozwiniętych, jest krótkoterminowym momentem przejściowym, związanym z restrukturyzacją gospodarki państwa w wyniku włączenia się do systemu gospodarczego sektora wydobywczego [np. Larsen 2005]. Z drugiej jednak strony "choroba holenderska" doprowadza do uzależnienia długoterminowego rozwoju gospodarczego państwa eksportera zasobów naturalnych wyłącznie od branży surowcowej, co prowadzi do inicjacji działania "klątwy bogactwa". Znaczny wzrost zależności gospodarki państwa od branży wydobywczej stanowi kolejną makroekonomiczną przyczynę endogeniczną występowania "klątwy bogactwa" w państwach bogatych w złoża surowców.

Na uwagę zasługuje fakt, że nie we wszystkich przypadkach powodem uzależnienia gospodarki państwa od sektora wydobywczego jest działanie "choroby holenderskiej". Niektóre kraje najbiedniejsze w momencie odkrycia i rozpoczęcia eksportu surowców nie posiadają innych branż, poza surowcową, z powodzeniem konkurujących na rynku międzynarodowym. W tym przypadku, ze względu na fakt, że wydobywanie surowców staje się prawie jedynym sektorem prężnie rozwijającym się w kraju, gospodarka państwa jest bezpośrednio uzależniona od rozwoju gałęzi surowcowej. Nie oznacza to jednak, że w kraju tym nie będą miały miejsca niektóre symptomy "choroby holenderskiej" po rozpoczęciu wydobywania i eksportu surowców. Brak innych rozwiniętych gałęzi gospodarki przyczyni się do nie wystąpienia efektu przesunięcia zasobów. Wzrost dochodów wynikający z rozpoczęcia eksportu surowców spowoduje powstanie efektu wydawania oraz zmiany kursu walutowego.

Negatywne skutki uzależnienia rozwoju państwa specjalizującego się w eksporcie surowców naturalnych od sektora wydobywczego, biorąc pod uwagę zależności endogeniczne zobrazowano na rysunku 10.

S – dany surowiec

< P - mniejsze prawdopodobieństwo

↑/↓ - wzrost/spadek

Rysunek 10. Sekwencja zjawisk wyjaśniająca negatywne skutki uzależnienia rozwoju państwa specjalizującego się w eksporcie surowców naturalnych od sektora wydobywczego w wymiarze endogenicznym

Źródło: opracowanie własne

Analizując przedstawioną na rysunku 10 sekwencję zjawisk na uwagę przede wszystkim zasługuje fakt, że w krajach, których gospodarka jest uzależniona od dochodów

surowcowych dostrzeżono występowanie znacznej dysproporcji dochodów społeczeństwa [Leamer i inni 1999; Spilimbergo i inni 1999]. Ze względu na działanie "choroby holenderskiej", przedsiębiorstwa, organizacje oraz osoby fizyczne nie powiązane z prosperującą branżą surowcową nie są w stanie osiągnąć poziomu zarobków podmiotów gospodarczych zatrudnionych w sektorze wydobywczym. Dodatkowo charakterystyczną cechą sektora surowcowego jest jego odosobnienie od pozostałych gałęzi gospodarki. Wpływa to na zwiększenie presji ze strony ubogiej części społeczeństwa na władze państwa do interwencji w życie gospodarcze kraju, co przyczynia się do wzmocnienia działania "pogoni za rentą".

Inne zagrożenie związane z uzależnieniem rozwoju państwa od branży wydobywczej wiąże się z możliwościami działania efektu "uczenia się przez wykonanie" (ang. *learning by doing*)²⁸. Szereg badaczy (np. Van Wijnbergrn [1984 a, 1984 b], Krugman [1987], Matsuyama [1992], Sachs i Warner [1995], Echevarria [1997], Gylfason i inni [1997], Wood i Berge [1997]) zaznacza, że transfer wydajności oraz prawdopodobieństwo występowania efektu "uczenia się przez wykonanie", który jest jednym z warunków determinujących długotrwały wzrost gospodarczy kraju, występuje w stopniu znacznie większym w branży przemysłowej, która w krajach, których gospodarka jest uzależniona od gałęzi wydobywczej odgrywa mało znaczącą rolę. Stwierdzenie to jest wątpliwe i poddawane krytyce [Auty 1994 a; Stijns 2001], ponieważ wpływ sektora surowcowego oraz gałęzi nie biorących udziału w wymianie międzynarodowej na rozwój innowacyjny państwa jest często niedoceniany. Ogólnie jednak przyjmuje się, że bardziej zdywersyfikowana struktura eksportowa służy pozytywnemu rozwojowi państwa w długim czasie [Ahrend, De Rosa, Tompson 2007, s. 7].

W literaturze przedmiotu wymieniane są także inne zagrożenia, wiążące się z uzależnieniem gospodarki państwa od branży wydobywczej. Hirschman [1958] zaznacza odosobniony charakter funkcjonowania branży surowcowej. Podkreśla on, że ze względu na specyfikę działania, wydobywanie często nie jest powiązane z innymi gałęziami gospodarki, co wpływa na brak przełożenia się dynamicznego rozwoju tej branży na intensyfikację rozwoju innych sektorów. Hirschman zwraca także uwagę, że zagraniczne przedsiębiorstwa

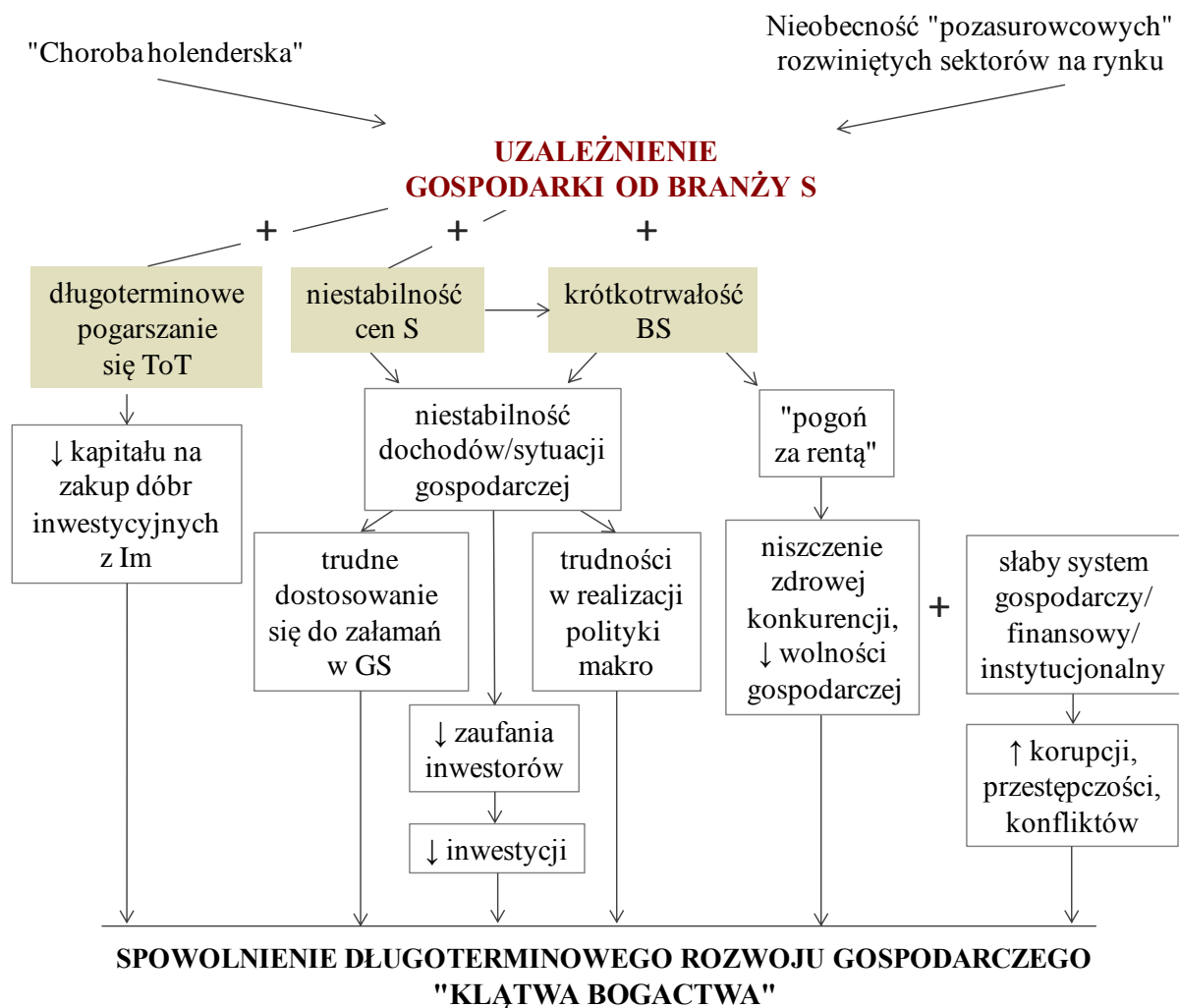
²⁸ Termin wynikający z twierdzenia, że w procesie produkcji kapitał ludzki jest równie ważny co kapitał rzeczowy. Zatrudnieni pracownicy z czasem zdobywają coraz większe doświadczenie, co wpływa na wzrost wydajności produkcji bez zwiększania nakładu kapitału rzeczowego [Van Wijnbergrn 1984 a, s. 41-55].

specjalizujące się w produkcji i eksporcie surowców są bardziej skłonne do wycofywania uzyskiwanych dochodów niż inwestycji w rozwój gospodarki lokalnej.

Gylfason [2001] zaznacza, że w państwach, których gospodarka jest zależna od surowców, występuje zjawisko zaniedbywania rozwoju zasobów ludzkich, poprzez poświęcanie niedostatecznej uwagi oraz wydatków państwowych na edukację. Podkreśla on jednak, że problem ten powiązany jest raczej z polityczno-społecznymi aspektami występowania "klątwy bogactwa" niż ekonomicznymi. Spowolnienie rozwoju edukacji zdaniem Gylfasona wynika z dwóch powodów. W krajach zależnych od wydobywania większość obywateli poszukuje zatrudnienia w branży surowcowej, która podczas produkcji w sektorze zatrudnia stosunkowo niewielką liczbę wysoko wykwalifikowanych dobrze płatnych pracowników. Znacznie większa liczba osób jest angażowana do pracy na stanowiskach na których nie jest wymagane posiadanie wysokich kwalifikacji. Dodatkowo w społeczeństwie państw bogatych w zasoby naturalne często powstaje złudne poczucie bezpieczeństwa, które prowadzi do lekceważenia znaczenia podwyższania jakości kapitału ludzkiego.

2.3.2. Przyczyny egzogeniczne

Jeden z aspektów egzogenicznych, który wraz ze wzrostem zależności gospodarczej kraju od branży wydobywczej przyczynia się do spowolnienia długoterminowego rozwoju gospodarczego państwa bogatego w złoża naturalne, wynika z idei teorii długoterminowego pogarszania się warunków wymiany Prebischa/Singera [Prebisch 1950; Singer 1950]. Zgodnie z tym poglądem w długim okresie państwo, którego gospodarka głównie opiera się na wydobywaniu i eksporcie surowców, z czasem jest w stanie zakupić coraz mniej dóbr inwestycyjnych z importu za dochody uzyskiwane ze sprzedaży surowców, co wpływa na spowolnienie jego długoterminowego rozwoju (rysunek 11).

S – dany surowiec

Branża S – branża wydobywcza

BS – "boom surowcowy"

Im – import

ToT – *terms of trade*, warunki wymiany

GS – gospodarka światowa

↑/↓ - wzrost/spadek

Rysunek 11. Sekwencja zjawisk wyjaśniająca negatywne skutki uzależnienia rozwoju państwa specjalizującego się w eksporcie surowców naturalnych od sektora wydobywczego w wymiarze egzogenicznym

Źródło: opracowanie własne

Teoria Prebisha/Singera jest jedną z najczęściej weryfikowanych empirycznie koncepcji [Rynarzewski 2013]. Sapsford [1985], Helg [1991], Leon i Soto [1997], Kellard

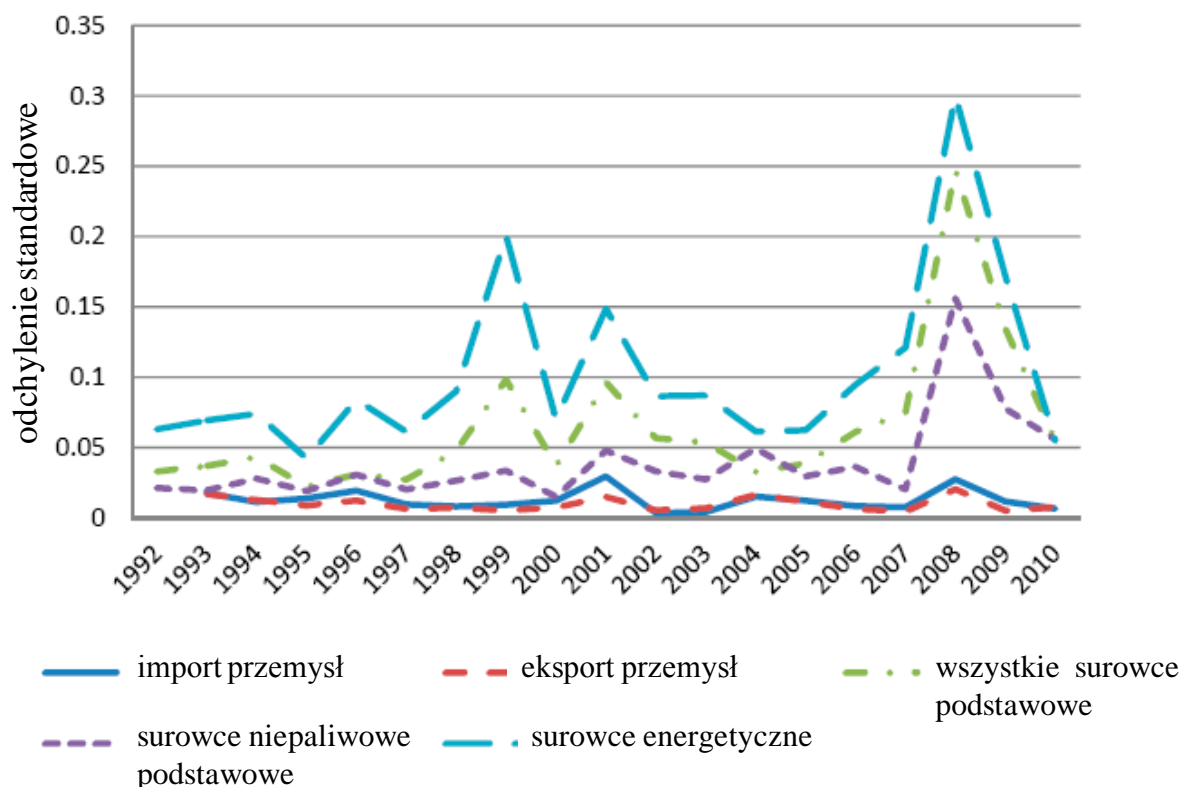
i Wohar [2006] potwierdzają założenia teorii. Niektórzy z badaczy, jak np. Kindleberger [1956], Maizels [1968], Gillis i inni [1992], Miksell [1997], Deaton [1999] kwestionują zarówno jej teoretyczne jak i empiryczne podstawy. Inni, Bleaney i Greenaway [1993], Pindyck [1999], Kim i inni [2003], Balagtas i Holt [2009], Harvey i inni [2010], Ghoshray i inni [2011] pozostają niepewni.

Na uwagę zasługuje fakt, że w ostatnich latach pojawia się ewidentnie rosnąca liczba pozycji, w których potwierdza się adekwatność hipotezy Prebisha/Singera. Wśród najbardziej aktualnych oraz dokładnych badań weryfikujących przedmiotową teorię wymienić należy analizę przeprowadzoną przez Harvey'a i zespół badaczy [2010]. W badaniu zastosowano nową technikę obliczeń²⁹ opartą na unikalnym zestawie danych, który obejmował dwadzieścia pięć rodzajów podstawowych surowców oraz okres czterech wieków. Na podstawie uzyskanych rezultatów stwierdzono, że jedenaście z poddanych badaniu surowców naturalnych (aluminium, kawa, juta, srebro, cukier, herbata, wełna, cynk, skóra, tytoń, pszenica), wykazało spadek cen w stosunku do dóbr przemysłowych w całym okresie badawczym lub w jego znacznych przedziałach.

Dodatkowo zaznaczyć należy, że stwierdzenia o długookresowym trendzie obniżania się cen surowców coraz częściej pojawiają się w oficjalnych raportach takich organizacji międzynarodowych jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju oraz Konferencji Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju [Rynarzewski 2013, s. 75-76].

Innym zagrożeniem związanym z uzależnieniem państwa od gałęzi wydobywczej, uznawanym w literaturze przedmiotu za jedno z najważniejszych, jest niestabilność kształtowania się cen surowców naturalnych na rynku międzynarodowym. W literaturze przedmiotu istnieje znaczna liczba prac empirycznych w ramach których przedstawiono dowód znacznej niestabilności cen surowców naturalnych [np. Deaton i Laroque 1992; Rynarzewski 1992 a; Greenaway, Morgan 1999; Cashin i McDermott 2002; Calvo-Gonzalez i inni 2010]. Na rysunku 12 i 13 przedstawiono wyniki kształtowania się zagregowanych wskaźników cen obliczanych zgodnie z metodologią Międzynarodowego Funduszu Walutowego oraz Konferencji Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju. Zobrazowane dane potwierdzają szeroko przyjęty pogląd, że ceny surowców charakteryzują się większą niestabilnością niż ceny dóbr wyprodukowanych przez sektor przemysłowy.

²⁹ Opracowaną przez Harvey'a i zespół w latach 2007-2008 [Harvey i inni 2007, 2008].

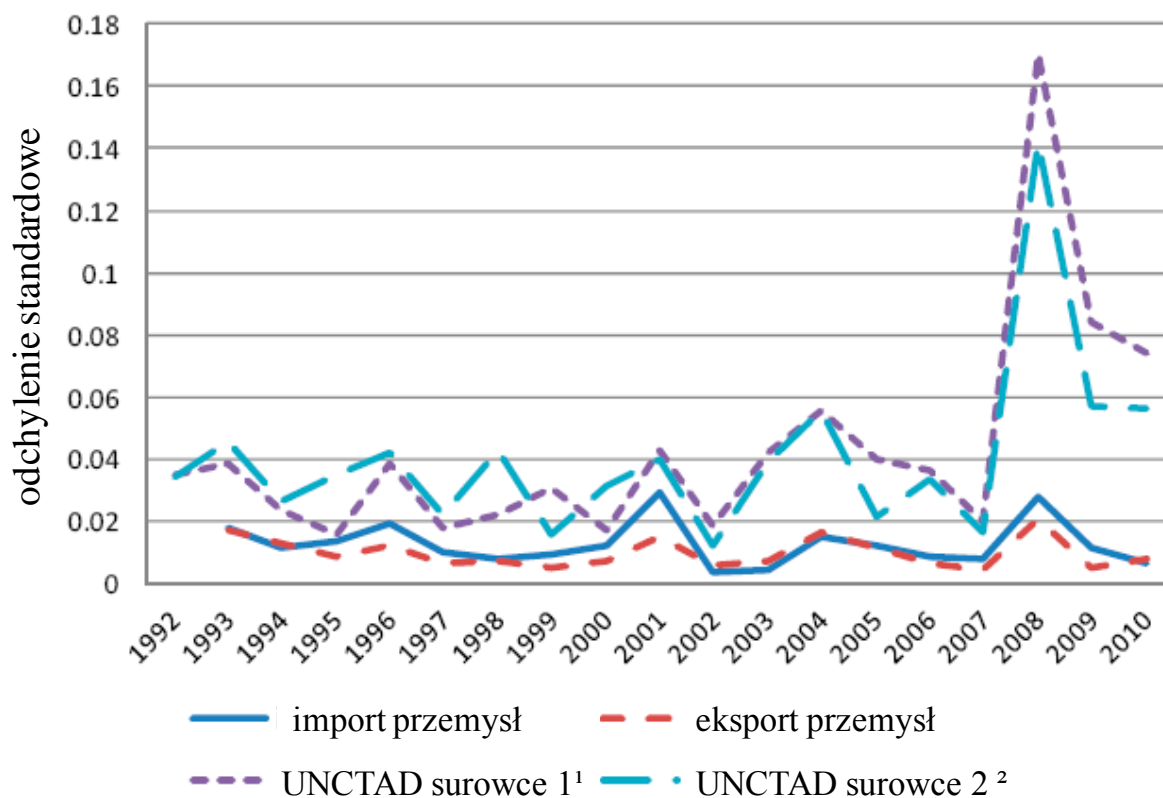

Rysunek 12. Zmienność zagregowanych wskaźników cen według towarowych indeksów cen Międzynarodowego Funduszu Walutowego

Źródło: Arezki i inni [2010], s. 11

Uzależnienie zmian gospodarczych kraju wyłącznie od sektora wydobywczego, ze względu na brak stałości rynku surowcowego, wiąże się z niestabilnością uzyskiwanych przez państwo dochodów, niestabilnością gospodarczą oraz trudniejszym dostosowaniem się do szoków gospodarczych występujących na rynku światowym, w porównaniu z państwami, których gospodarki są bardziej zdywersyfikowane [Davis 1995, s. 1769] (rysunek 11). Przy występowaniu znacznej zależności gospodarki państwa od branży surowcowej, każda gwałtowna negatywna zmiana cen eksportowanego surowca prowadzić może do głębokiego załamania sytuacji gospodarczej w kraju - eksporterze zasobów [Cavalcanti, Mohaddes, Raissi 2011 b]³⁰.

³⁰ Przykładem takiego stanu rzeczy może być wpływ spadku cen ropy naftowej w latach 2008 - 2009 z poziomu 95 USD do 57 USD za baryłkę na rozwój ekonomiczny Federacji Rosyjskiej, której dynamika wzrostu PKB zmalała w tym okresie o 13,8% [Abramova, Bielousov, Mihajlenko 2009, s. 9].

¹ Indeks cen obliczany w dolarach wg wartości bieżącej

² Indeks cen obliczany w specjalnych prawach ciągnięcia

Rysunek 13. Zmienność zagregowanych wskaźników cen według towarowych indeksów cen Konferencji Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju (ang. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD))

Źródło: Arezki i inni [2010], s. 12

Często zmieniające się ceny zasobów naturalnych, powodują niestabilność dochodów państwa ich eksportera. Stwarza to problemy przy ustalaniu strategii polityki gospodarczej, a także utrudnia zarządzanie makroekonomiczne w kraju. Częste zmiany w dochodach powodują niestabilność prowadzonej polityki gospodarczo-społecznej, a także sytuacji ekonomicznej, co negatywnie wpływa na poziom inwestycji krajowych i zagranicznych. Brak stałego poziomu rozwoju wpływa na wzrost ryzyka prowadzenia działalności gospodarczej oraz spadek zaufania zagranicznych inwestorów, co z kolei prowadzi do obniżenia się konkurencyjności międzynarodowej państwa pod względem atrakcyjności inwestycyjnej. Inwestycje odgrywają znaczącą rolę w kształtowaniu się długoterminowego wzrostu ekonomicznego kraju. Ich spadek zmniejsza możliwości pomyślnego rozwoju gospodarczego.

Ze względu na niestabilność kształtowania się cen surowców na rynku światowym pozytywny szok związany z występowaniem "boomów surowcowych" jest często tymczasowy. Powszechnie uważa się, że o wiele mniej skomplikowanym jest utrzymanie stopnia konkurencyjności międzynarodowej danej produkcji, niż ponowne odzyskanie pozycji na rynku światowym po jej utraceniu w wyniku działania "choroby holenderskiej". Krótkotrwałość "boomów surowcowych" wzmacnia dodatkowo niestabilny charakter sytuacji gospodarczej w państwie, co negatywnie wpływa na pozycję konkurencyjną kraju na świecie (rysunek 11).

Tymczasowy charakter wzrostu dochodu państwa związany z "boomem" oddziałuje także na intensyfikację występowania zjawiska "pogoni za rentą". W czasie hossy surowcowej każda z grup społecznych pragnie mieć dostęp do ograniczonych środków finansowych uzyskanych ze sprzedaży surowców, których ilość znacznie wzrasta w wyniku "boomu". Powoduje to odwrócenie, pod wpływem lobbingu różnorodnych grup interesariuszy, uwagi władz państwa od ważnych pod względem długookresowego rozwoju kraju oraz racjonalnych ekonomicznie decyzji, na rzecz marnotrawnego wydawania środków pieniężnych na inwestycje mało opłacalne. Rozwój zjawiska "pogoni za rentą" wpływa także na ograniczenie wolności działalności gospodarczej oraz niszczenie zdrowej konkurencji w kraju. W państwach ze słabą oraz niestabilną strukturą systemu gospodarczego, finansowego oraz instytucjonalnego "pogoń za rentą" doprowadzić może do wzrostu korupcji, przestępczości oraz konfliktów wewnętrznych^{31 32}.

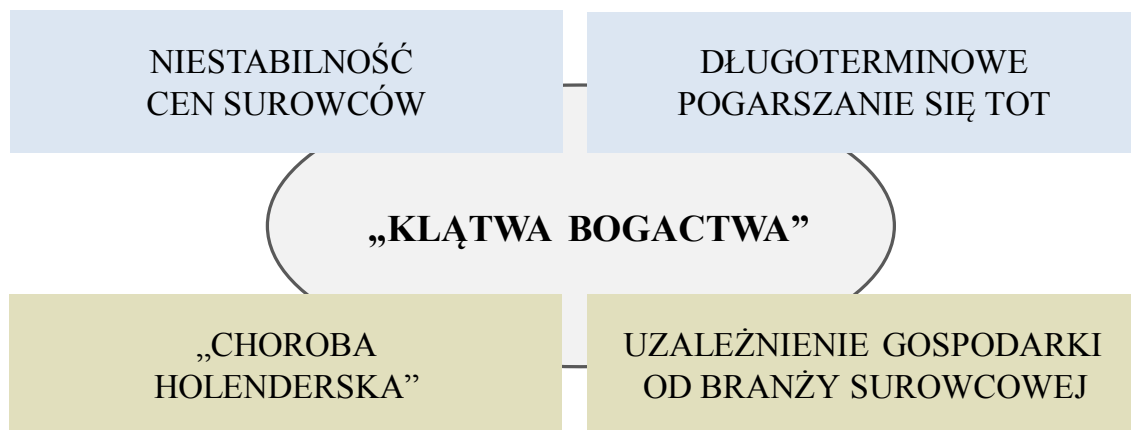
Tymczasowy charakter "boomu surowcowego" był także jedną z najważniejszych przyczyn znalezienia się wielu państw rozwijających się bogatych w surowce w stanie kryzysu zadłużeniowego w latach 70. XX w. [Sarraf i Jiwanji 2001]. Podchodząc zbyt optymistycznie do zmian zachodzących w gospodarce państwa w trakcie "boomu surowcowego", oczekując długoterminowych zwiększonych dochodów ze sprzedaży surowców, zaciągano w tych krajach zbyt wysokie kredyty na koszt przyszłych korzyści. Wraz z zakończeniem hossy surowcowej gospodarki wielu państw specjalizujących się w eksporcie zasobów naturalnych znalazły się w warunkach wysokiego zadłużenia bez środków na jego spłatę.

³¹ Przykładem takiego stanu rzeczy może być sytuacja zaistniała w Angoli, Nigerii, Sudanie, Wenezueli, Liberii oraz wielu innych krajach.

³² Zjawisko "pogoni za rentą" w kontekście występowania "klątwy bogactwa" zostało dokładnie omówione w drugim podpunkcie niniejszego rozdziału pracy.

2.4. Podsumowanie

Na podstawie analizy wymienianych w literaturze przedmiotu makroekonomicznych przyczyn zjawiska "klątwy bogactwa" wyróżnić należy cztery najważniejsze czynniki, które powinny być wzięte pod uwagę przy planowaniu strategii polityki gospodarczej państwa mającej na celu przeciwdziałanie "klątwe bogactwa" w wymiarze makroekonomicznym: dwa czynniki endogeniczne - działanie "choroby holenderskiej" i uzależnienie gospodarki od branży surowcowej oraz dwa egzogeniczne - długoterminowe pogarszanie się warunków wymiany i niestabilność kształtowania się cen surowców na rynku międzynarodowym (rysunek 14).

TOT – *terms of trade*, warunki wymiany

Rysunek 14. Błędne koło "klątwy bogactwa"

Źródło: opracowanie własne

Na uwagę zasługuje fakt, że wymienione na rysunku 14 czynniki są ze sobą ściśle powiązane. Niestabilność cen surowców oraz długoterminowe pogarszanie się warunków wymiany prowadzi do "klątwy bogactwa" w przypadku znaczącej zależności przychodów eksportowych kraju od przychodów uzyskiwanych z eksportu surowców. Jednocześnie niestabilność kształtowania się cen surowców przyczynia się do powstawania "boomów surowcowych", co powoduje "chorobę holenderską", której wynikiem jest wzrost uzależnienia gospodarki państwa od branży surowcowej.

Przy planowaniu strategii polityki gospodarczej państwa, mającej na celu przeciwdziałanie "klątwe bogactwa" w wymiarze makroekonomicznym, powinny być uwzględnione wszystkie wymienione czynniki. Przy tym na uwagę zasługuje fakt,

że o ile zmianom krótkookresowym ("choroba holenderska", krótkookresowe wahania cen surowców) można przeciwdziałać, wykorzystując środki polityki gospodarczej państwa takie jak np. wykorzystanie zakumulowanych oszczędności, trwalsze zmiany (długookresowy spadek realnych cen surowców, uzależnienie gospodarki od branży surowcowej) wymagają trwałych zmian w strukturze gospodarki.

W ramach podsumowania przedstawionych rozważań, istotne wydaje się również wskazanie pośrednich efektów występowania wyróżnionych głównych czynników przyczyniających się do powstania "klątwy bogactwa". Ich zbiorcze zestawienie przedstawiono w tabeli 2.

Analizując zaprezentowane w tabeli 2 pośrednie efekty działania poszczególnych czynników makroekonomicznych powodujących występowanie "klątwy bogactwa" należy zwrócić uwagę, że nie wszystkie z wymienionych efektów będą mieć miejsce w poszczególnych państwach specjalizujących się w eksporcie surowców. Różnorodna będzie także siła ich występowania. Jak zostało wspomniane we wcześniejszych częściach niniejszej rozprawy, fakt znacznej zależności gospodarki państwa bogatego w surowce od branży wydobywczej nie zawsze jest efektem działania "choroby holenderskiej". Istnieje grupa państw, jak np. niektóre państwa Afryki Subsaharyjskiej, w których w momencie odkrycia oraz rozpoczęcia eksportu zasobów naturalnych nie istniały inne, poza wydobywaniem, sektory gospodarki w znacznym stopniu rozwinięte oraz efektywnie konkurujące na rynku międzynarodowym. W takim przypadku nie będzie miał miejsca efekt przesunięcia zasobów oraz efekty jego działania. Stopień mobilności siły roboczej będzie także weryfikował siłę występowania efektu wzrostu bezrobocia, będącego rezultatem występowania efektu przesunięcia zasobów. W zależności od uwarunkowań kulturowych efekt wydawania będzie miał większą lub mniejszą siłę.

Wymienione w tabeli 2 czynniki stanowią zestawienie najważniejszych efektów przyczyniających się do powstawania "klątwy bogactwa", określone na podstawie literatury przedmiotu oraz opisanych doświadczeń krajów bogatych w złoża surowców naturalnych. Ważny jest jednak fakt, że każde państwo charakteryzuje się odmiennymi cechami społeczno-gospodarczymi. W związku z tym kombinacja poszczególnych efektów oraz siła ich oddziaływania w przypadku różnych krajów będzie odmienna oraz powinna być ustalana na podstawie szczegółowej analizy sytuacji gospodarczo-społecznej danego państwa.

Tabela 2. Efekty występowania makroekonomicznych czynników przyczyniających się do powstania "klątwy bogactwa"

Czynnik	Efekt	
"Choroba holenderska"	<i>efekt wydawania:</i>	"KLĄTWA BOGACTWA"
	wzrost wydatków publicznych i prywatnych	
	wzrost inflacji	
	<i>efekt zmiany kursu walutowego:</i>	
	szybka aprecjacja waluty krajowej	
	wzrost importu dóbr z branż PS	
	spadek eksportu dóbr z branż PS	
	<i>efekt przesunięcia zasobów:</i>	
	szybki rozwój branży surowcowej (wzrost zatrudnienia, dochodów, poziomu inwestycji)	
	<i>efekt przesunięcia zasobów, efekt zmiany kursu walutowego:</i>	
ograniczenie działalności / upadek przedsiębiorstw z branż PS (spadek zatrudnienia, dochodów, poziomu inwestycji, poziomu produkcji, sprzedaży, eksportu)		
wzrost bezrobocia		
Uzależnienie gospodarki od branży surowcowej	znaczący udział branży wydobywczej w budżecie państwa, generowaniu krajowego PKB, strukturze eksportu	
	wzrost dysproporcji w dochodach	
Niestabilność cen surowców	niestabilność sytuacji gospodarczej (wahanie dochodów i wydatków państwa)	
	spadek inwestycji krajowych i zagranicznych	
Długoterminowe pogarszanie się ToT	długookresowy spadek realnych cen surowców	

Objaśnienia:

Sektory PS – sektory gospodarki uczestniczące w wymianie międzynarodowej nie związane z branżą wydobywczą (inaczej sektory pozasurowcove)

Źródło: opracowanie własne

Zrealizowany w niniejszym rozdziale przegląd przyczyn występowania "klątwy bogactwa" w wymiarach społeczno-politycznym oraz, w szczególności, makroekonomicznym umożliwił wyróżnienie najważniejszych makro-czynników przyczyniających się do powstania "paradoksu obfitości". Następnym etapem prowadzonego badania jest przegląd środków polityki gospodarczej państwa zaproponowanych dotychczas w literaturze przedmiotu oraz zastosowanych w krajach specjalizujących się w eksporcie surowców, który zostanie przeprowadzony w kolejnym rozdziale.

Rozdział 3

Środki polityki gospodarczej państwa stosowane w celu przeciwdziałania "klątwe bogactwa"

3.1. Uwagi wstępne

Od początku badań nad paradoksem występowania "klątwy bogactwa" uwaga badaczy zwrócona jest na możliwości przeciwdziałania zjawisku. W ciągu czterdziestu lat badań omawianego zagadnienia zaproponowano wiele rozwiązań oraz propozycji środków³³ polityki gospodarczej państwa mających na celu przeciwdziałanie "paradoksowi obfitości". Część z nich z lepszym lub gorszym skutkiem została zastosowana w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych. Wyniki badań sugerujące ucieczkę niektórych państw bogatych w surowce od problemu "klątwy" pozwalają na wnioskowanie, że istnieją środki polityki gospodarczo-społecznej pozwalające na przeciwdziałanie problemowi, a w niektórych przypadkach na wykorzystanie faktu zasobności w surowce do przyspieszenia rozwoju gospodarczego.

Wśród propozycji instrumentów polityki państwa przeciwdziałających "klątwe bogactwa" pojawiają się zarówno rozwiązania bardzo radykalne, jak np. poprzestanie wydobycia surowców przez państwa najbiedniejsze przedstawione przez organizację Oxfam [Ross 2001 b] jak i bardziej łagodne. Niektórzy badacze [np. Usui 1997; Mikesell 1997; Sarraf and Jiwanji 2001] zwracają uwagę na znaczenie przyjęcia przez władze państw rozwijających się bogatych w surowce rozsądnej polityki makroekonomicznej, w szczególności zalecają unikanie dużego krajowego i zagranicznego zadłużenia, gromadzenie nadwyżki budżetowej, kontrolowanie poziomu inflacji oraz utrzymanie konkurencyjnego kursu walutowego. Inni podkreślają rolę dywersyfikacji gospodarki kraju specjalizującego się w eksporcie surowców w taki sposób, aby zmniejszyć ich uzależnienie od branży wydobywczej [Auty 1994]. Pozostali rekomendują prowadzenie aktywnej oraz racjonalnej polityki inwestycyjnej [Sarraf and Jiwanji 2001]. Na podstawie przykładu Norwegii niektórzy z badaczy zachęcają do wprowadzenia funduszy stabilizacyjnych, których

³³ Terminy środki oraz narzędzia polityki gospodarczej państwa stosowane są w ramach niniejszej pracy zamiennie.

celem jest łagodzenie "boomów surowcowych" [Seymour 2000; Skancke 2003]. W najnowszych publikacjach zwracana jest również uwaga na znaczenie procesu podpisywania oraz realizacji umów z przedsiębiorstwami wykonującymi wydobycie w kraju. Powstają również nowe pomysły, np. przekazywanie dochodów uzyskiwanych z wydobycia społeczeństwu przy jednoczesnym prowadzeniu aktywnej polityki podatkowej.

W celu określenia możliwości przeciwdziałania "klątwie bogactwa" istotne jest przeprowadzenie analizy zaproponowanych dotychczas w literaturze przedmiotu środków polityki gospodarczej dla władz państw specjalizujących się w eksporcie surowców oraz ocena sposobu ich wykorzystania, co dokonane zostanie w ramach ostatnich trzech rozdziałów rozprawy.

Ze względu na przyjętą makroekonomiczną perspektywę rozważań przeprowadzanych w niniejszej pracy, uwaga skupiona zostanie na środkach polityki gospodarczej. Analiza zaproponowanych dotychczas środków polityki gospodarczej państwa zostanie dokonana, przy wykorzystaniu następujących kategorii:

- charakteru współpracy państwa i przedsiębiorstwa wykonującego wydobycie,
- polityki inwestycyjnej państwa,
- polityki fiskalnej i monetarnej państwa,
- polityki narodowego funduszu surowcowego,
- polityki funduszu obywatelskiego.

Wielu badaczy zjawiska "klątwy bogactwa" podkreśla, że w celu umożliwienia efektywnego wprowadzenia środków polityki gospodarczej przeciwdziałających "paradoksowi", niezbędne jest wdrożenie znacznej liczby zmian polityczno-społecznych w kraju specjalizującym się w eksporcie surowców. Jednocześnie zwracana jest uwaga na fakt, że w wielu przypadkach transformacja polityczno-społeczna będzie trudna lub niemożliwa do przeprowadzenia w krótkim czasie.

Pomimo ograniczenia przyjętego w pracy głównie do wymiaru makroekonomicznego, na pierwszym etapie analizy środków polityki gospodarczej państwa przeciwdziałających "klątwie bogactwa" istotne jest przeprowadzenie analizy przedstawionych w literaturze przedmiotu podstawowych uwarunkowań polityczno-społecznych, których spełnienie przyczynia się do usprawnienia realizacji polityki gospodarczej państwa.

3.2. Uwarunkowania polityczno-społeczne a przeciwdziałanie "klątwie bogactwa"

Przeprowadzono wiele badań dotyczących podstawowych uwarunkowań polityczno-społecznych, które powinny występować w krajach bogatych w surowce. W znacznej liczbie opracowań podkreślana jest przede wszystkim rola istnienia stabilnego środowiska politycznego oraz w miarę sprawnej infrastruktury instytucjonalnej w kraju bogatym w surowce, mianowicie praworządności, przejrzystości władzy, klarowności i respektowania praw własności.

Często zaznaczana jest rola przejrzystości działań władz państwa zwłaszcza w ramach działania sektora wydobywczego [np. Radon 2005]. Duże znaczenie przejrzystości oraz efektywnego przekazu informacji na temat działalności branży surowcowej pomiędzy władzami państwa, społecznością a przedsiębiorstwem realizującym wydobycie podkreślane jest między innymi w Karcie Surowców Naturalnych³⁴ oraz przez Inicjatywę Przejrzystości w Branżach Wydobywczych³⁵. W ramach drugiej wytycznej przedstawionej w Karcie

³⁴ Karta Surowców Naturalnych (ang. *Natural Resource Charter*) – karta jest zestawem dwunastu zasad gospodarczo-społecznych wprowadzonych w roku 2009 w celu określenia wytycznych dla władz i społeczności państw bogatych w złoża surowców naturalnych, nakierowanych na zwiększenie szans na trwały, zrównoważony oraz długoterminowy rozwój gospodarczy tych krajów oparty na wydobyciu zasobów mineralnych. Karta została opracowana przez zespół naukowców i praktyków pod kierownictwem Paula Colliera, Dyrektora Centrum Studiów o Gospodarkach Afrykańskich (ang. *Centre for the Study of African Economies*) Uniwersytetu Oksfordzkiego [Natural Resource Charter 2012].

³⁵ Inicjatywa Przejrzystości w Branżach Wydobywczych (ang. *Extractive Industry Transparency Initiative (EITI)*) - globalny projekt wprowadzony w życie w roku 2002, który propaguje przejrzystość dochodów na szczeblu krajowym w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych. Podstawową regułą EITI jest zobowiązanie wszystkich przedsiębiorstw wydobywczych, prowadzących działalność w państwach członkowskich Inicjatywy, do publikowania kwot, jakie płacą one władzom w krajach goszczących oraz jednoczesny obowiązek lokalnego rządu do publikacji środków, jakie od nich pozyskują. Przejrzystość w przepływach powoduje ograniczenie możliwości wystąpienia przypadków korupcji oraz pomoc w zapewnieniu większego udziału społeczeństwa w dochodach uzyskiwanych z eksploatacji surowców naturalnych. EITI wprowadzone jest obecnie

Surowców Naturalnych zwracana jest uwaga na niezbędność przejrzystości w całym łańcuchu decyzyjnym dotyczącym funkcjonowania sektora surowcowego [Natural Resource Charter 2012]. Zdaniem ekspertów zwiększenie przejrzystości i rozliczalności przyczynia się do dobrych rządów, uczciwej konkurencji, a także wpływa na poprawę efektywności oraz skuteczności polityki władz państwa.

W literaturze przedmiotu zwracana jest również uwaga na konieczność występowania sprawnej, jednak ograniczonej, biurokracji w kraju bogatym w surowce naturalne. Niektórzy autorzy, jak np. Stevens [2003 a, 2003 b], zaznaczają, że powinna istnieć grupa wysoko wykwalifikowanych, wykształconych urzędników, których wiedza ekonomiczna oraz rozwinięte umiejętności przyczynią się do usprawnienia realizacji polityki gospodarczej państwa. W ramach uzasadnienia takiego poglądu badacze podają przykłady takich grup funkcjonujących w państwach, które wymieniane są jako kraje, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa": np. *The Berkeley Mafia* w Indonezji [Booth 1995], *Chicago Boys* w Chile [Hojman 2002], *The Backroom Boys* w Malezji [Shamsul 1997] oraz grupa imigrantów i utalentowanych uchodźców z Republiki Południowej Afryki, uciekających przed rasistowskim systemem społecznym rządów białej mniejszości (ang. *apartheid*) w Botswanie [Tsie 1996; Stevens 2003 a, 2003 b].

Ważnym czynnikiem przyczyniającym się do umożliwienia przezwyciężenia "klątwy bogactwa" jest także opanowanie korupcji oraz "pogoni za rentą". Branża wydobywcza nieodnawialnych zasobów naturalnych niewątpliwie jest jednym z najbardziej podatnych na wystąpienie korupcji sektorów gospodarki [Collier 2000]. W ramach przeciwdziałania korupcji i "pogoni za rentą" ponownie zwracana jest uwaga na znaczenie przejrzystości działań władz państwa oraz branży wydobywczej, rolę politycznej stabilności i praworządności, a także elastyczności, odpowiedzialności oraz skuteczności działania władz państwa [Bureau for Resources and Strategic Partnerships 2006].

W literaturze przedmiotu występuje także dyskusja na temat niezbędności funkcjonowania systemu demokracji w krajach specjalizujących się w eksporcie surowców. Lal [1995] podkreśla, że w państwach bogatych w surowce występuje tendencja do kształtowania się oligarchicznego ustroju politycznego zamiast demokratycznego,

w 37 gospodarkach posiadających znaczne zasoby naturalne. Inicjatywa popierana jest przez liczne rządy (miedzy innymi Komisję Europejską), organizacje międzynarodowe, największe przedsiębiorstwa naftowe, gazownicze i górnicze oraz światowe instytucje inwestycyjne [Extractive Industry Transparency Initiative 2012].

co, zdaniem autora, jest jedną z przyczyn występowania "klątwy bogactwa". Podobne wnioski na podstawie wyników badań prezentują Wantchekon [1999], Barro [2000], Ross [2001 a] oraz Jensen i Wantchekon [2004]. Smith [2004, 2007] i Ulfelder [2007] podkreślają natomiast, że autorytarne reżimy trwają dłużej w krajach bogatych w złoża surowców. Opinie badaczy na temat znaczenia występowania w kraju demokracji dla rozwoju gospodarczego są jednak podzielone, zwłaszcza w przypadku państw rozwijających się.

Zdaniem Miksella [1997] funkcjonowanie demokracji nie gwarantuje dobrego gospodarowania w państwie. Podkreśla on, że nie wszystkie oligarchie są źle zarządzane. Przykład mogą stanowić niektóre państwa azjatyckie, np. Korea Południowa oraz Tajwan, w których system demokratyczny znajdował się w początkowych fazach rozwoju w latach, w których kraje te osiągnęły największe sukcesy rozwoju gospodarczego. Niektórzy autorzy są zdania, że pomyślne wprowadzenie reform gospodarczych w Singapurze przez Lee Kwan Yew oraz Chile przez Augusto Pinocheta nie byłoby możliwe bez występowania w tych krajach władzy autorytarnej. W literaturze istnieje również pogląd, że przyczyną bardziej dynamicznego wzrostu Chin w porównaniu z Rosją od roku 1990 jest fakt wdrożenia przez Deng Xiao Penga w pierwszej kolejności reform gospodarczych a następnie politycznych [Frankel 2010]. W Rosji reformy zostały wprowadzone przez Michela Gorbacheva w odwrotnej kolejności.

Stevens [2003 a] zwraca uwagę na bardzo wątpliwy oraz dyskusyjny charakter demokracji panującej w Botswanie, Chile, Malezji oraz Indonezji podkreślając jednocześnie, że państwom tym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa". Autor zaznacza, że rozwój demokracji jest warunkiem zalecanym, ale nie koniecznym w kategorii umożliwienia wprowadzenia efektywnej strategii polityki gospodarczej mającej na celu przeciwdziałanie "paradoksowi obfitości".

Na podstawie wyników badań empirycznych Barro [1996] stwierdza, że na pomyślny rozwój gospodarczy państwa mają wpływ takie czynniki jak występowanie praworządności, wolnego rynku, rozwój edukacji oraz niskie wydatki rządowe na konsumpcję, a nie rozwój demokracji sam w sobie. Tavares i Wacziarg [2001] zaznaczają ważną rolę rozwoju edukacji kapitału ludzkiego, a nie demokracji *per se*. Alesina i in. [1996] podkreślają kluczowe znaczenie występowania politycznej stabilności w kraju. Collier i Hoeffler [2009] zwracają uwagę na fakt, że w krajach rozwijających się, w których funkcjonuje system demokratyczny, w przeciwieństwie do państw rozwiniętych, istnieje tendencja do osłabienia sprawowania kontroli oraz większa niestabilność polityczna i gospodarcza. Zakaria [1997, 2004] podkreśla, że w przypadku państw rozwijających się większa uwaga powinna być poświęcona

rozwojowi praworządności, praw człowieka, wolności słowa, swobody gospodarowania oraz praw mniejszości. Niektórzy autorzy zaznaczają także, że większe znaczenie odgrywa rozwój gospodarczo-społeczny dla rozwoju demokracji, a nie odwrotnie [Helliwell 1994; Lipset 1994; Minier 1998].

Wśród innych kategorii zgłaszanych w literaturze przedmiotu interesującymi wydają się być rozważania na temat wpływu rodzaju ustroju gospodarczego obowiązującego w kraju bogatym w surowce. Dyskusja dotyczy państw rozwijających się oraz dwóch rodzajów ustrojów: państwa rozwojowego (ang. *developmental state* inaczej *hard state*) oraz państwa grabieżczego (ang. *predatory state* inaczej *weak state*).

System państwa rozwojowego ukształtował się w krajach Azji Wschodniej (zwłaszcza Korei Południowej, Tajwanie, Hongkongu oraz Singapurze) w latach 1960-1970. Pewne cechy ustroju występowały także w Japonii okresu Meiji, Rosji lat 90. XIX w. oraz Turcji lat 30. XX w. Pierwszym badaczem, który podjął się konceptualizacji pojęcia państwa rozwojowego był Chalmers Johnson w roku 1982 w swoim opracowaniu "*MITI and the Japanese Miracle*" [Johnson 1982].

System scharakteryzować można jako grupę instytucji, mających na celu umożliwienie państwu rozwijającemu się ucieczkę z peryferii poprzez aktywne wspomaganie prywatnego sektora przemysłowego gospodarki w rekonstrukcji technologicznej oraz ekspansji na rynki zagraniczne, przy jednoczesnym zapewnianiu społeczeństwu państwa korzyści ze wzrostu gospodarczego [Johnson 1982; Amsden 1989; Haggard 1990; Wade 1990; Leftwich 1994, 1995; Evans 1995; Kochanowicz 1999]. Ustrój państwa rozwojowego jest modelem kapitalizmu³⁶, w którym państwo występuje jako stosunkowo niezależny lub autonomiczny podmiot gospodarczy w znacznym stopniu kontrolujący gospodarkę kraju. Państwo działa w charakterze zastępcy przedsiębiorcy oraz odgrywa aktywną rolę w rozwoju gospodarczym. W przypadku państwa rozwojowego dążenie do umożliwienia stałego, dynamicznego oraz zrównoważonego rozwoju gospodarczego jest najważniejszym celem funkcjonowania.

Castells [2009, s. 255] podkreśla, że "państwo jest rozwojowe, gdy ustanawia jako zasadę swej legitymizacji zdolność wspierania i podtrzymywania rozwoju, jeśli przez rozwój rozumieć połączenie stałych wysokich wskaźników wzrostu gospodarczego i strukturalnej zmiany systemu produkcyjnego, zarówno na gruncie krajowym, jak i w jego stosunkach

³⁶ W literaturze przedmiotu model państwa rozwojowego czasami określany jest jako kapitalizm rozwoju państwowego (ang. *state development capitalism*).

z gospodarką międzynarodową". Zaznacza on także, że dla państwa rozwojowego rozwój gospodarczy nie jest celem, lecz środkiem umożliwiającym osiągnięcie konkurencyjności w gospodarce światowej, ucieczkę z peryferii oraz pozwalającym na zaznaczenie swoich interesów narodowych we współczesnym świecie.

Na podstawie przeglądu literatury państwo rozwojowe scharakteryzować można następującymi cechami:

- występowanie silnej, wysoko wykwalifikowanej elity politycznej oraz słabego, podporządkowanego społeczeństwa obywatelskiego,
- silna interwencja państwa w gospodarkę,
- aktywna rola państwa w rozwoju gospodarczym,
- państwo występuje w roli zastępującej przedsiębiorcę,
- autoryzowana lub ograniczona demokracja,
- silna, sprawna i uczciwa biurokracja,
- polityka nakierowana na rozwój sektora prywatnego,
- celem sektora państwowego jest stworzenie ram działania wolnego rynku oraz umożliwienie państwu osiągnięcie konkurencyjnej pozycji w gospodarce światowej,
- założenie przejścia państwa na politykę leseferyzmu (fr. *laissez faire*³⁷) w momencie kiedy gospodarka kraju jest wystarczająco silna, aby efektywnie konkurować na rynku światowym.

Ocena modelu państwa rozwojowego jest przedmiotem daleko idącej kontrowersji. Istnieje ku temu wiele powodów. Przede wszystkim w państwach rozwojowych najczęściej występuje autorytarny ustrój polityczny oraz słaba demokracja, co przez wielu naukowców jest uznawane za ograniczenie możliwości długoterminowego rozwoju gospodarczego. Niektórzy naukowcy przejawiają nieufność w stosunku do możliwości pełnienia funkcji prorozwojowych przez państwo. Wątpliwości dotyczą możliwości wyboru przez aparat urzędniczy właściwych kierunków inwestowania oraz oparcia się władzy państwowej przed presją różnorodnych grup interesów, zwłaszcza w warunkach słabych systemów gospodarczych krajów rozwijających się. Przy ocenie skuteczności państwa rozwojowego często zaznaczana jest także rola odmienności tradycji kulturowych krajów Azji Wschodniej,

³⁷ Leseferizm – pogląd filozoficzno-ekonomiczny głoszący wolność jednostki zwłaszcza w wymiarze społeczno-ekonomicznym, zakładający ograniczenie znaczenia państwa do roli podmiotu chroniącego fundamentalne zasady wolności gospodarowania i prywatnej własności.

które prawdopodobnie odegrały znaczącą rolę w umożliwieniu efektywnego funkcjonowania w nich systemu państwa rozwojowego.

W swoich rozważaniach Stevens [2003 a, 2003 b] zaznacza jednak, że kraje najczęściej wymieniane jako państwa rozwijające się specjalizujące się w eksporcie surowców, którym udało się uniknąć "klątwy bogactwa" (Botswana, Indonezja, Malezja oraz Chile) scharakteryzować można jako pewien rodzaj państwa rozwojowego. Botswana często jest wyszczególniana jako przykład omawianego ustroju wśród państw Afryki [Leftwich 1994]. Jednocześnie Stevens zwraca uwagę na skomplikowany charakter omawianego zagadnienia. Trudne jest dokonanie poprawnej definicji państwa rozwojowego. Dodatkowo skomplikowane wydaje się być określenie granicy pomiędzy państwem rozwojowym a "państwem grabieżczym", które w literaturze przedmiotu przedstawiane jest jako przeciwieństwo omawianego ustroju. "Państwo grabieżcze" także charakteryzuje się silną ingerencją państwa w gospodarkę. Jest to jednak zanarchizowany oraz scentralizowany model administracji realizujący jedynie cele rządu oraz wybranych grup interesu przybliżonych do władz, kosztem całkowitego wyzysku społeczeństwa państwa.

Zagadnienie wpływu wyboru ustroju państwa rozwojowego na uwarunkowania przeciwdziałania "klątwie bogactwa" jest tematem nowym oraz skomplikowanym. Ze względu na pojawiające się w literaturze przedmiotu sugestie występowania ustroju w krajach, wymienianych jako państwa, którym udało się przezwyciężyć "paradoks obfitości", realizacja szczegółowych badań w ramach opisanego zagadnienia wydaje się odgrywać ważną rolę w ustaleniu możliwości przeciwdziałania zjawisku. W związku z tym zalecane jest przeprowadzenie dalszych analiz w ramach przedstawionego problemu badawczego.

Na podstawie analizy literatury przedmiotu wyróżnić można podstawowe uwarunkowania polityczno-społeczne, do spełnienia których powinny dążyć kraje bogate w złoża surowców naturalnych w celu umożliwienia efektywnego wprowadzenia strategii polityki gospodarczej, mającej na celu przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" (tabela 3).

Wśród omawianych uwarunkowań polityczno-społecznych należy przede wszystkim wymienić występowanie stabilnego środowiska politycznego w kraju oraz sprawnej infrastruktury instytucjonalnej, mianowicie praworządności, przejrzystości władzy, klarowności i respektowania praw własności. Spełnienie wymienionych warunków jest często podkreślane w literaturze przedmiotu i wydaje się być niezbędne oraz odgrywać zasadniczą rolę w procesie wdrażania strategii polityki gospodarczej państwa.

Tabela 3. Uwarunkowania polityczno-społeczne w państwie bogatym w surowce dążącym do opanowania "klątwy bogactwa"

UWARUNKOWANIA POLITYCZNO-SPOŁECZNE
- stabilne środowisko polityczne
- praworządność
- przejrzystość działania władzy
- klarowność i respektowanie praw własności
- opanowana korupcja oraz "pogoń za rentą"
- występowanie silnej, wysoko wykwalifikowanej, uczciwej oraz racjonalnie działającej grupy urzędników państwowych
- sprawna biurokracja
- aktywna rola państwa w rozwoju gospodarczym
- cel funkcjonowania oraz podstawa legitymizacji państwa - wspieranie i podtrzymywanie rozwoju gospodarczo-społecznego kraju oraz zwiększenie dobrobytu obywateli
- podstawy demokracji
- świadomość występowania "klątwy bogactwa" oraz posiadanie przez władze rozbudowanej wiedzy na temat zagrożenia łączącego się z "paradoksem obfitości"

Źródło: opracowanie własne

Ważnymi czynnikami są także opanowanie korupcji oraz "pogoni za rentą". Niwelacja tych zjawisk jest jednak procesem skomplikowanym oraz długotrwałym ze względu na fakt, że w wielu krajach rozwijających się nie ma zgodności co do znaczenia pojęcia korupcji oraz występowanie zjawiska jest często naturalną cechą narodową [Gillespie, Okrhlik 1991].

Interesującymi wydają się być rozważania na temat wprowadzenia systemu państwa rozwojowego w krajach rozwijających się bogatych w surowce w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa" oraz umożliwienia stabilnego zrównoważonego rozwoju gospodarczego. Zagadnienie to jest mało zbadane w literaturze przedmiotu. Jednak sukces "azjatyckich tygrysów"³⁸ oraz przypadki Botswany i Chile zachęcają do szczegółowej analizy ustroju. Niektóre z założeń oraz cele państwa rozwojowego wydają się być racjonalne do zastosowania w przypadku krajów rozwijających się bogatych w surowce. Dotyczy

³⁸ Pojęcie "azjatyckich tygrysów" oznacza grupę czterech azjatyckich państw: Korei Południowej, Singapuru, Tajwanu, Hongkongu, których wspólną cechą jest szybki rozwój gospodarczy w latach 60.-80. XX wieku [Kim 1988].

to przede wszystkim warunkiem występowania w państwie silnej, wysoko wykwalifikowanej, uczciwej oraz racjonalnie działającej grupy urzędników państwowych tworzącej sprawny system biurokratyczny, celem funkcjonowania oraz podstawą legitymizacji której jest wspieranie i podtrzymywanie rozwoju gospodarczo-społecznego kraju oraz zwiększenie dobrobytu obywateli. Z wymienionym warunkiem wiążą się dwa kolejne, mianowicie odgrywanie aktywnej roli przez państwo w rozwoju gospodarczym oraz ingerencja władz w życie gospodarczo-społeczne. Pomimo faktu, że zdania na temat możliwości pełnienia funkcji prorozwojowych przez państwo są podzielone, wydaje się, że w przypadku krajów rozwijających się bogatych w surowce, jedynym podmiotem, reprezentującym interesy obywateli kraju, a w związku z tym bezpośrednio zainteresowanym uniknięciem "klątwy bogactwa" oraz umożliwieniem wykorzystania zasobów naturalnych do przyspieszenia rozwoju, są władze państwa. Ingerencja państwa w gospodarkę wydaje się być także uzasadniona przy przyjęciu kolejnych dwóch założeń funkcjonowania państwa rozwojowego, zgodnie z którymi celem sektora państwowego jest stworzenie ram działania wolnego rynku oraz umożliwienie państwu osiągnięcie konkurencyjnej pozycji w gospodarce światowej, a także stopniowe zmniejszenie ingerencji państwa wraz ze wzmocnieniem pozycji konkurencyjnej kraju na rynku międzynarodowym.

W celu umożliwienia efektywnego wprowadzenia strategii polityki gospodarczej, mającej na celu przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" wydaje się również, że w kraju powinny występować załączki demokracji. System demokratyczny powinien się jednak rozwijać wraz z, lub w wyniku, rozwoju gospodarczo-społecznego kraju oraz zmniejszenia ingerencji państwa w gospodarkę a nie odwrotnie.

Ostatnim, ale równie ważnym warunkiem, którego spełnienie wydaje się być niezbędne w celu umożliwienia efektywnego wprowadzenia strategii polityki gospodarczej państwa nastawionej na przeciwdziałanie "klątwie bogactwa", jest świadomość władz państwa na temat występowania "paradoksu obfitości" oraz posiadanie rozbudowanej wiedzy w kwestii zagrożenia łączącego się z "paradoksem obfitości".

3.3. Charakter współpracy państwa i przedsiębiorstwa wykonującego wydobycie

Pierwszym zadaniem, które powstaje przed władzami każdego państwa po odkryciu dużych złóż surowców naturalnych jest umożliwienie efektywnego wydobycia oraz korzystnej sprzedaży zasobów. Jedną z podstawowych przyczyn występowania "klątwy bogactwa" jest dobór nieodpowiednich środków polityki gospodarczej w pierwszych fazach wydobycia oraz eksportu surowców. Ze względu na fakt, że większość krajów rozwijających się w momencie odkrycia złóż surowcowych nie posiada znacznych zasobów kapitału finansowego oraz doświadczenia w wydobyciu, w pierwszej kolejności poszukuje inwestora, który zostanie realizatorem projektu wydobywczego.

Jedną ze strategii umożliwiającą efektywne zarządzanie produkcją nowo odkrytych surowców naturalnych jest spowolnienie procesu wydobycia lub ekspansji branży surowcowej. Gwałtowny wzrost gospodarczy, będący wynikiem zbyt szybkiego rozwoju branży wydobywczej oraz eksportu surowców, wpływa na powstanie "boomu surowcowego" w gospodarce, co inicjuje procesy "choroby holenderskiej" oraz "klątwy bogactwa". W przypadku krajów rozpoczynających działalność wydobywczą istnieje zależność, że im wolniejszy jest rozwój sektora surowcowego, tym większa szansa na dostosowanie się gospodarki, społeczeństwa oraz różnorodnych instytucji ekonomicznych, politycznych i społecznych państwa do zwiększających się zysków ze sprzedaży surowców. Mniej utrudnione jest bowiem zarządzanie dochodami charakteryzującymi się stopniowym, a nie nagłym wzrostem. Siła "efektu przeniesienia zasobów, wydawania oraz zmiany kursu walutowego" jest w takim przypadku mniejsza. Ponadto stopniowy rozwój branży surowcowej stwarza szansę na rozwój sektora usługowego, działającego na rzecz wydobycia. W przypadku szybkiego rozwoju gałęzi wydobywczej większość usług zakupywana jest z zagranicy.

Jednym ze środków pozwalających na realizację strategii spowolnienia rozwoju branży surowcowej jest podpisanie odpowiednio skonstruowanej umowy pomiędzy władzami państwa a przedsiębiorstwem wykonującym wydobycie. W praktyce powstało wiele rodzajów umów, tworzących różne wzorce przepływu dochodów pomiędzy państwem a inwestorem. Zatem, chociaż rozwój branży wydobywczej może wciąż być gwałtowny, przepływ dochodów jest kontrolowany za pośrednictwem podpisanego porozumienia pomiędzy firmą a państwem. Przykładowo, w przypadku projektu wydobywczego zaplanowanego

na kilkanaście lat, z oczekiwanym szczytem poziomu dochodów z eksportu surowców w trakcie jego realizacji, umowa może być skonstruowana w taki sposób, aby część środków była wypłacana państwu przed rozpoczęciem wykonania oraz po zakończeniu projektu. Pewnym rozwiązaniem może być również udział w porozumieniu trzeciej strony, np. banku międzynarodowego.

Podstawowym celem funkcjonowania każdego przedsiębiorstwa jest maksymalizacja zysków oraz minimalizacja kosztów, osiągniętych poprzez płacenie jak najniższej kwoty państwu przy realizacji projektu wydobywczego. Pojawia się więc konflikt interesów pomiędzy państwem a firmą. Kluczowym wyzwaniem dla każdego państwa bogatego w surowce jest wypracowanie takiej strategii, aby zaangażować podmioty realizujące wydobycie, których cele oraz założenia radykalnie różnią się od zamierzeń władz państwa, w taki sposób aby maksymalizować zysk generowany ze sprzedaży surowców oraz minimalizować ryzyko wystąpienia efektów "klątwy bogactwa".

W praktyce powstało kilka form umów dotyczących podziału wpływów z wydobycia surowców. Wśród nich wyróżnić należy:

- koncesje i umowy licencyjne,
- umowy o podziale wpływów z wydobycia (ang. *Production sharing agreement (PSA)* lub inaczej *Production sharing contracts (PSC)*),
- umowy o świadczeniu usług,
- *joint venture (JV)*,
- inne, np. umowy odkupu (ang. *buy back contracts*),

Wymienione rodzaje porozumień, które w znacznym stopniu mogą się różnić pod względem szczegółowych uregulowań, zazwyczaj odnoszą się do podjęcia decyzji w trzech podstawowych kwestiach. Są to: podział zysków, kosztów oraz ryzyka pomiędzy państwo a przedsiębiorstwo wydobywcze.

Koncesje oraz umowy licencyjne znacznie ewoluowały od czasu ich wprowadzenia jako rodzaju kontraktów jednostronnych na początku XX wieku, w czasach kolonializmu, kiedy znaczna liczba państw bogatych w surowce znajdowała się w bezpośredniej zależności politycznej i gospodarczej od krajów bardziej rozwiniętych.

Współcześnie koncesje oraz umowy licencyjne mają charakter bardziej konkurencyjny oraz stanowią rodzaj porozumienia, polegający na udzieleniu firmie wydobywczej prawa, często wyłącznego, do poszukiwania, rozwoju, sprzedaży i eksportu danego surowca wydobywanego na określonym obszarze w określonym czasie. Firmy konkurują między sobą

oferując stawki, często w połączeniu z różnego rodzaju dodatkowymi korzyściami, na zakup licencji.

Współczesne koncesje oraz umowy licencyjne są bardziej szczegółowe oraz w dużym stopniu bardziej korzystne dla państwa bogatego w surowce od ich pierwowzorów z czasów kolonialnych. Przede wszystkim w umowie dokładnie określony jest obszar na którym przeprowadzane są działania wydobywcze oraz czas ważności pozwolenia. Zazwyczaj na fazę poszukiwań przeznaczają się od trzech do pięciu lat, na etap produkcyjny - od piętnastu do dwudziestu. Dodatkowo stosowana jest zasada możliwości unieważnienia pozwolenia w określonych w umowie okolicznościach. Wymagane jest również przedstawienie przez inwestora szczegółowego programu działań wydobywczych oraz inwestycyjnych w danym kraju bogatym w surowce. Proces sprzedaży licencji przebiega często za pośrednictwem publicznych przetargów międzynarodowych (zwanymi inaczej aukcjami lub rundami licencyjnymi), co umożliwia państwu dostęp do jak najbardziej konkurencyjnych oraz korzystnych ofert [Radon 2005, s. 84]. Alternatywną procedurą stosowaną w niektórych krajach jest procedura wolnych wniosków (ang. *open application system*), w ramach której przedsiębiorstwa bezpośrednio wnioskują o pozwolenie poszukiwań nowych surowców na niekoncesjonowanych obszarach. W przypadku odnalezienia na tych terenach złóż, posiadających wartość komercyjną, koncesja na prace poszukiwawcze automatycznie zamienia się na koncesję wydobywczą.

Współczesne umowy licencyjne charakteryzują się również bardziej korzystnymi warunkami finansowymi dla kraju udzielającego licencję na wydobycie. Jeżeli w czasach kolonialnych państwo mogło liczyć na ustaloną stawkę za jednostkę danego surowca oraz bardzo skromne rekompensaty finansowe, to współcześnie w ramach umowy licencyjnej poza dynamiczną stawką zależną od ilości wydobywanych i wywożonych surowców oraz ich ceny rynkowej, uwzględniane są również: stawka podatku dochodowego, różnorodne dodatki, roczny czynsz płacony w zależności od wielkości obszaru objętego licencją oraz inne warunki finansowe [Radon 2005, s. 84].

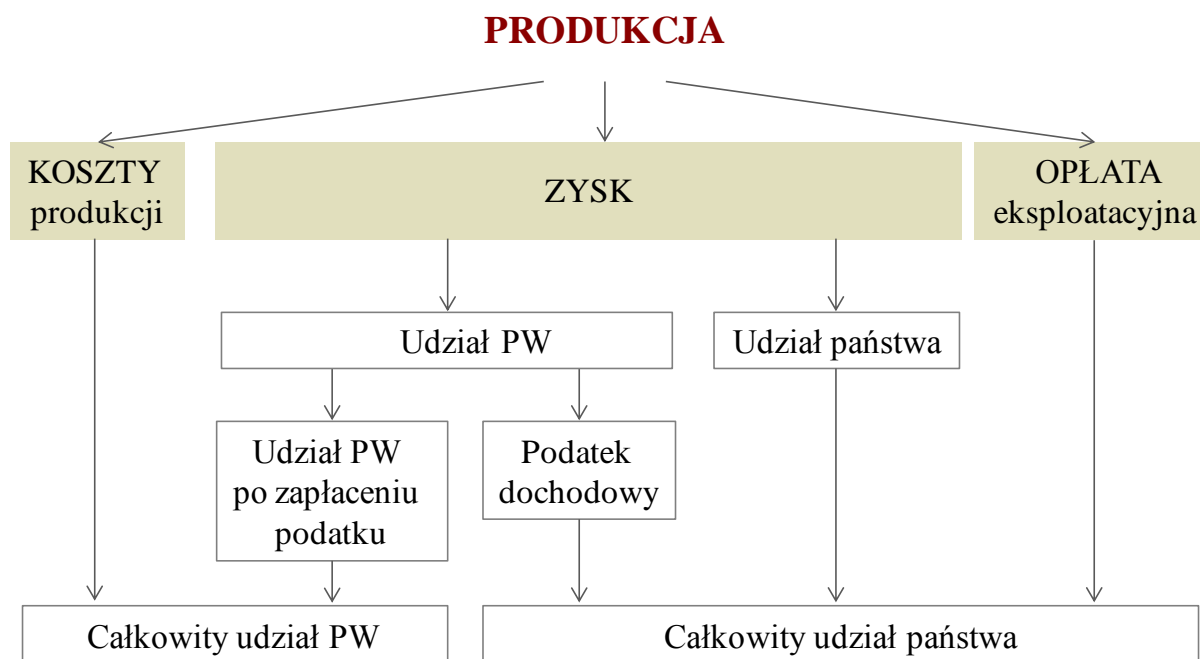
Wykorzystywanie koncesji oraz umów licencyjnych jest powszechne. Jednak ze względu na kojarzenie tego rodzaju umów z czasami kolonializmu, wiele państw rozwijających się skłania się ku wyborze innych form porozumień. Liczba państw korzystających z koncesji oraz umów licencyjnych zmalała w ciągu ostatniej dekady. Taki rodzaj umowy wydobywczej stosowany jest np. w Norwegii, Wenezueli i Rosji (tabela 4, aneks).

Koncepcja **umowy o podziale wpływów z wydobycia** (ang. *Production sharing agreement (PSA)* lub inaczej *Production sharing contracts (PSC)*) jest powszechnie znana oraz stosowana od dłuższego czasu. Na przykład rolnicy ze Stanów Zjednoczonych są zaznajomieni z taką formą umowy od dziesięcioleci. W ramach branży wydobywczej koncepcja PSA została po raz pierwszy zastosowana w Wenezueli w połowie lat 60. XX w. Współczesną wersję umowy podpisano natomiast w Indonezji w roku 1966 [Johnston 2007, s. 64]. Początkowo transnarodowe przedsiębiorstwa wydobywcze odrzuciły nową koncepcję porozumienia. Z czasem wykorzystanie umów PSA stało się jednak powszechne. Przedmiotowy rodzaj porozumienia stosowany jest w Indonezji, Wenezueli, Azerbejdżanie, Rosji, Turkmenistanie, Zjednoczonych Emiratach Arabskich, Angoli [U. S. Energy Information Administration, 2013] (tabela 4, aneks).

Główną różnicą pomiędzy koncesją i umową licencyjną a porozumieniem PSA jest forma własności wydobywanych surowców naturalnych oraz obiektu wydobywczego. W przypadku pierwszego rodzaju umów właścicielem wydobywanych zasobów jest przedsiębiorstwo realizujące projekt wydobywczy. W umowach PSA właścicielem zarówno wydobywanych zasobów naturalnych, jak i całego obiektu wydobywczego (wraz z budynkami, maszynami i instalacjami) jest państwo. Jednocześnie jednak władze państwa udzielają pozwolenia inwestorowi na zarządzanie projektem wydobywczym. Inwestor *de facto* nabywa tylko prawo do dostępu do danego źródła surowców.

W ramach umowy PSA całkowite koszty oraz ryzyko związane z pracami poszukiwawczymi przeważnie znajdują się po stronie przedsiębiorstwa wydobywczego. W przypadku nie odnalezienia złóż surowcowych inwestor nie otrzymuje żadnej rekompensaty. W niektórych przypadkach wymagane jest również uiszczenie opłaty przy podpisaniu umowy. Koszty oraz ryzyko związane z rozwojem projektu wydobywczego również znajdują się po stronie inwestora.

W zamian za poniesione koszty i podjęte ryzyko przedsiębiorstwo nabywa uprawnienia do udziałów w produkcji danego surowca. W najbardziej podstawowej formie umowa PSA zawiera cztery główne zasady. Przedsiębiorstwo wydobywcze płaci opłatę eksploatacyjną państwu w zależności od wysokości produkcji brutto. Po jej odliczeniu przedsiębiorstwo jest uprawnione do przejęcia z góry określonego udziału produkcji (np. 40%) na rzecz poniesionych kosztów produkcji. Pozostała część produkcji jest następnie dzielona pomiędzy państwem a przedsiębiorstwem według ustalonego podziału (np. 65% dla państwa i 35% dla przedsiębiorstwa). Wykonawca projektu jest również zobowiązany do zapłacenia podatku od uzyskanego zysku z produkcji [Bindemann 1999, s. 1] (rysunek 15).

PW - przedsiębiorstwo wydobywcze

Rysunek 15. Forma rozliczeniowa podstawowej umowy o podziale wpływów z wydobywania

Źródło: opracowanie własne na podstawie [The World Bank 2007, s. 2]

Wraz z upływem czasu porozumienia PSA znacznie ewoluowały. Obecnie występuje wiele różnorodnych form umowy - na przykład typ peruwiański (ang. *Peruvian Type PSC*), w przypadku którego przedsiębiorstwo zagraniczne posiada udziały w produkcji brutto danego surowca, typ indonezyjski (ang. *Indonesian Type PSC*) - udziały określone są według zysków z wydobywania oraz wiele innych [Johnston 2007, s. 60]. Różnorodność wykorzystywanych umów PSA nie jest zaskakująca. Powstają one bowiem w wyniku intensywnych negocjacji, w ramach których uwzględniane są różnorodne uwarunkowania rynkowe.

Innym rodzajem umowy wykorzystywanym przez państwa bogate w surowce jest *joint venture (JV)*. Podpisanie umowy JV z inwestorem zakłada bliską współpracę pomiędzy władzami państwa (przedsiębiorstwem państwowym) oraz firmą wydobywczą w celu realizacji działalności wydobywczej na terytorium danego państwa. Umowy JV są skomplikowane oraz wymagają przeprowadzania szczegółowych oraz długoterminowych negocjacji do czasu aż wszystkie istotne kwestie zostaną dokładnie ustalone pomiędzy dwoma stronami. Zwłaszcza dotyczy to rodzaju JV 50/50, w przypadku którego poziom wpływu państwa i inwestora w ramach umowy jest równy. Podpisanie

umowy JV umożliwia państwu skorzystanie z doświadczenia, wiedzy i technologii inwestora. Pozwala również na podział odpowiedzialności za realizację projektu oraz ryzyka z przedsiębiorstwem wydobywczym [Radon 2005, s. 66]. Wśród państw w których zostały zastosowane umowy JV wyróżnić należy np. Kazachstan, Arabię Saudyjską, Nigerię oraz Kanadę (tabela 4, aneks).

Kolejnym rodzajem umów wydobywczych stosowanych przez państwa bogate w surowce jest **umowa o świadczeniu usług lub inaczej umowa serwisowa**. Zasadę stosowaną w ramach porozumienia można scharakteryzować następująco: wykonawca projektu wydobywczego uzyskuje opłatę za wykonanie usługi w postaci realizacji wydobycia. Całościowym właścicielem oraz zarządcą projektu jest państwo. Przedsiębiorstwo wydobywcze jest zazwyczaj odpowiedzialne za dostarczenie maszyn, urządzeń oraz instalacji niezbędnych do rozpoczęcia oraz rozwoju wydobycia. Jako rekompensatę zainwestowanego kapitału inwestor otrzymuje zwrot kosztów z dochodów uzyskiwanych w wyniku sprzedaży wydobywanych surowców wraz z dodatkową opłatą. Opłata ta często jest opodatkowana. Umowy o świadczeniu usług w większości przypadków są podobne do porozumień PSA. Ważną różnicą występującą pomiędzy dwoma typami umów jest rodzaj określonych uprawnień przedsiębiorstwa wydobywczego. W przypadku PSA inwestor ma prawo do udziału w produkcji lub zyskach uzyskiwanych z produkcji danego surowca. W przypadku umów serwisowych przedsiębiorstwo wydobywcze otrzymuje określoną zapłatę za wykonaną usługę [Johnston 2007, s. 67]. Umowy o świadczeniu usług wykorzystywane są np. w Wenezueli, Kazachstanie lub Zjednoczonych Emiratach Arabskich (tabela 4, aneks).

Wśród innych, mniej popularnych, międzynarodowych umów wydobywczych wymienić należy **umowy odkupu** (ang. *buy back contracts*) wykorzystywane np. w Iranie i Kuwejcie. Są to porozumienia w ramach których przedsiębiorstwo wydobywcze całkowicie finansuje inwestycję rozpoczęcia wydobycia. Jako rekompensatę poniesionych kosztów w kolejnym okresie realizacji projektu inwestor uzyskuje opłatę wyliczaną na podstawie udziału w produkcji danego surowca. Po zakończeniu kontraktu przedsiębiorstwo przenosi działalność na państwową firmę wydobywczą.

Opisane umowy wydobywcze mogą się znacznie różnić pod względem elementów składowych zarówno między sobą jak i w ramach danego typu porozumienia. Główne różnice występujące pomiędzy poszczególnymi typami umów wydobywczych przedstawiono w tabeli 6.

Tabela 6. Główne różnice pomiędzy najczęściej wykorzystywanymi rodzajami umów wydobywczych

	Koncesje i umowy licencyjne	<i>Joint venture</i>	Umowy o podziale wpływów z wydobycia	Umowy o świadczeniu usług
Właściciel obiektu wydobywczego	PW	w zależności od ustaleń	państwo	państwo
Ingerencja rządu	tak, ale nie duża	tak	tak, duża	tak, bardzo duża
Poziom kontroli ze strony rządu	zazwyczaj niski	średni	wysoki	wysoki
Poziom kontroli ze strony PW	wysoki	średni	średni lub niski	niski
Metoda kontraktowania	przetarg konkurencyjny / procedura wolnych wniosków	dwustronne negocjacje	dwustronne negocjacje	dwustronne negocjacje / przetarg konkurencyjny
Podział ryzyka	całkowite ryzyko po stronie PW	podział pomiędzy państwem i PW	ryzyko w większości po stronie PW	całkowite ryzyko po stronie państwa
Opłata (ze strony PW) przy podpisaniu umowy	tak	nie	w niektórych przypadkach tak	nie
Znaczenie specjalistycznej pomocy w procesie negocjacji	małe	bardzo duże	bardzo duże	średnie

Objaśnienia:

PW - przedsiębiorstwo wydobywcze

Źródło: opracowanie własne

Każdy z opisanych typów umów charakteryzuje się pewnymi wadami oraz zaletami. Zastosowanie koncesji oraz umów licencyjnych jest przede wszystkim mniej skomplikowanym rozwiązaniem w sferze implementacji oraz realizacji w porównaniu z innymi rodzajami umów wydobywczych. Zwłaszcza jeżeli w procesie sprzedaży licencji wykorzystywany jest system publicznego przetargu międzynarodowego. W trakcie podpisywania umowy niezbędny jest mniejszy zakres pomocy specjalistycznej

niż w przypadku *joint venture*, umów o podziale wpływów z wydobycia oraz umów serwisowych. Podstawowe warunki finansowe oraz inne uregulowania umowy określane są przez państwo. Przy sprzedaży licencji często przedsiębiorstwo wygrywające przetarg zobowiązane jest również do uiszczenia opłaty (za zakup licencji) niezależnej od wyników realizacji projektu wydobywczego. Całkowite ryzyko finansowe związane z rozwojem projektu wydobywczego, łącznie z kosztami badań towarzyszących poszukiwaniu złóż surowcowych, znajduje się po stronie przedsiębiorstwa wydobywczego. Znaczną wadą koncesji oraz umów licencyjnych jest niski zakres kontroli oraz mała rola decyzyjna ze strony państwa w procesie realizacji projektu wydobywczego.

Wprowadzenie umów PSA miało duże znaczenie dla rozwoju państw bogatych w surowce, zwłaszcza rozwijających się. Ze względu na formę własności określoną w ramach umowy porozumienia te stały się politycznie akceptowalne w wielu krajach rozwijających się oraz pozwoliły na sprawowanie oficjalnej kontroli ze strony państwa nad realizacją projektu wydobywczego. Dodatkową znaczną zaletą PSA dla państwa bogatego w surowce jest przeniesienie kosztów oraz ryzyka związanego z poszukiwaniami oraz wydobyciem danego surowca na przedsiębiorstwo wydobywcze. Państwo posiada więc udziały we wszystkich potencjalnych zyskach z wydobycia nie ponosząc znacznych kosztów związanych z implementacją inwestycji.

Umowy PSA charakteryzują się również szeregiem wad. Przede wszystkim są to porozumienia skomplikowane oraz wymagające dużego zaangażowania specjalistycznego w procesie negocjacji warunków umowy. Wynajęcie ekspertów może stanowić problem w przypadku biednych krajów rozwijających się. Podobna wada występuje również w przypadku umów typu JV. Skomplikowany charakter umowy, wymaga znacznego zaangażowania obu stron porozumienia w proces negocjacyjny. Często trudne jest również jasne określenie podziału władzy oraz ról kontrolnych i decyzyjnych podczas realizacji projektu w ramach umowy JV, co stanowi przeszkodę na drodze efektywnego spełnienia założeń projektu.

Umowy serwisowe są stosunkowo nowym rodzajem umów wydobywczych. W przypadku danego typu porozumienia kontrola państwa jest największa. Wynajmując przedsiębiorstwo specjalistyczne do realizacji projektu wydobywczego państwo zyskuje doświadczenie oraz możliwość skorzystania z osiągnięć technologicznych danej firmy. Jednocześnie jednak państwo ponosi całkowite ryzyko finansowe i operacyjne związane z realizacją projektu wydobywczego oraz całkowitą odpowiedzialność za wyniki przedsięwzięcia.

Znacznym ograniczeniem dotyczącym wszystkich wymienionych rodzajów porozumień jest często występujący, zwłaszcza w przypadku państw rozwijających się, brak dokładnej oraz rzetelnej wiedzy na temat zasobności danego państwa w surowce. Skomplikowanym jest więc złożenie konkretnej oferty inwestorowi. Brak możliwości określenia kosztów oraz potencjalnych zysków realizacji projektu powoduje znaczny wzrost ryzyka przedsiębiorstwa wydobywczego. W związku z tym oferty składane w ramach przetargu konkurencyjnego lub w procesie negocjacji porozumienia są ostrożne oraz mało atrakcyjne z punktu widzenia państwa bogatego w surowce. Władze państwa obciążone więc są ryzykiem poniesienia kosztów alternatywnych związanych z brakiem zainteresowania ze strony silnych oraz zaawansowanych technologicznie przedsiębiorstw wydobywczych.

W ramach literatury przedmiotu coraz większa uwaga badaczy skupiana jest na znaczeniu warunków współpracy pomiędzy państwem a przedsiębiorstwem wykonującym wydobywanie. Przeprowadzane badania dotyczą oceny znaczenia wybranego typu porozumienia dla efektywności realizacji projektu wydobywczego w kontekście występowania "klątwy bogactwa". Ciekawe analizy realizowane są w kwestii znaczenia obranej metody kontraktowania (np. międzynarodowy przetarg konkurencyjny, dwustronne negocjacje, procedura wolnych wniosków) dla wyników realizacji projektu wydobywczego. Przeprowadzane są także analizy roli sposobu przeprowadzenia negocjacji w trakcie podpisywania umowy. Tematyka wpływu uwarunkowań kooperacji pomiędzy państwem a inwestorem w ramach realizacji projektu wydobywczego w kontekście "klątwy bogactwa" jest jednak nowa oraz mało zbadana. Dotychczas nie przeprowadzono szczegółowych badań porównawczych pod względem opłacalności zastosowania poszczególnych rodzajów umów dla państwa bogatego w złoża surowców. Realizacja dokładnych badań w ramach tego zagadnienia odgrywa istotne znaczenie w kategorii możliwości przeciwdziałania "klątwie bogactwa". W związku z tym zalecane jest przeprowadzenie dalszych analiz w zakresie przedstawionego problemu badawczego.

Podpisanie umowy wydobywczej wiąże się z ponoszeniem ryzyka zarówno ze strony przedsiębiorstwa, jak i państwa. W zależności od warunków porozumienia takich jak wysokość opłaty eksploatacyjnej, zasady podziału zysków z produkcji, poziomu podatku dochodowego, wysokości innych podatków, wysokości zwolnień podatkowych oraz innych, następuje podział ryzyka pomiędzy stronami. Ze względu na znaczną ilość warunków umowy, porozumienia są skomplikowane. Podjęte ustalenia muszą być szczegółowo przemyślane oraz powinny uwzględniać sytuacje na międzynarodowym rynku surowców, stan gospodarki lokalnej, perspektywy kształtowania się popytu, wielkości produkcji oraz cen

na rynku surowcowym. Dodatkowo umowa powinna być skonstruowana w taki sposób, aby uwzględnione były możliwości uzyskania maksymalnych przychodów w początkowych fazach wydobycia, w trakcie realizacji projektu oraz po jego zakończeniu. Dlatego konieczne jest wykazanie się szczególną ostrożnością przy stosowaniu opisanych wcześniej form umów. Porozumienia te stanowią bowiem odzwierciedlenie warunków rynkowych panujących w czasie ich pierwszej implementacji.

Omawiane zagadnienie jest dotychczas mało zbadane w literaturze przedmiotu. Możliwym jest jednak wyszczególnienie kilku istotnych wniosków, dotyczących warunków współpracy pomiędzy państwem a przedsiębiorstwem realizującym wydobycie w kontekście możliwości przeciwdziałania "klątwie bogactwa"

Przede wszystkim, chociaż dotychczas nie zostały przeprowadzone dokładne empiryczne badania porównawcze poszczególnych rodzajów umów surowcowych, najbardziej odpowiednim typem umowy w kontekście występowania "klątwy bogactwa" wydaje się być porozumienie PSA. W przypadku podpisania wymienionego rodzaju umowy część odpowiedzialności za umożliwienie złagodzenia "boomu surowcowego" zostaje przeniesiona z władz państwa na realizatora projektu. Przy odpowiednim sformułowaniu warunków działania dany rodzaj porozumienia może odgrywać rolę środka stabilizującego dochody uzyskiwane przez państwo w wyniku sprzedaży surowców. Umowa PSA umożliwia również podział kosztów oraz ryzyka pomiędzy państwem i inwestorem, przy czym państwo odgrywa aktywną rolę w działalności sektora wydobywczego oraz jest właścicielem wydobywanych zasobów. Biorąc pod uwagę ogólne warunki umowy PSA wydaje się ona być rozwiązaniem kompromisowym pomiędzy innymi skrajnymi wariantami porozumień.

Inną kwestią, podkreślaną w niektórych publikacjach [Humphreys, Sachs, Stiglitz 2007], która wydaje się odgrywać ważną rolę w procesie przeciwdziałania "klątwie bogactwa" jest progresywność poszczególnych rodzajów umów wydobywczych. Istotne jest aby w trakcie negocjacji umowy wydobywczej uwzględniana była możliwość zmiany sytuacji na rynku surowcowym w przyszłości, w głównej mierze możliwość zmian cen surowców. Dlatego zaleca się aby umowa miała charakter progresywny. Johnston [2007, s. 90] twierdzi, że umowa ma charakter progresywny jeżeli przynajmniej jeden z uzgodnionych rodzajów prowizji płaconych ze strony przedsiębiorstwa realizującego wydobycie państwu ma charakter progresywny. Autor określa również poziom progresywności poszczególnych prowizji, które mogą być uwzględnione w umowie (tabela 7).

Tabela 7. Poziom progresywności poszczególnych rodzajów prowizji płaconych państwu przez przedsiębiorstwa realizujące wydobywanie

Rodzaj prowizji		Charakter
Premie (np. opłata pobierana przy podpisaniu umowy)		regresywny
Opłata eksploatacyjna		regresywny
Podatki		neutralny
Udziały państwa w produkcji		neutralny
Udziały państwa w zyskach ze sprzedaży	Prowizja wyliczana na podstawie czynnika "R"	progresywny
	Prowizja wyliczana na podstawie czynnika ROR	

Źródło: opracowanie własne na podstawie Johnston [2007, s. 91]

W przeszłości w przypadku wielu państw bogatych w złoża surowców naturalnych przy podpisaniu umowy z inwestorem nie brano pod uwagę możliwości wpływu zmiany ceny wydobywanych surowców na dochody państwa. Większość umów podpisana na przestrzeni lat 80. i 90. XX w. nie miała charakteru progresywnego. Wzrost cen surowców, zwłaszcza w przypadku rynku ropy naftowej i gazu ziemnego, nie miał więc odzwierciedlenia w dochodach uzyskiwanych przez państwo. Zastosowanie umów PSA umożliwiło uwzględnienie wpływu zmiany poziomu produkcji na dochody państwa. Wciąż niewiele umów jest jednak skonstruowanych w taki sposób, aby państwo miało możliwość osiągnięcia zysków w wyniku wzrostu cen surowców. Najprostszą metodą umożliwiającą uzyskanie progresywnego charakteru umowy jest uwzględnienie w ramach porozumienia udziału państwa w zyskach realizatora wydobywania, generowanych ze sprzedaży surowców. Taką możliwość oferuje zastosowanie w ramach umowy wydobywczej jednego z dwóch rodzajów prowizji: opłaty wyliczanej na podstawie czynnika "R" lub prowizji obliczanej przy zastosowaniu czynnika ROR. Wymienione prowizje są rodzajem podatku. W pierwszym przypadku stawka podatku określana jest w oparciu o czynnik "R", który jest obliczany jako stosunek łącznych dochodów przedsiębiorstwa realizującego wydobywanie do całkowitych nakładów poniesionych na produkcję. W drugim przypadku prowizja obliczana jest

na podstawie czynnika ROR (ang. *rate-of-return*³⁹), wskaźnika rentowności stosowanego w celu zmierzenia efektywności działania przedsiębiorstwa wydobywczego, obliczanego jako stosunek wytwarzanego w wyniku wydobycia zysku do wielkości zainwestowanego kapitału. Zasada jest następująca: im wyższy jest czynnik "R" lub ROR (po przekroczeniu pewnego, ustalonego w ramach umowy progę) tym większa jest wartość podatku płaconego przez przedsiębiorstwo realizującego wydobycie państwu. W warunkach wysokiej niestabilności cen surowców naturalnych zalecane jest, aby w trakcie negocjowania kontraktu wydobywczego zostały przeprowadzone szczegółowe analizy potencjalnych zysków państwa przy różnorodnych scenariuszach kształtowania się cen na rynku surowcowym. Ważne jest również uwzględnienie możliwości zmiany poziomu produkcji i kosztów.

Ze względu na skomplikowany charakter umów wydobywczych szansę na osiągnięcie bardziej korzystnych warunków mają państwa, w których możliwe jest zatrudnienie zawodowych negocjatorów z dużym doświadczeniem pracy w branży surowcowej. Niestety w wielu państwach rozwijających się, ze względu na ograniczenia finansowe, taka możliwość nie występuje. Humphreys, Sachs i Stiglitz [2007] w ramach swoich rekomendacji dla organizacji międzynarodowych, takich jak Bank Światowy i Międzynarodowy Fundusz Walutowy, zalecają utworzenie międzynarodowej bazy wysoko wykwalifikowanych negocjatorów, specjalizujących się w prowadzeniu negocjacji umów wydobywczych. Rekomendowane jest również utworzenie funduszu na rzecz wynagrodzenia doradców, zasilanego przez wpłaty ze strony państw bogatych w złoża surowców, korzystających z pomocy negocjatorów, wraz z otrzymaniem pierwszych dochodów ze sprzedaży surowców.

Inną kwestią, którą należy wyróżnić w kontekście problematyki niniejszej rozprawy, jest fakt, że w wielu państwach specjalizujących się w eksporcie surowców zostały już zawarte umowy wydobywcze. W takiej sytuacji, jeżeli warunki porozumienia wydają się być niedogodne dla państwa właściciela surowców, zalecanym jest przeprowadzenie renegotjacji ustaleń umowy z przedsiębiorstwem realizującym projekt wydobywczy.

W ramach problematyki warunków współpracy pomiędzy państwem a przedsiębiorstwem wykonującym wydobycie w kontekście możliwości przeciwdziałania "klątwie bogactwa" ważne jest również omówienie kwestii znaczenia wyboru formy własności przedsiębiorstwa realizującego projekt wydobywczy. Inwestując w rozwój sektora surowcowego władze państwa mogą wybrać jedną z trzech form własności przedsiębiorstwa

³⁹ Inne spotykane w języku angielskim nazewnictwo: *resource rent royalty*, *resource rent tax*, *trigger tax* [The World Bank 2007, s. 1]

realizującego wydobycie: przedsiębiorstwo państwowe (np. Arabia Saudyjska, Wenezuela, Meksyk, Oman oraz Iran), przedsiębiorstwo prywatne (np. Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Kanada, Rosja) oraz przedsiębiorstwo z mieszaną formą własności (np. Indonezja, Nigeria, Azerbejdżan, Kazachstan) [Radon 2005].

W kwestii formy własności przedsiębiorstwa realizującego projekt wydobywczy część badaczy jest zdania, że bardziej korzystna jest prywatyzacja sektora surowcowego [Ross 2001 c]. Weinthal and Jones Luong [2001] po przeprowadzeniu analizy porównawczej zmian w sytuacji gospodarczo-społecznej Rosji i Kazachstanu stwierdzili, że w przypadku krajów rozwijających się bogatych w surowce wskazane jest powierzenie wydobycia prywatnym przedsiębiorstwom krajowym, co pozwala na osiągnięcie lepszych wyników pod względem rozwoju oraz efektywności działania systemu podatkowego niż w przypadku gdy gałąź surowcowa jest zarządzana przez państwo lub zostaje sprzedana inwestorom zagranicznym. Wniosek oparto na studium przypadku Rosji i Kazachstanu, w których sektor wydobywczy został sprzedany odpowiednio: firmom krajowym oraz zagranicznym. Podczas gdy w Rosji przedsiębiorstwa wydobywcze przyczyniły się do ukształtowania się systemu podatkowego, który jest coraz bardziej rentowny, struktura podatkowa Kazachstanu stała się bardziej niestabilna, a jej rozwój uzależniony od inwestorów zagranicznych. Autorzy argumentują uzyskane wyniki faktem, że możliwości rozwoju przedsiębiorstw krajowych są bezpośrednio związane z uwarunkowaniami gospodarczo-społecznymi, które obowiązują w danym państwie. Interesy państwa oraz przedsiębiorstwa są zbieżne w czasie, co wpływa na dążenie do uzyskania kompromisu oraz większe zaangażowanie przedsiębiorstwa w realizację interesów państwa.

Stiglitz [Stiglitz 2007] prezentuje odmienny pogląd. Autor uważa, że pełna prywatyzacja praw do wydobycia i sprzedaży zasobów surowcowych, zwłaszcza przedsiębiorstwom zagranicznym, nie jest najbardziej optymalnym rozwiązaniem podczas występowania "klątwy bogactwa" w państwach bogatych w surowce. Stiglitz zaznacza, że w przypadku gdy administracja publiczna w państwie działa efektywnie oraz gdy proces wydobycia surowców nie jest zbyt skomplikowany, kluczową rolę w zarządzaniu surowcami powinno odgrywać państwo tworząc państwowe przedsiębiorstwo wydobywcze.

Jednak nie we wszystkich przypadkach możliwe jest wybranie jako realizatora projektu wydobywczego państwowego lub prywatnego krajowego przedsiębiorstwa. W przypadku państw najbiedniejszych, ze względu na brak doświadczenia zarówno w prowadzeniu działalności wydobywczej, jak i doświadczenia biznesowego oraz niestabilny i mało zaawansowany system administracji publicznej, podpisanie porozumienia

z inwestorem zagranicznym może być jedynym możliwym rozwiązaniem. W tym przypadku znaczenia nabiera proces podpisania umowy wydobywczej z przedsiębiorstwem zagranicznym. Stiglitz [Stiglitz 2007] podkreśla jednak, że w takiej sytuacji decyzje, które zostaną podjęte przez państwo, powinny być bardzo ostrożne. Autor zaznacza, że lepszym rozwiązaniem jest pozostawienie surowców pod ziemią niż ich nieodpowiednia sprzedaż.

Podsumowując przedstawione w niniejszej części rozprawy rozważania, sformułować należy kilka wniosków, dotyczących warunków współpracy pomiędzy państwem a przedsiębiorstwem realizującym wydobywanie w kontekście możliwości przeciwdziałania "klątwie bogactwa":

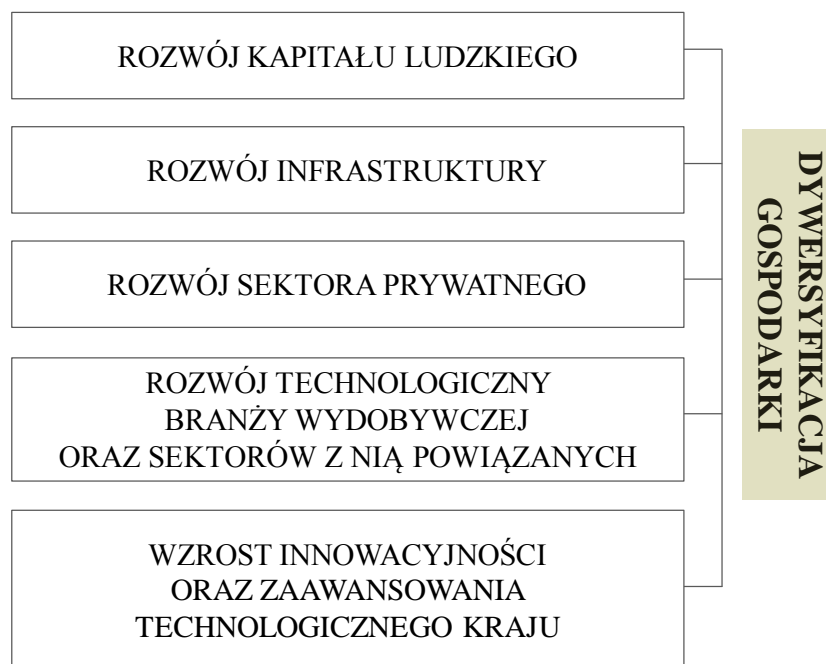
- Odpowiednio skonstruowana umowa wydobywcza może odgrywać rolę środka stabilizującego dochody uzyskiwane przez państwo w wyniku specjalizacji w eksporcie surowców.
- W kontekście występowania "klątwy bogactwa" umowy o podziale wpływów z wydobywania, dopasowane do aktualnych uwarunkowań gospodarczych występujących w państwie, wydają się być narzędziem kompromisowym oraz optymalnym w porównaniu z pozostałymi rodzajami umów surowcowych.
- Istotne jest, aby umowa miała charakter progresywny, co pozwala na uwzględnianie możliwości zmiany sytuacji na rynku surowcowym w przyszłości.
- Przy podpisaniu umowy wydobywczej ważną rolę odgrywa możliwość skorzystania z usług zawodowych negocjatorów z dużym doświadczeniem pracy w branży surowcowej.
- W przypadku podpisania umowy na niedogodnych dla państwa warunkach istotne jest dokonanie renegotjacji ustaleń z realizatorem projektu wydobywczego. Przy podpisywaniu porozumienia wydobywczego ważne jest również uwzględnienie klauzuli o ewentualnej renegotjacji warunków umowy.
- W ramach literatury przedmiotu nie występuje zgodność w kwestii zalecanej formy własności przedsiębiorstwa realizującego wydobywanie. Większość autorów rekomenduje pozostawienie funkcji zarządczej nad wydobywaniem w rękach firm krajowych. Taka możliwość nie istnieje jednak w przypadku wszystkich państw.

Uwarunkowania kształtowania współpracy pomiędzy państwem a przedsiębiorstwem realizującym wydobywanie odgrywa istotną rolę w kontekście polityki gospodarczej państwa, mającej na celu przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" zwłaszcza we wstępnej fazie procesu wydobywania oraz eksportu surowców. Przedstawione zagadnienie wymaga dalszych wnikliwych badań.

3.4. Polityka inwestycyjna państwa

Jedną z najbardziej istotnych makroekonomicznych przyczyn występowania "klątwy bogactwa" jest "choroba holenderska", której mechanizm działania został szczegółowo scharakteryzowany w ramach drugiego rozdziału niniejszej rozprawy. Głównym efektem "choroby holenderskiej" jest zmniejszenie skali działalności lub upadek przedsiębiorstw z gałęzi gospodarki nie powiązanych z sektorem wydobywczym, co powoduje uzależnienie się rozwoju gospodarczego państwa od sektora wydobywczego. Pośród badaczy "klątwy bogactwa" występuje pogląd, że za pośrednictwem odpowiednich środków polityki inwestycyjnej państwa istnieje możliwość przeciwdziałania temu efektowi "choroby holenderskiej" oraz innym efektom zjawiska "paradoksu obfitości".

Analizując literaturę przedmiotu pod względem cech środków polityki inwestycyjnej państwa w kontekście "klątwy bogactwa" wyróżnić należy pięć głównych obszarów inwestowania kapitału. Zostały one przedstawione na rysunku 16.

Rysunek 16. Polityka inwestycyjna państwa w kontekście przeciwdziałania "klątwie bogactwa" - obszary inwestowania kapitału

Źródło: opracowanie własne

Jednym z najczęściej wymienianych w literaturze środków polityki gospodarczej państwa mających na celu przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" jest dokonywanie inwestycji

umożliwiających dywersyfikację gospodarki w taki sposób, aby zmniejszyć wpływ sektora wydobywczego na zmiany zachodzące w kraju. Znaczenie dywersyfikacji gospodarki jest podkreślane w wielu publikacjach, zwłaszcza w celu umożliwienia długoterminowego oraz zrównoważonego rozwoju państw rozwijających się [Auty 1994 a; Collier 2000; Auty, Pontara 2008; Hesse 2008; Page 2008].

Zwiększenie stopnia dywersyfikacji gospodarki wydaje się być rozwiązaniem oczywistym, zwłaszcza w kontekście przeciwdziałania skutkom "choroby holenderskiej", jednak sprawia wiele komplikacji. Od początku lat 70. XX w. w znacznej liczbie państw specjalizujących się w eksporcie surowców dokonywano prób dywersyfikacji gospodarek. Niestety w większości krajów uzyskane wyniki okazały się niezadawalające. Wymienić można kilka powodów takiego stanu rzeczy. Przede wszystkim mechanizm "choroby holenderskiej", który wpływa na zmniejszenie działalności oraz upadek przedsiębiorstw z sektorów nie powiązanych z wydobywaniem, uczestniczących w wymianie międzynarodowej, utrudnia również rozwój nowych gałęzi gospodarki. Dodatkowo, w większości przypadków państw bogatych w surowce inwestycje przeznaczane są na rozwój nowych przedsiębiorstw państwowych, wytypowanych przez państwo. W literaturze przedmiotu panuje przekonanie o mniejszej efektywności działania firm państwowych w porównaniu z sektorem prywatnym [między innymi Bevan i inni 1993; Sarraf, Jiwani 2001]. Wpływ na małą skuteczność dywersyfikacji gospodarek państw bogatych w złoża surowców mają również regulacje handlowe stosowane przez kraje OECD⁴⁰, polegające na przypisywaniu wyższych stawek celnych towarom przetworzonym w porównaniu z towarami w stanie surowym. Chroniąc własne firmy produkcyjne, uprzemysłowione państwa rozwinięte utrudniają rozwój przedsiębiorstwom krajów rozwijających się, nie powiązanym z sektorem wydobywczym.

Przeprowadzono liczne analizy, mające na celu określenie uwarunkowań umożliwiających skuteczną dywersyfikację gospodarki w kontekście występowania "klątwy bogactwa". Na podstawie zrealizowanych badań zaproponowano kilka rozwiązań.

Sachs [Sachs 2007] zaznacza, że strategia polityki inwestycyjnej państwa powinna być przede wszystkim dopasowana do uwarunkowań występujących w kraju. Odmienne będą

⁴⁰ Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (ang. *Organization for Economic Cooperation and Development*, skrót OECD) - organizacja międzynarodowa o profilu ekonomicznym skupiająca 34 państwa wysoko rozwinięte, której głównym celem działalności jest promowanie polityki nastawionej na poprawę gospodarczego i społecznego dobrobytu ludzi na świecie [OECD 2013].

więc środki polityki inwestycyjnej w przypadku biednych państw rozwijających się oraz zaawansowanych gospodarek rozwiniętych. W każdym przypadku głównym celem prowadzonej polityki powinno być umożliwienie wzrostu konkurencyjności gospodarki poprzez jej dywersyfikację. Autor zwraca uwagę, że w krajach najbiedniejszych polityka inwestycyjna państwa powinna być przede wszystkim nakierowana na zaspokojenie podstawowych potrzeb społeczeństwa, mianowicie umożliwienie dostępu do żywności, wody pitnej, podstawowych usług medycznych. Państwo powinno również inwestować w rozwój infrastruktury, aby zapewnić warunki rozwoju działalności prywatnej. Duża uwaga powinna być także poświęcona rozwojowi wiedzy i umiejętności w kraju. Dla państw o średnim dochodzie najważniejszym celem powinna być transformacja gospodarki państwa z opartej na surowcach na opartą na kapitale ludzkim i wiedzy. Inwestycje powinny być przede wszystkim kierowane na rozwój kapitału ludzkiego poprzez rozwój nauki i edukacji, a także na poprawę stanu infrastruktury w kraju. W przypadku bogatych gospodarek rozwiniętych, w których zarówno poziom edukacji, jak i infrastruktury jest na wysokim poziomie, środki uzyskiwane z eksportu surowców powinny być przeznaczane na wzrost innowacyjności oraz zaawansowania technologicznego kraju, a także na zabezpieczenie długoterminowej wypłacalności budżetu państwa [Humphreys, Sachs, Stiglitz 2007, s. 180].

Analizując problematykę dywersyfikacji gospodarek wszystkich wymienionych grup państw stwierdzić należy, że, niezależnie od poziomu rozwoju, polityka inwestycyjna państwa powinna być skierowana przede wszystkim na rozwój dwóch głównych sfer: infrastruktury oraz wiedzy i umiejętności, które tworzą podstawę do rozwoju działalności produkcyjnej w kraju. Takie podejście często jest podkreślane w ramach literatury przedmiotu [np. Hesse 2008].

Wśród innych propozycji dotyczących umożliwienia skutecznej dywersyfikacji gospodarki uwaga zwracana jest również na znaczenie polityki państwa nakierowanej na rozwój branży wydobywczej [Ross 2001]. Po odkryciu nowych surowców naturalnych państwo nie posiada zazwyczaj doświadczenia w ramach działalności sektora surowcowego. W takim przypadku często wykorzystywane są usługi proponowane przez przedsiębiorstwa zagraniczne. Dotyczy to zarówno samego procesu wydobywczego jak i szerokiego zakresu działalności pomocniczej niezbędnej do sprawnego funkcjonowania wydobycia i eksportu surowców. Dlatego istotne jest aby część środków ze sprzedaży zasobów naturalnych przeznaczona została na zdobycie wiedzy i doświadczenia oraz inwestycje w rozwój technologiczny gałęzi surowcowej. W wyniku efektywnej promocji oraz za pomocą subsydiów państwo jest w stanie przyczynić się do wzrostu zaawansowania technologicznego

branży wydobywczej oraz rozwoju systemu firm usługowych, dostawców i instytucji badawczych, specjalizujących się w realizacji zleceń dla sektora surowcowego. Rozwój działalności gospodarczej powiązanej z branżą wydobywczą zapewnia miejsca pracy oraz umożliwi państwu specjalizację w nowej sferze, którą jest wiedza związana z funkcjonowaniem sektora surowcowego.

Dodatkowo, w porównaniu do przemysłu wydobywczego ma specyficzny charakter. W zależności od struktury geologicznej i rodzaju wydobywanego surowca, niezbędne jest zastosowanie różnorodnych typów technologii wydobywania oraz transportu zasobów naturalnych. Stwarza to możliwość rozwoju specjalistycznej wiedzy oraz umiejętności, których posiadanie daje lokalnym firmom przewagę nad przedsiębiorstwami zagranicznymi. Specjalizacja w technologii związanej z wydobywaniem surowców oraz w usługach i działalności przemysłowej powiązanej z branżą wydobywczą może być wykorzystana jako tzw. "okno możliwości" (ang. *window of opportunity*) pozwalające krajom rozwijającym się na zmniejszenie luki technologicznej w stosunku do państw rozwiniętych.

Wyróżnić można kilka innych rekomendacji dla państw bogatych w złoża surowców naturalnych związanych z polityką inwestycyjną państwa. Niektórzy badacze "klątwy bogactwa" [między innymi Sarraf, Jiwanji, 2001; Stevens 2003 a] zalecają, aby przy prowadzeniu polityki dywersyfikacji gospodarki środki inwestycyjne przede wszystkim przeznaczane były na rozwój przedsiębiorstw prywatnych. Zgodnie z takim poglądem, celem prowadzonej przez państwo polityki inwestycyjnej powinna być maksymalizacja przepływu dochodów uzyskiwanych z eksportu surowców do prywatnego, a nie państwowego, sektora gospodarki. Przy tym państwo nadal powinno odgrywać aktywną rolę w całym procesie. Takie podejście nie jest jednak ogólnie przyjęte. Niektórzy badacze [np. Love 1994; Tsie 1996; Hope 1998] są zdania, że inwestycje kierowane na rozwój sektora publicznego mogą przyczynić się do umożliwienia skutecznej dywersyfikacji gospodarki.

Podsumowując przedstawione rozważania wyróżnić można kilka wniosków, dotyczących polityki inwestycyjnej państwa w kontekście możliwości przeciwdziałania "klątwie bogactwa". Państwo powinno przede wszystkim dążyć do dywersyfikacji gospodarki oraz zmniejszenia jej uzależnienia od sektora wydobywczego. W tym celu zalecane jest prowadzenie aktywnej polityki inwestycyjnej nastawionej na rozwój prywatnych przedsiębiorstw krajowych, zarówno z tradycyjnych sektorów gospodarki niezwiązanych z branżą surowcową, jak i z gałęzi wspomagających działalność wydobywczą. Niezależnie od poziomu rozwoju kraju środki polityki inwestycyjnej państwa powinny być skierowane na rozwój infrastruktury oraz wiedzy i umiejętności obywateli.

3.5. Polityka fiskalna i monetarna państwa

W wyniku wydobycia oraz sprzedaży surowców oraz w następstwie występowania "boomów surowcowych" w znacznym stopniu wzrastają dochody państwa. Wzrost dochodów przekłada się na zwiększenie się wydatków władz państwa, w większości przypadków na mało opłacalne projekty społeczne. Wzrastają również wydatki konsumpcyjne innych podmiotów gospodarczych (przedsiębiorców i gospodarstw domowych), powiązanych z prosperującym sektorem wydobywczym. Zaistniałe zmiany wpływają na znaczny wzrost popytu globalnego w kraju, co prowadzi do wzrostu inflacji oraz destabilizacji gospodarki. Dlatego w literaturze przedmiotu podkreślane jest znaczenie polityki fiskalnej państwa nastawionej na neutralizację wpływu dużego napływu dochodów z eksportu surowców na gospodarke. Przede wszystkim zalecana jest ostrożność przy zwiększeniu wydatków państwowych w kraju oraz wzrost oszczędności, realizowany poprzez gromadzenie nadwyżki budżetowej lub za pośrednictwem funduszu stabilizacyjnego⁴¹. Jedną z wad takiego rozwiązania z punktu widzenia krajów rozwijających się jest brak możliwości przeznaczenia znacznej części środków finansowych uzyskiwanych w wyniku eksportu surowców na cele rozwojowe [Rynarzewski 1992 a, s. 56]. Zaletą jest jednak stabilizacyjna funkcja, którą w przypadku "boomu surowcowego" spełnia restrykcyjna polityka wydatków państwa. Środki gromadzone w wyniku wzrostu oszczędności mogą także zostać wykorzystane w czasie ewentualnego spadku dochodów uzyskiwanych z eksportu surowców. Jak już zostało wspomniane wcześniej w przypadku państw rozpoczynających działalność wydobywczą zalecane są stopniowe zmiany gospodarcze. Im bardziej stabilny jest bowiem rozwój tym większa jest szansa na dostosowanie się gospodarki, społeczeństwa oraz różnorodnych instytucji państwa do nowej sytuacji w kraju wynikającej z rozwoju branży wydobywczej.

Inną istotną kwestią zaznaczaną w literaturze przedmiotu w ramach środków polityki fiskalnej mających na celu przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" jest unikanie pożyczek zagranicznych, pobieranych na koszt przyszłych zysków branży wydobywczej [Rynarzewski 1992 a, s. 54]. Jak szczegółowo opisano w drugim rozdziale, polityka finansowania budżetu państwa pożyczkami zaciągniętymi zagranicą prowadzić może do znacznego zwiększenia się zadłużenia kraju oraz, w ostatecznym wyniku, do kryzysu zadłużeniowego. Dlatego

⁴¹ Polityka narodowego funduszu stabilizacyjnego została szczegółowo opisana w kolejnym podpunkcie niniejszego rozdziału rozprawy.

też import kapitału krótko- i długoterminowego należy określić jako środek polityki gospodarczej państwa niewskazany w kontekście przeciwdziałania "kłątwie bogactwa".

Poza efektem wydawania, innym istotnym skutkiem występowania "choroby holenderskiej" jest efekt zmiany kursu walutowego. Występowanie "boomu surowcowego" w kraju bogatym w surowce powoduje szybką aprecjację waluty krajowej, co ostatecznie ma wpływ na ograniczenie działalności lub upadek przedsiębiorstw, których działalność nie jest powiązana z sektorem wydobywczym. Dlatego kolejnym ważnym zadaniem państwa jest prowadzenie polityki mającej na celu ograniczenie aprecjacji waluty krajowej w taki sposób aby umożliwić firmom krajowym z sektorów pozasurowcowych utrzymanie poziomu konkurencyjności zarówno krajowej jak i zagranicznej. Istnieje szereg środków umożliwiających jej realizację. Przede wszystkim zalecanym jest unikanie polityki stałych kursów walutowych. W systemie kursów płynnych poziom kursu jest określany na rynku. Państwo jednak może oddziaływać na poziom kursu waluty krajowej prowadząc aktywną politykę kursową. Mając na celu deprecjację waluty krajowej państwo zwiększa jej podaż na rynku walutowym, nabywając za nią waluty obce. W wyniku deprecjacji waluty krajowej występuje względne zmniejszenie ceny towarów krajowych przy względnym wzroście ceny towarów zagranicznych, co w rezultacie wpływa na poprawę konkurencyjności pozasurowcowych przedsiębiorstw krajowych zaangażowanych w wymianę międzynarodową. Jednak aby deprecjacja mogła doprowadzić do osiągnięcia tego celu, niezbędnym jest spełnienie szeregu założeń dotyczących elastyczności popytu na import i eksport, określanej mianem warunku Marshalla-Lernera⁴². Większe szanse na spełnienie warunku Marshalla-Lernera mają państwa, w których struktury zarówno eksportu, jak i importu są zdominowane przez towary o dużej elastyczności cenowej (np. artykuły przemysłowe). Małą elastycznością cenową charakteryzuje się większość surowców. Stąd też w krajach o dużym udziale eksportu zasobów naturalnych możliwości spełnienia warunku Marshalla-Lernera są mniejsze [Budnikowski 2006, s. 321].

⁴² "Według warunku Marshalla-Lernera deprecjacja waluty danego kraju może jedynie wówczas doprowadzić do przywrócenia równowagi bilansu handlowego, gdy suma absolutnych wielkości cenowej elastyczności popytu na eksport i popytu na import jest większa od jedności. W przypadku gdy suma wymienionych elastyczności popytu jest równa jedności, deprecjacja waluty nie ma wpływu na poprawę bilansu handlowego danego kraju, jeżeli natomiast jest mniejsza od jedności, deprecjacja waluty doprowadzi do pogorszenia się bilansu handlowego." [Budnikowski 2006, s. 321].

Deprecjacja waluty krajowej może również prowadzić do wzrostu inflacji w kraju. Dlatego polityka mająca na celu deprecjację kursu walutowego będzie miała znaczenie tylko w przypadku gromadzenia nadwyżki budżetowej oraz przy prowadzeniu restrykcyjnej polityki wydatków rządowych w państwie. Stevens [Stevens 2003 a] zwraca również uwagę, że ze względu na wzrost cen towarów i usług zagranicznych, wynikający z deprecjacji waluty krajowej, prowadzenie polityki obniżenia ceny waluty krajowej wyrażonej w innych walutach jest zazwyczaj politycznie mało popularne. W przypadku problematyki występowania "klątwy bogactwa" w wymiarze makroekonomicznym aktywna polityka kursowa mająca na celu deprecjację kursu walutowego jest jednak często zalecana przez badaczy.

Podsumowując przedstawione rozważania dotyczące polityki fiskalnej i monetarnej państwa w kontekście przeciwdziałania "klątwie bogactwa" wyróżnić można szereg wniosków. W celu zniwelowania wpływu "efektu wydawania" "choroby holenderskiej" zalecanym jest prowadzenie oszczędnej i rozważnej polityki budżetowej państwa oraz gromadzenie nadwyżki budżetowej. Rekomendowanym jest również unikanie dużego krajowego i zagranicznego zadłużenia. W celu przeciwdziałania efektowi zmiany kursu walutowego "choroby holenderskiej" zalecane jest prowadzenie aktywnej polityki kursowej nastawionej na deprecjację waluty krajowej w taki sposób, aby utrzymywać konkurencyjny kurs walutowy w kraju. Uwaga jest zwracana również na znaczenie dopasowania środków polityki fiskalnej i monetarnej w taki sposób, aby nie dopuścić do wzrostu inflacji w kraju.

3.6. Polityka narodowego funduszu surowcowego

Brak stałości dochodów z eksportu surowców wynikający z niestabilności kształtowania się cen surowców na rynku światowym jest jedną z głównych, wyróżnionych w drugim rozdziale, makroekonomicznych przyczyn występowania "klątwy bogactwa". Problematyka niestabilności cen surowców i dochodów eksportowych krajów bogatych w złoża surowców jest omawiana w literaturze przedmiotu od dłuższego czasu. W celu rozstrzygnięcia problemu zaproponowano wiele rozwiązań zarówno na poziomie narodowym, jak i międzynarodowym [Rynarzewski 1992 a].

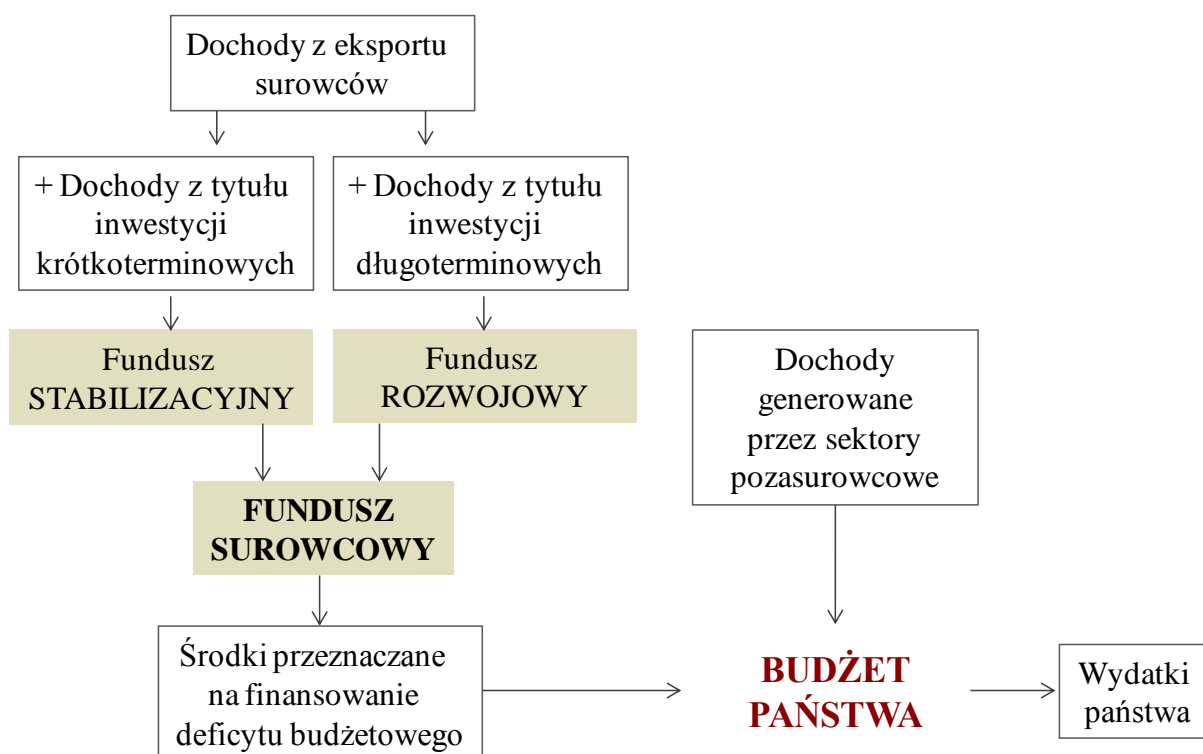
Biorąc pod uwagę narodowe środki gospodarcze, służące stabilizacji surowcowych dochodów eksportowych, które pozostają w gestii władz państwa, w ciągu ostatniej dekady uwzględniono szereg różnorodnych koncepcji. Niektóre z nich, jak np. próby regulacji podaży eksportu za pośrednictwem polityki zapasów surowcowych, stosowanie podatków

eksportowych lub import kapitału krótko- i długoterminowego zostały uznane za mało efektywne [np. Rynarzewski 1992 a; Frankel 2010]. W poprzednich fragmentach niniejszego rozdziału wspomniano o roli umów wydobywczych oraz oszczędnej polityce budżetowej państwa, polegającej na gromadzeniu nadwyżki budżetowej jako zalecanych rozwiązań w sferze stabilizacji dochodów eksportowych surowców. W kategorii innych środków stabilizacyjnych często uwaga koncentrowana jest na znaczeniu polityki narodowego funduszu surowcowego.

Utworzenie funduszu surowcowego stanowi alternatywne rozwiązanie w stosunku do aktywnej polityki budżetowej państwa. W literaturze fundusz często jest nazywany stabilizacyjnym ze względu na fakt, że początkowo głównym założeniem jego funkcjonowania było umożliwienie stabilizacji dochodów eksportowych. Pojęcie funduszu surowcowego zostało jednak użyte w niniejszej pracy celowo. Podstawę funduszu stanowią dochody uzyskiwane w wyniku eksportu zasobów naturalnych. Istotą jego funkcjonowania jest więc gromadzenie dochodów surowcowych. Następnie fundusz może pełnić trzy funkcje: stabilizacyjną, sterylizacyjną oraz rozwojową (inaczej oszczędnościową). Ze względu na wyróżnienie dodatkowego przeznaczenia funduszu (oprócz stabilizacyjnego), nazwa "stabilizacyjny" wydaje się nieodpowiednia. Zamiast tego zasadnym jest stosowanie ogólnego pojęcia funduszu surowcowego.

W ciągu ostatnich lat powstało wiele form funduszy surowcowych. Mechanizm działania wersji podstawowej funduszu surowcowego, spełniającego wszystkie trzy wymienione funkcje, zobrazić można za pośrednictwem schematu, który został przedstawiony na rysunku 17.

Funkcja stabilizacyjna funduszu surowcowego polega na ustaleniu przez państwo, na podstawie analizy światowego rynku surowcowego oraz w wyniku oceny zapotrzebowania budżetowego, pewnego progu ceny eksportowanego surowca. W czasie "boomu surowcowego", kiedy wartość ceny przekracza ustalone ograniczenie budżetowe, uzyskiwana nadwyżka jest gromadzona w funduszu. W przypadku spadku ceny poniżej określonego progu środki skumulowane w ramach funduszu wykorzystywane są w celu finansowania deficytu. W taki sposób jest niwelowany wpływ gwałtownych zmian światowych cen surowców na sytuację ekonomiczną państwa [Stevens 2003 a, s. 21]. Znaczne niebezpieczeństwo nieefektywności zastosowania funduszu w roli stabilizacyjnej wiąże się z ewentualnym wydłużeniem się okresu osiągnięcia niskich dochodów eksportowych.

Rysunek 17. Mechanizm działania podstawowego funduszu surowcowego

Źródło: opracowanie własne

Funkcja sterylizacyjna funduszu polega na odizolowaniu gospodarki państwa od znacznej nadwyżki dochodów uzyskiwanych z eksportu surowców w czasie "boomu surowcowego". Jest ona realizowana poprzez inwestowanie środków gromadzonych w funduszu na rynku międzynarodowym poza gospodarką krajową. W ten sposób fundusz spełnia funkcję "pośrednika", zatrzymującego nagły napływ dochodów eksportowych. Środki funduszu inwestowane są w zagraniczne aktywa finansowe charakteryzujące się niskim ryzykiem oraz wysoką płynnością. Mają one charakter krótkoterminowy i elastyczny. W związku z tym nadal istnieje możliwość spełniania przez fundusz funkcji stabilizacyjnej.

Fundusz surowcowy może również spełniać funkcję rozwojową (inaczej oszczędnościową lub oszczędzania długoterminowego) [Bureau for Resources and Strategic Partnerships, 2006, s. 27] za pośrednictwem specjalnie utworzonego funduszu rozwojowego. Fundusz rozwojowy (ang. *growth fund*) może stanowić integralną część funduszu surowcowego lub tworzyć osobny fundusz niezależny. Celem jego utworzenia jest oszczędzenie części gromadzonych dochodów z eksportu surowców dla realizacji długoterminowych celów rozwojowych. Środki zbierane na funduszu rozwojowym przeznaczane są na długoterminowe inwestycje w różnorodne aktywa zagraniczne w taki

sposób, aby maksymalizować zyski przy możliwie najniższym ryzyku. Ważnym zadaniem przy zarządzaniu funduszem rozwojowym jest utworzenie jak najbardziej zróżnicowanego oraz zrównoważonego portfela aktywów inwestycyjnych.

Przy zastosowaniu funduszu surowcowego w kontekście występowania "klątwy bogactwa" zalecane jest wydawanie w kraju możliwie jak najmniejszej części dochodów eksportowych surowców. Jedną ze skrajnych propozycji jest przyjęcie zasady wydawania wyłącznie zysku osiąganego w wyniku działalności inwestycyjnej funduszu rozwojowego. Takie rozwiązanie wymaga jednak silnej woli politycznej oraz odpowiedniego nastawienia społecznego, ze względu na fakt, że w pierwszej fazie utworzenia funduszu rozwojowego inwestowane w kraju zyski są znacznie niższe od zasobu dochodów osiąganych w wyniku eksportu surowców. Zjawiska społeczne przyczyniające się do powstania "klątwy bogactwa" wymienione w drugim rozdziale niniejszej rozprawy, takiej jak np. "pogoń za rentą", mogą stanowić znaczną przeszkodę w efektywnym funkcjonowaniu funduszu rozwojowego. Ponadto istotną wadą z punktu widzenia państw rozwijających się jest konieczność angażowania środków finansowych uzyskiwanych z eksportu surowców bez możliwości przeznaczania ich na cele rozwojowe.

Z drugiej jednak strony utworzenie oraz inwestowanie w rozwój funduszu rozwojowego może stanowić kolejne "okno możliwości" dla państw rozwijających się na osiągnięcie stałego długoterminowego rozwoju gospodarczego. Z biegiem czasu państwo bogate w surowce może zmienić swoją pozycję na rynku światowym z kraju specjalizującego się w eksporcie surowców na państwo specjalizujące się w eksporcie kapitału finansowego. Zgromadzone w ramach funduszu zasoby kapitałowe mogą także stanowić podstawę rozwoju gospodarczego kraju po wyczerpaniu się zasobów surowcowych.

Zastosowanie rozwojowego funduszu surowcowego, kiedy wszystkie dochody eksportowe surowców gromadzone są na funduszu, a w kraju wydawany jest wyłącznie zysk z inwestycji zagranicznych, wydaje się być odpowiednie w kontekście przeciwdziałania "klątwie bogactwa". Przyjęcie takiego rozwiązania umożliwi spowolnienie oraz stabilizację rozwoju gospodarczego państwa bogatego w surowce. Dodatkowo, pozwoli na ukształtowanie bazy finansowej umożliwiającej długoterminowy rozwój kraju. Wydaje się jednak, że, ze względu na uwarunkowania polityczno-społeczne, w przypadku państw rozwijających się wprowadzenie skrajnej formy funduszu surowcowego stanowić będzie znaczne wyzwanie dla władz państwa. Przy tym im biedniejsze jest państwo tym trudniej uzasadnić społeczeństwu zasadność zwiększenia oszczędności, które mogłyby zostać przeznaczone na konsumpcję, oraz prowadzenia strategii utrzymania stabilnego

długoterminowego rozwoju gospodarczego, powodujących opóźnienie przepływu dochodów z eksportu surowców do budżetu narodowego. Dlatego odpowiednim wydaje się, aby fundusz surowcowy miał formę równoważącą wszystkie trzy, pełnione przez niego funkcje. Istotne jest również, aby prowadzona przez państwo polityka funduszu surowcowego była zgrana z polityką inwestycji publicznych w kraju.

W tabeli 8 zaprezentowano przykłady funduszy surowcowych wyróżnionych wg głównych celów ich utworzenia.

Tabela 8. Przykłady funduszy stabilizacyjnych wg celów ich utworzenia

Nazwa funduszu	Kraj	Data założenia	Pełniona funkcja		
			stabilizacyjna	sterylizacyjna	rozwojowa (oszczędnościowa)
Copper Fund	Chile	1986	X	X	
Reserve Fund for Future Generations	Kuwejt	1976			X
State Petroleum Fund	Norwegia	1990	X	X	X
The State General Reserve Fund	Oman	1980			X
Alaska Permanent Fund	Alaska, USA	1976			X
Stabilisation Investment Fund	Wenezuela	2000	X		
Future Generations Fund	Czad	1999			X

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Bureau for Resources and Strategic Partnerships, 2006, s. 30]

W ostatnich latach znaczenie funduszu surowcowego jako środka przeciwdziałającego "klątwie bogactwa" stało się tematem kontrowersyjnym. Niektórzy badacze uważają, że funkcje funduszu mogą być realizowane przez aktywną politykę budżetową państwa, co sprawia, że tworzenie funduszu jest niepotrzebne. Stwierdzono również, że w wielu przypadkach zintegrowanie funduszu z ogólną polityką fiskalną państwa jest problematyczne [Davis i inni 2001]. Podważana jest również rola funduszu surowcowego jako środka stabilizacyjnego. Davis i inni [2001] zaznaczają, że mimo funkcjonowania funduszu w wielu

państwach nie nastąpiła stabilizacja wydatków. Również Rynarzewski [1992 a] zwraca uwagę, że, ze względu na specyficzne cechy krajów reprezentujących niski poziom zaawansowania rozwoju gospodarczego, fundusz surowcowy jako jeden z narodowych środków stabilizacyjnych dochody eksportowe charakteryzuje się słabą skutecznością.

Wyniki badań empirycznych oceny znaczenia funduszu surowcowego jako środka przeciwdziałającego "klątwie bogactwa" nie są jednoznaczne. Devlin i Lewen [2002], na podstawie wyników badania 71 państw w latach 1970-2000, stwierdzili, że istnieje pozytywna zależność pomiędzy funkcjonowaniem funduszu surowcowego a zmniejszeniem wydatków rządowych mierzonych w procentach PKB oraz wzrostem inwestycji. Jednocześnie autorzy zwrócili uwagę, że w miarę wzrostu rozmiarów funduszu ich wpływ na generowanie nadwyżki budżetowej jest negatywny. Davis i inni [Davis i inni 2001] doszli do wniosku, że wprowadzenie funduszu nie ma widocznego wpływu na poziom wydatków rządowych.

Wiele państw bogatych w złoża surowców naturalnych zdecydowało się na utworzenie funduszu surowcowego w celu zarządzania wydatkami oraz oszczędnościami krajowymi. W literaturze przedmiotu podawane są przykłady zarówno bardzo efektywnych funduszy surowcowych, np. w przypadku Norwegii lub Chile [Mikesell, 1997; Usui 1997; Frankel 2010], jak i funduszy, których wprowadzenie okazało absolutnym niepowodzeniem, np. w Wenezueli [Hausmann 1995].

Fundusze tworzone w poszczególnych państwach bogatych w surowce różnią się pod względem pełnionych przez nie funkcji, a założenia ich działania zmieniają się w czasie. Nie istnieje ogólnie przyjęta zasada w stosunku do sposobu tworzenia oraz zarządzania funduszem surowcowym, umożliwiającego jego efektywne działanie. Stevens [2003 a], na podstawie analiz Davisa i innych [2001], Devlina i Lewina [2002] oraz Fasano [2000], wyróżnia pięć zasad funkcjonowania funduszu surowcowego, które są istotne w kontekście przeciwdziałania "klątwy bogactwa":

- Istotne jest profesjonalne zarządzanie funduszem jak również kontrolowanie działalności funduszu przez niezależną komisję rewizyjną. Dochody funduszu przeznaczone na finansowanie deficytu budżetowego lub na wydatki państwa powinny być przekazywane bezpośrednio do organów podatkowych państwa przy nadzorze niezależnych organów monetarnych.

- Fundusz nie powinien posiadać niezależnego organu mającego prawo do wydatkowania środków, ponieważ zaprzeczałoby to podstawowemu założeniu funkcjonowania budżetu państwa.

- Powinny istnieć proste oraz klarowne zasady funkcjonowania funduszu. Istotne jest również jasne określenie celów oraz zadań, które fundusz musi spełniać.
- Ważne znaczenie odgrywa spełnienie zasady przejrzystości oraz odpowiedzialności działania funduszu, która jest możliwa do spełnienia poprzez regularne sprawozdania, audyty, komunikaty prasowe i inne.
- Niezbędne jest zwiększenie świadomości obywateli w kwestii zasadności rozważnego korzystania z dochodów uzyskiwanych w wyniku eksportu surowców [Stevens 2003 a, s. 22].

Analizując opracowanie Davisa i innych [2001] istotne wydaje się być uwzględnienie kolejnej zasady:

- Działalność funduszu powinna być poddawana stałej ocenie a założenia jego funkcjonowania przekształcane w odpowiedzi na zmiany uwarunkowań działania zarówno gospodarki krajowej jak i światowej.

Pomimo istnienia odmiennych opinii na temat roli funduszy surowcowych w kategorii przeciwdziałania "klątwe bogactwa", ich zastosowanie wydaje się być uzasadnione. Istotnym jest przeprowadzenie szczegółowych badań w zakresie uwarunkowań, które powinny być spełnione w celu efektywnego działania funduszy stabilizacyjnych na przykładzie państw, w których ich użycie przyniosło pozytywne wyniki.

3.7. Polityka funduszu obywatelskiego

W ostatnich latach coraz większa uwaga badaczy "klątwe bogactwa" jest przywiązywana do nowego rozwiązania mającego na celu przeciwdziałanie "paradoksowi obfitości". W literaturze spotykane jest różne nazewnictwo tej nowatorskiej koncepcji. Hjort [2007] używa nazwy funduszu obywatelskiego (ang. *Citizen Fund*). Sandbu [2005] określa nowe rozwiązanie jako koncepcję rachunków bogactwa naturalnego (ang. *Natural Wealth Accounts*). Inną spotykaną nazwą jest mechanizm bezpośredniej dystrybucji dochodów (ang. *direct revenue distribution mechanism*) [Devarajan, Le, Raballand 2010]. Ze względu na fakt, że proponowane rozwiązania są w znacznym stopniu podobne, w pracy wszystkie trzy wymienione terminy traktowane są zamiennie.

Koncepcja funkcjonowania funduszu obywatelskiego zakłada, że aby zwiększyć efektywność wydatków publicznych w krajach bogatych w surowce, część lub całość dochodów uzyskiwanych z eksportu zasobów naturalnych powinna zostać bezpośrednio

przekazana obywatelom danego państwa. W celu finansowania budżetu państwa powinna być natomiast prowadzona aktywna polityka podatkowa [Devarajan, Le, Raballand 2010, s. 1].

W pierwszych publikacjach przedstawiających koncepcję działania funduszu obywatelskiego nie uwzględniano możliwości zastosowania środków polityki podatkowej. Zgodnie z przedstawionymi założeniami funkcjonowania funduszu, całość lub część dochodów eksportowych powinna być bezpośrednio przekazywana obywatelom państwa. Uzyskane środki mogą być następnie przeznaczone przez mieszkańców na konsumpcję lub inwestycje bez ingerencji państwa w proces decyzyjny. Bezpośrednia dystrybucja dochodów z eksportu surowców może być realizowana przez organy państwa lub za pośrednictwem specjalnie utworzonego funduszu. Inną możliwością jest użycie koncepcji funduszu rozwojowego, która zakłada gromadzenie dochodów eksportowych oraz ich inwestowanie w długoterminowe aktywa zagraniczne. Całość lub część dochodów uzyskiwanych w wyniku działalności inwestycyjnej funduszu powinna być następnie przekazywana bezpośrednio obywatelom państwa.

Wśród głównych celów wprowadzenia funduszu obywatelskiego wymieniana jest przede wszystkim możliwość zwiększenia efektywności wydatków publicznych w kraju. Jedną z głównych polityczno-społecznych przyczyn występowania "klątwy bogactwa", wyróżnionych w drugim rozdziale rozprawy, jest przekształcenie się systemu rządzącego kraju bogatego w surowce w "państwo rentierskie". Znaczna autonomia finansowa władz państwa, wynikająca ze specyfiki działalności branży wydobywczej prowadzi bowiem do braku ścisłych relacji pomiędzy państwem a obywatelami. Przez to władze państwa tracą poczucie odpowiedzialności za podejmowane decyzje. Zdaniem badaczy promujących pomysł wprowadzenia funduszu obywatelskiego mechanizm bezpośredniej dystrybucji całości lub części dochodów eksportowych umożliwia powstanie relacji wzajemnej odpowiedzialności pomiędzy władzami państwa a mieszkańcami. Pozwala także na zwiększenie zainteresowania oraz świadomości obywateli danego państwa w kwestii zasadności rozsądnego korzystania z dochodów uzyskiwanych w wyniku eksportu surowców. Dodatkowo, umożliwia mieszkańcom bezpośredni dostęp do ich bogactwa narodowego. Sandbu [2005] zaznacza również, że zastosowanie funduszu obywatelskiego pozwala na zwiększenie przejrzystości działań państwa oraz wpływa pozytywnie na zmniejszenie korupcji, co odgrywa istotne znaczenie w przypadku uwarunkowań polityczno-społecznych, które powinny być spełnione w celu przeciwdziałania "klątwe bogactwa".

Przykładem praktycznego zastosowania funduszu obywatelskiego w jego podstawowej formie⁴³ jest naftowy fundusz Alaski (oryginalna nazwa ang. *Alaska Permanent Fund*). Fundusz został utworzony w roku 1976 w celu stabilizacji wydatków rządu tego stanu. Od momentu założenia 25% dochodów eksportowych ropy jest odkładanych na koncie funduszu. Środki są następnie inwestowane na zasadach funduszu rozwojowego. Raz na rok około połowa zysków osiągniętych w wyniku działalności inwestycyjnej funduszu przekazywana jest bezpośrednio obywatelom Alaski.

Fundusz Alaski często wymieniany jest w literaturze przedmiotu jako przykład efektywnego zastosowania funduszu obywatelskiego [np. Devarajan, Le, Raballand 2010]. Od roku założenia wartość funduszu wzrosła z 734000 do około 42 miliardów dolarów amerykańskich. Stopa zwrotu funduszu wynosiła średnio około 15% rocznie [Alaska Permanent Fund Corporation, 2013]. W opracowaniach naukowych podstawowa forma funduszu obywatelskiego często jest więc utożsamiana z typem alaskim.

Ze względu na sukces stanu Alaski wielu badaczy "klątwy bogactwa" skupiło uwagę na analizie możliwości wprowadzenia funduszu obywatelskiego w krajach bogatych w złoża surowców jako środka przeciwdziałającego "paradoksowi obfitości". W roku 2003 Sala-i-Martin i Subramanian [2003] zaproponowali utworzenie funduszu obywatelskiego jako jedną z form walki z "klątwą bogactwa" w Nigerii. Clemons [2003], Palley [2004] oraz Birdsall i Subramanian [2004] rozważali możliwość zastosowania funduszu w Iraku. Hjort [2007] przeprowadził natomiast analizę efektywności funduszu obywatelskiego jako środka przeciwdziałającego "klątwie bogactwa" w krajach rozwijających się.

Niezależnie od sukcesu stanu Alaski, podejście wielu badaczy "klątwy bogactwa" do koncepcji wprowadzenia bezpośredniej dystrybucji dochodów w krajach bogatych w surowce jest raczej sceptyczne. Większość autorów jest zgodna, że w przypadku państw rozwijających się oraz krajów, w których występuje "klątwa bogactwa", użycie funduszu obywatelskiego nie jest optymalnym rozwiązaniem. Sachs [2007] zaznacza, że w przypadku biednych państw rozwijających się fundusze obywatelskie mogą nie spełniać swoich założeń ze względu na fakt, że w państwach tych istnieje zapotrzebowanie na wzrost inwestycji publicznych, umożliwiających ucieczkę od "błędneho koła ubóstwa" a nie wzrost konsumpcji społeczeństwa, wynikający z dystrybucji dochodów uzyskiwanych przez branżę wydobywczą. Hjort [2007] zwraca uwagę, że jednym z głównych zadań krajów rozwijających się bogatych w surowce jest uniknięcie "choroby holenderskiej". Wprowadzenie funduszu

⁴³ Bez prowadzenia aktywnej polityki podatkowej.

obywatelskiego wpływa natomiast na wzmocnienie aprecjacji waluty oraz spowalnia proces dywersyfikacji gospodarki. Autor zwraca również uwagę, że znaczenie wprowadzenia funduszu w kategorii przeciwdziałania korupcji w przypadku krajów rozwijających się jest znikome. Akcentuje także, że najbiedniejsze kraje nie mają wystarczająco rozwiniętego systemu finansowego oraz instytucjonalnego, aby możliwe było skuteczne utworzenie oraz zarządzanie funduszem obywatelskim.

Mimo znacznej skuteczności oraz dobrego sposobu zarządzania, system redystrybucji dochodów wykorzystywany w Alasce jest coraz częściej poddawany krytyce. W ostatnich latach znacznie spadło bowiem zainteresowanie obywateli stanem polityką wydatków rządu, co spowodowało spadek efektywności wprowadzanych inwestycji publicznych [Devarajan, Le, Raballand 2010]. Niektórzy autorzy są także zdania, że utworzenie funduszu obywatelskiego spowodowało nadmierny wzrost konsumpcji na Alasce oraz zwiększenie uzależnienia gospodarki od branży wydobywczej [Brown, Thomas, 1994].

Na skutek wielu krytycznych głosów zaproponowano zmienioną koncepcję funduszu obywatelskiego. Sandbu [2005] określa nowe podejście jako propozycję utworzenia rachunków bogactwa naturalnego (ang. *Natural Wealth Accounts*). Natomiast Devarajan, Le i Raballand [2010] nazywają nową koncepcję "funduszem obywatelskim +". Założenia funkcjonowania oraz cele wprowadzenia współczesnego funduszu obywatelskiego są podobne do jego wersji pierwotnej. Różnica polega na prowadzeniu przez państwo aktywnej polityki podatkowej pozwalającej na pobieranie części środków przekazanych obywatelom na potrzeby realizacji zadań publicznych. Autorzy proponujący nową koncepcję są zdania, że prowadzenie aktywnej polityki podatkowej pozwoli na bardziej efektywne spełnienie celów wprowadzenia funduszu obywatelskiego ze względu na fakt, że płacenie podatków motywuje społeczeństwo do zwiększenia wymagań w stosunku do jakości prowadzonej przez władze państwa polityki.

Koncepcja funkcjonowania funduszu obywatelskiego jako środka przeciwdziałającego "klątwie bogactwa" jest stosunkowo nowa i mało zbadana. Efekty zastosowania bezpośredniej dystrybucji dochodów eksportowych są ciągle wątpliwe. Niepewność dotycząca pozytywnego wpływu funduszu objawia się zwłaszcza przy analizie sytuacji krajów rozwijających się, których problematyka występowania "klątwy bogactwa" dotyczy najbardziej. Systemy instytucjonalne oraz finansowe najbiedniejszych państw bogatych w surowce wydają się być niewystarczająco zaawansowane w celu wprowadzenia stosunkowo skomplikowanego systemu "funduszu obywatelskiego +". Również autorzy popierający nowatorskie rozwiązanie zaznaczają, że utworzenie funduszu wiąże się z wieloma komplikacjami natury

organizacyjnej i politycznej [np. Sandbu 2005]. Wydaje się, że opisany środek, chociaż jest często wymieniany w analizach makroekonomicznych "klątwy bogactwa", w większym stopniu dotyczy wymiaru politycznego problematyki występowania zjawiska. Jednak ze względu na fakt, że jednym z głównych celów wprowadzenie funduszu obywatelskiego jest umożliwienie zwiększenia efektywności polityki wydatków państwa, wzięcie pod uwagę określonego narzędzia w ramach polityki gospodarczej państwa mającej na celu przeciwdziałanie "klątwe bogactwa" w wymiarze makroekonomicznym wydaje się być istotne. Zwłaszcza, że w ostatnich latach w literaturze przedmiotu zagadnieniu temu poświęcana jest coraz większa uwaga.

3.8. Podsumowanie

Przeprowadzona w niniejszym rozdziale analiza środków polityki gospodarczej stosowanych przez władze państw specjalizujących się w eksporcie surowców umożliwiła identyfikację głównych narzędzi polityki gospodarczej w ramach pięciu wyróżnionych kategorii: charakteru współpracy państwa i przedsiębiorstwa wykonującego wydobywanie, polityki inwestycyjnej państwa, polityki fiskalnej i monetarnej państwa, polityki narodowego funduszu surowcowego oraz polityki funduszu obywatelskiego. Środki wyodrębnione w każdej z kategorii poddano szczegółowej analizie w celu ustalenia sposobu ich funkcjonowania w ramach przeciwdziałania "klątwe bogactwa". Wyróżniono również podstawowe uwarunkowania polityczno-społeczne, których spełnienie wydaje się przyczyniać do usprawnienia realizacji polityki gospodarczej państwa.

Następnym etapem prowadzonego badania jest ustalenie, które z analizowanych narzędzi polityki gospodarczej zostały pomyślnie zastosowane w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych.

Rozdział 4

Wyróżnienie krajów zasobnych w surowce, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa" - analiza empiryczna

4.1. Uwagi wstępne

Dotychczasowe rozważania przeprowadzone w rozprawie umożliwiły szczegółową analizę teoretycznych aspektów zagadnienia "klątwy bogactwa". W ramach pierwszych trzech rozdziałów niniejszej pracy sprecyzowano terminologię związaną z problematyką rozwoju krajów bogatych w złoża surowców naturalnych, uzasadniono występowanie zjawiska "paradoksu obfitości", określono pole badawcze problematyki występowania "klątwy bogactwa", zidentyfikowano przyczyny "paradoksu obfitości", ustalono makroekonomiczne czynniki przyczyniające się do "klątwy bogactwa", wyróżniono również środki polityki gospodarczej państwa mające na celu przeciwdziałanie "paradoksowi obfitości" oraz określono podstawowe uwarunkowania polityczno-społeczne, umożliwiające ich skuteczne wprowadzenie. Tym samym na podstawie analizy teoretycznej zrealizowano pierwszych sześć zadań badawczych, sprecyzowanych aby osiągnąć cel rozprawy doktorskiej.

Kolejnym ważnym etapem badania jest ustalenie, które z wymienionych w trzecim rozdziale narzędzi polityki gospodarczej państwa zostały skutecznie zastosowane w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych. W literaturze podawane są przykłady państw potwierdzających, że zasobność w surowce niekoniecznie musi mieć niekorzystny wpływ na rozwój gospodarczy państwa lecz, przy zastosowaniu odpowiednich środków polityki gospodarczej, może przyczynić się do jego długoterminowego, zrównoważanego rozwoju. W celu ustalenia środków polityki gospodarczej państwa umożliwiających przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" w krajach bogatych w złoża surowców istotne jest przeprowadzenie analizy wykorzystania narzędzi polityki gospodarczej w państwach, którym udało się przezwyciężyć "paradoks obfitości". W tym celu w ostatnich dwóch rozdziałach rozprawy przeprowadza się szczegółową analizę.

Badanie podzielono na kilka etapów. Celem pierwszego etapu badania, które zostanie zrealizowane w niniejszym rozdziale pracy, jest identyfikacja państw bogatych w złoża surowców, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa", a także próba weryfikacji empirycznej postawionej we wstępie hipotezy badawczej, zgodnie z którą *uniknięcie "klątwy*

bogactwa" jest możliwe zarówno w przypadku krajów rozwiniętych jak i rozwijających się bogatych w złoża surowców naturalnych.

Wyróżnienie państw bogatych w surowce, które przewyciężyły "paradoks obfitości" pozwoli na przejście do kolejnego etapu badania (V rozdział rozprawy), którego celem jest ustalenie, za pomocą metody studiów przypadku, jakie środki polityki gospodarczej zostały wykorzystane w poszczególnych krajach bogatych w złoża surowców, którym udało się przewyciężyć "klątwę bogactwa". Przeprowadzenie analizy porównawczej sytuacji wyróżnionych państw umożliwi weryfikację drugiej postawionej w niniejszej rozprawie hipotezy badawczej, zgodnie z którą *państwo dysponuje środkami polityki gospodarczej, których racjonalne zastosowanie, przy spełnieniu określonych uwarunkowań polityczno-społecznych, umożliwia przeciwdziałanie "klątwie bogactwa"*. W końcowych rozdziałach pracy zakłada się więc zrealizowanie ostatnich dwóch zadań badawczych, postawionych w ramach niniejszej rozprawy doktorskiej.

Jako jedno z przełomowych badań empirycznych, dotyczących problematyki "klątwy bogactwa", należy wymienić analizę przeprowadzoną w roku 2003 przez Stevensa [2003 b]. Na podstawie uzyskanych wyników Stevens jako pierwszy zaproponował zmianę przedmiotu badań w ramach problematyki rozwoju państw bogatych w surowce z analiz występowania "klątwy bogactwa" na badania nad "wpływem surowców naturalnych", zwracając uwagę, że wpływ zasobności w surowce może być zarówno negatywny, jak i pozytywny. Takie podejście zostało przyjęte w niniejszej rozprawie w ramach podstawowych założeń badawczych. Analiza zrealizowana przez Stevensa posłużyła również jako inspiracja do stworzenia koncepcji badania empirycznego przeprowadzonego w rozprawie.

W celu ustalenia środków polityki gospodarczej państwa umożliwiających przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych postanowiono ocenić sposób wykorzystania środków polityki gospodarczej w poszczególnych państwach, którym udało się przewyciężyć "paradoks obfitości". Aby wyróżnić grupy krajów, które uniknęły "klątwy bogactwa", istotne jest przeprowadzenie analizy wyników badania Stevensa. Stevens zrealizował analizę zmiany sytuacji gospodarczej państw bogatych w surowce w latach 1965-1995 w poszukiwaniu krajów, które uzyskiwały lepsze wyniki rozwoju gospodarczego w kontekście występowania "klątwy bogactwa". Próbę badawczą stanowiły 54 państwa bogate w surowce naturalne. Kraje były zaliczane do grupy bogatych w surowce w przypadku, kiedy w ustalonym okresie badawczym przynajmniej w jednym roku udział eksportu surowców przekroczył 30% całkowitego eksportu towarów i usług. W celu wyróżnienia państw, którym udało się przewyciężyć "klątwę bogactwa", Stevens

dokonał oceny zmian sytuacji gospodarczej krajów zidentyfikowanych jako zasobne w surowce w dwóch kategoriach: poprzez sprawdzenie w jaki sposób kształtowała się sytuacja w sektorach gospodarki niepowiązanych z wydobywaniem oraz jak zmienił się standard życia w poszczególnych krajach. W celu analizy pierwszego kryterium autor zastosował wskaźnik zmiany realnego PKB *per capita* obliczanego biorąc pod uwagę sytuację trzech sektorów określonych jako pozasurowcowe: rolnictwa, przemysłu oraz usług. Następnie przeprowadził analizę porównawczą. Jako punkt odniesienia przyjęte zostały wartości wskaźnika uzyskiwane dla regionów geograficznych oraz grup państw charakteryzujących się podobnym dochodem narodowym. Aby ocenić zmianę w poziomie dobrobytu Stevens zastosował trzy miary statystyczne, które są elementami indeksu PQLI⁴⁴: poziom alfabetyzacji dorosłych (ang. *illiteracy*), śmiertelności niemowląt (ang. *infant mortality*) oraz przeciętnego dalszego trwania życia (ang. *life expectancy at birth*). W przypadku drugiego kryterium porównanie zostało przeprowadzone przez autora w stosunku do wszystkich państw świata. W ramach dodatkowych obliczeń zostały ocenione również wyniki wskaźnika rozwoju społecznego HDI dla poszczególnych państw bogatych w złoża surowców dla roku 1999 w porównaniu z rezultatami regionów geograficznych oraz grup państw o podobnym dochodzie narodowym. W wyniku przeprowadzonej analizy Stevens wyróżnił trzy państwa rozwinięte: Norwegię, Australię i Kanadę, oraz cztery państwa rozwijające się: Chile, Malezję, Indonezję oraz Botswanę, które uzyskiwały lepsze wyniki pod względem analizowanych wskaźników od pozostałych krajów bogatych w złoża surowców.

W niniejszej pracy przeprowadzono badanie w którym wykorzystano wyniki analizy Stevensa. Jako główne zadanie badania przyjęto chęć potwierdzenia czy kraje wyróżnione przez Stevensa także w dalszym okresie, wychodzącym poza zakres jego badań, nadal można określić jako państwa, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa". Okres przeprowadzonej analizy obejmuje lata 1995-2011, czyli od ostatniego roku, który został ujęty w badaniu Stevensa do czasów współczesnych. W badaniu nie uwzględniono roku 2012 ze względu na brak pełnego zakresu danych statystycznych. Zgodnie z określonymi w pierwszym rozdziale założeniami, makroekonomiczne efekty "klątwy bogactwa" występują

⁴⁴ Indeks jakości życia (ang. *The Physical Quality of Life Index*) - wskaźnik stosowany w celu zmierzenia poziomu dobrobytu w poszczególnych krajach świata zaproponowany w latach 70. XX w. przez Morrisa jako jeden ze wskaźników jakościowych kwantyfikacji rozwoju gospodarczego [Morris 1978].

już w ciągu 5-10 lat po rozpoczęciu eksportu surowca. Jednocześnie stwierdzono, że "paradoks obfitości" ze względu na swój złożony oraz wielowymiarowy charakter jest zjawiskiem, które powinno być badane w długim przedziale czasowym, rozumianym jako przedział 30-40 lat od momentu rozpoczęcia masowego eksportu surowca za granicę. Przeprowadzenie badania dla lat 1995-2011, przy uwzględnieniu wniosków przedstawionych przez Stevensa, odgrywa istotne znaczenie w warunkach intensywnie zmieniających się uwarunkowań funkcjonowania współczesnej gospodarki światowej. Wzięcie pod uwagę wyników badania przeprowadzonego przez Stevensa dla lat 1965-1995 pozwala natomiast na wydłużenie okresu badawczego. Realizacja badania umożliwi sprawdzenie w jaki sposób państwa wyróżnione przez Stevensa (Australia, Kanada, Norwegia, Botswana, Chile, Malezja i Indonezja) radzą sobie we współczesnych realiach gospodarczych. Jednocześnie zadaniem szczegółowym przeprowadzanego badania empirycznego jest wskazanie nowych państw, których sytuacja w ostatniej dekadzie uległa polepszeniu.

Badanie empiryczne przeprowadzono w trzech etapach (rysunek 18).

Rysunek 18. Etapy badania empirycznego

Źródło: opracowanie własne

W pierwszym etapie badania dokonano klasyfikacji państw świata pod względem rozwoju gospodarczego, uzyskiwanego dochodu narodowego oraz z punktu widzenia

reprezentowanych przez nie regionów geograficznych. Następnie przeprowadzono analizę danych statystycznych w celu wyróżnienia państw bogatych w surowce naturalne w latach 1995-2011. W kolejnym etapie zrealizowano szczegółowe badanie empiryczne mające na celu identyfikację państw, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa" oraz weryfikację pierwszej postawionej w rozprawie hipotezy.

4.2. Identyfikacja państw bogatych w złoża surowców naturalnych

W pierwszym etapie przeprowadzanego badania dokonano klasyfikacji 184 państw świata pod względem rozwoju gospodarczego, uzyskiwanego dochodu narodowego oraz pochodzenia geograficznego (tabela 9, aneks). W badaniu uwzględniono 184 państwa zgodnie ze statystyką Międzynarodowego Funduszu Walutowego [International Monetary Fund 2012]. W odniesieniu do wybranej grupy państw pojęcie "kraj" nie we wszystkich przypadkach odnosi się do jednostek terytorialnych, które są państwami w rozumieniu prawa międzynarodowego i praktyki. Stosowany termin obejmuje również kilka jednostek terytorialnych, które nie są państwami (np. Hongkong SRA, Tajwan prowincja Republiki Chin). Niektóre gospodarki nie zostały uwzględnione w ramach przedmiotowej klasyfikacji. Kuba, Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna oraz Sudan Południowy to przykłady krajów, które nie są członkami Międzynarodowego Funduszu Walutowego. W klasyfikacji pominięto również większość mikropaństw Europy, takich jak Andora, San Marino, Liechtenstein, Watykan oraz Monako ze względu na brak w pełni rozwiniętej bazy danych. Podobnie, z powodu braku danych, nie uwzględniono Wyspy Marshalla, Mikronezję, Palau, i Somalię [International Monetary Fund 2013, s. 137].

Zgodnie z klasyfikacją Międzynarodowego Funduszu Walutowego [International Monetary Fund 2012] dokonano podziału państw na dwie kategorii: kraje rozwinięte (*Advanced economies*) do których zaliczono 34 państwa oraz kraje wschodzące i rozwijające się (*Emerging and developing economies*), wśród których wyróżniono 150 państw (tabela 9, aneks). Wśród głównych kryteriów uwzględnianych przez MFW w celu klasyfikacji państw świata pod względem rozwoju znajduje się: poziom dochodu *per capita*, stopień dywersyfikacji eksportu⁴⁵ oraz stopień integracji z globalnym systemem finansowym.

⁴⁵ Na przykład kraje specjalizujące się w eksporcie ropy naftowej (w których eksport ropy naftowej przewyższa 70% całkowitego eksportu), uzyskujące wysokie notowania dla PKB *per capita*, nie są zaliczane do grupy państw rozwiniętych.

Pod uwagę brany jest także szeroki zakres innych czynników, których zestaw nie jest *stricto* określony oraz ewoluuje w czasie w celu ułatwienia przeprowadzanych przez MFW analiz [International Monetary Fund 2012].

Wybrana grupa państw została następnie podzielona pod względem poziomu uzyskiwanego dochodu na cztery grupy: o wysokich dochodach (ang. *High-income economies*) (49 państw), o wyższych średnich dochodach (ang. *Upper-middle-income economies*) (51 państw), o niższych średnich dochodach (ang. *Lower-middle-income economies*) (50 państw) oraz o niskich dochodach (ang. *Low-income economies*) (34 państwa), zgodnie z klasyfikacją Banku Światowego (tabela 9, aneks) [The World Bank 2013 a]. Podziału dokonano biorąc pod uwagę wyniki dochodu narodowego brutto w przeliczeniu na jednego mieszkańca osiągnięte przez poszczególne kraje w roku 2011, obliczonego zgodnie z metodą Atlas Banku Światowego (ang. *World Bank Atlas Method*). Zastosowana metoda umożliwia ograniczenie wpływu wahań kursów walutowych oraz zmiany cen przy porównaniu dochodów państw świata [The World Bank 2013 a]. Poszczególne grupy państw wyróżniono według następujących ograniczeń dochodu narodowego brutto *per capita* wyrażonego w dolarach amerykańskich:

- 12476 USD i więcej - gospodarki o wysokich dochodach,
- 4036 - 12475 USD - o wyższych średnich dochodach,
- 1026 - 4035 USD - o niższych średnich dochodach,
- 1025 USD i mniej - o niskich dochodach.

Państwa, będące przedmiotem badania, podzielono również pod względem reprezentowanych regionów geograficznych na dziewięć grup: kraje Europy Zachodniej (20 państw), Europy i Azji Środkowej (30 państw), Azji Wschodniej i Pacyfiku (18 państw), Azji Południowej (8 państw), Środkowego Wschodu i Afryki Północnej (19 państw), Afryki Subsaharyjskiej (46 państw), Ameryki Północnej (2 państwa), Ameryki Łacińskiej i Karaibów (32 państwa) oraz Australii i Oceanii (9 państw), zgodnie z klasyfikacją Banku Światowego (tabela 9, aneks) [The World Bank 2013 a].

W kolejnym etapie badania przeprowadzono analizę danych statystycznych w celu wyróżnienia państw bogatych w surowce naturalne w latach 1995-2011. Zgodnie z założeniem przyjętym w pierwszym rozdziale niniejszej rozprawy jako państwo bogate w surowce określono kraj w którym spełniony jest jeden z warunków: średnioroczne dochody branży wydobywczej przekraczają 25% PKB lub 25% średniorocznego eksportu stanowią surowce. Kryterium przyjęte przez Stevensa dotyczące oceny zasobności państw w surowce wydaje się być mało precyzyjne. Jednorazowe przekroczenie ograniczenia 30% udziału

eksportu surowców w całkowitym eksporcie w którymkolwiek z lat w wyznaczonym okresie badawczym, nie pozwala na jasne określenie występującej w kraju sytuacji oraz na zaliczenie danego państwa do grupy krajów specjalizujących się w eksporcie surowców naturalnych, co odgrywa istotne znaczenie w kontekście występowania "klątwy bogactwa".

W badaniu wzięto pod uwagę tylko kluczowe typy surowców naturalnych, które podzielono na dwie grupy: surowce paliwowe, do których zaliczono ropę naftową, gaz ziemny i węgiel, oraz surowce mineralne: cynę, złoto, ołów, cynk, żelazo, miedź, nikiel, srebro, boksyty, fosforan, perły, kamienie szlachetne i półszlachetne.

Aby uzyskać niezbędne dane statystyczne skorzystano z bazy danych międzynarodowych Banku Światowego (ang. *World Development Indicators (WDI)*), zawierającej zbiór wskaźników rozwoju, opracowany na podstawie oficjalnych źródeł międzynarodowych. Zawarte w bazie dane obejmują lata od roku 1960. W bazie ujętych jest ponad 1200 wskaźników gospodarczych, społecznych oraz ekologicznych opracowanych dla większości gospodarek świata. W badaniu wykorzystano dane opublikowane w kwietniu 2013 roku [The World Bank 2013 b].

Aby określić średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB) dla państw świata, wyróżnionych w pierwszym etapie badania, dla dwóch grup surowców: paliwowych oraz mineralnych, użyto dane dla lat 1995-2011 dla następujących wskaźników bazy WDI:

- Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB) z surowców mineralnych (oryginalna nazwa wskaźnika ang. *total mineral rents*).
- Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB) z surowców paliwowych, w celu określenia których obliczono sumę danych dochodów przedstawionych w bazie osobno dla ropy naftowej, gazu ziemnego i węgla (oryginalna nazwa wskaźników ang. *oil rents, natural gas rents, coal rents*).

Dochody branży wydobywczej biorąc pod uwagę poszczególne rodzaje surowców obliczone zostały jako różnica między wartością produkcji danego surowca według cen światowych a całkowitym kosztem produkcji [The World Bank 2013 b].

W przypadku średniorocznych dochodów branży wydobywczej (w % PKB) z surowców mineralnych w klasyfikacji zgodnej z WDI wśród surowców mineralnych niebrane są pod uwagę perły, kamienie szlachetne i półszlachetne, które w ramach niniejszej rozprawy zaliczono do surowców kluczowych. Ze względu na brak rzetelnych danych dla dochodów uzyskiwanych przez państwa w wyniku produkcji danego typu surowców w innych źródłach, wyjątkowo, w przypadku średniorocznych dochodów branży wydobywczej (w % PKB) perły, kamienie szlachetne i półszlachetne nie zostały

uwzględnione. Dlatego też w przypadku niektórych państw specjalizujących się w eksporcie np. diamentów (np. Botswana, Republika Środkowoafrykańska) wielkość wskaźnika jest niska.

W celu określenia udziału surowców w całkowitym eksporcie poszczególnych państw wykorzystano dane dla lat 1995-2011 dla następujących wskaźników bazy WDI:

- Średnioroczny eksport (w % całkowitego eksportu) surowców paliwowych (oryginalna nazwa wskaźnika ang. *fuel exports*). Zgodnie z klasyfikacją użytą w stosunku do tego wskaźnika przez Bank Światowy pojęcie paliwa rozumiane jest zgodnie z sekcją trzecią Międzynarodowej Standardowej Klasyfikacji Handlu⁴⁶.

- Średnioroczny eksport (w % całkowitego eksportu) surowców mineralnych (oryginalna nazwa wskaźnika ang. *ores and metals exports*). W przypadku tego wskaźnika rudy i metale rozumiane są zgodnie z kategoriami 27, 28 sekcji 2 oraz kategorią 68 sekcji 6 SITC. W ramach wymienionych sekcji uwzględniono wszystkie surowce zaliczone do grupy mineralnych w niniejszej rozprawie poza perłami, kamieniami szlachetnymi i półszlachetnymi, które uwzględniane są w ramach sekcji 6 kategorii 66 grupie 667 SITC. W celu uzyskania pełnego zakresu danych, poza bazą Banku Światowego skorzystano z zasobu danych Konferencji Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju (ang. *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)*) [UNCTADSTAT 2013]. Użyto dane dla średniorocznego eksportu (w tysiącach dolarów) dla pereł, kamieni szlachetnych i półszlachetnych oraz dla całkowitego średniorocznego eksportu (w tysiącach dolarów). Dodatkowe obliczenia umożliwiły uzyskanie właściwego wskaźnika udziału eksportu surowców mineralnych w całkowitym eksporcie dla poszczególnych państw poddanych analizie. Dane opublikowane przez UNCTADSTAT użyto również w przypadku braku pełnych danych w bazie WDI dla niektórych państw (np. Uzbekistanu, Turkmenistanu, Papua-Nowej Gwinei, Mjanmy (Birma)⁴⁷, Bhutanu, Zjednoczonych Emiratów Arabskich oraz innych) dla surowców paliwowych.

⁴⁶ Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Handlu (ang. *Standard International Trade Classification (SITC)*) - klasyfikacja określająca standardowe grupy towarowe, opracowana przez Departament Statystyki ONZ w 1948 r. i znowelizowana w 2007 r. jako wersja 4, jest jedną z podstawowych nomenklatur stosowanych w handlu międzynarodowym [United Nations Statistics Division 2013 a].

⁴⁷ Oficjalna nazwa państwa kilkakrotnie uległa zmianie w ciągu ostatniego dziesięciolecia. Zgodnie z zapisem Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych od roku 2012 w Polsce

W przypadku Timoru Wschodniego, dla wszystkich wybranych wskaźników, okres badawczy został skrócony do lat 2003-2011 ze względu na fakt, że pełną niepodległość państwo to odzyskało dopiero 20 maja 2002 roku. Okres badawczy został również w różnym stopniu skrócony w przypadku niektórych innych państw z powodu braku danych.

Ze względu na brak pełnych danych w badaniu nie uwzględniono następujących państw: Czarnogóry i Kosowa w przypadku obu grup surowców oraz dodatkowo Tajwanu, Laosu, Afganistanu, Demokratycznej Republiki Konga, Liberii i Sierra Leone w przypadku surowców paliwowych oraz Tadżykistanu w przypadku surowców mineralnych.

Po przeprowadzeniu analizy zebranych danych wyróżniono 51 państw bogatych w surowce, z których 36 zaliczono do grupy krajów bogatych w złoża surowców paliwowych oraz 17 bogatych w złoża surowców mineralnych, przy tym dwa państwa: Papua-Nowa Gwinea oraz Boliwia znajdują się zarówno w grupie państw bogatych w surowce paliwowe jak i mineralne. Uzyskane wyniki przedstawiono w tabeli 10 (aneks) oraz na rysunku 19 (aneks)⁴⁸.

Niektóre państwa z różnych przyczyn nie zostały uwzględnione w badaniu, mimo że spełnione zostały dla nich ograniczenia determinujące zasobność w surowce określone w ramach założeń badawczych przyjętych w niniejszej rozprawie.

Wśród państw bogatych w surowce paliwowe nie została uwzględniona Białoruś, której wynik średniorocznego eksportu surowców paliwowych (w % całkowitego eksportu) przekroczył ustalone ograniczenie 25% (uzyskany wynik równy jest 26,4%). Państwo to nie zostało uwzględnione w badaniu ze względu na fakt, że na otrzymany rezultat w dużym stopniu składa się reeksport ropy naftowej i gazu ziemnego pochodzących z Rosji. Wzrost poziomu udziału eksportu surowców paliwowych w całkowitym eksporcie Białorusi zauważalny jest od roku 2000, co spowodowane zostało zakończeniem w roku 1999 budowy gazociągu jamalskiego transportującego gaz rosyjski do Niemiec i Polski przez terytorium Białorusi. Dodatkowo średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB) Białorusi nie przekroczyły w latach 1995-2011 2% (uzyskany wynik 1,8%).

Wśród państw bogatych w surowce paliwowe nie została uwzględniona również Mjanma (Birma) (choć średnioroczny eksport surowców paliwowych (w % całkowitego

zalecane jest stosowanie krótkiej nazwy państwa Mjanma z zastrzeżeniem, że nazwą wariantową pozostaje Birma [KSNG 2012].

⁴⁸ Dokładne obliczenia przedstawiono w załączonym do pracy pliku Excel pt. "Państwa bogate w surowce".

eksportu) przekroczył wartość 25% (uzyskany wynik: 38,5%) ze względu na brak danych dla średniorocznego dochodu branży wydobywczej (w % PKB) oraz ograniczone dane (wg *World Development Indicators*) dla średniorocznego eksportu surowców paliwowych (w % całkowitego eksportu), które dostępne są wyłącznie dla roku 2010. Dodatkowo, po przeliczeniu danych uzyskanych w bazie *UNCTADSTAT*, średnioroczny eksport surowców paliwowych (w % całkowitego eksportu) w latach 1995-2011 dla Mjanmy (Birmy) wyniósł 21%. Uzyskana wartość jest mniejsza niż ustalone ograniczenie. W latach 2003-2010 zauważalna jest jednak tendencja wzrostowa udziału eksportu surowców paliwowych w całkowitym eksporcie państwa (średnia wartość wskaźnika w latach 2003-2010 wynosi 33,3%). Istotne jest więc uwzględnienie kraju w przyszłych badaniach dotyczących rozwoju państw bogatych w złoża surowców naturalnych.

W ramach państw bogatych w surowce paliwowe nie został uwzględniony także Bhutan, którego wynik dla średniorocznego eksportu surowców paliwowych (w % całkowitego eksportu) przekroczył wartość 25% (uzyskany wynik: 32,5%). Według Banku Światowego w ramach wskaźnika pt. "Eksport surowców paliwowych" pod uwagę brane są surowce sekcji trzeciej SITC spośród których poza ropą naftową, węglem i gazem ziemnym uwzględniany jest również eksport energii elektrycznej. Bhutan jest państwem specjalizującym się głównie w eksporcie energii elektrycznej do Indii. Dlatego wynik udziału eksportu surowców paliwowych w całkowitym eksporcie jest stosunkowo wysoki. Dodatkowo, po przeliczeniu danych uzyskanych w bazie *UNCTADSTAT*, średnioroczny eksport surowców paliwowych (w % całkowitego eksportu) w latach 1995-2011 dla Bhutanu wyniósł 21%.

W przypadku państw bogatych w surowce mineralne w ramach uzyskanych wyników nie wzięto pod uwagę Izraela, którego rezultat dla średniorocznego eksportu surowców mineralnych (w % całkowitego eksportu) wyniósł 31,89%. Izrael jest państwem specjalizującym się w eksporcie brylantów (szlifowanych diamentów). W kraju wysoko rozwinięta jest branża szlifowania diamentów sprowadzanych z zagranicy. Chociaż ceny surowych diamentów również w znacznym stopniu wpływają na przemysł obróbki diamentów w Izraelu, sytuacja państwa jest specyficzna i powinna być poddana osobnej analizie.

Wśród państw bogatych w złoża surowców mineralnych nie uwzględniono również Nigru, chociaż średnioroczny eksport surowców (w % całkowitego eksportu) państwa wyniósł 59,39%. Wysoki rezultat wynika z faktu, że w ramach wskaźnika Banku Światowego pt. "Eksport surowców mineralnych", spośród surowców mineralnych pod uwagę brane

są rudy i metale rozumiane zgodnie z kategoriami 27, 28 sekcji 2 oraz kategorią 68 sekcji 6 SITC, w których uwzględniono również uran. Niger jest państwem specjalizującym się głównie w eksporcie uranu, który nie jest brany pod uwagę badaniu.

W wyniku przeprowadzonej analizy w grupie państw bogatych w surowce nie znalazły się Australia, Kanada oraz Malezja, które w badaniu Stevensa określone zostały zarówno jako kraje zasobne w surowce, jak i państwa, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa". Wyniki uzyskane dla wymienionych państw znajdują się poniżej przyjętych w ramach rozprawy ograniczeń. Biorąc pod uwagę założenie Stevensa dotyczące klasyfikacji państw pod względem zasobności w surowce, polegające na przekroczeniu progu 30% udziału eksportu surowców w całkowitym eksporcie w którymkolwiek z lat w wyznaczonym okresie badawczym, pośród wymienionych państw w latach 1995-2011 tylko dla Australii warunek ten został spełniony, jednak w stosunku wyłącznie dla dwóch lat: 2010 i 2011 (wartości wskaźnika: 33,78% dla roku 2010, 37,13% dla roku 2011). W przypadku Kanady w roku 2008 wskaźnik wyniósł 29,7% oraz w roku 2011 - 28,57%. Wartość 30% nie została jednak przekroczona. Dla Malezji największy uzyskany wynik jest równy 18,4% w roku 2008. Zgodnie z założeniami przyjętymi w pracy Australia, Kanada i Malezja nie mogą być uznane za państwa bogate w złoża surowców.

4.3. Identyfikacja krajów, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa"

Jako cel kolejnego etapu przeprowadzanego badania postawiono wyróżnienie państw, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa". Zgodnie z przyjętymi w niniejszej pracy założeniami, rozważania są prowadzone biorąc pod uwagę głównie wymiar makroekonomiczny "klątwy bogactwa". Opierając się na metodologii zaproponowanej przez Stevensa, w celu identyfikacji państw, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa", dokonano oceny zmian sytuacji gospodarczej krajów wyróżnionych jako zasobne w surowce w dwóch kategoriach: **wzrostu gospodarczego, biorąc pod uwagę rozwój sektorów niepowiązanych z wydobyciem oraz postępu w ramach polepszenia standardu życia w kraju.**

W pierwszym etapie oceny rozwoju państw bogatych w złoża surowców naturalnych w kontekście występowania "paradoksu obfitości" w wymiarze makroekonomicznym ważnym jest przeprowadzenie analizy wzrostu gospodarczego w poszczególnych państwach

biorąc pod uwagę sytuację sektorów niepowiązanych z wydobywaniem. Przyjęcie takiego podejścia umożliwi ustalenie, czy rozwój sektora wydobywczego przyczynił się do zaistnienia pozytywnych zmian we wszystkich sferach działalności gospodarki.

W celu przeprowadzenia bardziej szczegółowej analizy uzyskiwanych przez poszczególne państwa bogate w surowce wyników w sferze rozwoju gospodarczego w kontekście występowania "klątwy bogactwa" w wymiarze makroekonomicznym istotne jest dokonanie oceny sytuacji państw na podstawie kolejnego kryterium, którym jest zmiana standardu życia społeczeństwa. Wykorzystanie miar zarówno ilościowych, jak i jakościowych pozwala na kompleksową ocenę poziomu rozwoju gospodarczego poszczególnych państw. Użycie wskaźników uwzględniających aspekty rozwoju inne niż czynniki ekonomiczne umożliwi przeprowadzenie bardziej szczegółowej analizy.

Na podstawie przeprowadzonej w drugim rozdziale niniejszej rozprawy doktorskiej analizy makroekonomicznych czynników wpływających na powstanie "klątwy bogactwa" należy stwierdzić, że w celu kompleksowej oceny rozwoju poszczególnych państw bogatych w złoża surowców naturalnych ważne jest uwzględnienie dodatkowych dwóch kryteriów, które nie zostały wzięte pod uwagę w badaniu Stevensa. Zaliczyć do nich należy ocenę **zmian sytuacji** w krajach bogatych w surowce **pod względem poziomu uzależnienia gospodarki od branży wydobywczej oraz dysproporcji w dochodach społeczeństwa**.

Uzależnienie rozwoju gospodarczego państw bogatych w surowce od branży wydobywczej wyróżniono spośród głównych czynników mających wpływ na powstawanie "klątwy bogactwa". Wymieniony czynnik jest jednocześnie istotnym efektem występowania zjawiska. Dlatego jego uwzględnienie przy wyróżnieniu państw, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa" jest kluczowe. Wzrost dysproporcji w dochodach społeczeństwa jest natomiast częstym efektem "klątwy bogactwa". W przypadku państw bogatych w surowce, w których występuje "paradoks obfitości" rozkład dochodów w społeczeństwie jest bardzo zróżnicowany. Nawet gdy kraj prezentuje stosunkowo dobre wyniki wzrostu ekonomicznego, jego sytuacja może być osłabiona rosnącą nierównością dochodów społeczeństwa. W takim przypadku państwo jest bogate, jednak naród je zamieszkujący jest ubogi.

W celu oceny zmiany sytuacji gospodarczej w poszczególnych państwach bogatych w surowce na podstawie pierwszego wyróżnionego kryterium, opierając się na metodologii zaproponowanej przez Stevensa, analizie poddano zmianę realnego pozasurowcowego PKB *per capita*. Wskaźnik został opracowany przez Stevensa [2003 b, 2006] i bierze pod uwagę zmianę realnego PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca pod względem rozwoju trzech

sektorów gospodarki nie powiązanych z branżą wydobywczą: rolnictwa, przemysłu oraz usług. W celu wyliczenia wskaźnika pod uwagę wzięto cztery miary rozwoju przedstawione przez Bank Światowy:

- Realne PKB *per capita*, obliczane w stosunku do roku 2000 jako roku bazowego (w dolarach amerykańskich) (oryginalna nazwa wskaźnika ang. *GDP per capita (constant 2000 US\$)*).

- Wartość dodaną rolnictwa (w % PKB) (oryginalna nazwa wskaźnika ang. *agriculture, value added*). Według klasyfikacji WDI rolnictwo jest rozumiane zgodnie z kategoriami 1-5 Międzynarodowej Standardowej Klasyfikacji Rodzajów Działalności⁴⁹ i obejmuje leśnictwo, łowiectwo i rybołówstwo, a także uprawę roślin i produkcję zwierzęcą⁵⁰.

- Wartość dodaną przemysłu (w % PKB) (oryginalna nazwa wskaźnika ang. *manufacturing, value added*). Produkcja dotyczy branż należących do ISIC działów 15-37 i obejmuje szeroki zakres różnorodnych rodzajów działalności przemysłowej.

- Wartość dodaną usług (w % PKB) (oryginalna nazwa wskaźnika ang. *services, etc., value added*). Usługi odpowiadają kategoriom 50-99 ISIC i obejmują wartość dodaną w handlu hurtowym i detalicznym (w tym działalność hoteli i restauracji), transport, usługi administracji publicznej, finansowe, zawodowe oraz personalne takie jak edukacja, opieka zdrowotna i obsługa nieruchomości. W ramach kategorii uwzględniono również opłaty za usługi bankowe, cła importowe oraz wszelkie rozbieżności danych statystycznych zarówno odnotowane przez krajowe kompilatory jak i powstałe w wyniku zmian skali.

Wartość dodana stanowi różnicę pomiędzy produkcją danego sektora a zużyciem pośrednim i jest obliczana bez dokonania dodatkowych obliczeń dla amortyzacji

⁴⁹ Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Rodzajów Działalności (ang. *International Standard Industrial Classification of all Economic Activities*, skrót: ISIC) - klasyfikacja określająca standardowe grupy rodzajów działalności, opracowana przez Departament Statystyki ONZ w 1948 r. i znowelizowana w 2007 r. jako wersja 4 [United Nations Statistics Division 2013 b].

⁵⁰ W bazie WDI opublikowanej w kwietniu 2013 roku, dane zamieszczone w ramach której użyto w badaniu przeprowadzonym w niniejszej rozprawie, przy określaniu rolnictwa, przemysłu oraz usług zastosowano wersję trzecią ISIC.

wytworzonych aktywów oraz wyczerpania i degradacji zasobów naturalnych [The World Bank 2013 b].

W celu uzyskania realnego pozasurowcowego PKB *per capita* zsumowano wartości dodane wyróżnionych sektorów pozasurowcowych (rolnictwa, przemysłu i usług) oraz obliczono wartość PKB *per capita* w stosunku do otrzymanego wyniku udziału wartości dodanej sektorów pozasurowcowych w PKB.

Po określeniu realnego pozasurowcowego PKB *per capita* dla poszczególnych państw, wyróżnionych w drugim etapie badania, jako bogate w złoża surowców naturalnych, dla lat 1995-2011, obliczono zmianę wskaźnika w wyznaczonym okresie badawczym. Ze względu na ograniczony dostęp do danych dla roku 2011 dodatkowo wyznaczono zmianę realnego pozasurowcowego PKB *per capita* w latach 1995-2010. W przypadku niektórych państw, ze względu na brak pełnego zakresu danych, uwzględniono krótsze okresy badawcze. Wśród nich znalazły się następujące kraje: Irak (dane dostępne dla lat 1997-2003), Iran (1995-2007), Kuwejt (1995-2003), Libia (2000-2008), Oman (1995-2004), Syria (1995-2009), Czad (1995-2008), Gwinea Równikowa (1995-2008), Kamerun (1995-2007), Nigeria (2002-2007), Republika Środkowoafrykańska (1995-2009) oraz Ekwador (2002-2011)⁵¹. Uzyskane wyniki przedstawiono w ramach prezentacji rezultatów dla lat 1995-2010, ze względu na fakt że okres ten charakteryzuje się najbardziej kompletnym zbiorem danych. Uwzględnienie otrzymanych wyników dla krótszych okresów badawczych dla państw, w przypadku których nie występuje pełny zakres danych, wydaje się być odpowiednie. Zabieg ten umożliwił prezentację ograniczonej, ale ważnej wiedzy na temat kształtowania się sytuacji w wymienionych państwach, co odgrywa istotne znaczenie w kontekście przyszłych badań. W przypadku analizy zmiany sytuacji państw z ograniczonym zakresem dostępnych danych zastosowano jednak bardzo ostrożną interpretację wyników.

Ze względu na brak danych w obliczeniach wskaźnika rozwoju pod względem sektorów nie powiązanych z branżą wydobywczą pominięto Timor Wschodni, Bahrajn oraz Katar.

W celu oceny uzyskanych wyników zmiany realnego pozasurowcowego PKB *per capita* dla poszczególnych państw bogatych w surowce dodatkowo wykonano obliczenia wskaźnika dla wyróżnionych w pierwszym etapie badania regionów geograficznych oraz grup państw zidentyfikowanych biorąc pod uwagę poziom uzyskiwanego dochodu narodowego.

⁵¹ Krótszy okres badawczy zastosowany także został dla regionu Środkowego Wschodu i Afryki Północnej (lata 1995-2007).

Trudnym jest wyznaczenie obiektywnego kryterium pozwalającego na ocenę osiągania lepszych lub gorszych wyników w ramach określonego wskaźnika. Wykorzystanie wyników dla regionów geograficznych oraz grup państw charakteryzujących się podobnym dochodem narodowym jako punktu odniesienia wydaje się odpowiednie. Zabieg ten pozwolił na uzyskanie pewnego wyobrażenia na temat wyników otrzymanych przez poszczególne państwa. Również Stevens, jako punkt odniesienia, w swoim badaniu wykorzystał rezultaty dla regionów geograficznych oraz grup państw o zbliżonym dochodzie [Stevens 2003 b, 2006].

W badaniu uwzględniono tylko te regiony geograficzne, do których należą wyróżnione państwa bogate w złoża surowców naturalnych. Wśród nich wymienić należy: Europę i Azję Środkową, Azję Wschodnią i Pacyfik, Środkowy Wschód i Afrykę Północną, Afrykę Subsaharyjską oraz Amerykę Łacińską i Karaiby. Wyniki dla każdego z tych regionów zostały obliczone z uwzględnieniem wszystkich państw oraz wyłącznie krajów rozwijających się. W ramach klasyfikacji państw na podstawie reprezentowanych regionów geograficznych w pierwszym etapie badania państwa europejskie uwzględnione zostały w grupie krajów Europy Zachodniej oraz Europy i Azji Środkowej. W odniesieniu do trzeciego etapu badania wymienione dwie grupy państw zostały połączone i występują pod nazwą Europa i Azja Środkowa. Zmiana została wprowadzona w celu dopasowania nazewnictwa do klasyfikacji użytej w bazie WDI. Aby umożliwić ocenę wyników otrzymanych dla Norwegii w badaniu obliczono dodatkowo wskaźnik rozwoju pod względem sektorów pozasurowcowych dla strefy euro⁵².

Rezultaty zmiany realnego pozasurowcowego PKB *per capita* dla poszczególnych państw bogatych w surowce w latach 1995-2010 przedstawiono na rysunku 20 (aneks), a w latach 1995-2011 - na rysunku 21 (aneks)⁵³.

Wśród państw wyróżnionych przez Stevensa w ramach badanego okresu badawczego Botswana znalazła się w pierwszej dziesiątce z wynikami wzrostu realnego pozasurowcowego PKB *per capita* na poziomie 82,21% w latach 1995-2010 oraz 88,56%

⁵² Strefa euro została wybrana jako punkt odniesienia przy ocenie wyników rozwoju gospodarczego Norwegii w kontekście "klątwy bogactwa" z jednej strony ze względu na podobieństwo pod względem rozwoju gospodarczego państw należących do strefy i Norwegii, bliskość geograficzną oraz ze względu na dostępność danych statystycznych.

⁵³ Dokładne obliczenia przedstawiono w załączonym do pracy pliku Excel pt. "Realne pozasurowcowe PKB *per capita*".

w latach 1995-2011. Państwo uzyskiwało lepsze wyniki pod względem zmiany realnego pozasurowcowego PKB *per capita* w porównaniu z regionem Afryki Subsaharyjskiej zarówno biorąc pod uwagę wszystkie państwa regionu oraz wyłącznie kraje rozwijające się. Dla lat 1995-2010 w porównaniu z grupą o podobnym dochodzie narodowym rezultat Botswany jest nieznacznie niższy (państwa o wyższych średnich dochodach: 86,82%, Botswana: 82,21%). Biorąc jednak pod uwagę okres 1995-2011 wynik kraju jest znacznie lepszy (państwa o wyższych średnich dochodach: 49,27%, Botswana: 88,56%).

Analizując wyniki wzrostu realnego pozasurowcowego PKB *per capita* dla Chile i Indonezji stwierdzić należy, że w porównaniu do pozostałych państw rozwijających się bogatych w surowce uzyskany rezultat kształtuje się na przeciętnym poziomie. Na uwagę zasługują jednak fakt, że w badanym okresie wzrost wskaźnika w przypadku obu państw należy scharakteryzować jako stabilny. W porównaniu z regionem geograficznym Ameryki Łacińskiej i Karaibów zarówno biorąc pod uwagę wszystkie państwa regionu oraz wyłącznie kraje rozwijające się wynik Chile jest lepszy. Jest on jednak gorszy w porównaniu z grupą państw o podobnym dochodzie narodowym (lata 1995-2010 - państwa o wyższych średnich dochodach: 86,82%, Chile: 31,62%; lata 1995-2011 - państwa o wyższych średnich dochodach: 49,27%, Chile: 39,41%). W przypadku Indonezji wyniki prezentują się mniej korzystnie. W przypadku lat 1995-2010 i 1995-2011 państwo uzyskiwało gorsze rezultaty zarówno w porównaniu z regionem Azji Wschodniej i Pacyfiku jak i grupą państw o podobnych dochodzie narodowym (lata 1995-2010 - państwa o niższych średnich dochodach: 64,22%, Indonezja: 35,43%; lata 1995-2011 - państwa o niższych średnich dochodach: 71%, Indonezja: 41,46%).

W przypadku Norwegii wzrost realnego pozasurowcowego PKB *per capita* wyniósł: 8,3% w latach 1995-2010⁵⁴. Norwegia jest jedynym państwem rozwiniętym, które zostało wyróżnione spośród państw bogatych w surowce w ramach niniejszej rozprawy. Ze względu na wysoki poziom rozwoju kraj ten nie uzyskuje już tak dynamicznych wyników zmiany PKB *per capita* jak w przypadku państw rozwijających się. Wynik uzyskany przez Norwację jest jednak wyższy od państw strefy euro, w której odnotowano zmniejszenie się realnego pozasurowcowego PKB *per capita* w latach 1995-2010 o 4%. Spadek spowodowany został międzynarodowym kryzysem gospodarczym, który w znacznym stopniu wpłynął na obniżenie PKB w krajach strefy euro. Biorąc pod uwagę zmianę realnego pozasurowcowego PKB *per capita* w latach 1995-2009 wynik dla Strefy euro wynosi 16,7%,

⁵⁴ Brak danych dla roku 2011.

dla Norwegii natomiast 12,22%. Ważny jest fakt, że w porównaniu do państw strefy euro gospodarka norweska radzi sobie dobrze w czasie kryzysu europejskiego. Pierwsza fala kryzysu miała w Norwegii znacznie słabszy negatywny wpływ na gospodarkę niż w strefie euro. W czasie trwającej obecnie fazy kryzysu, prognozy dla Norwegii są optymistyczne i, chociaż w państwach europejskich trwa recesja, w kraju tym przewidywany jest wzrost gospodarczy na poziomie około 3%.

Analizując zmiany realnego pozasurowcowego PKB *per capita* dla pozostałych państw bogatych w surowce, biorąc pod uwagę okres 1995-2010, w pierwszej dekadzie⁵⁵ znalazły się następujące państwa: Gwinea Równikowa, Angola, Azerbejdżan, Armenia, Rosja, Kazachstan, Mozambik, Botswana, Rwanda, Sierra Leone (tabela 11). W przypadku Gwinei Równikowej, ze względu na brak danych, zastosowano krótszy okres badawczy. Analizę przeprowadzono dla lat 1995-2008. Dla okresu 1995-2011 w pierwszej dekadzie wyróżniono Angolę, Egipt, Armenię, Rosję, Kazachstan, Mozambik, Azerbejdżan, Botswanę, Rwandę oraz Mongolię (tabela 11). Wzięcie pod uwagę pierwszych dziesięciu państw o najwyższych wynikach realnego pozasurowcowego PKB *per capita* stanowi punkt wyjścia w ramach identyfikacji nowych państw bogatych w surowce, których sytuacja w ostatniej dekadzie uległa polepszeniu.

W celu przeprowadzenia bardziej szczegółowej analizy uzyskanych wyników rozwoju państw bogatych w surowce biorąc pod uwagę sytuację sektorów nie powiązanych z branżą wydobywczą dodatkowo obliczono zmianę wartości dodanej sektorów pozasurowcowych mierzonej w procentach PKB w latach 1995-2010 oraz 1995-2010 oraz dokonano porównania uzyskanych wyników z rezultatami dla zmiany realnego PKB *per capita* dla dwóch wyróżnionych okresów⁵⁶. Analiza uzupełniająca poszczególnych składowych wskaźnika realnego pozasurowcowego PKB *per capita* odgrywa istotne znaczenie przy identyfikacji nowych państw bogatych w surowce, których sytuacja w ostatniej dekadzie uległa polepszeniu. W przypadku niektórych państw bogatych w surowce bardzo szybki oraz znaczny wzrost PKB *per capita* mógł wpłynąć na pozytywny wynik realnego

⁵⁵ Liczba dziesięciu państw o najwyższym wyniku została subiektywnie wybrana przez Autorkę niniejszej rozprawy. Przy próbie badawczej obejmującej 51 państw liczba ta wydaje się być odpowiednia.

⁵⁶ Dokładne obliczenia dotyczące wymienionych wskaźników przedstawiono w załączonych do pracy plikach Excel pt. "Wartość dodana sektorów pozasurowcowych" oraz "Realne PKB *per capita*".

pozasurowcowego PKB *per capita*, przy jednoczesnym spadku wartości dodanej sektorów pozasurowcowych. Dlatego przeprowadzenie dodatkowej analizy jest istotne.

Tabela 11. Zmiana pozasurowcowego PKB *per capita* (w %) w latach 1995-2010 oraz 1995-2011 - pierwsze dziesięć państw

	Państwo / rok	Zmiana 1995/2010		Państwo / rok	Zmiana 1995/2011
1	Gwinea Równikowa	205,22	1	Angola	190,50
2	Angola	202,76	2	Egipt	142,05
	Azja Wschodnia i Pacyfik (rs)*	174,53		Europa i Azja Środkowa (rs)	138,65
3	Azerbejdżan	150,57	3	Armenia	136,00
4	Armenia	130,18	4	Rosja	134,84
5	Rosja	127,61	5	Kazachstan	124,77
	Europa i Azja Środkowa (rs)	127,37	6	Mozambik	109,52
6	Kazachstan	104,42	7	Azerbejdżan	101,58
7	Mozambik	100,73		Azja Wschodnia i Pacyfik (rs)	95,33
	O wyższych średnich dochodach	86,82	8	Botswana	88,56
8	Botswana	82,21	9	Rwanda	85,54
9	Rwanda	79,27	10	Mongolia	75,76
10	Sierra Leone	65,86			

Objaśnienia:

* (rs) - oznacza, że w danej grupie uwzględniono wyłącznie kraje rozwijające się

Źródło: opracowanie własne

Analizując zmianę wartości dodanej sektorów pozasurowcowych dla poszczególnych państw bogatych w surowce, ze względu na brak danych, Timor Wschodni, Bahrajn oraz Katar zostały pominięte. W przypadku części państw, wymienionych wcześniej, przy obliczeniu realnego pozasurowcowego PKB *per capita*, ze względu na brak danych, zastosowano krótsze okresy badawcze. Uzyskane wyniki przedstawiono na rysunku 22 (aneks) dla lat 1995-2010⁵⁷ oraz rysunku 23 (aneks) dla lat 1995-2011.

⁵⁷ W ramach prezentacji rezultatów dla lat 1995-2010, ze względu na fakt że okres ten charakteryzuje się najbardziej kompletnym zbiorem danych, przedstawiono również wyniki dla krajów, w przypadku których zastosowano krótszy okres badawczy.

Z wyróżnionych pierwszych dziesięciu państw według wskaźnika realnego pozasurowcowego PKB *per capita* dla lat 1995-2010 oraz 1995-2011 (tabela 11) pozytywne wyniki pod względem wartości dodanej sektorów pozasurowcowych odnotowano w następujących państwach: Sierra Leone, Rosji, Angoli i Botswanie. W dwóch krajach, Mozambiku i Rwandzie, wartość dodana zmniejszyła się, jednak spadek nie przekroczył 3% dla lat 1995-2010 oraz 5% dla lat 1995-2011. W przypadku Egiptu, Kazachstanu, Mongolii oraz Armenii wartość dodana sektorów pozasurowcowych spadła i kształtowała się w przedziale od około -8 do -20%. Najgorsze wyniki uzyskał Azerbejdżan, gdzie spadek wyniósł około 50% dla lat 1995-2010 i 60% dla lat 1995-2011 oraz Gwinea Równikowa w której wartość dodana w latach 1995-2008 spadła o ponad 75% (tabela 12).

Tabela 12. Zmiana wartości dodanej sektorów pozasurowcowych (w %) w latach 1995-2010 oraz 1995-2011 - pierwsze dziesięć państw wyróżnione w tabeli 11

Państwo / rok	Zmiana 1995/2010	Państwo / rok	Zmiana 1995/2011
Sierra Leone	33,37	Sierra Leone	33,17
Rosja	26,20	Rosja	25,30
Angola	22,37	Angola	16,16
Botswana	8,00	Botswana	6,96
Mozambik	-2,66	Mozambik	-2,95
Rwanda	-2,73	Rwanda	-4,23
Indonezja	-5,49	Indonezja	-6,32
Egipt	-8,07	Egipt	-7,81
Norwegia	-12,70	Chile	-12,10
Chile	-12,83	Kazachstan	-12,57
Kazachstan	-15,74	Mongolia	-15,30
Mongolia	-16,51	Armenia	-21,24
Armenia	-19,86	Azerbejdżan	-57,94
Azerbejdżan	-47,88		
Gwinea Równikowa	-76,76		

Objaśnienia:

* (rs) - oznacza, że w danej grupie uwzględniono wyłącznie kraje rozwijające się

Źródło: opracowanie własne

W przypadku Botswany wyniki dla wartości dodanej sektorów pozasurowcowych są ponownie lepsze w porównaniu zarówno z regionem Afryki Subsaharyjskiej, jak i grupą państw o wyższych średnich dochodach. Rezultaty pozostałych państw wyróżnionych w badaniu Stevensa są ujemne. W Indonezji nastąpił spadek wartości dodanej sektorów pozasurowcowych o około 6%. Wynik ten jest gorszy zarówno w porównaniu z regionem Azji Wschodniej i Pacyfiku, jak i grupą państw w niższych średnich dochodach. Stały spadek jest widoczny od roku 2004. Dla Chile i Norwegii wartość wskaźnika zmniejszyła się o około 12,5%. W przypadku Chile uzyskany rezultat jest gorszy zarówno w porównaniu z regionem Ameryki Łacińskiej i Karaibów jak i grupą państw w wyższych średnich dochodach. W Chile stały spadek wartości dodanej sektorów pozasurowcowych nastąpił od roku 2002. W roku 2008 widoczny jest wzrost wartości wskaźnika o około 2% w stosunku do roku poprzedniego. Jednak już w roku 2010 wystąpił kolejny spadek do poziomu z roku 2007. W przypadku Norwegii wartość dodana sektorów pozasurowcowych w latach 1995-2010 również zmniejszała się średnio o 0,76% rocznie. Największy spadek nastąpił w roku 2000 - o 11,6% w stosunku do roku poprzedniego. W roku 2009 odnotowano natomiast największy wzrost w stosunku do roku poprzedniego wartości dodanej o około 10,4%. Wynik uzyskany dla Norwegii, chociaż ujemny, jest jednak lepszy w porównaniu z rezultatem dla strefy euro, gdzie w czasie kryzysu ostatnich lat nastąpił znaczny spadek wartości dodanej sektorów pozasurowcowych, w latach 1995-2010 o około 20%. W Norwegii zmiana była mniejsza i wyniosła w latach 1995-2010 około 3%, co ponownie potwierdza tezę, że państwo o wiele lepiej radzi sobie w czasie kryzysu w porównaniu z innymi gospodarkami Europy Zachodniej.

Porównując uzyskane wyniki zmiany wartości dodanej sektorów pozasurowcowych dla poszczególnych państw bogatych w surowce wyróżnionych w tabeli 11 z rezultatami zmiany realnego PKB *per capita*, które przedstawiono dla wszystkich państw bogatych w surowce na rysunkach 24A i 24B (aneks) dla lat 1995-2010 oraz rysunkach 25A i 25B (aneks) dla lat 1995-2011⁵⁸, wyciągnąć można szereg wniosków. Przede wszystkim w trzech

⁵⁸ W przypadku analizy wyników zmiany realnego PKB *per capita* ze względu na brak pełnych danych dla niektórych państw zastosowano ograniczony okres badawczy. Wśród nich znalazły się następujące kraje: Timor Wschodni (lata 1999-2011), Irak (1997-2011), Katar (2000-2011), Libia (1999-2009). Zgodnie ze wcześniej przyjętą zasadą wyniki uzyskane dla wyróżnionych państw przedstawiono w ramach okresu 1995-2010.

państwach, Gwinei Równikowej, Azerbejdżanie oraz Armenii, dla których odnotowano największy spadek wartości dodanej sektorów pozasurowcowych, nastąpił największy wzrost realnego PKB *per capita*. Skrajnym przypadkiem jest Gwinea Równikowa, gdzie poziom realnego PKB *per capita* zwiększył się, przy porównaniu lat 1995 i 2010, o 1192%. Jednocześnie w latach 1995-2008 nastąpił spadek wartości dodanej sektorów pozasurowcowych o 77%. Uzyskane wyniki pozwalają na stwierdzenie, że przypadek Gwinei Równikowej jest typowym przykładem wystąpienia "choroby holenderskiej". Przy wzroście dochodu narodowego kraju wystąpił znaczny spadek udziału sektorów pozasurowcowych w generowaniu PKB. Analizując wyniki Gwinei Równikowej dla średniorocznych dochodów branży wydobywczej mierzonych w % PKB oraz udziału średniorocznego eksportu surowców w całkowitym eksporcie w latach 1995-2011 zauważalny jest znaczny wzrost wartości wymienionych wskaźników. Średnia wartość udziału dochodów branży wydobywczej w PKB w latach 1995-2011 dla państwa wyniosła 62,04%. Średnia wartość eksportu surowców, mierzona w procentach całkowitego eksportu jest natomiast równa 83,59%. Przy tym w roku 1995 udział eksportu surowców w całkowitym eksporcie Gwinei Równikowej wyniósł 33%. Na koniec okresu wartość wskaźnika była już trzykrotnie większa i wyniosła 96,5%. Wartości wyników pozwalają na stwierdzenie, że w kraju nastąpił wzrost uzależnienia gospodarki od branży wydobywczej, co dodatkowo potwierdza tezę, że Gwinea Równikowa jest przykładem "choroby holenderskiej" oraz "klątwy bogactwa" w wymiarze makroekonomicznym.

Kolejne dwa państwa, Azerbejdżan i Armenia, również można wymienić jako przykłady "choroby holenderskiej". W latach 1995-2011 wartość dodana branż niepowiązanych z wydobywaniem zmniejszyła się w Azerbejdżanie o 58%, w Armenii natomiast o 21%. Wystąpił także znaczny wzrost realnego PKB *per capita* o 379% w przypadku Azerbejdżanu oraz o 200% w Armenii. Wyniki udziału średniorocznego eksportu surowców w całkowitym eksporcie w latach 1995-2011 wyniosły odpowiednio 83,18% oraz 49,4%. Sytuacja Armenii prezentuje się lepiej niż Azerbejdżanu, jednak otrzymane wyniki wskazują na występowanie symptomów "choroby holenderskiej" w obu krajach.

W przypadku kolejnych trzech państw wyróżnionych na podstawie analizy wyników realnego pozasurowcowego PKB *per capita* w latach 1995-2010 oraz 1995-2011, Egiptu, Kazachstanu oraz Mongolii, uzyskane rezultaty nie są tak jednoznaczne jak w przypadku Gwinei Równikowej, Azerbejdżanu i Armenii. We wszystkich trzech krajach nastąpił spadek wartości dodanej sektorów pozasurowcowych od 8 do 17% oraz wzrost wartości realnego PKB *per capita*. Pomimo uzasadnionych wątpliwości nie można jednoznacznie stwierdzić,

że w krajach tych występuje "choroba holenderska". W tym celu powinna zostać przeprowadzona dodatkowa analiza.

Pomimo uzyskanych wyników poszczególnych składowych wskaźnika realnego pozasurowcowego PKB *per capita*, Gwinea Równikowa, Azerbejdżan, Armenia, Egipt, Kazachstan oraz Mongolia, nie mogą być wzięte pod uwagę jako przykłady państw, których sytuacja w kontekście "klątwy bogactwa" w ostatniej dekadzie uległa polepszeniu.

Innym państwem, które również powinno zostać pominięte w dalszej analizie jest Sierra Leone. Biorąc pod uwagę wynik realnego pozasurowcowego PKB *per capita* państwo znalazło się na dziesiątej pozycji w latach 1995-2010 oraz jedenastej pozycji dla lat 1995-2011. Analizując rezultaty Sierra Leone dla realnego PKB *per capita* w latach 1995-2011 należy stwierdzić, że prezentowały się one na przeciętnym poziomie. Otrzymane wyniki są niższe niż w państwach Afryki Subsaharyjskiej oraz krajach o niskich dochodach. Na wysoki wynik realnego pozasurowcowego PKB *per capita* wpływ miał wzrost wartości dodanej sektorów pozasurowcowych, który w przypadku Sierra Leone wyniósł w latach 1995-2010 33,37% oraz w latach 1995-2011 33,17% i jest to najlepszy wynik otrzymany spośród państw wziętych pod uwagę w badaniu. Znaczny wzrost wartości dodanej sektorów pozasurowcowych nastąpił w Sierra Leone po roku 2001 i prawdopodobnie był spowodowany zakończeniem wojny domowej w kraju oraz stabilizacją sytuacji politycznej, co pozwoliło na rozwój działalności gospodarczej w kraju.

Interesującym wydaje się być przypadek kolejnych dwóch państw, Mozambiku i Rwandy. Kraje te znalazły się w pierwszej jedenastce państw o największym wzroście realnego PKB *per capita* w latach 1995-2010 oraz 1995-2011, znacznie wyprzedzając kraje Środkowego Wschodu i Afryki Północnej oraz Afryki Subsaharyjskiej. Jednocześnie otrzymane wyniki zmiany wartości dodanej sektorów pozasurowcowych w porównaniu z innymi gospodarkami bogatymi w złoża surowców określić można jako przeciętne. W przypadku Rwandy sytuacja wygląda stosunkowo stabilnie. W latach 1995-2011 wartość dodana sektorów pozasurowcowych spadała o średnio 0,27% rocznie. W całym okresie tylko raz zmiana okazała się wyższa niż 1% (-1,55% w roku 2011). Analizując wyniki Mozambiku stwierdzić można, że sytuacja w sektorach pozasurowcowych ustabilizowała się w roku 2003. W latach 2003-2010 zmiana wartości wskaźnika podobnie jak w Rwandzie tylko raz przekroczyła poziom 1% i był to wzrost o 1,4% w roku 2008.

Ciekawym jest również przypadek Rosji, której sytuacja wydaje się być korzystna w porównaniu z pozostałymi państwami bogatymi w surowce. W przypadku zmiany realnego pozasurowcowego PKB *per capita* i wartości dodanej sektorów pozasurowcowych Rosja

uzyskała lepszy wynik w porównaniu z grupą państw o wyższych średnich dochodach. Rezultat Federacji dla zmiany realnego PKB *per capita* był jednak niższy od wyniku grupy państw o wyższych średnich dochodach. W przypadku wszystkich wziętych pod uwagę wskaźników wyniki Rosji były także zbliżone lub niższe w porównaniu z regionem Europy i Azji Środkowej.

Dwa z wyróżnionych w tabeli 11 państw uzyskiwały lepsze wyniki w latach 1995-2011 zarówno pod względem zmiany realnego pozasurowcowego PKB *per capita*, wartości dodanej sektorów pozasurowcowych oraz PKB *per capita* w porównaniu z ich regionami geograficznymi. Są to Angola i Botswana. Przy tym rezultaty Angoli w przypadku wszystkich wskaźników były również lepsze w porównaniu z grupami państw o niskich dochodach, o niższych średnich dochodach oraz o wyższych średnich dochodach. Angola wyprzedziła kraje Azji Wschodniej i Pacyfiku oraz państwa o wyższych średnich dochodach biorąc pod uwagę zmiany realnego pozasurowcowego PKB *per capita* oraz wartości dodanej sektorów pozasurowcowych. Uzyskała również lepsze wyniki pod względem zmiany realnego PKB *per capita* od wszystkich grup geograficznych, wyróżnionych w badaniu, poza krajami rozwijającymi się Azji Wschodniej i Pacyfiku. Botswana natomiast uzyskiwała lepsze wyniki w porównaniu z krajami o wyższych średnich dochodach pod względem zmiany realnego pozasurowcowego PKB *per capita* i wartości dodanej sektorów pozasurowcowych.

W celu przeprowadzenia bardziej szczegółowej analizy uzyskiwanych przez poszczególne państwa bogate w surowce wyników pod względem rozwoju gospodarczego dokonano oceny sytuacji państw pod względem kolejnego kryterium, którym jest zmiana standardu życia społeczeństwa. W celu oceny poziomu dobrobytu w państwach bogatych w surowce Stevens zastosował trzy miary statystyczne, które są elementami indeksu PQLI. Przeprowadził również dodatkową analizę współczynnika HDI.

Od roku 2010 w ramach metodologii obliczenia wskaźnika rozwoju społecznego HDI pod uwagę brane są trzy wymiary [Human Development Report 2013]:

- długość życia, mierzona na podstawie wskaźnika przeciętnego dalszego trwania życia;
- poziom wykształcenia, obliczany na podstawie średniej liczby lat edukacji otrzymanej przez mieszkańców w wieku 25 lat i starszych oraz oczekiwanej liczby lat edukacji dla dzieci rozpoczynających proces kształcenia,
- standard życia, mierzony na podstawie dochodu narodowego *per capita* w dolarach amerykańskich, obliczanego według parytetu siły nabywczej.

Ze względu na fakt, że wymiary brane pod uwagę w ramach wskaźnika HDI pokrywają się znacznie z obszarami analizowanym przy obliczeniu indeksu PQLI oraz ponieważ Indeks Rozwoju Ludzkiego jest narzędziem szeroko stosowanym oraz uznawanym wśród badaczy ekonomii rozwoju, w ramach badania przeprowadzanego w niniejszej rozprawie w celu dokonania oceny zmiany standardu życia w krajach bogatych w złoża surowców zastosowano wskaźnik HDI. Przeprowadzona została analiza wyników wskaźnika dla roku 2011 oraz zmiany wartości wskaźnika w latach 1990-2011. Podczas analizy wyników rozwoju państw bogatych w surowce pod względem indeksu HDI użyto szerszy okres badawczy niż przyjęty w ramach niniejszego badania ze względu na brak pełnych danych wybranego wskaźnika dla roku 1995. Takie podejście pozwoliło na ocenę poziomu rozwoju społecznego państw bogatych w złoża surowców naturalnych w czasie obecnym oraz umożliwiło ocenę zmiany pod względem rozwoju społecznego, która miała miejsce w ciągu ostatnich 22 lat.

W celu umożliwienia analizy porównawczej uzyskanych wyników jako punkt odniesienia ponownie zastosowano rezultaty dla wyróżnionych w pierwszym etapie badania regionów geograficznych oraz wyniki wskaźnika HDI dla grup państw określonych na podstawie poziomu rozwoju społecznego. Według klasyfikacji Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju wyróżnia się cztery grupy krajów biorąc pod uwagę indeks HDI. Są to państwa o bardzo wysokim rozwoju społecznym, o wysokim rozwoju społecznym, o średnim rozwoju społecznym oraz o niskim rozwoju społecznym [Human Development Report 2011].

Wyniki wskaźnika rozwoju społecznego w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych uzyskane w roku 2011 przedstawiono na rysunku 26 (aneks). Zmianę indeksu HDI w latach 1990-2011 zobrazowano natomiast na rysunku 27 (aneks)⁵⁹.

Analizując uzyskane wyniki przede wszystkim należy zwrócić uwagę na fakt, że od roku 2001 Norwegia jest prawie stałym liderem rankingów sporządzanych przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju. Kraj ten zajął drugą, po Islandii, pozycję wyłącznie w rankingu, który został sporządzony dla lat 2007-2008. Na przestrzeni lat 1980-2012 Norwegia uzyskiwała lepsze wyniki wskaźnika HDI od grupy krajów o bardzo wysokim

⁵⁹ Dokładne obliczenia dotyczące wskaźnika HDI przedstawiono w załączonym do pracy pliku Excel pt. "Współczynnik HDI".

rozwoju społecznym oraz od państw OECD⁶⁰. W roku 2011 wynik współczynnika HDI dla Norwegii wyniósł 0,953. W latach 1990-2011 nastąpił wzrost wartości tego wskaźnika o około 12%.

W przypadku Botswany wyniki dla Indeks Rozwoju Ludzkiego prezentują się na zaskakująco przeciętnym poziomie. Zgodnie z klasyfikacją Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju państwo znajduje się w grupie krajów o średnim poziomie rozwoju. W roku 2011 Botswana uzyskała zbliżony wynik do grupy państw o średnim poziomie rozwoju oraz lepszy rezultat w porównaniu do regionu Afryki Subsaharyjskiej. W roku 2012 państwo zajęło 119 pozycję w rankingu rozwoju społecznego z wynikiem współczynnika HDI równym 0,634 [Human Development Reports 2013]. W latach 1990-2011 wartość indeksu wzrosła o 8,2%. Analizując poszczególne składowe Współczynnika HDI stwierdzić należy, że sytuacja Botswany najgorzej prezentuje się w kwestii oczekiwanej długości życia społeczeństwa. Pod względem pozostałych wymiarów Indeksu Rozwoju Ludzkiego państwo dorównuje krajom o wysokim rozwoju społecznym. Niski rezultat wskaźnika przeciętnego trwania życia wynika z faktu, że Botswana od dłuższego czasu boryka się z epidemią zespołu nabytego niedoboru odporności AIDS. Szacuje się, że co trzeci mieszkaniec Botswany jest zarażony wirusem HIV [Czernichowski, Kopiński, Polus 2012].

Analizując wyniki osiągnięte przez pozostałe państwa wyróżnione w badaniu Stevensa, poza Norwegią i Botswaną, stwierdzić należy, że sytuacja Chile prezentuje się korzystnie. Wynik rozwoju społecznego kraju jest lepszy niż Indonezji oraz większości państw bogatych w złoża surowców. Przede wszystkim godnym uwagi jest fakt, że kraj zaliczany jest do grupy państw o bardzo wysokim rozwoju społecznym. Wyniki dla Chile z roku 2011 są lepsze niż w przypadku grupy państw o wysokim rozwoju społecznym oraz Ameryki Łacińskiej i Karaibów. W latach 1990-2011 wartość współczynnika HDI dla Chile wzrosła o 16,4%. Indonezja znajduje się natomiast w grupie państw o średnim rozwoju społecznym. W roku 2011 jej wyniki były gorsze od grupy państw o średnim rozwoju społecznym oraz od krajów Azji Wschodniej i Pacyfiku.

⁶⁰ Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (ang. *Organization for Economic Co-operation and Development*, skrót OECD) - organizacja międzynarodowa o profilu ekonomicznym skupiająca 34 państwa wysoko rozwinięte, głównym celem działania której jest promowanie polityki nastawionej na poprawę gospodarczego i społecznego dobrobytu ludzi na świecie [OECD 2013].

Interesującym wydaje się być wynik uzyskany przez trzy państwa Afryki Subsaharyjskiej: Angoli - wyróżnionej pod względem pierwszego kryterium jako kraj uzyskujący lepsze wyniki oraz dwóch państw, których sytuacja również prezentowała się stosunkowo korzystnie - Mozambiku i Rwandy. Wszystkie trzy kraje zgodnie z klasyfikacją Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju zaliczane są do grupy państw o niskim rozwoju społecznym. W roku 2012 wartość wskaźnika HDI wyniosła 0,508 dla Angoli, 0,434 dla Rwandy oraz 0,327 dla Mozambiku [Human Development Reports 2013]. Analizując wyniki indeksu dla roku 2011 stwierdzić należy, że spośród wymienionych trzech państw afrykańskich Angola osiągnęła najlepsze rezultaty. Wartość indeksu dla kraju jest wyższa niż dla grupy państw o niskim rozwoju społecznym oraz krajów Afryki Subsaharyjskiej. Wyniki Rwandy i Mozambiku są znacznie gorsze. Zauważyć jednak należy, że chociaż trzy wymienione państwa ciągle zaliczane są do najbiedniejszych krajów świata, to w ostatnich latach nastąpił w nich znaczny wzrost rozwoju gospodarczego. Wnioski ten potwierdzają wyniki uzyskane dla wskaźników w ramach pierwszego kryterium badania. Analizując zmianę poziomu współczynnika HDI w wyróżnionych państwach w latach 1990-2011 zauważalny jest jego znaczny wzrost. W przypadku Rwandy był on największy i wyniósł 84%, 59% dla Mozambiku i 41% dla Angoli ⁶¹.

W celu kompleksowej oceny rozwoju poszczególnych państw bogatych w złoża surowców naturalnych w kontekście występowania "paradoksu obfitości" w wymiarze makroekonomicznym uwzględniono kolejne dwa kryteria: zmianę sytuacji w krajach bogatych w surowce pod względem poziomu uzależnienia się gospodarki od branży wydobywczej oraz dysproporcji w dochodach społeczeństwa.

W celu oceny poziomu uzależnienia od sektora wydobywczego poszczególnych państw bogatych w surowce w latach 1995-2011 zastosowano następujące wskaźniki:

- średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB),
- średnioroczny eksport surowców (w % całkowitego eksportu),
- średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % całkowitego dochodu budżetu państwa),

⁶¹ W przypadku Angoli ze względu na brak danych przy ocenie zmiany wskaźnika HDI zastosowano krótszy okres badawczy obejmujący lata 2000-2011.

Wyniki uzyskane dla poszczególnych wskaźników przedstawiono odpowiednio na rysunkach 28, 29, 30 (aneks)⁶². Dwa pierwsze z wymienionych indeksów zostały obliczone zgodnie z założeniami przedstawionymi w pierwszej części niniejszego podrozdziału, w której przeprowadzono identyfikację państw bogatych w złoża surowców naturalnych. W przypadku średniorocznych dochodów branży wydobywczej mierzonych w procentach całkowitego dochodu budżetu państwa wykorzystano dane zaprezentowane w raporcie Międzynarodowego Funduszu Walutowego [International Monetary Fund, 2010]. Ze względu na brak dostępu do pełnego zasobu danych, wyjątkowo, przy ocenie wskaźnika zastosowano krótszy okres badawczy, obejmujący lata 2000-2007. Ze względu na brak danych w badaniu pominięto Armenię, Boliwię, Egipt, Mozambik, Papua-Nową Gwineę, Republikę Środkowoafrykańską oraz Rwandę⁶³.

Wśród określonych wskaźników najbardziej istotnym, w kontekście oceny poziomu uzależnienia się gospodarki państwa od wydobycia, jest udział średniorocznych dochodów branży wydobywczej w budżecie państwa oraz w PKB. W przypadku, gdy udział eksportu surowców w całkowitym eksporcie państwa jest stosunkowo wysoki, kraj można określić jako specjalizujący się w eksporcie surowców naturalnych, co nie musi oznaczać uzależnienia się gospodarki tego państwa od sektora wydobywczego. Przykładem jest Norwegia. Średnioroczny eksportu surowców mierzony w procentach całkowitego eksportu w latach 1995-2011 wyniósł dla tego państwa 60,22%. Analizując wskaźniki udziału dochodów branży surowcowej w budżecie państwa oraz w PKB stwierdzić należy, że kształtują się one na stosunkowo niskim, w porównaniu do innych państw bogatych w surowce, poziomie. W określonych okresach badawczych wyniki dla Norwegii wynoszą odpowiednio 25,8% w latach 2000-2007 oraz 14,9% w latach 1995-2011. Gospodarkę norweską określić więc można jako specjalizującą się w eksporcie surowców, ale nie uzależnioną od branży wydobywczej, co jest bardzo istotne w kontekście występowania "klątwy bogactwa".

Analizując przedstawione na rysunkach 28, 29, 30 (aneks) wyniki wśród państw najbardziej zależnych od wydobycia i sprzedaży surowców wymienić należy m.in.: Irak (udział dochodów branży surowcowej w budżecie państwa oraz w PKB wynoszą odpowiednio 94,7% i 86,4%), Gwineę Równikową (77,5% i 62,04%), Republikę Konga

⁶² Dokładne obliczenia wymienionych wskaźników przedstawiono w załączonym do pracy pliku Excel pt. "Poziom uzależnienia od wydobycia".

⁶³ Boliwia i Papua-Nowa Gwinea nie zostały uwzględnione w kategorii zasobności w surowce mineralne.

(73,4% i 59,29%), Brunei Darussalam (94,2% i 47,58%). Otrzymane wyniki stanowią kolejne potwierdzenie, że Gwinea Równikowa stanowi typowy przykład występowania "klątwy bogactwa".

Wśród najbardziej uzależnionych od wydobycia krajów znalazła się również Angola (75,7% i 52,06%). Sytuację dwóch pozostałych z wyróżnionych państw afrykański, Mozambiku i Rwandy, nie można poddać analizie ze względu na brak danych.

Oceniając wyniki państw wyróżnionych przez Stevensa stwierdzić można, że gospodarki Chile i Indonezji nie są uzależnione od branży wydobywczej. Państwa te należy określić jako kraje specjalizujące się w wydobyciu i eksporcie surowców. Na takie stwierdzenie pozwalają wyniki uzyskane przez nie wyniki. Dla Chile poziom udziału dochodów branży surowcowej w budżecie państwa oraz w PKB wynoszą odpowiednio 12% i 11,24%, a dla Indonezji: 26,4% i 7,97%. Udział eksportu surowców w całkowitym eksporcie jest natomiast równy 51,8% w przypadku Chile oraz 26,26% dla Indonezji.

Gospodarka Botswany jest w większym stopniu zależna od branży surowcowej niż Chile i Indonezji. Wydaje się jednak, że państwo to można zaliczyć do grupy krajów specjalizujących się w eksporcie surowców naturalnych. Średnioroczne dochody sektora wydobywczego w procentach całkowitego dochodu budżetu państwa Botswany wynoszą dla lat 2000-2007 44%. Uzyskana wartość nie przekroczyła jednak granicy 50%. Udział eksportu surowców w całkowitym eksporcie jest wyższy i wynosi 71,19%.

Jako ostatnie kryterium oceny rozwoju poszczególnych państw bogatych w surowce w kontekście występowania "klątwy bogactwa" w wymiarze makroekonomicznym uwzględniono zmianę w dysproporcji dochodów społeczeństwa. W celu przeprowadzenia analizy pod względem opisanego kryterium pod uwagę wzięto najbardziej aktualne dane dostępne dla Wskaźnika Nierówności Społecznej Gini'ego. Współczynnik Gini'ego jest narzędziem szeroko stosowanym oraz uznawanym wśród badaczy ekonomii rozwoju. Indeks, chociaż odgrywa istotną rolę w kwantyfikacji dysproporcji w podziale dochodu, jest jednak trudny do obliczenia. W związku z tym w przypadku wielu państw jego wyniki nie są dostępne lub znacznie ograniczone. Korzystając z danych Banku Światowego [The World Bank 2013 b] oraz statystyk przedstawionych w raporcie Ortiz i Cumminsa [Ortiz, Cummins 2011], opracowanych na podstawie bazy danych Solta [Solt 2009], uzyskano wartości Indeksu Gini'ego dla większości państw bogatych w surowce osiągnięte po roku 2005. Ze względu na brak danych w badaniu pominięto Arabię Saudyjską, Bahrajn, Brunei

Darussalam, Gwineę Równikową, Kuwejt, Libię, Oman oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie. Uzyskane wyniki przedstawiono na rysunku 31 (aneks)⁶⁴.

Analizując przedstawione na rysunku 31 (aneks) wyniki należy przede wszystkim zwrócić uwagę na fakt, że w ramach grupy państw oraz regionów poddanych analizie w Norwegii występuje najniższy poziom dysproporcji dochodów społeczeństwa. Kraj ten charakteryzuje się również jednym z najniższych wyników wskaźnika Gini'ego na świecie (w roku 2007 współczynnik wyniósł 24,1%). Według rankingu Centralnej Agencji Wywiadowczej Stanów Zjednoczonych Norwegia zajmuje szóste miejsce na 136 państw [Central Intelligence Agency Library 2012]. Według Ortiz i Cumminsem kraj ten został również wyróżniony spośród dziesięciu gospodarek o najbardziej bogatym społeczeństwie [Ortiz, Cummins 2011, s. 12].

Niską wartością współczynnika Gini'ego uzyskano również w przypadku Indonezji, której wynik w roku 2005 wyniósł 34,01%. Państwo charakteryzuje się niższym poziomem nierówności w dochodach społeczeństwa w porównaniu z regionem Azji oraz Europy i Azji Środkowej, choć w ostatnich latach notowany jest wzrost nierówności w podziale dochodów w Indonezji.

Wśród państw o największej dysproporcji dochodów społeczeństwa znalazły się Namibia i Południowa Afryka, których wyniki przekroczyły 60%. Pośród państw, które przekroczyły granicę 50% znalazły się Algieria, Angola, Republika Środkowoafrykańska, Boliwia, Kolumbia, Zambia, Chile, Papua-Nowa Gwinea, Botswana oraz Rwanda. Republika Środkowoafrykańska została również określona przez Ortiz i Cumminsa jako jedno z dziesięciu państw o najbardziej biednym społeczeństwie [Ortiz, Cummins 2011, s. 12].

Chociaż indeks Gini'ego dla Chile i Botswany przekroczył 50%, to zgodnie z wynikami badania Ortiz i Cumminsa rozpiętość dochodów w latach 1990-2008 tych państw stale się zmniejszała. Chile zostało również wyróżnione przez badaczy jako jedno z państw, które osiągnęły najlepsze wyniki pod względem redukcji nierówności w latach 2000-2008 [Ortiz, Cummins 2011, s. 27].

⁶⁴ Dokładne obliczenia dotyczące współczynnika Gini'ego przedstawiono w załączonym do pracy pliku Excel pt. "Współczynnik GINI".

4.4. Podsumowanie

Biorąc pod uwagę wszystkie wskaźniki zastosowane w ramach badania empirycznego przeprowadzonego w celu identyfikacji państw bogatych w złoża surowców naturalnych, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa" sformułować można szereg wniosków.

Jednoznacznym przykładem sukcesu w kategorii wykorzystania dużych zasobów surowcowych do przyspieszenia rozwoju gospodarczego jest Norwegia. W latach 1995-2011 kraj ten osiągał pozytywne wyniki pod względem wskaźnika HDI oraz współczynnika Gini'ego. Gospodarka kraju nie jest uzależniona od branży surowcowej, a wzrost realnego pozasurowcowego PKB *per capita* kształtował się w latach 1995-2010 na poziomie 8,3%. Norwegia uzyskiwała również lepsze wyniki pod względem analizowanych wskaźników od państw strefy euro w ciągu ostatnich lat europejskiego kryzysu gospodarczego. Sytuację gospodarczą tego kraju można określić jako stabilną i zrównoważoną. Wykorzystanie przykładu Norwegii przy analizie środków polityki gospodarczej umożliwiających przeciwdziałanie "klątwe bogactwa" jest więc istotne. Jedynym ograniczeniem przed wykorzystaniem studium przypadku Norwegii może stanowić fakt, że jest to państwo rozwinięte i środki polityki gospodarczej przez nie użyte niekoniecznie mogą sprawdzić się w krajach rozwijających się. Jak do tej pory kraj ten stanowi jednak niezaprzeczalny oraz najlepszy przykład uniknięcia "klątwy bogactwa" oraz wykorzystania zasobności w surowce dla przyspieszenia rozwoju gospodarczego oraz zwiększenia dobrobytu.

Pośród innych państw, wyróżnionych przez Stevensa dla okresu 1965-1995, w latach 1995-2011 stosunkowo pozytywne wyniki osiągnęła również Botswana. W kraju tym utrzymywana jest wysoka stopa wzrostu gospodarczego, a wyniki realnego pozasurowcowego PKB *per capita* sprawiają, że Botswana znajduje się w ścisłej czołówce państw ze wzrostem na poziomie 88,56%. Dodatkowo, przy zwiększającym się z roku na rok realnym PKB *per capita*, w kraju wzrasta również wartość dodana sektorów pozasurowcowych, co pozwala na stwierdzenie, że rozwój gospodarczy wynikający z rozwoju branży surowcowej przyczynia się do pozytywnych zmian w pozostałych sektorach gospodarki. Niepokojące są ciągle wyniki osiągane pod względem wartości wskaźnika HDI oraz współczynnika Gini'ego. Jednak zmiany, odnotowane w ramach tych wskaźników w wybranym okresie badawczym, są pozytywne. W latach 1995-2011 Botswana uzyskiwała również lepsze wyniki w porównaniu z regionem Afryki Subsaharyjskiej. Na kontynencie afrykańskim znajduje się wiele krajów rozwijających się bogatych w surowce, których

sytuacja prezentuje się znacznie gorzej. Np. Gwinea Równikowa została wyróżniona w badaniu jako typowy przykład występowania "klątwy bogactwa". Wyniki Demokratycznej Republiki Konga, Republiki Środkowoafrykańskiej, Mauretanii oraz wielu innych państw są również niezadawalające. Rozwiązania zastosowane w Botswanie mogą więc posłużyć jako przykład dla pozostałych państw Afryki. Analiza środków polityki gospodarczej wykorzystanych w Botswanie odgrywa również istotne znaczenie w przypadku krajów afrykańskich bogatych w surowce znajdujących się na pierwszym etapie rozwoju opartego na wydobywaniu oraz eksporcie zasobów naturalnych.

Na podstawie przeprowadzonego badania wyróżnić należy trzy państwa Afryki Subsaharyjskiej, w których zauważalne są pozytywne zmiany pod względem rozwoju gospodarczego w latach 1995-2011. Są to Angola, Mozambik oraz Rwanda. Wyróżnione kraje nadal zaliczane są do grupy o najniższym poziomie rozwoju społecznego, jednak ich sytuacja dynamicznie się zmienia. Analizując okres 1995-2011 Angola, Mozambik oraz Rwanda znalazły się w czołówce rankingu zarówno pod względem wzrostu realnego PKB *per capita* jak i realnego pozasurowcowego PKB *per capita*.

Stosunkowo pozytywne wyniki pod względem poddanych analizie wskaźników uzyskiwało również Chile. Państwo zaliczane jest do grupy krajów o bardzo wysokim rozwoju społecznym. Jest również przykładem kraju specjalizującego się w eksporcie surowców, a nie uzależnionego od sytuacji w branży wydobywczej. Zauważalne są także pozytywne zmiany pod względem poziomu indeksu Gini'ego. Widoczny jest również wzrost realnego PKB *per capita* oraz realnego pozasurowcowego PKB *per capita*. Jako niepokojące można określić tylko wyniki uzyskane przez Chile pod względem zmiany wartości dodanej sektorów pozasurowcowych. W zakresie większości wskaźników sytuacja gospodarcza Chile prezentuje się jednak lepiej w porównaniu do państw Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Analiza przykładu Chile jako państwa, któremu udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa" wydaje się odgrywać istotne znaczenie właśnie z punktu widzenia możliwości rozwoju pozostałych państw Ameryki Łacińskiej i Karaibów bogatych w surowce, takich jak Boliwia, Wenezuela, Kolumbia czy Ekwador.

Analizując wyniki otrzymane w ramach przeprowadzonego badania dla Indonezji stwierdzić należy, że kształtują się one na przeciętnym poziomie. W większości przypadków państwo uzyskiwało gorsze wyniki w porównaniu do regionu Azji Wschodniej i Pacyfiku oraz grupy państw o niższych średnich dochodach. Biorąc pod uwagę wskaźniki pozwalające na ocenę poziomu uzależnienia się państwa od surowców, wydaje się również, że w ostatnich latach gospodarkę Indonezji w coraz mniejszym stopniu można określić jako opartą

na surowcach. Choć poziom udziału eksportu surowców w całkowitym eksporcie państwa utrzymuje się stale na poziomie 26%, to udział dochodów sektora wydobywczego w PKB w ciągu ostatnich lat stale spada. W związku z tym przyjęto, że przypadek Indonezji nie zostanie uwzględniony w ramach analizy środków polityki gospodarczej państwa mających na celu przeciwdziałanie "klątwe bogactwa" przeprowadzonej w drugiej części niniejszego rozdziału. Zaleca się jednak uważne monitorowanie rozwoju gospodarczego Indonezji, ponieważ w przyszłości sytuacja ekonomiczna tego kraju może ulec zmianie.

W wyniku przeprowadzonej w niniejszym rozdziale szczegółowej analizy rezultatów rozwoju gospodarczego państw bogatych w złoża surowców naturalnych w ramach kryteriów określonych jako istotne w kontekście występowania "klątwy bogactwa" wyróżnić należy trzy państwa, którym udało się uniknąć "paradoksu obfitości". Wśród nich wymienić należy jeden kraj rozwinięty - Norwegię oraz dwa państwa rozwijające się - Botswanę i Chile. Uzyskany wynik pozwala na pozytywną weryfikację pierwszej, postawionej w ramach niniejszej rozprawy doktorskiej, hipotezy, zgodnie z którą *uniknięcie "klątwy bogactwa" jest możliwe zarówno w przypadku krajów rozwiniętych jak i rozwijających się bogatych w złoża surowców naturalnych.*

Rozdział 5

Analiza porównawcza środków polityki gospodarczej państwa stosowanych w celu przeciwdziałania "klątwe bogactwa" - ujęcie jakościowe

5.1. Uwagi wstępne

W celu ustalenia środków polityki gospodarczej państwa umożliwiających przeciwdziałanie "klątwe bogactwa" w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych oraz weryfikacji drugiej, postawionej we wstępie, hipotezy badawczej, zgodnie z którą *państwo dysponuje środkami polityki gospodarczej, których racjonalne zastosowanie, przy spełnieniu określonych uwarunkowań polityczno-społecznych, umożliwia przeciwdziałanie "klątwe bogactwa"*, przeprowadzona zostanie w niniejszym rozdziale analiza narzędzi polityki gospodarczej państwa stosowanych w trzech wyróżnionych krajach, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa" - Norwegii, Botswanie i Chile. W tym celu zastosowana zostanie metoda studium przypadku.

Istnieje kilka powodów dla których zdecydowano się wykorzystać studium przypadku jako metodę badawczą. Pierwszym z nich jest charakter przedmiotu badań, którym są narzędzia polityki gospodarczej stosowanej przez państwa bogate w złoża surowców naturalnych, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa". Ze względu na znaczące różnice występujące pomiędzy państwami, które dotyczą między innymi różnych uwarunkowań społecznych i gospodarczych, metoda studium przypadku wydaje się być najbardziej właściwa, ponieważ umożliwi dogłębną analizę poszczególnych państw i stosowanych w nich narzędzi. Wnioski płynące z analizy o takim charakterze są bardziej wartościowe niż wykorzystanie metody ilościowej. Kolejnym powodem jest niewielka liczba krajów, które zostały uwzględnione w badaniu, a także mała dostępność danych statystycznych, opisujących jakość poszczególnych środków polityki gospodarczej państw je stosujących, które byłyby niezbędne do przeprowadzenia badania ilościowego. Biorąc pod uwagę wymienione powody za celowe uznano wykorzystanie metody jakościowej.

W celu kompleksowego zobrazowania przypadków Norwegii, Botswany i Chile oraz umożliwienia analizy porównawczej środków polityki gospodarczej w nich stosowanych, studia przypadków zostały przygotowane według jednego wzorca, składającego się z następujących etapów:

- krótkiej charakterystyki państwa określającej jego rozwój gospodarczy,
- określenia stopnia rozwoju branży wydobywczej,
- opisu zastosowanych w kraju środków polityki gospodarczej państwa przeciwdziałających "klątwe bogactwa" zgodnie z wyróżnionymi w ramach trzeciego rozdziału rozprawy kategoriami (charakterem współpracy państwa i przedsiębiorstwa wykonującego wydobycie, polityką inwestycyjną państwa, polityką fiskalną i monetarną państwa, polityką narodowego funduszu surowcowego, polityką funduszu obywatelskiego),
- integralne zestawienie wszystkich wykorzystanych środków polityki gospodarczej.

W niniejszej części pracy zakłada się zrealizowanie ostatniego z postawionych zadania badawczego, a mianowicie - wyróżnienie środków polityki gospodarczej stosowanych w kontekście przeciwdziałania "paradoksowi obfitości" w poszczególnych krajach bogatych w złoża surowców, którym udało się przezwyciężyć "klątwe bogactwa".

5.2. Norwegia - studium przypadku

Norwegia jest jednym z najbardziej rozwiniętych krajów Europy, a także świata. Od początku XX wieku gospodarka państwa charakteryzuje się stałym wzrostem gospodarczym. Poziom realnego PKB, po uwzględnieniu parytetu siły nabywczej, w roku 2011 wyniósł dla tego kraju 232,65 mld dolarów. Wartość realnego PKB *per capita* wg parytetu siły nabywczej (PPP) przekroczyła natomiast 46971 dolarów [The World Bank, 2013 b]. Zgodnie z rankingiem Centralnej Agencji Wywiadowczej Stanów Zjednoczonych w roku 2012 Norwegia zajęła dziesiątą pozycję na 229 gospodarek pod względem PKB *per capita* (PPP). [Central Intelligence Agency Library 2012]. Kraj ten charakteryzuje się jednym z najniższych wyników wskaźnika Gini'ego. Państwo z roku na rok uzyskuje także najwyższe noty w Raporcie o Rozwoju Społecznym prowadzonym przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju. Charakterystykę Norwegii pod względem rozwoju gospodarczego oraz według rozwoju branży wydobywczej przedstawiono w tabeli 13.

Tabela 13. Norwegia - charakterystyka państwa

Oficjalna nazwa kraju	KRÓLESTWO NORWEGII
Region geograficzny	Europa Zachodnia
Grupa wg poziomu rozwoju gospodarczego	państwo rozwinięte*, o wysokich dochodach**
Realne PKB (rok bazowy 2000) (w dolarach amerykańskich) w roku 2011	198,25 mld
Realne PKB <i>per capita</i> (rok bazowy 2000) (w dolarach amerykańskich) w roku 2011	40026
Realne PKB (wg parytetu siły nabywczej) (rok bazowy 2005) (w dolarach międzynarodowych) w roku 2011	232,65 mld
Realne PKB <i>per capita</i> (wg parytetu siły nabywczej) (rok bazowy 2005) (w dolarach międzynarodowych) w roku 2011	46971
Poziom współczynnika HDI / miejsce w rankingu Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju / grupa wg rozwoju społecznego w roku 2012	0,955 / lider rankingu (pierwsza pozycja wśród 186 krajów świata) / o bardzo wysokim rozwoju społecznym
Poziom Wskaźnika Nierówności Społecznej Giniego w roku 2007	24,1 - jeden z najniższych na świecie (6 miejsce na 136 państw wg rankingu CIA)
Grupa wg zasobności w surowce	państwo bogate w zasoby surowców paliwowych
Główne wydobywane i eksportowane surowce	ropa naftowa, gaz ziemny
Rok rozpoczęcia specjalizacji w eksporcie surowców	1970
Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB) w latach 1995-2011	14,87
Średnioroczny eksport surowców (w % całkowitego eksportu) w latach 1995-2011	60,22
Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % całkowitego dochodu budżetu państwa) w latach 2000-2007	25,8

Objaśnienia:

* - zgodnie z klasyfikacją Międzynarodowego Funduszu Walutowego

** - zgodnie z klasyfikacją Banku Światowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie [The World Bank, 2013 b, Human Development Reports 2013, Central Intelligence Agency Library 2012, Ortiz, Cummins 2011]

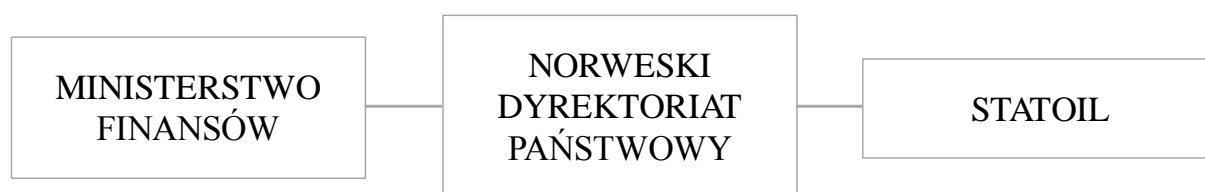
Od początku lat 70. XX wieku, czyli od momentu odkrycia przez Norwegię na wodach terytorialnych Morza Północnego złóż ropy i gazu, ważną rolę w gospodarce

państwa odgrywa przemysł naftowy. Norwegia jest drugim krajem na świecie pod względem wielkości eksportu netto gazu ziemnego oraz siódmym pod względem eksportu ropy naftowej. W przedsiębiorstwach przemysłu naftowego zatrudnionych jest około 140000 pracowników [OSAKNwP, 2013]. W literaturze przedmiotu często podkreśla się, że dynamiczny rozwój gospodarczy kraju nieodłącznie związany jest ze stałym rozwojem sektora wydobywczego [np. Gylfason 2001; Larsen 2004, 2005; Cappelen, Mjoset 2009]. W latach 80. XX w., Norwegia, która wcześniej znajdowała się na niższym poziomie rozwoju od swoich skandynawskich sąsiadów, wyprzedziła pod względem rozwoju gospodarczego Szwecję i Danię [Larsen 2004].

Od roku 1970, czyli od momentu odkrycia przez Norwegię złóż ropy i gazu, jednym z celów strategicznych polityki gospodarczej państwa jest uniknięcie "klątwy bogactwa". W kraju przyjęto zasadę, że surowce naturalne są strategicznie ważnym zasobem należącym do społeczeństwa kraju, a rozwój branży naftowej powinien przyczynić się do długoterminowego rozwoju państwa. Od początku specjalizacji w eksporcie surowców władze Norwegii przyjęły aktywną postawę w kwestii zarządzania wydobyciem i sprzedażą ropy i gazu. Rolę państwa w działalności przemysłu wydobywczego określić należy jako znaczącą. Władze Norwegii sprawują również znaczną kontrolę nad innymi sektorami gospodarki zarówno powiązanymi z sektorem wydobywczym jak i gałęziami pozasurowcowymi. Dlatego też gospodarka norweska jest często określana jako kapitalistyczna gospodarka rynkowa o wyraźnym wpływie państwa, łącząca w sobie cechy gospodarki rynkowej i nakazowej.

Pierwszym krokiem, który został podjęty przez władze Norwegii było założenie w roku 1972 państwowej firmy naftowej *Statoil*, która przyjęła obowiązki wydobycia oraz eksportu ropy naftowej i gazu ziemnego odkrytych w kraju. Chociaż za czynności poszukiwawcze oraz za powstanie i rozwój pierwszych stacji wydobywczych odpowiadały przedsiębiorstwa zagraniczne, norweskie władze stwierdziły, że strategicznie istotne jest zapewnienie niezależności kraju w kategorii wydobycia ropy i gazu. Utworzenie państwowego przedsiębiorstwa naftowego potraktowano jako jeden ze środków umożliwiający ochronę narodowych złóż surowcowych. Nowo powstałej firmie przyznano znaczne przywileje w kategorii wydobycia ropy naftowej i gazu ziemnego. *Statoil* zdobył w ten sposób znaczne udziały w sektorze wydobywczym. Aby państwo mogło zachować dominującą pozycję w sektorze wydobywczym pozwolenie na wydobycie otrzymała również druga, założona wcześniej, firma państwowa *Norsk Hydro* [Forty years of Norwegian Oil 2009].

Jako organ odpowiedzialny za rozwój sektora wydobywczego w kraju wyznaczono Ministerstwo Przemysłu⁶⁵. Wraz z rozpoczęciem wydobywania ropy i gazu powołano również specjalną jednostkę państwową o nazwie Norweski Dyrektoriat Naftowy (ang. *Norwegian Petroleum Directorate*), którego celem było sprawowanie kontroli oraz zarządzanie przemysłem wydobywczym państwa. Utworzono przejrzysty trójstronny model gospodarzący norweskim sektorem wydobywczym, który spełnia funkcje zarządczą, administracyjną i handlową (rysunek 32). Dyrektoriat oraz siedziba firmy *Statoil* zostały zlokalizowane w miejscowości Stavanger, co uczyniło z miasta stolicę przemysłu naftowego Norwegii.

Rysunek 32. Struktura zarządcza branży wydobywczej Norwegii

Źródło: opracowanie własne

Wraz z rozpoczęciem wydobywania ropy i gazu, w roku 1972, norweski parlament wprowadził także 10 zasad funkcjonowania norweskiej branży energetycznej (tabela 14). Głównym celem wprowadzenia zasad było wyznaczenie właściwego, w kategorii przeciwdziałania "chorobie holenderskiej" i "klątwe bogactwa", kierunku rozwoju sektora wydobywczego. Istotne było również wyznaczenie roli państwa, jako głównego właściciela i zarządcy zarówno obiektów wydobywczych jak i największej firmy realizującej wydobycie.

Od momentu założenia przedsiębiorstwo naftowe *Statoil* charakteryzowało się bardzo dynamicznym rozwojem. W roku 2007 firma została połączona z paliwową częścią przedsiębiorstwa *Norsk Hydro*. Państwo zostało największym właścicielem nowopowstałej norweskiej korporacji naftowej⁶⁶. Fuzja umożliwiła przedsiębiorstwu uzyskanie wielkości oraz siły niezbędnej do dokonania ekspansji międzynarodowej [Statoil 2013]. Obecnie korporacja zajmuje dominującą pozycję w norweskim przemyśle naftowym bazującym na złożach podmorskich, jak również w przemyśle petrochemicznym oraz rafinacji i marketingu ropy naftowej [OSAKNwP, 2013]. Jest to również największe przedsiębiorstwo

⁶⁵ Zastąpione przez Ministerstwo Ropy Naftowej i Energii w 1978 r.

⁶⁶ Obecnie udział państwa wynosi 64%.

naftowe w Skandynawii. Na dzień dzisiejszy na całym świecie w korporacji zatrudnionych jest około 23000 osób. Przedsiębiorstwo działa w 35 krajach świata, a jego akcje notowane są na giełdzie papierów wartościowych Nowego Jorku i Oslo [Statoil 2013]. W roku 2011 korporacja znalazła się na pierwszym miejscu w rankingu przedsiębiorstw najbardziej zrównoważonych środowiskowo i socjalnie, opracowywanym przez organizację *Corporate Knights* [Global100 2013].

Tabela 14. 10 zasad funkcjonowania norweskiej branży energetycznej wprowadzonych w roku 1972

1.	Działalność na terytorium norweskich złóż surowcowych powinna być prowadzona pod kontrolą państwa.
2.	Wydobycie ropy naftowej powinno być prowadzone w taki sposób, aby umożliwić niezależność energetyczną państwa.
3.	Wydobycie ropy naftowej powinno przyczynić się do powstania silnego oraz wysokorozwiniętego sektora przemysłu energetycznego w kraju.
4.	Działalność wydobywcza powinna być prowadzona w taki sposób, aby nie pogorszyć sytuacji innych działających w kraju sektorów oraz z myślą o ochronie środowiska naturalnego.
5.	Spalanie gazu naturalnego na terytorium wydobycia nie powinno mieć miejsca z wyjątkiem krótkich okresów testowania nowych technologii.
6.	Wydobywana ropa naftowa powinna służyć głównie państwu norweskiemu, z wyjątkiem przypadków, gdy względy społeczno-polityczne dyktują inne rozwiązanie.
7.	Państwo powinno być zaangażowane na wszystkich poziomach działalności branży wydobywczej w celu reprezentacji interesów społeczeństwa Norwegii zarówno na płaszczyźnie krajowej jak i międzynarodowej.
8.	Odpowiedzialność za reprezentację interesów handlowych państwa na poziomie krajowym i międzynarodowym jest powierzona specjalnie utworzonej firmie państwowej.
9.	Powinny zostać określone specjalne działania w celu umożliwienia rozwoju północnej Norwegii ze względu na szczególne uwarunkowania społeczno-polityczne panujące w tej części kraju.
10.	Nowoodkryte złoża surowców naturalnych powinny przyczynić się do zmiany polityki zagranicznej Norwegii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Norwegian Petroleum Directorate 2013]

Do szybkiego oraz dynamicznego rozwoju przedsiębiorstwa *Statoil* w znacznym stopniu przyczyniła się polityka prowadzona przez państwo. Od początku specjalizacji w eksporcie ropy i gazu władze Norwegii prowadzą aktywną politykę inwestycyjną, której celem jest rozwój branży wydobywczej oraz sektorów powiązanych z wydobyciem. Jednym

z głównych celów postawionych przez państwo wraz z rozpoczęciem wydobywania ropy i gazu zostało zdobycie wiedzy i doświadczenia w działalności wydobywczej. Realizację tego celu umożliwiło dokonanie wielu inwestycji w rozwój technologiczny gałęzi surowcowej. Jednym z kluczowych zadań działalności państwowej firmy naftowej *Statoil* od początku jej założenia jest prowadzenie prac badawczo-rozwojowych. Utworzono specjalny dział państwowy w celu realizacji polityki kraju nastawionej na rozwój nowych technologii w branży wydobywczej oraz powiązanych z nią sektorach [Cappelen, Mjoset 2009]. W wyniku efektywnej promocji oraz za pomocą subsydiów ze strony państwa wiele jednostek naukowych, między innymi Norweski Uniwersytet Techniczny (ang. *Norwegian Technical University*) oraz Regionalna Wyższa Szkoła Rogaland (ang. *Rogaland Regional College*) [Wright, Czelusta 2002], zaczęły specjalizować się w kształceniu inżynierów naftowych oraz dokonywaniu badań w dziedzinie wydobywania ropy i gazu. Doprowadziło to do powstania w kraju współczesnego oraz wysoko rozwiniętego zintegrowanego systemu spółek naftowych, dostawców i instytucji badawczych. Na rynku Norwegii pojawiło się wiele przedsiębiorstw krajowych, specjalizujących się w realizacji dostaw dla branży surowcowej oraz świadczeniu różnorodnych usług, takich jak specjalistyczny transport, badania sejsmiczne, współczesne rozwiązania inżynierskie, testy i analizy, ochrona oraz naprawa [OSAKNwP 2013]. Powstanie tych przedsiębiorstw umożliwiło stworzenie wielu miejsc pracy. Ponieważ od początku ich istnienia największą wagę przywiązywano do inwestowania w rozwój innowacyjności oraz wysokich technologii, Norwegia zajmuje dzisiaj wiodącą pozycję na światowym rynku nowych technologii oraz *know how* związanych z wydobywaniem ropy i gazu.

Kolejnym krokiem podjętym przez norweski rząd w celu uniknięcia "klątwy bogactwa" było utworzenie w roku 1990 Funduszu Naftowego Norwegii. Fundusz jest zarządzany przez Ministerstwo Finansów i posiada formę funduszu rozwojowego⁶⁷. Na koncie funduszu gromadzone są przychody generowane przez branżę wydobywczą, które następnie są inwestowane w akcje i obligacje stabilnie oraz dynamicznie rozwijających się przedsiębiorstw na całym świecie. Głównym założeniem działalności inwestycyjnej funduszu jest maksymalizacja zysku przy jak najmniejszym ryzyku [Norway Ministry of Finance 2013]. Państwo norweskie wykorzystać może tylko taką część przychodu z eksportu surowców naturalnych jaka równa jest spodziewanej rzeczywistej stopie zwrotu

⁶⁷ Rodzaje funduszy surowcowych zostały szczegółowo opisane w trzecim rozdziale niniejszej pracy.

funduszu. W roku 2010 wielkość ta została oszacowana na cztery procenty [OSAKNwP 2013].

Fundusz Naftowy Norwegii został utworzony w celu spełnienia wszystkich trzech podstawowych zadań funkcjonowania funduszu surowcowego. Przede wszystkim narzędzie to zostało wprowadzone w celu niwelacji możliwości wpływu gwałtownych zmian światowych cen ropy i gazu na sytuację ekonomiczną państwa. Ponieważ środki gromadzone na funduszu nie są wydawane, spełnia on funkcję sterylizacyjną oraz stanowi zabezpieczenie finansowe dla państwa na wypadek przyszłych załamań na światowym rynku surowcowym. Istotnym zadaniem, które spełnia fundusz jest również jego funkcja rozwojowa. Jednym z głównych celów gromadzenia przychodów ze sprzedaży ropy i gazu jest bowiem stworzenie warunków dla pomyślnego rozwoju przyszłych pokoleń społeczeństwa Norwegii. Po wyczerpaniu się zasobów surowcowych uzyskane z ich sprzedaży zyski, zgromadzone oraz zainwestowane przez fundusz, będą stanowić podstawę rozwoju ekonomicznego kraju. Ponieważ *portfolio* funduszu zawiera bardzo dużą oraz różnorodną grupę akcji wiarygodnych oraz dynamicznie rozwijających się przedsiębiorstw z całego świata, ryzyko inwestycji jest zmniejszone do minimum, co pozwoli Norwegii na stabilny oraz zrównoważony rozwój nawet po wyczerpaniu się zasobów surowcowych [Sialitskaya 2011 b]. W roku 2006 zmieniona została nazwa funduszu na Rządowy Fundusz Emerytalno-Globalny w celu podkreślenia pełnionej przez niego funkcji rozwojowej.

Na dzień dzisiejszy Fundusz surowcowy Norwegii, jest drugim pod względem wielkości funduszem na świecie, posiadającym tylko jednego właściciela (państwo). Jego wartość w roku 2009 wyniosła 2385 miliardów koron norweskich, co w przeliczeniu na euro równało się około 300 miliardom [OSAKNwP 2013]. Swoje udziały, które wynoszą średnio 1%⁶⁸, Fundusz posiada w 7700 przedsiębiorstwach pochodzących z 46 krajów [Norway Ministry of Finance 2013]. Poprzez założenie funduszu Norwegia zmieniała swoją pozycję na rynku światowym z importera, na jednego z kluczowych eksporterów kapitału finansowego. Spełnienie funkcji rozwojowej funduszu umożliwiło znaczną dywersyfikację dochodów państwa.

W ciągu całego okresu specjalizacji kraju w eksporcie surowców w celu przeciwdziałania "chorobie holenderskiej" władze Norwegii prowadzą również aktywną politykę monetarną, mającą na celu utrzymanie stabilnego poziomu kursu walutowego oraz niskiej inflacji przy jednoczesnym wysokim poziomie zatrudnienia. W roku 1999 w kraju

⁶⁸ Maksymalnie 10%.

wprowadzono system kursów płynnych, co wpłynęło na zmianę (w roku 2001) stosowanej strategii polityki stóp procentowych Banku Centralnego Norwegii. Jako główny cel prowadzonej polityki wyznaczono utrzymanie inflacji na poziomie zbliżonym do 2,5%. Głównym narzędziem polityki monetarnej stosowanym przez władze Norwegii jest stopa dyskontowa ustalana przez Bank Centralny podczas udzielania pożyczek bankom komercyjnym. Prowadzona jest również sprzedaż lub zakup waluty krajowej. [Norway Ministry of Finance 2013].

Od początku lat 90-tych władze Norwegii prowadzą aktywną politykę ochrony tradycyjnych sektorów gospodarki, dla których wpływ "choroby holenderskiej" może być najbardziej niebezpieczny.

W celu zabezpieczenia branży przemysłowej, rolnictwa, rybołówstwa oraz innych gałęzi przemysłu wprowadzono szereg środków polityki finansowej, kredytowej i dochodowej. Sektory te podlegają przede wszystkim łagodniejszemu traktowaniu w zakresie opodatkowania niż pozostałe obszary gospodarki. W regionach słabo uprzemysłowionych utworzone zostały rządowe instytucje kredytowe. W celu promowania rozwoju nowych gałęzi przemysłu, wprowadzono specjalne ulgi podatkowe na prowadzenie działalności badawczo-rozwojowej.

Państwo norweskie posiada także duży wpływ na kształtowanie się wysokości płac w kraju. W celu zrównoważenia różnicy dochodów pomiędzy poszczególnymi sektorami gospodarki państwa, wywierany jest wpływ na wyniki negocjacji w zakresie płac oraz rozliczeń z rolnikami, rybakami oraz innymi pracownikami branż nie związanych z wydobywaniem. Regulacje podziału dochodu następują głównie za pomocą zmian stawek podatku dochodowego i świadczeń socjalnych. Aktywność władz państwa w zakresie równomiernego kształtowania się zarobków w kraju wpływa także pozytywnie na konkurencyjność, a tym samym i rozwój branż nie powiązanych z wydobywaniem.

W celu przeciwdziałania jednemu z efektów "choroby holenderskiej" jakim jest "przeniesienia zasobów" w Norwegii prowadzona jest aktywna polityka rynku pracy. Utrzymanie wysokiego poziomu zatrudnienia jest jednym z priorytetów polityki gospodarczej państwa. Poza ingerencją w dystrybucję dochodów, w kraju utworzono państwową sieć urzędów pośrednictwa pracy działającą na poziomie okręgów i gmin. Innowacyjność oraz sprawny system administracyjny składają się na efektywność funkcjonowania tych jednostek. W kraju wprowadzono także szereg innych środków polityki rynku pracy, takich jak współfinansowanie płac w sytuacji zatrudnienia przez firmy nowych pracowników,

organizacja szkoleń i programów pośrednictwa pracy. Dla osób mającym ograniczone możliwości wyboru pracy wyznaczane są środki specjalne [OSAKNwP 2013].

W celu dywersyfikacji gospodarki, za pomocą środków uzyskiwanych ze sprzedaży bogatych surowców naturalnych oraz zgodnie ze strategią dążenia do stworzenia innowacyjnej gospodarki, władze Norwegii dokonują wiele inwestycji w rozwój wiedzy specjalistycznej z zakresu techniki i organizacji w innych branżach gospodarki państwa, nie związanych z sektorem wydobywczym, takich jak usługi żeglarskie, wyposażenie statków, klasyfikacja, konstrukcja i ubezpieczenie morskie, produkcja metali lekkich, przetwórstwo owoców morza. Wsparcie finansowe, promowanie innowacyjności oraz wysokiej jakości produkcji pomaga przedsiębiorstwom działającym w tych branżach utrzymać wysoce konkurencyjną pozycję na rynku światowym. Przyczynia się to do wzrostu dywersyfikacji eksportu Norwegii, zabezpieczającej państwo przed uzależnieniem długoterminowego rozwoju wyłącznie od branży wydobywczej. Wiele inwestycji dokonywanych jest w Norwegii także w sferze administracji publicznej. Duży nacisk kładziony jest na unowocześnienie oraz upowszechnienie kształcenia. Państwo aktywnie wspiera działalność rozwojową i badawczą w celu rozwoju innowacyjności w kraju [Sialitskaya 2011 b].

Zbiorcze zestawienie środków polityki gospodarczej Norwegii, wprowadzonych w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa" przedstawiono w tabeli 15.

Tabela 15. Środki polityki gospodarczej Norwegii wprowadzone w celu przeciwdziałania "klątwe bogactwa"

Kategorie polityki gospodarczej państwa w kontekście przeciwdziałania "klątwe bogactwa"	Zastosowane środki polityki gospodarczej
<p>Charakter współpracy państwa i przedsiębiorstwa wykonującego wydobycie.</p>	<p>Utworzenie przedsiębiorstwa państwowego <i>Statoil</i> wg zasad:</p> <ul style="list-style-type: none"> - państwo pełni funkcję głównego właściciela i zarządcy zarówno obiektu wydobywczego jak i firmy realizującej wydobycie, - znaczna ingerencja władz państwa w działalność sektora wydobywczego, - wysoki poziom kontroli ze strony władz państwa.
<p>Polityka inwestycyjna państwa</p>	<p>Aktywna polityka inwestycyjna państwa nakierowana na dywersyfikację oraz wzrost konkurencyjności norweskiej gospodarki poprzez:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rozwój: <ul style="list-style-type: none"> - kapitału ludzkiego, - infrastruktury, - rozwój technologiczny branży wydobywczej, - rozwój nowych sektorów działalności powiązanych z wydobyciem, - rozwój tradycyjnych oraz nowych sektorów gospodarki nie powiązanych z wydobyciem, - wzrost innowacyjności oraz zaawansowania technologicznego kraju. <p>Utworzenie specjalnego organu państwowego ds. rozwoju branży wydobywczej. Inwestycje w rozwój Norweskiego Instytutu Technicznego oraz Regionalnej Wyższej Szkoły Rogalanda. Aktywna działalność inwestycyjna firmy <i>Statoil</i>.</p>
<p>Polityka fiskalna i monetarna państwa</p>	<p>Polityka fiskalna:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rozważna oraz oszczędna polityka budżetowa państwa, - antycykliczny charakter polityki, - utrzymanie oraz gromadzenie nadwyżki budżetowej, - unikanie krajowego i zagranicznego zadłużenia. <p>Polityka monetarna:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>główny cel</i>: utrzymanie niskiego poziomu inflacji oraz stabilnego i rzetelnego kursu korony norweskiej, - stosowany system płynnego kursu walutowego.

Kategorie polityki gospodarczej państwa w kontekście przeciwdziałania "klątwie bogactwa"	Zastosowane środki polityki gospodarczej
Polityka narodowego funduszu surowcowego	<p>Utworzenie Rządowego Funduszu Emerytalno-Globalnego wg zasad:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>forma</i>: fundusz rozwojowy (oszczędnościowy), - <i>cel</i>: akumulacja środków dla przyszłych pokoleń, stabilizacja dochodów budżetu państwa uzyskiwanych z eksportu surowców, - <i>pełnione funkcje</i>: stabilizacyjna, sterylizująca, rozwojowa, - <i>zasady funkcjonowania</i>: <ul style="list-style-type: none"> - gromadzenie oraz inwestowanie dochodów z eksportu surowców w długoterminowe aktywa zagraniczne, - w kraju wydawana jest tylko część dochodu z eksportu surowców równa spodziewanej rzeczywistej stopie zwrotu funduszu, - cel: zapewnienie możliwie największej dywersyfikacji pakietu akcji i obligacji.
Polityka funduszu obywatelskiego	<i>Nie jest stosowana</i>
Inne, zastosowane środki polityki gospodarczej	<p>Aktywna polityka rynku pracy wg zasad:</p> <p><i>cele</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> - utrzymanie wysokiego poziomu zatrudnienia, - minimalizacja różnic w dochodach społeczeństwa; <p><i>środki</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> - łagodnie traktowanie sektorów pozasurowcowych w zakresie opodatkowania, - utworzenie rządowych instytucji kredytowych w regionach słabo uprzemysłowionych, - specjalne ulgi podatkowe na prowadzenie działalności badawczo-rozwojowej, - wpływ na kształtowanie się wysokości płac w kraju, - stosowanie zmian stawek podatku dochodowego i świadczeń socjalnych w celu regulacji podziału dochodu, - utworzenie powiązanej państwowej sieci urzędów pośrednictwa pracy, - współfinansowanie płac nowych pracowników, organizacja szkoleń i programów pośrednictwa pracy. <p>Sprawowanie kontroli nad działalnością branży wydobywczej poprzez założenie Norweskiego Dyrektoriatu Naftowego. Stworzenie przejrzystej oraz sprawnej struktury zarządczej sektora wydobywczego.</p>

Źródło: opracowanie własne

Negatywne doświadczenia Holandii oraz wielu innych państw eksportujących surowce naturalne sprawiło, że w Norwegii, po odkryciu złóż ropy i gazu w latach 70. XX w.,

w celu przeciwdziałania niekorzystnym skutkom "przekleństwa bogactwa", opracowano nową strategię polityki gospodarczej państwa. W kraju tym wprowadzono szereg środków polityki gospodarczej. Zdecydowano się na połączenie korzyści, wynikających z wydobycia ropy i gazu z interesami innych grup społecznych, przedstawiających rybołówstwo, przemysł, wysokie technologie i ekologię, w celu dywersyfikacji systemu ekonomicznego. Utworzono także Rządowy Fundusz Emerytalno-Globalny na którym są gromadzone oraz inwestowane środki uzyskiwane ze sprzedaży surowców. Zwiększająca się wartość funduszu zostanie przeznaczona na wsparcie rozwoju przyszłych pokoleń Norwegii. Zastosowana w kraju strategia polityki ekonomicznej zapewniła konkurencyjność tradycyjnych gałęzi gospodarki na rynku krajowym i międzynarodowym, rozwój nowych, innowacyjnych branż, utrzymanie bezrobocia na stałym poziomie przy niskiej stopie inflacji, a także wzrost gospodarczy.

Wraz z odnalezieniem w latach 70-tych bogatych złóż ropy i gazu rozpoczęła się nowa era rozwoju gospodarczego Norwegii. W ciągu czterdziestu lat, po rozpoczęciu wydobycia oraz eksportu surowców, krajowi nie tylko udało się wyprzedzić pod względem rozwoju swoich skandynawskich sąsiadów, Szwecję i Danię, ale także uzyskać czołową pozycję wśród pozostałych krajów na świecie. Współcześnie, Norwegia jest dynamicznie oraz stabilnie rozwijającym się państwem, którego gospodarka opiera się na innowacyjności oraz procesie ciągłego doskonalenia się. Państwo można zdecydowanie uznać za przykład dobrych praktyk w przeciwdziałaniu "klątwe bogactwa".

5.3. Botswana - studium przypadku

W roku 1966, po odzyskaniu niepodległości, Botswana była jednym z dwudziestu pięciu najbiedniejszych państw świata [Sarraf, Jiwani 2001, s. 9]. Odzyskanie niepodległości zbiegło się z największą suszą w dziejach kraju. Przez cztery lata w państwie nie spadła ani jedna kropla deszczu. Dodatkowo w kraju wybuchła epidemia pryszczycy, która spowodowała utratę znacznej części hodowanego w Botswanie bydła. W dużym stopniu wpłynęło to na pogorszenie sytuacji państwa, którego gospodarka była oparta głównie na pasterstwie. Ponad 100 tys. ludzi cierpiało głód, utracona została większość zbiorów miejscowych zbóż, a rezerwy żywności i pieniędzy były na wyczerpaniu [Gniadek 2004]. Dodatkowo, Botswana jest położona w środkowej części południowej Afryki w Kotlinie Kalahari. Kraj nie ma dostępu do morza, a znaczną część jego terytorium zajmują piaszczyste ziemie pustyni. W roku 1966 w kraju znajdowało się tylko 12 km dróg asfaltowych,

a jej terytorium zamieszkiwało 22 absolwentów szkół wyższych [Hillbom 2008, s. 207]. Z perspektywy rozwoju gospodarczego początki niezależności Botswany określić więc należy jako bardzo niesprzyjające.

W ciągu minionych 46 lat sytuacja Botswany jednak znacznie się zmieniła. Począwszy od 1966 roku gospodarka państwa wzrasta średnio o 9,2% rocznie, wyprzedzając np. Koreę Południową ze średnim wzrostem wynoszącym 6,99% oraz Singapur z 7,98%. W latach 1966-1989 Botswana była najszybciej rozwijającą się gospodarką świata ze średnią roczną stopą wzrostu wynoszącą 12,9%⁶⁹. W roku 1989 państwo zostało zaliczone przez Bank Światowy do grupy krajów o niższych średnich dochodach. Obecnie Botswana należy do grupy gospodarek o wyższych średnich dochodach z realnym PKB, po uwzględnieniu parytetu siły nabywczej, wynoszącym w roku 2011 26,44 mld dolarów [The World Bank, 2013 b]. Zmiany gospodarcze, które miały miejsce w kraju po odzyskaniu niepodległości w roku 1966, często nazywane są przez naukowców "Cudem Afryki" [Samatar 1999; Leith 2005]. Charakterystykę Botswany pod względem rozwoju gospodarczego oraz według rozwoju branży wydobywczej przedstawiono w tabeli 16.

Na szybki rozwój gospodarczy Botswany znaczny wpływ miało odkrycie złóż surowcowych na terytorium kraju. Rok po odzyskaniu niepodległości w okolicy *Orapy*, w południowo-centralnej części państwa, odkryte zostały, przez grupę geologów z konsorcjum Republiki Południowej Afryki *De Beersa*, bogate złoża diamentów. Wydobywanie oraz sprzedaż diamentów rozpoczęto w roku 1971. Sześć lat później, 20 km na zachód od *Orapy* w *Letlhakane* wybudowano drugą kopalnię. W roku 1973 odkryto kolejne złoża diamentów w południowo-zachodniej części Botswany w okolicach *Jwaneng*. W roku 1982 rozpoczęto produkcję oraz eksport diamentów na szeroką skalę [Sialitskaya 2013, s. 121]. Poza diamentami Botswana posiada również złoża miedzi, niklu i węgla. Jednak to właśnie rozwój wydobywania diamentów miał istotny wpływ na zmiany gospodarcze w państwie. W dniu dzisiejszym Botswana jest jednym z liderów wśród światowych producentów oraz eksporterów diamentów na świecie. Państwo dostarcza prawie 1/4 światowej produkcji diamentów. Przemysł wydobywczy odgrywa znaczną rolę w gospodarce kraju [Gniadek 2004]. W roku 2012 w branży wydobywczej było zatrudnionych ponad 7000 pracowników i 95% z nich stanowili Botswanańczycy [De Beers 2013].

⁶⁹ Obliczenia własne na podstawie danych [The World Bank 2013 b].

Tabela 16. Botswana - charakterystyka państwa

Oficjalna nazwa kraju	REPUBLIKA BOTSWANY
Region geograficzny	Afryka Subsaharyjska
Grupa wg poziomu rozwoju gospodarczego	państwo rozwijające się*, o wyższych średnich dochodach**
Realne PKB (rok bazowy 2000) (w dolarach amerykańskich) w roku 2011	8,89 mld
Realne PKB <i>per capita</i> (rok bazowy 2000) (w dolarach amerykańskich) w roku 2011	4378
Realne PKB (wg parytetu siły nabywczej) (rok bazowy 2005) (w dolarach międzynarodowych) w roku 2011	26,44 mld
Realne PKB <i>per capita</i> (wg parytetu siły nabywczej) (rok bazowy 2005) (w dolarach międzynarodowych) w roku 2011	13021
Poziom współczynnika HDI / miejsce w rankingu Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju / grupa wg rozwoju społecznego w roku 2012	0,634 / 119 pozycja wśród 186 krajów świata / o średnim rozwoju społecznym
Poziom Wskaźnika Nierówności Społecznej Giniego w roku 2005	51,2
Grupa wg zasobności w surowce	państwo bogate w zasoby surowców mineralnych
Główne wydobywane i eksportowane surowce	diamenty
Rok rozpoczęcia specjalizacji w eksporcie surowców	1980
Średnioroczny eksport surowców (w % całkowitego eksportu) w latach 1995-2011	71,19
Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % całkowitego dochodu budżetu państwa) w latach 2000-2007	44

Objaśnienia:

* - zgodnie z klasyfikacją Międzynarodowego Funduszu Walutowego

** - zgodnie z klasyfikacją Banku Światowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie [The World Bank 2013 b; Human Development Reports 2013; Ortiz, Cummins 2011]

Istotny jest fakt, że samo odkrycie oraz specjalizacja w eksporcie diamentów nie były warunkami wystarczającymi dla osiągnięcia sukcesu gospodarczego przez Botswanę.

Kluczem do szybkiego rozwoju kraju została polityka zastosowana przez botswańskie władze. Przede wszystkim zaznaczyć należy, że od momentu odzyskania niepodległości kraj charakteryzuje się niezwykle stabilnym środowiskiem politycznym. Gniadek [2004] zwraca uwagę, że Botswana jest najstarszym państwem w pokolonialnej historii Afryki o nieprzerwanej tradycji demokratycznej. W kraju regularnie przeprowadzane są bezkonfliktowe, demokratyczne wybory, a partia rządząca cieszy się uznaniem i zaufaniem wśród społeczeństwa. Analizując sytuację na scenie politycznej Botswany stwierdzić należy, że kraj ten jest typowym przykładem państwa rozwojowego. Od roku 1966 przy władzy utrzymuje się prawicowa Demokratyczna Partia Botswany, której nieznaczną konkurencję tworzy lewicowy Narodowy Front Botswany. Poszczególni przywódcy Botswany, rozpoczynając od pierwszego prezydenta kraju Seretse Khamy, odgrywają znaczącą rolę w dziejach kraju. Władze Botswany od momentu odzyskania niepodległości prowadzą aktywną politykę prorozwojową oraz w znacznym stopniu ingeruje zarówno w działalność całej gospodarki, jak i branży wydobywczej. Gospodarkę Botswany można określić jako kapitalistyczną gospodarkę rynkową z wyraźnym wpływem państwa.

Pierwszym krokiem, który został podjęty przez władze państwa po odkryciu złóż diamentów, było podpisanie umowy wydobywczej o charakterze *joint venture* z korporacją Republiki Południowej Afryki *De Beers*. W roku 1969 utworzono spółkę górnictwą, w której udziały zostały podzielone w stosunku 50/50% pomiędzy rządem Botswany a *De Beers*. Poziom wpływ państwa w ramach działalności przedsiębiorstwa jest więc znaczący. Uzyskanie dużego udziału państwa w spółce stało się możliwe w wyniku długoterminowych negocjacji. Początkowo władze Botswany miały bowiem posiadać wyłącznie 15% udziałów. Od roku 1991 spółka funkcjonuje pod nazwą *Debswana Diamond Company Ltd*. Firma zarządza wydobywaniem w czterech głównych kopalniach Botswany: *Orapie*, *Letlhakane*, *Jwanengu* oraz założonej w roku 2003 *Damtshaa* [De Beers 2013]. W roku 1996, po kryzysie na międzynarodowym rynku diamentów, władze Botswany przystąpiły do renegotjacji bardziej korzystnych warunków z Centralną Organizacją Handlową grupy *De Beers*⁷⁰.

⁷⁰ Grupa *De Beers* - korporacja transnarodowa specjalizująca się w wydobywaniu, obróbce oraz sprzedaży diamentów, a także produkcji diamentów syntetycznych, wykorzystywanych w przemyśle. Przedsiębiorstwo wydobywa diamenty w Botswanie, Namibii, Republice Afryki Południowej oraz Kanadzie. Sprzedaż jest prowadzona głównie za pośrednictwem specjalnie utworzonego Towarzystwa Handlowego Diamentami *De Beers* (wcześniej Centralna Organizacja Handlowa *De Beers*). Korporacja jest liderem światowej produkcji oraz

Pomyślne negocjacje przyczyniły się do podpisania nowej umowy według której podwojono produkcję diamentów w kopalni *Orapa*. Podjęto również realizację projektu zwiększenia innowacyjności oraz rentowności kopalni *Orapa* i *Jwaneng*. Wprowadzono całkowicie zautomatyzowany system odzyskiwania oraz zintegrowany system sortowania diamentów, co przyczyniło się do minimalizacji kosztów produkcji oraz maksymalizacji osiągniętych zysków. Ekspansja umożliwiła znaczny wzrost produkcji botswańskich diamentów, z rocznej produkcji na poziomie 6 mln karatów w roku 1996 do 26 mln karatów w roku 2001. W roku 2006 podpisano przełomowe porozumienie pomiędzy państwem Botswany a zarządem *De Beers*.

W wyniku nowej umowy *join venture* na warunkach 50/50 w kraju założono Towarzystwo Handlowe Diamentami Botswany, które od roku 2006 odpowiedzialne jest za sortowanie, wycenę oraz sprzedaż botswańskich diamentów. Przedłużono również udzielone wcześniej licencje wydobywcze przedsiębiorstwu *Debswana* [Debswana 2013]. Obecnie *Debswana* jest jednym z największych na świecie przedsiębiorstw specjalizujących się w produkcji diamentów oraz główną firmą działającą na rynku Botswany. W roku 2011 całkowita produkcja przedsiębiorstwa wyniosła 22,8 mln karatów. *Debswana* jest często podawana jako przykład wzorowej współpracy pomiędzy państwem a korporacją transnarodową, przyczyniającej się zarówno do rozwoju gospodarki narodowej właściciela złóż surowcowych jak i firmy realizującej wydobycie w kraju [De Beers 2013].

Podpisanie nowej umowy wydobywczej przez władze Botswany w roku 2006, w wyniku której założone zostało Towarzystwo Handlowe Diamentami Botswany (THDB), stało się pierwszym krokiem na drodze rozwoju sieci powiązanych ze sobą przedsiębiorstw podwykonawczych sektora wydobywczego. Towarzystwo sprzedaje surowe diamenty 21 nowo powstałym lokalnym firmom, które na mocy udzielonych przez państwo licencji, specjalizują się w obróbce i szlifowaniu diamentów. Celem działalności THDB jest wspieranie nowej koncepcji państwa, zakładającej rozbudowę działalności związanej z produkcją diamentów. W przyszłości, poprzez aktywne działanie Towarzystwa, planowane jest ukształtowanie zintegrowanego zaawansowanego systemu przedsiębiorstw lokalnych, specjalizujących się w obróbce, szlifowaniu oraz produkcji biżuterii na bazie diamentów. Rozwój działalności związanej z produkcją diamentów traktowany jest jako "okno możliwości" na dywersyfikację botswańskiej gospodarki [DTC Botswana 2013].

sprzedaży diamentów. Przedsiębiorstwo zatrudnia około 23000 ludzi, z czego 7000 pracowników w Botswanie [De Beers 2013].

W celu dywersyfikacji oraz zmniejszenia uzależnienia gospodarki od branży wydobywczej w Botswanie prowadzona jest aktywna polityka inwestycyjna. Poza inwestycjami w rozwój sektora wydobywczego znaczna ilość środków przeznaczana jest na rozwój pozostałych kluczowych dla gospodarki gałęzi, takich jak turystyka, usługi finansowe, rolnictwo oraz hodowla bydła [Central Intelligence Agency Library 2012]. Na dzień dzisiejszy turystyka jest drugim, po górnictwie, sektorem gospodarki przynoszącym państwu największe dochody. Kolejną branżą jest eksport botswańskiej wołowiny na rynki zachodnioeuropejskie, z którymi nawiązano w ostatnim dziesięcioleciu ścisłą współpracę. Od momentu odzyskania niepodległości państwo prowadzi aktywną politykę liberalizacji handlu zagranicznego. Władze kraju promują otwartość na współpracę z zagranicą oraz zachęcają krajowe przedsiębiorstwa do eksportu produkcji na rynki zagraniczne. W roku 1969 państwo, wraz z RPA, Namibią, Lesotho i Suazi, utworzyło Południowoafrykańską Unię Celną. Od roku 1995 Botswana jest członkiem Światowej Organizacji Handlu (ang. *World Trade Organization*) [World Trade Organization 2013]. W handlu zagranicznym Botswany istnieje bardzo niewiele taryfowych i pozataryfowych ograniczeń handlowych, z wyjątkiem niektórych sektorów działalności gospodarczej, które są zastrzeżone dla lokalnych firm botswańskich [US Department of State 2013].

Znaczna część dochodów uzyskiwanych z eksportu surowców została przeznaczona na rozwój infrastruktury (społecznej, technicznej, transportowej, finansowej), służby zdrowia oraz edukacji. Poprzez rozsądne wydatkowanie funduszy państwu udało się osiągnąć imponujące wyniki w ramach realizacji postawionych zadań, dotyczących rozwoju wymienionych sektorów. Poprawie uległ stan infrastruktury. Długość linii kolejowych wynosi około 1000 km, natomiast dróg asfaltowych około 9000 km [Hillbom 2008, s. 207]. Poziom edukacji jest jednym z najwyższych w regionie Afryki Subsaharyjskiej. Edukacja podstawowa jest bezpłatna oraz dostępna dla wszystkich obywateli kraju [Bitala 2005, s. 30]. Na dobrym poziomie jest także służba zdrowia. Większość szczepionek oraz leków antyretrowirusowych refundowana jest ze środków budżetu państwa [Bellamy 2005, s. 114]. Państwo inwestuje również w rozwój infrastruktury finansowej. Sektor finansowy Botswany jest uznawany za jeden z najbardziej rozwiniętych i stabilnych w Afryce. Od roku 1989 w kraju działa Giełda Papierów Wartościowych Botswany (ang. *Botswana Stock Exchange (BSE)*). BSE jest obecnie jedną z najlepiej prosperujących giełd w Afryce oraz trzecią największą giełdą w Afryce Południowej [BSE 2013]. W ostatnich latach rząd i Bank Centralny Botswany podjęły kroki na rzecz modernizacji krajowej infrastruktury systemu płatności.

Jednym z głównych celów prowadzonej polityki inwestycyjnej państwa zostało stworzenie odpowiednich warunków do rozwoju działalności prywatnej w kraju. Od momentu odzyskania niepodległości władze Botswany prowadzą aktywną politykę promującą rozwój sektora prywatnego. Zwiększając inwestycje w rozwój infrastruktury umożliwiającej sprawne prowadzenie działalności biznesowej państwo podejmuje wszelkie starania, aby zwiększyć konkurencyjność kraju na międzynarodowym rynku inwestycyjnym.

W celu polepszenia klimatu inwestycyjnego oraz przyciągnięcia do kraju obcego kapitału w Botswanie prowadzona jest bardzo probiznesowa polityka podatkowa. Na mocy ustawy podatkowej z 1995 r. w państwie utrzymywane są najniższe podatki w porównaniu do całej południowej Afryki. Podatek dochodowy od osób prawnych wynosi 15% w przypadku branży wydobywczej oraz 25% dla pozostałych sektorów. W przypadku podatku dochodowego od osób fizycznych sytuacja prezentuje się jeszcze bardziej korzystnie. Przy kursie dolara amerykańskiego do botswańskiej puli 1 USD = 4,5 BWP pierwszy próg podatku dochodowego jest naliczany po uzyskaniu dochodów wynoszących 4500 USD. Do tej kwoty podatek nie jest płacony. W drugim przedziale znajdują się osoby zarabiające od 4500 do 7800 USD. W tym przypadku podatek wynosi 5% i jest naliczany w stosunku do nadwyżki powyżej dolnej granicy progu. Większość Botswanańczyków uzyskuje dochody niższe niż 7800 USD. Ostatni próg to zarobki powyżej 18800 USD od których obywatel Botswany płaci 9,3% podatku oraz 25% z nadwyżki. Dla osób niezameldowanych na stałe w Botswanie pierwszy próg obniżony jest do 3300 USD, a najwyższy rozpoczyna się od 13300 USD. Podatek od wartości dodanej (ang. *Value Added Tax (VAT)*) wprowadzony w kraju w roku 2002, jest najniższy w całym regionie Afryki Subsaharyjskiej i wynosi 10% [Gniadek 2004]. Niskie podatki pełnią w państwie rolę zarówno bodźca przyciągającego zagranicznych inwestorów, jak i źródła dochodów państwa.

Wśród innych czynników sprzyjających rozwojowi prywatnej działalności w Botswanie oraz podnoszących konkurencyjność kraju na międzynarodowym rynku inwestycji wymienić należy utrzymywany od dłuższego czasu najniższy w Afryce poziom korupcji. W państwie spełnione są również podstawowe uwarunkowania składające się na klimat inwestycyjny kraju. System administracyjny Botswany charakteryzuje się poszanowaniem oraz ochroną własności prywatnej w kraju. W roku 1997 w Botswanie utworzono specjalny organ państwowy ds. rozwoju eksportu i inwestycji (ang. *The Botswana Export Development and Investment Authority (BEDIA)*), który pełni funkcję głównego punktu kontaktowego dla inwestorów zagranicznych. Zadaniem BEDIA jest pomoc inwestorom, szczególnie planujących założenie przedsiębiorstw produkcyjnych nastawionych

na eksport, w uregulowaniu wszystkich formalności związanych z rozpoczęciem oraz prowadzeniem działalności w Botswanie. BEDIA tworzy specjalnie stworzony punkt tzw. *one stop shop* obsługujący inwestora we wszelkich sprawach, stanowiących komplikację w prowadzeniu działalności biznesowej [BEDIA 2013]. Od roku 1999 w Botswanie prowadzona jest również aktywna liberalna polityka prywatyzacji, która umożliwia nabywanie przedsiębiorstw przez inwestorów zagranicznych. W planach botswańskich władz jest prywatyzacja wielu firm państwowych, np. Linii Lotniczych Botswana oraz Telekomunikacji Botswana. W celu realizacji polityki prywatyzacji państwa została utworzona specjalna agencja o nazwie Agencja Wyceny i Prywatyzacji Przedsiębiorstw Publicznych (ang. *Public Enterprise Evaluation and Privatization Agency (PEEPA)*) [PEEPA 2013].

Zgodnie z wynikami badań *Heritage Foundation* Botswana określana jest jako kraj charakteryzujący się wysokim poziomem wolności gospodarczej. Poziom wskaźnika Indeksu Wolności Gospodarczej kraju jest wyższy niż średnia światowa oraz najwyższy w Regionie Afryki Subsaharyjskiej. W roku 2013 Botswana zajęła 30 pozycję w rankingu *Heritage Foundation* wśród 177 państw poddanych badaniu [The Heritage Foundation, 2013].

W celu stabilizacji rozwoju gospodarczego państwa oraz polepszenia klimatu inwestycyjnego znaczna uwaga władz Botswany przykładana jest również do utrzymania stabilnego oraz wiarygodnego pieniądza. Państwo prowadzi aktywną politykę monetarną mającą na celu stabilizację kursu puli botswańskiej. W kraju przyjęto politykę kursów sztywnych. Botswańska waluta jest w pełni wymiennalna i wyceniana w stosunku do koszyka walut, w którym najbardziej znaczącą rolę odgrywa południowoafrykański rand. Zyski z inwestycji mogą być wywożone z terytorium kraju bez ograniczeń. W roku 1999 zniesiono kontrolę wymiany dewiz. W ciągu ostatnich dziesięciu lat władze Botswany dwukrotnie dewalutowały kurs puli. Pierwsza dewaluacja (o 7,5%) miała miejsce w lutym 2004 roku i została przeprowadzona w celu utrzymania konkurencyjności krajowych przedsiębiorstw w wyniku znacznej aprecjacji randa RPA. W maju 2005 roku dokonano ponownej dewaluacji puli (o 12%). W tym czasie przyjęto również system kursu pełzającego (ang. *crawling peg*), który jest odmianą systemu kursów sztywnych. Zgodnie z nowymi regulacjami, wartość waluty jest stale dostosowywana wobec przyjętego koszyka walut, nie zaś w odrębnych etapach. [Iimi 2006, s. 5]. Obecnie waluta botswańska jest określana jako najmocniejszy afrykański pieniądz.

Od początku specjalizacji w eksporcie surowców w Botswanie wprowadzono znaczącą dyscyplinę fiskalną. Jako główny cel polityki fiskalnej państwa przyjęto utrzymanie

równowagi oraz samowystarczalności budżetu państwa, co traktowano równoznacznie ze zwiększeniem oszczędności, prowadzeniem rozważnej polityki wydatków państwa oraz dążeniem do dywersyfikacji dochodów budżetu państwa.

Istotnym zadaniem zostało także zachowanie niskiego poziomu zarówno krajowego jak i zagranicznego zadłużenia kraju. Jako zasady prowadzonej polityki fiskalnej przyjęto zachowanie całkowitych wydatków publicznych nie większych niż 40% PKB, deficytu budżetowego niższego od 3% PKB oraz wydatków związanych z rozwojem na poziomie 30% całkowitego budżetu państwa. Władze Botswany konsekwentnie prowadzą politykę utrzymania nadwyżki budżetowej oraz gromadzenia rezerw walutowych. W roku 2011 rezerwy walutowe Botswany oszacowano na 8,3 mld dolarów amerykańskich [US Department of State, 2013].

W kraju nie utworzono funduszu surowcowego, którego funkcje pełnione są przez budżet państwa. Wydatki państwa kontrolowane są poprzez specjalnie skonstruowane Narodowe Plany Rozwoju (ang. *National Development Plans (NDP)*), determinujące poziom krajowych wydatków i inwestycji [Leith 2005, s. 108]. Plany ustalane są przez rząd oraz zatwierdzane przez parlament. Dodatkowe wydatki państwa, nie uwzględnione w planie, nie mogą być wprowadzone bez uzyskania zgody parlamentu [Jiwanji 2001, s.12]. Utworzenie NDP oraz stałe kontrolowanie wydatków publicznych państwa stanowią ważne rozwiązania instytucjonalne, pozwalające na stabilizację wydatków rządowych oraz ograniczenie inflacji w kraju [Martin 2008, s. 43].

Zbiorcze zestawienie stosowanych przez Botswanę środków polityki gospodarczej w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa" zaprezentowano w tabeli 17.

Tabela 17. Środki polityki gospodarczej Botswany wprowadzone w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa"

Kategorie polityki gospodarczej państwa w kontekście przeciwdziałania "klątwie bogactwa"	Zastosowane środki polityki gospodarczej
<p>Charakter współpracy państwa i przedsiębiorstwa wykonującego wydobycie.</p>	<p>Podpisanie umowy z grupą De Beers (stałe kontrolowanie uwarunkowań rynkowych oraz renegocjacje warunków umowy) wg zasad:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rodzaj umowy: <i>joint venture</i>, - podział udziałów: 50/50, - znaczna ingerencja władz państwa w działalność sektora wydobywczego, - wysoki poziom kontroli zarówno ze strony władz państwa jak i realizatora projektu wydobywczego.
<p>Polityka inwestycyjna państwa</p>	<p>Aktywna polityka inwestycyjna państwa nakierowana na dywersyfikację gospodarki, wzrost konkurencyjności botswańskiej gospodarki na rynku międzynarodowym oraz przyciągnięcie zagranicznych inwestycji poprzez:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rozwój: <ul style="list-style-type: none"> - kapitału ludzkiego, - infrastruktury, - służby zdrowia, - sektora prywatnego, - rozwój technologiczny branży wydobywczej, - rozwój nowych sektorów działalności powiązanych z wydobyciem, - rozwój tradycyjnych oraz nowych sektorów gospodarki nie powiązanych z wydobyciem. <p>Założenie Towarzystwa Handlowego Diamentami Botswany promującego rozwój sektorów działalności powiązanych z wydobyciem.</p>
<p>Polityka fiskalna i monetarna państwa</p>	<p>Polityka fiskalna:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rozważna oraz oszczędna polityka budżetowa państwa, - antycykliczny charakter polityki, - utrzymanie oraz gromadzenie nadwyżki budżetowej, - unikanie krajowego i zagranicznego zadłużenia, - stałe kontrolowanie wydatków państwa poprzez Narodowe Plany Rozwoju, - probiznesowa polityka podatkowa (utrzymanie niskiego poziomu opodatkowania).

Kategorie polityki gospodarczej państwa w kontekście przeciwdziałania "klątwie bogactwa"	Zastosowane środki polityki gospodarczej
Polityka fiskalna i monetarna państwa	Polityka monetarna: - <i>główny cel:</i> utrzymanie niskiego poziomu inflacji oraz stabilnego i rzetelnego kursu puli botswańskiej, - <i>rozważna polityka monetarna:</i> akumulacja rezerw walutowych, - stosowany system kursu sztywnego pełzającego, kurs puli botswańskiej jej stale dostosowany w stosunku do przyjętego koszyka walut, - brak ograniczeń dewizowych.
Polityka narodowego funduszu surowcowego	<i>Nie jest stosowana</i>
Polityka funduszu obywatelskiego	<i>Nie jest stosowana</i>
Inne, zastosowane środki polityki gospodarczej	Aktywna polityka liberalizacji gospodarki oraz handlu zagranicznego , otwarta polityka proeksportowa. Liberalna polityka prywatyzacji. Otwarte podejście do bezpośrednich inwestycji zagranicznych, promocja inwestycji poprzez utworzenie specjalnego organu państwowego ds. rozwoju eksportu i inwestycji. Stworzenie przejrzystej oraz sprawnej struktury zarządczej sektora wydobywczego.

Źródło: opracowanie własne

Dzięki przyjętej dyscyplinie fiskalnej i właściwemu sposobowi zarządzania gospodarką Botswanie udało się zmienić z jednego z najbiedniejszych państw świata w dynamicznie rozwijający się kraj o wyższych średnich dochodach. Aktywna postawa władz państwa, stabilność polityczna, niskie podatki, poszanowanie i ochrona własności prywatnej, utrzymanie stabilnego oraz wiarygodnego pieniądza, liberalizacja handlu zagranicznego, promowanie eksportu, zrównoważony budżet państwa, utrzymanie niskiego poziomu zadłużenia, rozsądna oraz efektywna polityka inwestycyjna - wszystkie te czynniki przyczyniły się do sukcesu ekonomicznego kraju oraz uniknięcia "klątwy bogactwa".

Chociaż aktualne wyniki rozwoju gospodarczego Botswany są imponujące, przed państwem wciąż stoi wiele wyzwań. Poważne zagrożenie dla rozwoju kraju stanowi występująca od dłuższego czasu epidemia zespołu nabytego niedoboru odporności AIDS. Szacuje się, że co trzeci mieszkaniec Botswany jest zarażony wirusem HIV. Znaczny wpływ

na przyszłą sytuację w kraju będzie miał wynik polityki państwa nastawionej na walkę z rozprzestrzenianiem się choroby.

Chociaż w kraju podejmowane są wszelkie starania w celu dywersyfikacji botswańskiej gospodarki oraz zmniejszenia jej uzależnienia od branży wydobywczej, efekty tych działań nie są wystarczające. Konieczne jest większe zróżnicowanie uzyskiwanych przez państwo dochodów. Ze względu na niedostateczny poziom dywersyfikacji gospodarki kolejnym wyzwaniem polityki gospodarczej państwa jest utrzymanie wysokiego poziomu zatrudnienia w kraju. Dla przyszłego wzrostu botswańskiej gospodarki zasadnicze znaczenie będzie miała polityka państwa mająca na celu zwiększenie przedsiębiorczości i inwestycji w kraju.

Przedstawione przesłanki wskazują, że Botswana jeszcze przez dłuższy czas będzie stanowić przykład sukcesu gospodarczego Afryki. Większość afrykańskich krajów bogatych w surowce nadal odnosi gorsze wyniki rozwoju gospodarczego na skutek podjętych błędnych decyzji ekonomicznych. Na ich tle Botswana wyróżnia się jako państwo stabilnego wzrostu oraz skutecznego rządzenia i kierowania gospodarką. Zastosowana w Botswanie polityka gospodarcza powinna stanowić przykład dobrych rządów dla innych państw Afryki bogatych w złoża surowcowe.

5.4. Chile - studium przypadku

Chile jest jednym z najlepiej rozwiniętych krajów Ameryki Łacińskiej. Państwo zaliczane jest przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju do krajów o bardzo wysokim rozwoju społecznym. W roku 2011 poziom chilijskiego realnego produktu krajowego brutto, po uwzględnieniu parytetu siły nabywczej, przekroczył 263 mld dolarów. Gospodarka państwa charakteryzuje się wysokim tempem wzrostu PKB, którego średnia wartość w latach 1984-2011 wynosiła 5,7%⁷¹. Charakterystykę Chile pod względem rozwoju gospodarczego oraz według rozwoju branży wydobywczej przedstawiono w tabeli 18.

⁷¹ Obliczenia własne na podstawie danych [The World Bank 2013 b].

Tabela 18. Chile - charakterystyka państwa

Oficjalna nazwa kraju	REPUBLIKA CHILE
Region geograficzny	Ameryka Łacińska i Karaiby
Grupa wg poziomu rozwoju gospodarczego	państwo rozwijające się*, o wyższych średnich dochodach**
Realne PKB (rok bazowy 2000) (w dolarach amerykańskich) w roku 2011	123 mld
Realne PKB <i>per capita</i> (rok bazowy 2000) (w dolarach amerykańskich) w roku 2011	7123
Realne PKB (wg parytetu siły nabywczej) (rok bazowy 2005) (w dolarach międzynarodowych) w roku 2011	263,37 mld
Realne PKB <i>per capita</i> (wg parytetu siły nabywczej) (rok bazowy 2005) (w dolarach międzynarodowych) w roku 2011	15251
Poziom współczynnika HDI / miejsce w rankingu Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju / grupa wg rozwoju społecznego w roku 2012	0,819 / 40 pozycja wśród 186 krajów świata / o bardzo wysokim rozwoju społecznym
Poziom Wskaźnika Nierówności Społecznej Giniego w roku 2009	52,06
Grupa wg zasobności w surowce	państwo bogate w zasoby surowców mineralnych
Główne wydobywane i eksportowane surowce	miedź
Rok rozpoczęcia specjalizacji w eksporcie surowców	1980
Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB) w latach 1995-2011	11,24
Średnioroczny eksport surowców (w % całkowitego eksportu) w latach 1995-2011	51,8
Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % całkowitego dochodu budżetu państwa) w latach 2000-2007	12

Objaśnienia:

* - zgodnie z klasyfikacją Międzynarodowego Funduszu Walutowego

** - zgodnie z klasyfikacją Banku Światowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie [The World Bank 2013 b; Human Development Reports 2013; Ortiz, Cummins 2011]

Chile posiada znaczny potencjał rozwojowy w postaci bogatych złóż surowców naturalnych. Na terytorium kraju znajdują się złoża miedzi, cynku, molibdenu, nitratu, żelaza, złota, srebra, ropy naftowej, gazu ziemnego i węgla kamiennego. Przemysł wydobywczy ma w Chile długoletnią tradycję. Państwo przede wszystkim specjalizuje się w eksporcie miedzi. Ponad 40% znanych światowych zasobów rud miedzi znajduje się w Chile [Fuentes 2009]. Największe światowe podziemne złoża tego surowca są zlokalizowane w regionie Tago i El Teniente. Chile zajmuje czołową pozycję w światowym rankingu wydobycia oraz eksportu miedzi [Codelco 2013].

Analizę polityki gospodarczej stosowanej w Chile w kontekście przeciwdziałania "klątwy bogactwa" należy rozpocząć od lat 70. XX w. W ówczesnym czasie chilijską gospodarkę należy określić jako typową dla latynoamerykańskich krajów rozwijających się. Państwem kierował socjalistyczny rząd Salvadora Allende. W kraju stosowano popularną w Ameryce Łacińskiej politykę uprzemysłowienia opartą na wzmocnieniu protekcyjizmu oraz substytucji importu. Ingerencja państwa w gospodarkę była znaczna. Większość głównych sektorów gospodarki została poddana nacjonalizacji. Wprowadzono również państwowy monopol handlu zagranicznego. Zastosowane reformy przyczyniły się do spadku produkcji, wzrostu inflacji oraz głębokiego kryzysu gospodarczego. Stale pogarszająca się sytuacja ekonomiczna doprowadziła do zamachu stanu przeprowadzonego we wrześniu 1973 roku przez armię chilijską pod dowództwem Augusta Pinocheta [Ząbkowicz 2001]. Objęcie władzy przez nowego przywódcę wpłynęło na wprowadzenie wielu zmian w sferze rozwoju gospodarczego Chile. Biorąc pod uwagę sferę polityczno-moralną, polityka prowadzona przez Augusta Pinocheta spotyka się z krytycznym osądem zarówno w społeczeństwie chilijskim jak i w środowisku międzynarodowym. Jednak analizując wymiar gospodarczy zaznaczyć należy, że w czasie rządów junty wojskowej, zapoczątkowano znaczną liczbę reform, które umożliwiły zmianę perspektywy rozwoju Chile z państwa komunistycznego na kraj o sprawnie działającej gospodarce rynkowej oraz przyczyniły się do uniknięcia "klątwy bogactwa". Wyniki radykalnych zmian polityki gospodarczej wprowadzone w kraju pozwoliły na wejście Chile na drogę stabilnego i długoterminowego wzrostu gospodarczego.

Ekonomiczny program rządu Augusta Pinocheta był przede wszystkim oparty na propozycji zmian gospodarczych opracowanych przez "Chłopców z Chicago"

(ang. *Chicago Boys*)⁷², grupę chilijskich ekonomistów, będących zwolennikami liberalizmu [Valdes 1995]. W latach 1973-1982 w Chile wprowadzono znaczną liczbę reform gospodarczych. Kluczowym celem programu było osiągnięcie stabilnego i szybkiego rozwoju gospodarczego oraz zmniejszenie poziomu ubóstwa w kraju. Zapoczątkowane zmiany dotyczyły głównie liberalizacji gospodarki, prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, obniżenia wydatków budżetowych i podatków oraz ograniczenia swobody działania związków zawodowych. Zlikwidowano kluczowe elementy protekcji handlu zagranicznego. Przeprowadzono reformę systemu edukacyjnego oraz emerytalnego. Wprowadzone reformy miały charakter radykalny, a ich celem było przyspieszenie transformacji państwa chilijskiego z "kraju proletariuszy w kraj wolnych przedsiębiorców" [Ząbkowicz 2001 a].

Pomimo znacznej liczby pozytywnych zmian, umożliwiających ukierunkowanie Chile w stronę gospodarki wolnorynkowej, wprowadzono także kilka reform, których skuteczność jest dyskusyjna. Zdecydowano się na utrzymanie systemu kursów stałych przy jednoczesnej eliminacji kontroli stóp procentowych oraz liberalizacji przepływów kapitału. W wyniku wzrostu dysproporcji dochodów w kraju wprowadzono również wsteczną indeksację płac w sektorze prywatnym. Dodatkowo prowadzona restrykcyjna polityka fiskalna i monetarna doprowadziła do recesji chilijskiej gospodarki w latach 1982-1983.

W latach 80. XX w. polityka gospodarcza władz chilijskich zmieniła charakter na bardziej łagodny, przy jednoczesnym utrzymaniu liberalnego kierunku przeprowadzanych zmian. Przede wszystkim zlikwidowano wsteczną indeksację płac. Dokonano również dewaluacji chilijskiego peso. W latach 1982-1988 realny kurs waluty został zdewaluowany o 80%, co przyczyniło się do wzmocnienia pozycji konkurencyjnej chilijskich eksporterów [Stevens 2003 b, s. 13]. Przyspieszono proces prywatyzacji państwowych przedsiębiorstw. Poprzez intensywną politykę państwa w ciągu dwudziestu lat prywatyzacji poddano 96% firm państwowych (ponad 500 przedsiębiorstw). Wprowadzono również probiznesowe zmiany systemu podatkowego. Przede wszystkim obniżono stawkę podatku od osób prawnych z 40% do 10%. W celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa" władze Chile prowadziły również

⁷² "Chłopcy z Chicago" (ang. *Chicago Boys*) - grupa chilijskich ekonomistów, którzy w ramach programu wymiany naukowej między Uniwersytetem Chicago USA a Uniwersytetem Katolickim Chile uzyskali wiedzę w ramach chicagowskiej szkoły ekonomii. Wraz z ekonomistami opozycyjnymi rządu Salvadora Allende zostali współautorami nowego planu ekonomicznego dla rozwoju gospodarczego Chile, który został opracowany w roku 1973 [Valdes 1995].

oszczędną politykę fiskalną. Zasadniczej redukcji uległy wydatki publiczne państwa. W roku 1985 założono Miedziowy Fundusz Stabilizacyjny (ang. *Copper Stabilisation Fund*). Jako główny cel wprowadzenia funduszu została określona funkcja stabilizacyjna. Na rachunku funduszu gromadzono dochody uzyskiwane z eksportu miedzi w czasie ich znacznego wzrostu. Zakumulowane środki stanowiły zabezpieczenie na wypadek spadku koniunktury [SWF Institute 2013].

W roku 1989 w wyniku demokratycznych wyborów władzę w Chile objął Patricio Aylwin. Po powrocie demokracji zarówno nowy rząd, jak i wszystkie kolejne kontynuowały wybrany wcześniej liberalny prorynkowy kierunek polityki gospodarczej, otwartej na współpracę z zagranicą oraz rozwój sektora prywatnego. Duży nacisk położono na wzrost oszczędności oraz spłatę zarówno krajowego, jak i zagranicznego zadłużenia państwa. Utrzymywano antycykliczną politykę państwa mającą na celu zachowanie nadwyżki budżetowej w czasie znacznego wzrostu dochodów państwa oraz wykorzystania zaoszczędzonych środków w przypadku załamania na rynku surowcowym. W roku 2001 ustalono oficjalny poziom wymaganej nadwyżki budżetu państwa na poziomie 1% PKB. W celu skrupulatnego określenia planu budżetowego w kraju powołano dwie niezależne grupy ekspertów, których celem jest okresowe analizowanie przewidywalnego poziomu cen miedzi oraz wysokości potencjalnie uzyskanego dochodu w wyniku jej eksportu [Havro, Santiso 2008, s. 14].

W latach 2006 i 2007 w polityce gospodarczej Chile wprowadzono kolejne zmiany oszczędnościowe. W roku 2006 uchwalono Ustawę Odpowiedzialności Fiskalnej, na podstawie której Miedziowy Fundusz Stabilizacyjny podzielono na dwa osobne fundusze: Rezerwowy Fundusz Emerytalny (ang. *Pensions Reserve Fund*) oraz Ekonomiczny i Socjalny Fundusz Stabilizacyjny (ang. *Economic and Social Stabilisation Fund*). Pierwszemu z nich została przydzielona funkcja rozwojowa (inaczej oszczędnościowa). Drugi przyjął natomiast funkcję stabilizacyjną i sterylizacyjną. Każdy z nowoutworzonych funduszy jest zasilany z nadwyżki budżetu państwa. Na Rezerwowym Funduszu Emerytalnym gromadzone są środki pochodzące z ewentualnej nadwyżki budżetowej w wysokości od 0,2% do 0,5% PKB roku poprzedniego. Środki z funduszu nie mogą być wypłacane przez minimum dziesięć lat. W celu założenia funduszu na jego konto przekazano jednorazową sumę w wysokości ponad 600 mln dolarów amerykańskich [SWF Institute 2013]. Według zasad określonych w nowej Ustawie Odpowiedzialności Fiskalnej w latach 2006-2011 część wygenerowanej nadwyżki budżetowej, pomniejszonej o środki przeznaczone na Rezerwowy Fundusz Emerytalny, w wysokości nie przekraczającej 0,5% PKB poprzedniego roku, może

być również przekazana na zasilenie rezerw Banku Centralnego Chile [Schmidt-Hebbel 2012]. Na konto Ekonomicznego i Socjalnego Funduszu Stabilizacyjnego wpływa natomiast nadwyżka budżetowa pomniejszona o środki przekazane na Rezerwowy Fundusz Emerytalny oraz na rachunek Banku Centralnego Chile w wysokości powyżej 1% PKB poprzedniego roku [De Gregorio, Tokman, Valdes 2005]. Fundusz został utworzony z 5 mld dolarów amerykańskich zakumulowanych wcześniej przez Miedziowy Fundusz Stabilizacyjny. Środki oszczędzane na obu nowoutworzonych funduszach są inwestowane przez Bank Centralny zarówno w kraju, jak i na rynku międzynarodowym.

W celu zapobiegania "chorobie holenderskiej" oraz uniknięcia przeinwestowania na lokalnym rynku finansowym preferowane są jednak inwestycje zagraniczne. Jednym z głównych zadań prowadzonej polityki inwestycyjnej jest jak największa dywersyfikacja pakietu akcji i obligacji. Środki zgromadzone na Ekonomicznym i Socjalnym Funduszu Stabilizacyjnym, ze względu na pełnioną przez niego funkcję, są inwestowane w aktywa charakteryzujące się niskim ryzykiem oraz wysoką płynnością. Zasoby Rezerwowego Funduszu Emerytalnego przeznaczane są natomiast na inwestycje długoterminowe. Na dzień dzisiejszy na obu funduszach zgromadzono 20,9 mld dolarów amerykańskich. Na uwagę zasługuje fakt, że zgodnie z Indekssem Przejrzystości Linaburga-Maduella fundusze chilijskie zaliczane są do grupy o największej przejrzystości funkcjonowania [SWF Institute 2013].

W ramach nowych zasad fiskalnych w roku 2007 poziom wymaganej docelowej nadwyżki budżetowej zmniejszono do wysokości 0,5%, co zostało spowodowane wzrostem wydatków inwestycyjnych państwa na rozwój edukacji. W celu kontroli oraz gwarancji przestrzegania nowych reguł fiskalnych planowany budżet państwa jest opiniowany przez specjalnie dobranej grupę ekspertów. Decyzje o zwiększeniu wydatków państwa mogą być podjęte wyłącznie po zatwierdzeniu przez grupę specjalistów. Ze względu na polityczną niezależność oraz brak presji wyborczej opinie przedstawiane przez ekspertów są bardziej racjonalne oraz lepiej odzwierciedlają potrzeby gospodarki państwa niż ewentualne propozycje polityków [Havro, Santiso 2008, s. 14].

Jako główny cel realizowanej polityki monetarnej państwa w Chile po odzyskaniu demokracji ustalono uzyskanie niskiego poziomu inflacji oraz utrzymanie stabilnego i rzetelnego kursu peso. Obok oszczędnej polityki fiskalnej rządu Bank Centralny Chile prowadził ostrożną politykę monetarną ukierunkowaną na akumulację rezerw dewizowych. W sytuacji zmiany niedoboru w nadmiar dewiz zasugerowano wprowadzenie systemu płynnego kursu walutowego, aby umożliwić spadek inflacji. W obawie przed znaczną aprecjacją kursu peso, która miałaby negatywny wpływ na stabilność sektorów

specjalizujących się w eksporcie dóbr nie powiązanych z branżą wydobywczą oraz spowodować powstanie "choroby holenderskiej", władze Chile zdecydowały się na utrzymanie system kursów stałych pełzających (ang. *crawling peg*). Podjęto interwencję na rynku walutowym i nałożono ograniczenia na napływ kapitału krótkookresowego. Prowadzona polityka kursowa charakteryzowała się jednak dużą elastycznością ze względu na obawy przed spekulacją na kursie peso. Wartość waluty krajowej była stale dostosowywana do uwarunkowań rynkowych. Za pomocą interwencji na rynku walutowym Bank Centralny utrzymywał tempo aprecjacji chilijskiego peso na umiarkowanym poziomie, pozwalając przedsiębiorstwom krajowym na dostosowanie się do nowych uwarunkowań. Ze względu na utrzymywanie nadwyżki budżetowej w latach 1990-1998 Bank Centralny mógł również utrzymać relatywnie niższy poziom stopy procentowej, co również wpłynęło na stabilizację sytuacji gospodarczej kraju. Efektywna polityka monetarna pozwoliła na spadek inflacji z 27,3% w roku 1990 do 4,6% w roku 1998. Na uwagę zasługuje fakt, że skuteczność polityki monetarnej władz Chile stała się w dużej mierze możliwa ze względu na wprowadzone w latach 1980-1990 reformy bankowe, których efektem było ukształtowanie zdrowego sektora bankowego. Część zakumulowanych w latach 1990-1998 dewiz oraz nadwyżka budżetowa zostały wykorzystane do spłaty prawie całego zadłużenia rządu oraz Banku Centralnego Chile [Ząbkowicz 2001 b].

W roku 1999 w ramach dalszej liberalizacji gospodarki chilijskiej wprowadzono zmiany w zasadach polityki monetarnej państwa. Jako nadrzędny cel polityki pieniężnej określono utrzymanie stabilnego poziomu cen w kraju. Przyjęto również, że monetarna polityka państwa powinna charakteryzować się wysokim stopniem transparentności oraz odpowiedzialności demokratycznej. Politykę pieniężną oparto więc na strategii bezpośredniego celu inflacyjnego (ang. *full-fledged inflation-targeting*)⁷³ [Morande, Tapia 2002]. Jako cel określono utrzymywanie poziomu inflacji w kraju na poziomie od 2% do 4%.

⁷³ Bezpośredni cel inflacyjny (ang. *full-fledged inflation-targeting*) - jest strategią polityki pieniężnej w ramach której kluczowe znaczenie dla rozwoju gospodarki ma utrzymanie stabilnego poziomu cen. Bank Centralny po uwzględnieniu szerokiego spektrum czynników mających wpływ na kształtowanie się poziomu inflacji podejmując decyzję w stosunku do stosowanej polityki stóp procentowych, aby możliwe było utrzymywanie poziomu inflacji na wyznaczonym poziomie. Strategia z powodzeniem została po raz pierwszy zastosowana w Nowej Zelandii, a następnie w wielu innych państwach rozwiniętych [Grostal, Niedźwiedzińska, Stawasz 2012].

W ramach sprecyzowanego kierunku rozwoju uwolniono kurs peso przechodząc na system kursów płynnych. Bank Centralny pozostawił jednak sobie prawo ingerencji w sytuacjach wystąpienia wyjątkowej niestabilności kursu. Nie zważając na obawy niektórych chilijskich ekspertów i polityków, przejście na system kursów płynnych miało ostatecznie pozytywny wpływ na sytuację gospodarczą Chile. Po dostosowaniu do nowych uwarunkowań chilijska gospodarka stała się bardziej stabilna i zrównoważona [De Gregorio, Tokman, Valdes 2005].

Wydobycie oraz eksport miedzi w Chile zostały powierzone przedsiębiorstwu państwowemu *Codelco* (hiszp. *Corporación Nacional del Cobre de Chile*, ang. *National Copper Corporation of Chile*). Firma została założona w roku 1976 jako spółka państwowa na podstawie zagranicznych przedsiębiorstw wydobywczych, które poddano nacjonalizacji w roku 1971 w czasie panowania Salvadora Allende. Chociaż wiele przedsiębiorstw państwowych zostało poddanych prywatyzacji, sektor wydobywczy pozostał w większości pod kontrolą państwa chilijskiego. *Codelco* jest zarządzane przez siedmioosobowy zarząd, który jest powoływany przez prezydenta Chile. W skład zarządu wchodzi Minister Górnictwa, który jest jego przewodniczącym, i sześciu innych członków, między innymi Minister Finansów oraz po jednym przedstawicielu Federacji Pracowników Miedzianych (ang. *Copper Workers Federation*) i Narodowego Stowarzyszenia Nadzoru Miedzianego (ang. *National Association of Copper Supervisors*). *Codelco* jest obecnie największą firmą specjalizującą się w wydobywaniu oraz sprzedaży miedzi na świecie. Jej produkcja w roku 2011 wyniosła 1,735 mln ton miedzi. Osiągnięty zysk przed opodatkowaniem wyniósł natomiast 7,3 mld dolarów amerykańskich. Przedsiębiorstwo jest właścicielem największych, odkrytych na dzień dzisiejszy, złóż miedzi na świecie [Codelco 2013]. Chociaż spółka *Codelco* pełni kluczową rolę w przemyśle wydobywczym Chile, na poszukiwania i wydobywanie na podstawie koncesji pozwolono również innym przedsiębiorstwom prywatnym zarówno krajowym, jak i zagranicznym.

W celu przeciwdziałania uzależnieniu się chilijskiej gospodarki od branży wydobywczej duża uwaga władz państwa jest przykładana do wzrostu dywersyfikacji gospodarki. Państwo prowadzi aktywną politykę inwestycyjną mającą na celu rozwój kapitału ludzkiego, infrastruktury oraz innowacyjności. Znaczne środki przeznaczane są także na rozwój branży wydobywczej i sektorów pozasurowcowych. W roku 1976, w wyniku inicjatywy państwa, wraz z amerykańską korporacją ITT w kraju została założona prywatna organizacja *non-profit* pt. Fundacja Chile (hiszp. *Fundación Chile*). Fundacja przejęła obowiązki zarządzania rozwojem nowych technologii w branży wydobywczej oraz sektorach z nią powiązanych, poprzez podejmowanie działań badawczo-rozwojowych oraz adaptacji

i dyfuzji innowacji opracowanych zagranicą. Aktywna działalność fundacji przyczyniła się do rozwoju technologicznego sektora wydobywczego. Umożliwiła także powstanie wielu krajowych przedsiębiorstw specjalizujących się w dostawach oraz podwykonawstwie dla branży wydobywczej [OECD 2007]. Do rozwoju technologicznego sektora wydobywczego przyczyniła się również firma *Codelco*. W latach 1976-2011 spółka wydała ponad 30 mld dolarów na modernizację swoich kopalni. W latach 2011-2022 planowane jest wydanie kolejnych 20 mld. Prowadzona przez *Codelco* polityka inwestycyjna przyczyniła się również do rozwoju mniejszych przedsiębiorstw lokalnych powiązanych z sektorem wydobywczym. Znaczne inwestycje w rozwój branży surowcowej umożliwiły osiągnięcie przez Chile pozycji światowego lidera dziedziny metalurgii ekstrakcyjnej [Codelco 2013].

Działalność Fundacji Chile miała również istotny wpływ na rozwój gałęzi pozasurowcowych, przykładowo wzrost produkcji wina wysokiej jakości oraz usprawnienia eksportu owoców [OECD 2007]. Poza produkcją wina i uprawą owoców, w kraju także dynamicznie rozwija się hodowla łososi. Na dzień dzisiejszy Chile jest drugim największym na świecie eksporterem tego gatunku ryb.

Znaczny wpływ na rozwój technologiczny zarówno sektora wydobywczego jak i przedsiębiorstw pozasurowcowych miał także wzrost zagranicznych inwestycji bezpośrednich (BIZ), który został spowodowany coraz większą otwartością chilijskiej gospodarki na współpracę z zagranicą oraz polepszeniem klimatu inwestycyjnego w kraju. W latach 1990-2011 Chile prowadziło aktywną politykę mającą na celu polepszenie ogólnych warunków działalności BIZ, wprowadzając różnorodne udogodnienia dla działalności gospodarczej. Podpisanych zostało wiele porozumień międzynarodowych o popieraniu i wzajemnej ochronie inwestycji zagranicznych oraz o unikaniu podwójnego opodatkowania. Prowadzono również aktywną politykę promocji inwestycji. Realizowane działania pozwoliły na wzrost BIZ lokowanych w kraju oraz wzrost innowacyjności chilijskiej gospodarki.

Zbiorcze zestawienie środków polityki gospodarczej Chile, wprowadzonych w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa" przedstawiono w tabeli 19.

Tabela 19. Środki polityki gospodarczej Chile wprowadzone w celu przeciwdziałania "klątwe bogactwa"

Kategorie polityki gospodarczej państwa w kontekście przeciwdziałania "klątwe bogactwa"	Zastosowane środki polityki gospodarczej
<p>Charakter współpracy rządu i przedsiębiorstwa wykonującego wydobywanie.</p>	<p>Utworzenie przedsiębiorstwa państwowego <i>Codelco</i> wg zasad:</p> <ul style="list-style-type: none"> - państwo pełni funkcję głównego właściciela i zarządcy zarówno obiektu wydobywczego jak i firmy realizującej wydobywanie, - znaczna ingerencja władz państwa w działalność sektora wydobywczego, - wysoki poziom kontroli ze strony władz państwa.
<p>Polityka inwestycyjna państwa</p>	<p>Aktywna polityka inwestycyjna państwa nakierowana na dywersyfikację gospodarki, wzrost konkurencyjności chilijskiej gospodarki na rynku międzynarodowym oraz przyciągnięcie zagranicznych inwestycji poprzez:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rozwój: <ul style="list-style-type: none"> - kapitału ludzkiego, - infrastruktury, - służby zdrowia, - sektora prywatnego, - rozwój technologiczny branży wydobywczej, - rozwój nowych sektorów działalności powiązanych z wydobywaniem, - rozwój tradycyjnych oraz nowych sektorów gospodarki nie powiązanych z wydobywaniem, - wzrost innowacyjności oraz zaawansowania technologicznego kraju. <p>Założenie prywatnej organizacji <i>non-profit</i> pt. Fundacja Chile, aktywna działalność inwestycyjna firmy <i>Codelco</i>.</p>
<p>Polityka fiskalna i monetarna państwa</p>	<p>Polityka fiskalna:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rozważna oraz oszczędna polityka budżetowa państwa, - antycykliczny charakter polityki, - utrzymanie oraz gromadzenie nadwyżki budżetowej, - ustalenie oficjalnego poziomu wymaganej nadwyżki budżetu państwa na poziomie początkowo 1% PKB, a następnie 0,5% PKB, - unikanie krajowego i zagranicznego zadłużenia (spłata długów zaciągniętych wcześniej), - stałe kontrolowanie oraz pomoc w planowaniu wydatków państwa za pomocą specjalnie powołanych niezależnych grup eksperckich, - probiznesowa polityka podatkowa.

Kategorie polityki gospodarczej państwa w kontekście przeciwdziałania "klątwe bogactwa"	Zastosowane środki polityki gospodarczej
Polityka fiskalna i monetarna państwa	<p>Polityka monetarna:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>główny cel:</i> utrzymanie niskiego poziomu inflacji oraz stabilnego i rzetelnego kursu peso chilijskiego, - <i>rozważna polityka monetarna:</i> akumulacja rezerw walutowych, - początkowo stosowany system kursu sztywnego pełzającego, - zmiana strategii polityki monetarnej na strategię bezpośredniego celu inflacyjnego (utrzymanie inflacji w przedziale 2-4%), przejście na system kursów płynnych.
Polityka narodowego funduszu surowcowego	<p>Utworzenie Rezerwowego Funduszu Emerytalnego wg zasad:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>forma:</i> fundusz rozwojowy (oszczędnościowy), - <i>cel:</i> akumulacja środków dla przyszłych pokoleń, - <i>pełnione funkcje:</i> rozwojowa, - <i>zasada funkcjonowania:</i> <ul style="list-style-type: none"> - gromadzenie nadwyżki budżetowej w wysokości od 0,2% do maksymalnie 0,5% PKB roku poprzedniego, - nie wydawanie zasobów funduszu w ciągu minimum dziesięciu lat, - inwestowanie dochodów z eksportu surowców w długoterminowe aktywa, w większości zagraniczne. <p>Utworzenie Ekonomicznego i Socjalnego Funduszu Stabilizacyjnego wg zasad:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>forma:</i> fundusz stabilizacyjny, - <i>cel:</i> stabilizacja dochodów budżetu państwa uzyskiwanych z eksportu surowców, - <i>pełnione funkcje:</i> stabilizacyjna, sterylizacyjna, - <i>zasada funkcjonowania:</i> <ul style="list-style-type: none"> - gromadzenie nadwyżki budżetowej w wysokości powyżej 1% PKB roku poprzedniego, - inwestowanie dochodów z eksportu surowców w aktywa charakteryzujące się niskim ryzykiem oraz wysoką płynnością. <p><i>Zasada stosowana dla obu funduszy:</i> Zapewnienie możliwie największej dywersyfikacji pakietu akcji i obligacji.</p>
Polityka funduszu obywatelskiego	Nie jest stosowana
Inne, zastosowane środki polityki gospodarczej	<p>Aktywna polityka liberalizacji gospodarki oraz handlu zagranicznego, otwarta polityka proeksportowa. Liberalna polityka prywatyzacji. Otwarte podejście do bezpośrednich inwestycji zagranicznych, promocja inwestycji. Stworzenie przejrzystej oraz sprawnej struktury zarządczej sektora wydobywczego.</p>

Źródło: opracowanie własne

Poprzez aktywną politykę liberalizacji oraz otwarte podejście do współpracy międzynarodowej państwu Chile udało się przekształcić chilijską gospodarkę we współczesną, konkurencyjną, dynamicznie rozwijającą się gospodarkę wolnorynkową. Według Rankingu Wolności Gospodarczej *Heritage Foundation* z roku 2013 Chile jest siódmą najbardziej liberalną gospodarką świata. Państwo jest klasyfikowane jako drugie⁷⁴ wśród krajów obu Ameryk i jest liderem regionu Ameryki Łacińskiej od ponad dekady [The Heritage Foundation 2013]. Prowadząc rozważną oraz zdyscyplinowaną politykę fiskalną i monetarną, aktywną politykę inwestycyjną, nakierowaną na rozwój kapitału ludzkiego, infrastruktury oraz dywersyfikację gospodarki oraz utrzymując stabilną sytuację polityczną Chile udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa".

5.5. Podsumowanie

W niniejszym rozdziale rozprawy przeprowadzono szczegółową analizą studiów przypadku Norwegii, Botswany i Chile - państw wyróżnionych jako kraje którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa", w celu ustalenia środków polityki gospodarczej państwa, umożliwiających jej przeciwdziałanie w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych. Analizując rezultaty uzyskane w wyniku zrealizowanych studiów przypadku wyróżnić można kilka istotnych wniosków (tabela 20).

Na uwagę zasługuje fakt, że gospodarki wszystkich poddanych analizie państw określić należy jako kapitalistyczne gospodarki rynkowe o wyraźnym wpływie państwa, łączące w sobie cechy gospodarki rynkowej i nakazowej. Zarówno w Norwegii, Botswanie, jak i Chile władze państwa odgrywają istotną rolę w procesie rozwoju gospodarczego kraju. Jako jeden z głównych celów funkcjonowania oraz podstawę legitymizacji państwa należy określić dążenie do umożliwienia stałego, dynamicznego oraz zrównoważonego rozwoju gospodarczego państwa oraz zwiększenie dobrobytu obywateli. Ingerencja władz państwa w każdej z tych gospodarek była istotna zwłaszcza w początkowym etapie rozwoju wydobywania oraz eksportu surowców. W przypadku państw rozwijających się, Botswany i Chile, zauważalne są działania państwa mające na celu stworzenie ram funkcjonowania wolnego rynku oraz umożliwienie osiągnięcia konkurencyjnej pozycji kraju na rynku światowym. Każde z tych państw prowadziło aktywną politykę inwestycyjną mającą na celu stworzenie warunków do rozwoju działalności prywatnej. Realizowano również aktywną

⁷⁴ Po Kanadzie.

politykę liberalizacji gospodarki i handlu zagranicznego oraz prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych. Z biegiem czasu zauważalne jest również stopniowe ograniczenie znaczenia państwa do roli podmiotu chroniącego fundamentalne zasady wolności gospodarowania i prywatnej własności. Zwłaszcza dotyczy to przypadku Chile, które znajduje się na wyższym poziomie rozwoju gospodarczego w porównaniu z Botswaną, oraz którego gospodarka jest wyróżniana jako jedna z najbardziej liberalnych gospodarek świata. Zgodnie z wynikami badań *Heritage Foundation* Botswana jest jednak również określana jako kraj charakteryzujący się wysokim poziomem wolności gospodarczej.

Tabela 20. Uwarunkowania polityczno-społeczne oraz środki polityki gospodarczej Norwegii, Chile i Botswany podejmowane w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa"

NORWEGIA	CHILE	BOTSWANA
Uwarunkowania polityczno-społeczne		
<ul style="list-style-type: none"> - stabilne środowisko polityczne - praworządność - przejrzystość działania władzy - klarowność i respektowanie praw własności - opanowana korupcja oraz "pogoń za rentą" - występowanie silnej, wysoko wykwalifikowanej, uczciwej oraz racjonalnie działającej grupy urzędników państwowych - sprawna biurokracja - aktywna rola państwa w rozwoju gospodarczym - cel funkcjonowania oraz podstawa legitymizacji państwa - wspieranie i podtrzymywanie rozwoju gospodarczo-społecznego kraju oraz zwiększenie dobrobytu obywateli - podstawy demokracji 		
Charakter współpracy państwa i przedsiębiorstwa wykonującego wydobywanie		
<ul style="list-style-type: none"> - znaczna ingerencja władz państwa w działalność sektora wydobywczego - wysoki poziom kontroli ze strony władz państwa 		
- państwo pełni funkcję głównego właściciela i zarządcy zarówno obiektu wydobywczego jak i firmy realizującej wydobywanie		
		<ul style="list-style-type: none"> - podpisanie umowy typu <i>joint venture</i> (50/50) z zagraniczną korporacją wydobywczą - stałe kontrolowanie uwarunkowań rynkowych oraz renegocjacje warunków umowy

NORWEGIA	CHILE	BOTSWANA
Polityka inwestycyjna państwa		
<ul style="list-style-type: none"> - aktywna polityka inwestycyjna państwa nakierowana na dywersyfikację oraz wzrost konkurencyjności gospodarki państwa poprzez: <ul style="list-style-type: none"> - rozwój kapitału ludzkiego - rozwój infrastruktury - rozwój technologiczny branży wydobywczej, - rozwój nowych sektorów działalności powiązanych z wydobywaniem, - rozwój tradycyjnych oraz nowych sektorów gospodarki nie powiązanych z wydobywaniem, 		
	<ul style="list-style-type: none"> - rozwój służby zdrowia - rozwój sektora prywatnego 	
- wzrost innowacyjności oraz zaawansowania technologicznego kraju		
Polityka fiskalna państwa		
<ul style="list-style-type: none"> - rozważna oraz oszczędna polityka budżetowa państwa - antycykliczny charakter polityki - utrzymanie oraz gromadzenie nadwyżki budżetowej - unikanie krajowego i zagranicznego zadłużenia, spłata długów zaciągniętych wcześniej 		
	<ul style="list-style-type: none"> - stałe kontrolowanie wydatków państwa - probiznesowa polityka podatkowa 	
Polityka monetarna państwa		
<ul style="list-style-type: none"> - dążenie do utrzymania stabilnego kursu waluty krajowej - utrzymanie niskiego poziomu inflacji 		
	<ul style="list-style-type: none"> - rozważna polityka monetarna: akumulacja rezerw walutowych - stosowany system kursu sztywnego pełzającego 	
<ul style="list-style-type: none"> - zmiana strategii polityki monetarnej na strategię bezpośredniego celu inflacyjnego - wprowadzenie systemu płynnego kursu walutowego 		
Polityka narodowego funduszu surowcowego		
	<ul style="list-style-type: none"> - aktywna antycykliczna polityka budżetowa zamiast funduszu surowcowego 	
<ul style="list-style-type: none"> - utworzenie narodowego funduszu surowcowego: <ul style="list-style-type: none"> - <i>cel</i>: stabilizacja dochodów uzyskiwanych z eksportu surowców, akumulacja środków dla przyszłych pokoleń - <i>pełnione funkcje</i>: stabilizacyjna, sterylizująca, rozwojowa - <i>zasada</i>: wysoka przejrzystość działalności funduszu, zapewnienie możliwie największej dywersyfikacji pakietu akcji i obligacji, minimalizacja ryzyka, maksymalizacja zysku 		

NORWEGIA	CHILE	BOTSWANA
Polityka funduszu obywatelskiego		
<i>nie jest stosowana</i>		
Inne, zastosowane środki polityki gospodarczej		
- stworzenie przejrzystej oraz sprawnej struktury zarządczej sektora wydobywczego		
	<ul style="list-style-type: none"> - aktywna polityka liberalizacji handlu zagranicznego, otwarta polityka proeksportowa - liberalna polityka prywatyzacji - otwarte podejście do bezpośrednich inwestycji zagranicznych, promocja inwestycji 	
- aktywna polityka rynku pracy mająca na celu utrzymanie wysokiego poziomu zatrudnienia i minimalizację różnic w dochodach społeczeństwa		

Źródło: opracowanie własne

Na uwagę zasługuje fakt, że w każdym z państw poddanych analizie w momencie rozpoczęcia specjalizacji w eksporcie surowców występowało stabilne środowisko polityczne oraz w miarę sprawna infrastruktura instytucjonalna, praworządność, przejrzystości działania władzy, klarowności i respektowania praw własności. Dodatkowo, w Chile i Botswanie przeprowadzono znaczne reformy w celu usprawnienia infrastruktury społecznej, technicznej, transportowej i finansowej. W każdym z państw poddanych analizie występował również sprawny system biurokratyczny. W przypadku Norwegii, która w momencie rozpoczęcia specjalizacji w eksporcie ropy naftowej i gazu ziemnego znajdowała się na wysokim poziomie rozwoju gospodarczo-społecznego, system administracji państwowej charakteryzował się dużą efektywnością. W Chile istotne znaczenie w procesie kształtowania strategii polityki gospodarczej państwa mieli chilijscy ekonomiści, będący zwolennikami liberalizmu. W Botswanie podobną rolę odegrali wykształceni i utalentowani imigranci i uchodźcy z Republiki Południowej Afryki, uciekający przed rasistowskim systemem społecznym rządów białej mniejszości.

Istotny jest również fakt, że we wszystkich poddanych analizie państwach od początku specjalizacji w eksporcie surowców występuje niski poziom korupcji oraz "pogoni za rentą". Zarówno w Norwegii, Botswanie, jak i Chile (od roku 1989) funkcjonuje ustrój demokratyczny. W każdym z wymienionych państw w momencie rozpoczęcia specjalizacji w eksporcie surowców istniała również świadomość władz państwa na temat występowania

"paradoksu obfitości" i "choroby holenderskiej" oraz niebezpieczeństwa z nimi związanego, co miało wpływ na wybrane środki polityki gospodarczej.

Analizując przedstawione wnioski dotyczące okoliczności w których realizowano politykę państwa w momencie rozpoczęcia specjalizacji w eksporcie surowców w Norwegii, Botswanie i Chile stwierdzić należy, że są one tożsame z warunkami polityczno-społecznymi przedstawionymi w trzecim rozdziale niniejszej pracy, które są zalecane w kontekście usprawnienia realizacji polityki gospodarczej państwa mającej na celu przeciwdziałanie "klątwie bogactwa". Uzyskane wyniki potwierdziły zatem poprawność oraz zasadność wniosków sformułowanych w części teoretycznej pracy.

Przeprowadzając analizę środków polityki gospodarczej zastosowanych w Norwegii, Botswanie i Chile na uwagę zasługuje fakt, że we wszystkich krajach państwo odgrywa istotną rolę w rozwoju sektora wydobywczego, sprawuje kontrolę nad zmianami w branży oraz pełni funkcję głównego właściciela złóż surowców. W Norwegii i Chile zarządzanie wydobywaniem i sprzedażą surowców zostało powierzone przedsiębiorstwom państwowym. Państwo jest więc również głównym właścicielem firmy realizującej wydobywanie. Tak jak wnioskowano na podstawie analizy znaczenia wyboru formy własności przedsiębiorstwa realizującego projekt wydobywczy w teoretycznej części niniejszej pracy, w przypadku państw rozwijających się znajdujących się w początkowym etapie rozwoju, ze względu na brak doświadczenia zarówno w prowadzeniu działalności wydobywczej jak i biznesowego, założenie państwowej firmy wydobywczej lub krajowej firmy prywatnej jest utrudnione. W momencie odkrycia surowców Norwegia znajdowała się na wysokim poziomie rozwoju. W Chile natomiast przemysł wydobywczy ma długoletnią tradycję. W przypadku Botswany, która w momencie odkrycia złóż diamentów znajdowała się na bardzo niskim poziomie rozwoju, podpisanie porozumienia z inwestorem zagranicznym było jedynym możliwym rozwiązaniem. Państwo zastosowało jednak rozważną politykę współpracy z przedsiębiorstwem wydobywczym. Porozumienie zostało podpisane tak, aby umożliwić państwu kontrolę nad rozwojem oraz dochodami branży wydobywczej. Wraz ze zmieniającymi się warunkami na rynku surowcowym umowa była stale renegocjowana w celu uzyskania jak najbardziej dogodnych dla państwa warunków.

Biorąc pod uwagę politykę inwestycyjną państw poddanych analizie zauważyć należy, że we wszystkich krajach znaczny akcent położono na wzrost dywersyfikacji oraz polepszenie konkurencyjności międzynarodowej gospodarki. Dochody uzyskiwane z eksportu surowców przeznaczono przede wszystkim na inwestycje, a nie na konsumpcję społeczną. Na uwagę zasługują fakt, że strategia polityki inwestycyjnej była dostosowana do uwarunkowań

występujących w poszczególnych krajach. W Botswanie i Chile znaczną część środków inwestycyjnych przeznaczono na rozwój infrastruktury, aby zapewnić warunki dla rozwoju działalności prywatnej, a także na rozwój edukacji i służby zdrowia. W Norwegii również wykorzystano dochody z eksportu ropy naftowej i gazu ziemnego na udoskonalenie infrastruktury, służby zdrowia i kapitału ludzkiego. W przypadku Norwegii i Chile znaczna część środków inwestycyjnych przeznaczona została także na wzrost innowacyjności oraz zaawansowania technologicznego kraju, a także na zabezpieczenie rozwoju przyszłych pokoleń. Istotny jest fakt, że we wszystkich trzech państwach dochody uzyskiwane z eksportu surowców zostały wykorzystane w celu rozwoju technologicznego branży wydobywczej oraz sektorów z nią powiązanych. Rozwój technologii wydobywczej oraz przedsiębiorstw specjalizujących się w realizacji dostaw dla branży surowcowej oraz świadczeniu różnorodnych usług potraktowano jako "okno możliwości" dla dywersyfikacji gospodarki. Norwegia zajmuje obecnie wiodącą pozycję na światowym rynku nowych technologii oraz *know how* związanych z wydobyciem (zwłaszcza w przypadku realizacji morskich prac wydobywczych na dużych głębokościach) oraz transportem ropy i gazu. Chile specjalizuje się w dziedzinie metalurgii ekstrakcyjnej. W Botswanie natomiast opracowano technologię wydobywania diamentów z dużej głębokości. W ostatnich latach państwo to przeznacza znaczne środki na rozwój lokalnych przedsiębiorstw, specjalizujących się w obróbce, szlifowaniu oraz produkcji biżuterii na bazie diamentów. W celu dywersyfikacji gospodarki we wszystkich poddanych analizie krajach państwo prowadzi także aktywną politykę inwestycyjną mającą na celu wspieranie rozwoju tradycyjnych oraz nowych sektorów gospodarki, niepowiązanych z branżą wydobywczą.

W polityce monetarnej prowadzonej w badanych państwach zauważyć można pewne podobieństwa. Na uwagę zasługuje przede wszystkim fakt, że w każdym z krajów prowadzono aktywną politykę monetarną nastawioną na utrzymanie niskiej inflacji oraz stabilnego kursu walutowego. We wszystkich państwach w ramach polityki antycyklicznej zdecydowano się na ostrożną politykę monetarną ukierunkowaną na akumulację rezerw walutowych. W polityce kursowej widoczne są podobieństwa pomiędzy środkami zastosowanymi w Botswanie oraz Chile, w momencie kiedy państwo chilijskie znajdowało się w pierwszej fazie specjalizacji w eksporcie surowców, a także pomiędzy Norwegią i Chile, wraz z rozwojem chilijskiej gospodarki. W obawie przed znaczną aprecjacją puli w Botswanie wprowadzono system kursów sztywnych pełzających (ang. *crawling peg*). Podobny system został również zastosowany w Chile w pierwszych latach specjalizacji w eksporcie miedzi. Prowadzona polityka kursowa w obu państwach charakteryzowała

się dużą elastycznością. Wartość chilijskiego peso i botswańskiej puli była stale dostosowywana do uwarunkowań rynkowych. Wraz z osiągnięciem wyższego poziomu rozwoju gospodarczego w Chile wprowadzono zmiany w zasadach polityki monetarnej. Politykę pieniężną oparto na strategii bezpośredniego celu inflacyjnego. Uwolniono również kurs peso przechodząc na system kursów płynnych. Strategia polityki pieniężnej w ramach której utrzymanie stabilnego poziomu cen ma kluczowe znaczenie oraz system kursów płynnych są stosowane również w Norwegii.

Analizując sposób wykorzystania środków polityki fiskalnej przeciwdziałających "klątwie bogactwa" w trzech wyróżnionych państwach należy zaznaczyć, że w każdym z nich prowadzono rozważną oraz oszczędną politykę budżetową państwa. Dużą uwagę zwrócono na wzrost oszczędności, gromadzenie nadwyżki budżetowej oraz wydawanie tylko takiej kwoty, która jest niezbędna z punktu widzenia stabilnego oraz zrównoważonego rozwoju gospodarczego. Zarówno w Norwegii, Botswanie, jak i Chile prowadzono aktywną antycykliczną politykę fiskalną państwa. W czasie wzrostu dochodów uzyskiwanych z eksportu surowców uzyskiwaną nadwyżkę gromadzono w celu stworzenia zabezpieczenia na ewentualność spadku koniunktury. W celu stabilizacji rozwoju gospodarczego oraz zwiększenia oszczędności w Chile oraz Norwegii utworzono również fundusze surowcowe.

Analizując politykę funduszu surowcowego, stosowaną w omawianych państwach wysnuć można istotny wniosek, wynikający z różnicy poziomu rozwoju gospodarczego badanych krajów. W Botswanie, która charakteryzuje się najniższym poziomem rozwoju wśród trzech badanych krajów, prowadzono aktywną politykę budżetową, która pełniła funkcje stabilizacyjną, sterylizacyjną i rozwojową. W Chile początkowo utworzono surowcowy fundusz stabilizacyjny. W późniejszym okresie, w miarę rozwoju gospodarczego, na podstawie Miedziowego Funduszu Stabilizacyjnego, utworzono dwa niezależne fundusze, z których jednemu została przydzielona funkcja stabilizacyjna i sterylizacyjna, drugiemu natomiast rozwojowa (oszczędnościowa). W Norwegii użyto natomiast formę funduszu rozwojowego, który pełni wszystkie trzy funkcje funduszu surowcowego pod warunkiem, że wydawane są tylko zyski z długoterminowych inwestycji funduszu. Zastosowana polityka funduszu stabilizacyjnego w trzech wyróżnionych państwach wydaje się być uzasadniona. Botswana, znajdująca się w początkowej fazie rozwoju, ze względu na znaczne krajowe zapotrzebowanie rozwojowe, nie mogła sobie pozwolić na oszczędzenie środków dla przyszłych pokoleń. W kraju prowadzono jednak aktywną antycykliczną politykę budżetową nastawioną na akumulację nadwyżki budżetowej. Wydatki budżetowe państwa przeznaczono natomiast na realizację polityki inwestycyjnej nastawionej na rozwój

infrastruktury, edukacji i służby zdrowia. Oznacza to, że im wyższy jest rozwój państwa, tym większa część dochodów z eksportu surowców może być zainwestowana w celu zabezpieczenia rozwoju przyszłych pokoleń. Potwierdzają to przykłady Chile i Norwegii.

Na uwagę zasługuje również fakt, że polityka gospodarcza państwa prowadzona we wszystkich wyróżnionych w badaniu krajach charakteryzowała się wysokim stopniem przejrzystości oraz profesjonalizmu. W żadnym państwie nie stosowana była polityka funduszu obywatelskiego.

Biorąc pod uwagę przedstawione wnioski należy stwierdzić, że występują znaczne podobieństwa środków polityki gospodarczej zastosowanych w trzech państwach wyróżnionych jako jedyne kraje, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa". Jednocześnie zauważyć należy, że ze względu na różny poziom rozwoju państw poddanych analizie, wyróżnić można także zestaw środków polityki gospodarczej państwa przeciwdziałających "klątwie bogactwa", który jest odpowiedni w zależności od poziomu rozwoju gospodarczego danego państwa bogatego w surowce. Analizując uzyskane w badaniu jakościowe wyniki należy zwrócić uwagę na trzy kwestie: część środków polityki gospodarczej jest tożsama lub podobna w przypadku wszystkich państw, część jest taka sama w przypadku Norwegii i Chile, a część w przypadku Chile i Botswany (tabela 20). Wynika to z faktu, że w momencie rozpoczęcia specjalizacji w eksporcie surowców wyróżnione trzy państwa znajdowały się na różnym poziomie rozwoju. Botswana była biednym państwem o niskim poziomie rozwoju gospodarczego. Norwegia znajdowała się na wysokim poziomie rozwoju gospodarczego. Sytuacja Chile była natomiast pośrednia w porównaniu z Norwegią i Botswaną. Na uwagę zasługuje również fakt, że niezależnie od poziomu rozwoju, we wszystkich państwach poddanych analizie spełnione były podstawowe warunki polityczno-społeczne, które określone zostały w niniejszej pracy jako sprzyjające efektywnemu wprowadzeniu polityki gospodarczej państwa w kontekście przeciwdziałania "klątwie bogactwa".

Przedstawione wnioski potwierdzają, że *państwo dysponuje środkami polityki gospodarczej, których racjonalne zastosowanie, przy spełnieniu określonych uwarunkowań polityczno-społecznych, umożliwia przeciwdziałanie "klątwie bogactwa"*. Pozwala to na pozytywne zweryfikowanie drugiej, postawionej w niniejszej pracy doktorskiej hipotezy badawczej. Należy również stwierdzić, że zrealizowany został cel rozprawy doktorskiej, którym było *ustalenie środków polityki gospodarczej państwa umożliwiających przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych*.

Zakończenie

Surowce naturalne odgrywają istotną rolę w rozwoju gospodarki światowej. Dotyczy to zwłaszcza surowców strategicznych: paliwowych i mineralnych. Zasoby naturalne wykorzystywane są zarówno do produkcji zaawansowanych technologicznie produktów, jak i powszechnie używanych dóbr konsumpcyjnych. W warunkach szybkiego rozwoju gospodarczego niektórych państw rozwijających się, np. Chin, Indii i Brazylii, oraz w wyniku dynamicznego rozwoju nowych technologii wzrasta zapotrzebowanie na surowce. Zgodnie z prognozami Komisji Europejskiej, do roku 2030 światowy popyt na kluczowe surowce może wzrosnąć nawet kilkakrotnie [European Commission 2010, s. 7]. Ze względu na ograniczone zasoby naturalne oraz brak substytutów dla większości kluczowych surowców na świecie trwa konkurencyjna walka o dostęp do źródeł istotnych strategicznie zasobów. Przy tak dużym zapotrzebowaniu, wydawać by się mogło, że państwa bogate w surowce powinny odnosić spektakularne sukcesy gospodarcze. Wyniki badań empirycznych potwierdzają jednak występowanie "klątwy bogactwa" - kraje specjalizujące się w eksporcie surowców uzyskują gorsze wyniki w zakresie rozwoju gospodarczego i redukcji ubóstwa od państw, których zasobność jest znikoma.

W pracy uwagę skoncentrowano na zagadnieniach związanych ze sposobem funkcjonowania "paradoksu obfitości", a w szczególności na kwestii możliwości przeciwdziałania zjawisku. Przeprowadzone badanie miało na celu identyfikację *środków polityki gospodarczej państwa umożliwiających przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" w krajach bogatych w złoża surowców naturalnych*.

W pierwszej kolejności, ze względu na złożoność problematyki "paradoksu obfitości", przeprowadzono krytyczny przegląd literatury przedmiotu i wyników badań związanych z "klątwą bogactwa". Analiza teoretyczna pozwoliła na określenie szerokiego pola badawczego problematyki, obejmującego wiele kwestii, które należy uwzględnić w celu rozwiązania problemu występowania "klątwy bogactwa". Stwierdzono, że "paradoks obfitości" jest zagadnieniem o charakterze wielowymiarowym, a w celu jego właściwej interpretacji pod uwagę powinny być wzięte aspekty ekonomiczne, polityczne, społeczne i kulturowe, co w znaczący sposób komplikuje próby badań i analiz.

Kompleksowość omawianej problematyki znajduje odzwierciedlenie w dotychczasowej literaturze przedmiotu. Dostępne wyniki badań na temat "klątwy bogactwa" charakteryzują się dużą fragmentarycznością, a znaczna część dorobku naukowego

jest skupiona na potwierdzeniu występowania zjawiska. Literaturę przedmiotu określić również należy jako niejednorodną. Ze względu na skomplikowany charakter problematyki "paradoksu obfitości" w wielu kwestiach występuje brak zgodności w poglądach badaczy, co stanowi dodatkowe utrudnienie dla przeprowadzanych badań. Należy zaznaczyć, że znaczna ilość zagadnień wymienionych w części koncepcyjnej rozprawy (przy określaniu pola badawczego problematyki "klątwy bogactwa") powinna stanowić przedmiot odrębnych opracowań.

Krytyczny przegląd literatury przedmiotu i dotychczasowych wyników badań wykazał istnienie licznych luk badawczych. Dokonanie analizy wszystkich zagadnień związanych z "paradoksem obfitości" na łamach jednego opracowania jest bardzo trudne. W pracy główną uwagę skoncentrowano więc na analizie możliwości przeciwdziałania "klątwie bogactwa" w wymiarze makroekonomicznym, poddając ocenie rolę środków polityki gospodarczej państwa. Wyróżniony obszar badawczy został określony jako kluczowy w ramach badań nad "paradoksem obfitości".

W odniesieniu do zidentyfikowanej luki badawczej podjęto próbę poszerzenia istniejącego obszaru wiedzy o zakres nowych informacji. Wnioski teoretyczne zaprezentowane w rozprawie bazowały na krytycznej analizie dotychczasowego dorobku naukowego. W ramach analizy teoretycznej podjęto próbę identyfikacji nieścisłości występujących w opracowaniach dotyczących problematyki "klątwy bogactwa", uporządkowania zagadnień związanych ze zjawiskiem, konceptualizacji niezbędnej terminologii, a także zaprezentowania własnej interpretacji pojęć związanych z "paradoksem obfitości" i zaproponowania nowych rozwiązań koncepcyjnych.

Przedstawiono propozycję autorskiej definicji "paradoksu obfitości". Zdaniem autorki "klątwa bogactwa" jest związana ze *zjawiskiem osiągania gorszych wyników, w zakresie rozwoju gospodarczego i redukcji ubóstwa, przez państwa bogate w surowce naturalne w porównaniu z krajami, których zasobność w surowce jest znikoma*. W celu wyjaśnienia występujących w literaturze przedmiotu niejasności sprecyzowano autorskie podejście badawcze. Zdefiniowano pojęcie państwa bogatego w złoża zasobów naturalnych. Stwierdzono, że jest to kraj specjalizujący się w eksporcie surowców naturalnych lub inaczej państwo, którego gospodarka jest oparta na wydobywaniu i eksporcie surowców, w którym spełniony jest jeden z warunków: średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB) przekraczają 25% lub 25% średniorocznego eksportu stanowią surowce. Ustalono, że "klątwa bogactwa" dotyczy głównie eksportu surowców kluczowych: paliwowych (do których zaliczono ropę naftową, gaz ziemny i węgiel) oraz mineralnych (wśród których wyróżniono

cynę, złoto, ołów, cynk, żelazo, miedź, nikiel, srebro, boksyty, fosforan, perły, kamienie szlachetne i półszlachetne). W przypadku różnych rodzajów surowców naturalnych, których dotyczy "klątwa bogactwa", należy zwrócić uwagę na fakt wzrastającego znaczenia metali ziem rzadkich dla rozwoju gospodarki światowej. Niektórzy badacze zaliczają bowiem ten rodzaj zasobów do grupy surowców strategicznych oraz są zdania, że bez nich niemożliwy będzie dalszy rozwój technologiczny świata.

Przyjęcie określonych założeń badawczych dotyczących kwestii terminologicznych i metodologicznych w koncepcyjnej części pracy (pierwszy rozdział) umożliwiło wyznaczenie własnej ścieżki badawczej, zrealizowanej w ramach niniejszej rozprawy doktorskiej. Ze względu na znaczne zróżnicowanie trzech wyróżnionych wymiarów problematyki "klątwy bogactwa" (makroekonomicznego, politycznego i społecznego) podjęto decyzję o skupieniu rozważań głównie na wymiarze makroekonomicznym. W związku z tym, w ramach dalszej analizy teoretycznej, określono zależności makroekonomiczne prowadzące do zaistnienia "paradoksu obfitości". Analizę zrealizowano z perspektywy uwarunkowań endo- i egzogenicznych. Przedstawiono autorską koncepcję błędnego koła "klątwy bogactwa". Zdaniem autorki w wymiarze makroekonomicznym na powstanie zjawiska wpływają cztery główne czynniki: dwa endogeniczne - działanie "choroby holenderskiej" i uzależnienie gospodarki od branży surowcowej oraz dwa egzogeniczne - długoterminowe pogarszanie się warunków wymiany i niestabilność kształtowania się cen surowców na rynku międzynarodowym. Wyróżnione czynniki są ze sobą ściśle powiązane oraz powinny być uwzględnione przy planowaniu strategii polityki gospodarczej państwa, mającej na celu przeciwdziałanie "klątwie bogactwa" w wymiarze makroekonomicznym.

W ramach dalszych rozważań, mających na celu usystematyzowanie istniejącego dorobku teoretycznego, przeprowadzono krytyczną analizę zaproponowanych dotychczas w literaturze przedmiotu środków polityki gospodarczej dla władz państw specjalizujących się w eksporcie surowców, stosowanych w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa". Analizę zrealizowano w ramach pięciu wyróżnionych kategorii: charakteru współpracy państwa i przedsiębiorstwa wykonującego wydobywanie, polityki inwestycyjnej państwa, polityki fiskalnej i monetarnej państwa, polityki narodowego funduszu surowcowego oraz polityki funduszu obywatelskiego. Stwierdzono, że coraz większe znaczenie dla przeciwdziałania "klątwie bogactwa" ma strategia polityki gospodarczej państwa stosowana w ramach współpracy z przedsiębiorstwem realizującym wydobywanie. W tej kwestii zidentyfikowano istnienie znaczącej luki badawczej ze względu na fakt, że zagadnienie to ma nowatorski charakter oraz jest mało zbadane w dotychczasowej literaturze przedmiotu.

W celu częściowego wypełnienia określonej luki przeprowadzono szczegółową analizę poszczególnych rodzajów umów wydobywczych najczęściej wykorzystywanych w praktyce gospodarczej. Stwierdzono, że każdy z opisanych typów umów charakteryzuje się pewnymi wadami oraz zaletami. Przedstawiono wniosek, że w kontekście występowania "klątwy bogactwa" narzędziem kompromisowym oraz optymalnym w porównaniu z pozostałymi rodzajami umów surowcowych jest umowa o podziale wpływów z wydobycia (PSA), dopasowana do aktualnych uwarunkowań gospodarczych występujących w kraju. Ten rodzaj umowy umożliwia bowiem podział kosztów oraz ryzyka realizacji projektu wydobywczego pomiędzy państwem i inwestorem, przy czym państwo odgrywa aktywną rolę w działalności sektora wydobywczego oraz jest właścicielem wydobywanych zasobów. Odpowiednio sformułowana umowa może także odgrywać rolę środka stabilizującego dochody uzyskiwane przez państwo z eksportu surowców naturalnych. Podczas omawiania zagadnienia współpracy państwa i przedsiębiorstwa wykonującego wydobycie stwierdzono również, że ważne jest, aby umowa wydobywcza miała charakter progresywny, co pozwala na uwzględnienie możliwości zmiany sytuacji na rynku surowcowym w przyszłości. Dodatkowo, istotna jest możliwość skorzystania z usług zawodowych negocjatorów z dużym doświadczeniem pracy w branży surowcowej przez władze państwa, a także uwzględnienie w umowie klauzuli o ewentualnej renegotjacji warunków umowy.

W ramach krytycznej analizy zaproponowanych dotychczas w literaturze przedmiotu środków polityki gospodarczej dla władz państw specjalizujących się w eksporcie surowców stosowanych w celu przeciwdziałania "paradoksowi obfitości" wyróżniono narzędzia polityki inwestycyjnej, fiskalnej i monetarnej państwa. Szczegółowo zbadano sposób funkcjonowania funduszy surowcowych. Stwierdzono, że pomimo istnienia odmiennych opinii naukowych na temat roli funduszy surowcowych w ramach przeciwdziałania "klątwie bogactwa", ich zastosowanie, w określonych okolicznościach, jest uzasadnione. Dokonano również analizy nowatorskiej koncepcji funduszu obywatelskiego. Zaznaczono, że efekty zastosowania bezpośredniej dystrybucji dochodów eksportowych są wątpliwe, a wprowadzenie systemu funduszu obywatelskiego w krajach bogatych w surowce, zwłaszcza rozwijających się, jest skomplikowane.

Pomimo faktu, że w rozprawie skoncentrowano się głównie na wymiarze makroekonomicznym "klątwy bogactwa", ze względu na skomplikowany charakter problematyki niezbędne okazało się przeprowadzenie analizy wybranych aspektów polityczno-społecznych, istotnych z punktu widzenia przyjętego w rozprawie celu i hipotez badawczych. Przede wszystkim podjęto próbę identyfikacji decyzji polityki gospodarczej

państwa krajów, znajdujących się pod wpływem "paradoksu obfitości", które zostały uznane, w ramach dotychczasowej literatury przedmiotu, za nieefektywne oraz przyczyniające się do pogłębienia problemu. Wśród decyzji polityki gospodarczej państwa, które wpłynęły na pogłębienie problemu "paradoksu obfitości" wyróżniono politykę finansowania budżetu państwa pożyczkami zaciągniętymi za granicą oraz nieefektywną politykę inwestycyjną i rozrzutność fiskalną władz państwa. W ramach analizy aspektów polityczno-społecznych "klątwy bogactwa" dokonano także identyfikacji zjawisk społecznych mających wpływ na powstawanie "paradoksu obfitości". Przeprowadzone badanie teoretyczne umożliwiło wyróżnienie podstawowych uwarunkowań polityczno-społecznych, sprzyjających efektywnemu zastosowaniu środków polityki gospodarczej państwa przeciwdziałających "klątwie bogactwa".

Poza rozważaniami teoretycznymi w rozprawie przeprowadzono analizę ilościową i jakościową badanego zagadnienia, co pozwoliło empirycznie zweryfikować wyciągnięte wcześniej wnioski. Pierwsza hipoteza badawcza została poddana próbie weryfikacji na podstawie analizy porównawczej wtórnych danych statystycznych. W ramach przeprowadzonego badania wyróżniono 51 krajów, z których 36 zaliczono do grupy państw zasobnych w złoża surowców paliwowych oraz 17 bogatych w złoża surowców mineralnych, przy tym dwa państwa: Papua-Nowa Gwinea oraz Boliwia znalazły się zarówno w grupie państw bogatych w surowce paliwowe jak i mineralne. Przeprowadzona następnie analiza wyników rozwoju gospodarczego państw w kontekście występowania "klątwy bogactwa" w porównaniu z rezultatami regionów geograficznych oraz grup państw charakteryzujących się podobnym dochodem narodowym pozwoliła na potwierdzenie występowania "paradoksu obfitości" w większości wyodrębnionych krajów. Wśród krajów najbardziej dotkniętych "klątwą bogactwa" wymienić należy Nigerię, Demokratyczną Republikę Konga, Czad i Zambię. Sytuacja większości pozostałych państw będących przedmiotem badania również prezentuje się gorzej w porównaniu z wynikami regionów geograficznych oraz grup państw charakteryzujących się podobnym dochodem narodowym. Na podstawie badania wyników rozwoju gospodarczego wyróżnionych państw bogatych w surowce w kontekście występowania "klątwy bogactwa" w latach 1995-2011 stwierdzono, że Gwinea Równikowa, Azerbejdżan oraz Armenia stanowią typowe przykłady państw w których występuje "choroba holenderska". Podobne rezultaty uzyskano dla Egiptu, Kazachstanu i Mongolii. Chociaż wyniki zrealizowanego badania potwierdziły występowanie "klątwy bogactwa", to jednocześnie wykazały, że zjawisko nie jest prawem lecz silną tendencją występującą w większości, jednak nie we wszystkich państwach zasobnych w surowce. Na podstawie

szczegółowej analizie wyników rozwoju gospodarczego poszczególnych krajów bogatych w zasoby naturalne zidentyfikowano trzy państwa, którym udało się uniknąć "klątwy bogactwa", wśród nich znalazł się jeden kraj rozwinięty - Norwegia oraz dwa państwa rozwijające się - Botswana i Chile. Wyróżnionym krajom udało się wykorzystać potencjał posiadania bogatych złóż surowcowych. Norwegia, Botswana oraz Chile uzyskiwały lepsze wyniki rozwoju gospodarczego w kontekście "klątwy bogactwa" w porównaniu z wynikami dla odpowiadających im regionów geograficznych oraz grup państw charakteryzujących się podobnym dochodem narodowym zarówno w latach 1965-1995 jak i okresie 1995-2011. Identyfikacja państw, którym udało się przezwyciężyć "klątwę bogactwa" pozwoliła na pozytywne zweryfikowanie pierwszej przyjętej w ramach niniejszej rozprawy doktorskiej hipotezy badawczej, zgodnie z którą *uniknięcie "klątwy bogactwa" jest możliwe zarówno w przypadku krajów rozwiniętych jak i rozwijających się bogatych w złoża surowców naturalnych.*

Wyróżnienie państw, których sytuacja w wyniku rozpoczęcia specjalizacji w eksporcie surowców uległa polepszeniu miała istotne znaczenie dla realizacji celu rozprawy doktorskiej. Uzyskane wyniki umożliwiły pozytywną weryfikację drugiej przyjętej w niniejszej rozprawie hipotezy badawczej, która brzmi: *państwo dysponuje środkami polityki gospodarczej, których racjonalne zastosowanie, przy spełnieniu określonych uwarunkowań polityczno-społecznych, umożliwia przeciwdziałanie "klątwie bogactwa".* Analizując studia przypadków Norwegii, Botswany i Chile stwierdzono bowiem, że występują znaczne podobieństwa zastosowanych w nich narzędzi polityki gospodarczej w kontekście "paradoksu obfitości". Jednocześnie zaobserwowano, że w procesie specjalizacji w eksporcie surowców, w zależności od poziomu rozwoju gospodarczego, występowały podobieństwa charakteru polityki gospodarczej pomiędzy Botswaną i Chile oraz Chile i Norwegią. Szczegółowe wnioski wysnute na podstawie analizy porównawczej polityki gospodarczej trzech państw przedstawiono w podsumowaniu ostatniego, piątego, rozdziału pracy. Na podstawie uzyskanych wyników przeprowadzonego badania jakościowego wskazać można szereg najistotniejszych wniosków dotyczących możliwości przeciwdziałania "klątwie bogactwa" w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych.

Przede wszystkim na uwagę zasługuje fakt, że we wszystkich trzech poddanych analizie państwach spełnione były uwarunkowania polityczno-społeczne wyróżnione w ramach trzeciego rozdziału niniejszej rozprawy jako sprzyjające efektywnemu zastosowaniu środków polityki gospodarczej państwa w kontekście "paradoksu obfitości", co potwierdza poprawność oraz zasadność wniosków sformułowanych w części teoretycznej

pracy. Wdrożenie zmian polityczno-społecznych w wielu przypadkach krajów specjalizujących się w eksporcie surowców może być utrudnione. Jednak stworzenie odpowiednich uwarunkowań polityczno-społecznych w obliczu występowania "klątwy bogactwa" jest istotne. Przede wszystkim ważne jest ukształtowanie stabilnej sytuacji politycznej w kraju, sprawnej infrastruktury państwowej, praworządności, przejrzystości działania władzy, klarowności i respektowania praw własności. Na podstawie uzyskanych w badaniu jakościowym wyników stwierdzić także należy, że państwo powinno odgrywać aktywną rolę w procesie rozwoju gospodarczego kraju, ale wyłącznie w przypadku, gdy w państwie występuje silna, wysoko wykwalifikowana, uczciwa oraz racjonalnie działająca grupa urzędników państwowych tworząca sprawny system biurokratyczny, którego celem funkcjonowania oraz podstawą legitymizacji jest wspieranie i podtrzymywanie rozwoju gospodarczo-społecznego kraju oraz zwiększenie dobrobytu obywateli. We wszystkich państwach, zidentyfikowanych jako te, którym udało się uniknąć "klątwy bogactwa" został ukształtowany pewien rodzaj ustroju państwa rozwojowego. Na podstawie wyników przeprowadzonego w niniejszej rozprawie badania wyróżniono główne cechy tego ustroju.

Zrealizowana w pracy analiza daje podstawę do stwierdzenia, że w przypadku, gdy w kraju spełnione są określone uwarunkowania polityczno-społeczne państwo powinno odgrywać aktywną rolę w procesie rozwoju branży wydobywczej, tworząc państwowe przedsiębiorstwo wydobywcze. Zgodnie z przypuszczeniami przedstawionymi w teoretycznej części pracy, w przypadku krajów rozwijających się utworzenie przedsiębiorstwa państwowego, ze względu na brak doświadczenia zarówno w prowadzeniu działalności wydobywczej jak i biznesowego, może być trudne. W tym przypadku niezbędne jest zaangażowanie w proces wydobywczy przedsiębiorstwa zagranicznego. Istotne jest jednak podpisanie umowy z firmą wydobywczą w taki sposób, aby umożliwić państwu kontrolę nad rozwojem oraz dochodami branży surowcowej.

W ramach polityki inwestycyjnej, fiskalnej i monetarnej w kontekście przeciwdziałania "klątwe bogactwa", w oparciu o uzyskane w badaniu wyniki stwierdzić należy, że państwo powinno kierować się trzema zasadami: rozważnością, oszczędnością oraz inwestowaniem w rozwój, uwzględniając sytuację obecnych i przyszłych pokoleń. W obliczu wysokiej niestabilności dochodów uzyskiwanych z eksportu surowców istotna jest realizacja oszczędnej polityki budżetowej państwa o charakterze antycyklicznym, mająca na celu zabezpieczenie długoterminowej wypłacalności budżetu państwa. Istotne jest utrzymanie oraz gromadzenie nadwyżki budżetowej, a także unikanie krajowego i zagranicznego zadłużenia

oraz stałe kontrolowanie wydatków państwa. Obok oszczędnej polityki fiskalnej powinna być prowadzona ostrożna polityka monetarna, ukierunkowana na utrzymanie stabilnego kursu waluty krajowej oraz niskiego poziomu inflacji. Istotna jest również akumulacja rezerw dewizowych, uzyskiwanych w wyniku sprzedaży zasobów naturalnych. Za pomocą środków pieniężnych otrzymywanych z wydobycia surowców państwo powinno prowadzić aktywną politykę inwestycyjną, nakierowaną na dywersyfikację oraz wzrost konkurencyjności gospodarki krajowej poprzez rozwój sektora prywatnego, kapitału ludzkiego oraz infrastruktury. Zrealizowana w pracy analiza daje podstawę do stwierdzenia, że w celu dywersyfikacji gospodarki kraju bogatego w surowce istotne jest inwestowanie w rozwój technologiczny branży wydobywczej, a także nowych sektorów działalności powiązanych z wydobyciem. Rozwój technologii przedsiębiorstw wydobywczych, a także firm specjalizujących się w realizacji dostaw dla sektora surowcowego oraz świadczeniu szerokiego zakresu usług, może być wykorzystany jako "okno możliwości" dla dywersyfikacji gospodarki kraju. W celu uniknięcia efektu "choroby holenderskiej" jakim jest przesunięcie zasobów ważne jest inwestowanie w rozwój tradycyjnych oraz nowych sektorów gospodarki nie powiązanych z wydobyciem. W przypadku państw znajdujących się na wyższym poziomie rozwoju, środki uzyskiwane z eksportu surowców powinny być także przeznaczane na wzrost innowacyjności oraz zaawansowania technologicznego kraju.

Przeprowadzone badanie i obserwacje prowadzą ponadto do konkluzji, że istotnym narzędziem w ramach polityki gospodarczej państwa przeciwdziałającego "klątwie bogactw" jest fundusz surowcowy. Przy tym coraz większego znaczenia nabiera pełnienie przez fundusz funkcji rozwojowej, pozwalającej na oszczędzanie środków z eksportu surowców dla przyszłych pokoleń. Utworzenie funduszu rozwojowego, w wyniku prowadzenia aktywnej polityki inwestycyjnej, stanowi także kolejne "okno możliwości" dla dywersyfikacji gospodarki kraju. Należy jednak stwierdzić, że w przypadku państw, znajdujących się w początkowej fazie rozwoju, ze względu na znaczne krajowe zapotrzebowanie rozwojowe, utworzenie funduszu surowcowego jest skomplikowane. W takim przypadku politykę funduszu zastępować powinna aktywna antycykliczna polityka budżetowa państwa, nastawiona na akumulację nadwyżki budżetowej.

Przedstawione w rozprawie wnioski mają znaczenie praktyczne. W ciągu ostatnich lat zmieniły się warunki na międzynarodowym rynku surowców naturalnych. Przede wszystkim znacznie wzrosło zapotrzebowanie na surowce, co pozwoliło krajom takim jak Angola, Rwanda oraz Mozambik na szybkie przyśpieszenie rozwoju gospodarczego. W latach 1995-2011 wyniki uzyskiwane przez wymienione państwa afrykańskie określić należy jako

pozytywne. W szybkim tempie wzrastają także gospodarki bogatych w surowce państw Azji Środkowej - Rosji, Kazachstanu, Armenii, Azerbejdżanu, a także Mongolii. Na międzynarodowym rynku surowców pojawiły się także nowe kraje, takie jak Mjanma (Birma) oraz Timor Wschodni. O wynikach ich rozwoju zadecydują najbliższe dziesięciolecia. W warunkach stałego zwiększenia się cen kluczowych surowców stopa wzrostu gospodarczego wymienionych państw bogatych w złoża naturalne jest wysoka. Jednak przy nieodpowiedniej strategii polityki gospodarczej nagła zmiana uwarunkowań na światowym rynku surowców może doprowadzić do załamania gospodarczego oraz głębokiej recesji w wielu państwach specjalizujących się w eksporcie surowców. Dotyczy to zwłaszcza Gwinei Równikowej, Azerbejdżanu, Armenii oraz innych państw określonych w ramach niniejszej rozprawy doktorskiej jako przykłady występowania "choroby holenderskiej".

Przedstawionych w pracy wniosków, dotyczących zestawu środków polityki gospodarczej państwa stosowanych w kontekście przeciwdziałania "klątwe bogactwa", nie powinno się traktować jako uniwersalnego rozwiązania adekwatnego dla wszystkich państw bogatych w surowce. Sytuacja każdego kraju jest bowiem specyficzna i powinna być poddana szczegółowej analizie pod względem uwarunkowań endo- i egzogenicznych przed dokonaniem wyboru odpowiedniej strategii polityki gospodarczej. Przedstawione w niniejszej rozprawie wnioski pozwalają jednak na wyznaczenie ogólnych zasad realizacji polityki gospodarczej państwa przeciwdziałających "klątwe bogactwa". Szczegółowe środki powinny być dopasowane do specyfiki danego kraju bogatego w surowce.

Problematyka "klątwy bogactwa" tworzy szerokie pole badawcze, jest złożona i wielowymiarowa. Należy wspomnieć o trudnościach, które zaistniały w trakcie realizacji niniejszej pracy. Wiele komplikacji powstało ze względu na brak danych statystycznych oraz ich rozproszenie, niespójność i zróżnicowanie. Z powodu skomplikowanego charakteru problematyki znaczne trudności zaistniały również przy analizie teoretycznych aspektów "klątwy bogactwa". Ze względu na niespójność oraz fragmentaryczny charakter literatury przedmiotu w rozprawie podjęto próbę stosunkowo szerokiej analizy wielu zagadnień związanych z przedmiotowym zjawiskiem. W związku z tym w niektórych aspektach powinny być przeprowadzone bardziej szczegółowe badania, które nie zostały zrealizowane aby zachować spójność rozważań zaprezentowanych w pracy.

Można zidentyfikować obszary, które wymagają bardziej szczegółowych analiz. Przede wszystkim istotne jest przeprowadzenie dokładnych badań wyróżnionych w pracy zagadnień w wymiarach politycznym i społecznym. Analizie powinna zostać poddana rola

ustroju państwa rozwojowego w ramach przeciwdziałania "klątwe bogactwa". Istotna jest również ocena znaczenia poszczególnych zjawisk społecznych, takich jak "pogoń za rentą", "pogoń za przejęciem renty", powstanie "państwa rentierskiego" oraz "petro-państwa" w kontekście występowania "paradoksu obfitości". Szczegółowe badania powinny również zostać przeprowadzone z punktu widzenia roli innych wyróżnionych w pracy podmiotów gospodarczych w ramach przeciwdziałania "klątwe bogactwa": organizacji międzynarodowych, korporacji specjalizujących się w wydobywaniu i sprzedaży surowców, organizacji pozarządowych oraz społeczeństw państw bogatych w złoża naturalne. Interesujące mogą okazać się również wnioski badań uwzględniające odmienną perspektywę badawczą - dokonujące oceny wpływu "klątwy bogactwa" na sytuację oraz działalność korporacji transnarodowych. Bardziej szczegółowe badania porównawcze powinny zostać przeprowadzone w zakresie opłacalności zastosowania poszczególnych rodzajów umów wydobywczych dla państw bogatych w złoża surowców, a także w kwestii znaczenia wybranej metody kontraktowania (np. międzynarodowy przetarg konkurencyjny, dwustronne negocjacje, procedura wolnych wniosków) dla wyników realizacji projektu wydobywczego. Dalsze dokładne badania powinny dotyczyć oceny wyników rozwoju gospodarczego państw bogatych w surowce w kontekście występowania "paradoksu obfitości".

Przeprowadzone w niniejszej rozprawie badania i wnioski z nich wynikające stanowią podstawę dla dalszych poszukiwań i analiz dotyczących problematyki rozwoju krajów bogatych w złoża surowców naturalnych. Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny dotycząc szerokiej oraz wielowymiarowej problematyki "klątwy bogactwa". Przedstawione zagadnienia są na tyle istotne dla wielu gospodarek, że wymagają stałej obserwacji i pogłębienia wiedzy, a także dalszych dociekań dotyczących rozwiązań przystających do nowej rzeczywistości gospodarczej.

Bibliografia

1. Abramova, E., Bielousov, D., Mihajlenko, K., 10.11.2009, *O razwitiu rossijskoj ekonomiki w 2009 g. i prognozie na 2010-2012 gg.*, Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji na temat projektu LINK.
2. Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, A., 2001, *The colonial origins of comparative development: an empirical investigation*, American Economic Review, Vol. 91.
3. Ahrend, R., De Rosa, D., Tompson, W., 25 January 2007, Russian manufacturing and the threat of "Dutch disease". A comparison of competitiveness developments in Russia and Ukrainian industry, Economic Department Working Papers, No. 540, OECD.
4. Alaska Permanent Fund Corporation, 2013, *About the fund*, <http://www.apfc.org/home/Content/aboutFund/aboutPermFund.cfm> [dostęp: 05.2013].
5. Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., Swagel, P., 1996, *Political Instability and Economic Growth*, Journal of Economic Growth, Vol.1.
6. Alexeev, M., Conrad, R., 2009, *The elusive curse of oil*, The Review of Economics and Statistics, Vol. 91.
7. Alexeev, M., Conrad, R., 2011, *The natural resource curse and economic transition*, Economic Systems, Elsevier, Vol. 35.
8. Amin, S., 2001, *Imperialism and Globalization*, Monthly Review, Vol. 53.
9. Amsden, A., 1989, *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*, Oxford University Press, Oxford, New York.
10. Arezki, R., Lederman, D., Zhao, H., 2010, *The Relative Volatility of Commodity Prices: A Reappraisal*, International Monetary Fund Working Paper, Vol. 11.
11. Arezki, R., Van der Ploeg, F., 2007, *Can the natural resource curse be turned into a blessing? The role of trade policies and institutions*, CEPR Discussion Paper, Vol. 6225.
12. Ascher, W., 1999, *Why government waste natural resources*, John Hopkins University Press, Baltimore.
13. Atkinson, G., Hamilton, K., 2003, *Savings, growth and the resource curse hypothesis*, World Development, Elsevier, Vol. 31.
14. Auty, R., Pontara, N., 2008, *A dual-track strategy for managing Mauritania's projected oil rent*, Development Policy Review, Vol. 26.

15. Auty, R.M. (ed.), 2001 a, *Resource abundance and economic development*, Oxford University Press, Oxford.
16. Auty, R.M., 1986, *Resource-based industrialization and country size: Venezuela and Trinidad and Tobago*, *Geoforum*, Vol. 17.
17. Auty, R.M., 1990, *Resource-based industrialization: sowing the oil in eight developing countries*, Oxford University Press, New York.
18. Auty, R.M., 1993, *Sustaining Development In Mineral Economies: The Resource Curse Thesis*, Routledge, London.
19. Auty, R.M., 1994 a, *Industrial policy reform in six newly industrializing countries: the resource curse thesis*, *World Development*, Vol. 22.
20. Auty, R.M., 1994 b, *The resource curse thesis: minerals in Bolivian development, 1970-90*, *Singapore Journal of Tropical Geography*, Vol. 15.
21. Auty, R.M., 1995, *Industrial policy, sectoral maturation and post-war economic growth in Brazil: the resource curse thesis*, *Economic Geography*, Vol. 71.
22. Auty, R.M., 1998, *Resource abundance and economic development: improving the performance of resource rich countries*, The United Nations University World Institute for Development Economics, Helsinki.
23. Auty, R.M., 2001 b, *Why resource endowments can undermine economic development: concept and case studies*, Paper Prepared for the BP-Amoco Seminar, Lincoln College Oxford University.
24. Auty, R.M., 2001 c, *The political economy of resource-driven growth*, *European Economic Review*, Elsevier, Vol. 45.
25. Auty, R.M., 2001 d, *Transition Reform in the mineral-rich Caspian region countries*, *Resource Policy*, Vol. 27.
26. Auty, R.M., Evia, J.L., 2001, *A growth collapse with point resources: Bolivia*, in: Auty, R.M. (ed.), *Resource abundance and economic development*, Oxford University Press, Oxford.
27. Auty, R.M., Gelb, A., 2001, *The Political Economy of Resource-Abundant States*, in: Auty, R. (ed.), *Resource Abundance and Economic Development*, Oxford University Press, Oxford.
28. Auty, R.M., Mikesell, R.F., 1998, *Sustainable development in mineral economies*, Clarendon Press, Oxford.

29. Balagtas, J., Holt, M.T., 2009, *The Commodity Terms of Trade, Unit roots and Nonlinear Alternatives: A smooth transition approach*, American Journal of Agricultural Economics, Vol. 91.
30. Baland, J.M., Francois P., 2000, *Rent-seeking and resource booms*, Journal of Development Economics, Vol. 61.
31. Balassa, B., 1980, *The Process of Industrial Development and Alternative Development Strategies*, Princeton University, Princeton.
32. Ballantine, K., 2003, *Beyond Greed and Grievance: Reconsidering the Economic Dynamics of Armed Conflict*, in: Ballentine, K., Sherman, J. (eds.), *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*, Lynne Rienner, London.
33. Bardhan, P., 1997., *Corruption and development: A review of the issues*, Journal of Economic Literature, Vol. 35.
34. Barro, R., 1996, *Democracy and Growth*, Journal of Economic Growth, Vol. 1.
35. Barro, R., 2000, *Inequality and Growth in a Panel of Countries*, Journal of Economic Growth, Vol. 5.
36. Bąkiewicz, A., Żuławska, U., 2010, *Rozwój w dobie globalizacji*, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2010.
37. Beblawi, H., 1987, *The Rentier State in the Arab World*, in: Beblawi, H., Luciani, G. (eds.), *The Rentier State: Volume II*, Croom Helm, London.
38. BEDIA, The Botswana Export Development and Investment Authority, 2013, *About BEDIA*, http://www.bedia.co.bw/article.php?lang=&id_mnu=1 [dostęp 05.2013].
39. Begg, D., Fischer, S., Dornbusch, R., 2007, *Ekonomia. Makroekonomia*, wyd. IV zmienione, PWE, Warszawa.
40. Beine, M., Bos, C., Coulombe, S., 2009, *Does the Canadian Economy Suffer from Dutch Disease?*, Tinbergen Institute Discussion Paper, Vol. 096.
41. Bellamy, F.J., Clark, B., 2004, *Ecological Imperialism: The Curse of Capitalism*, Socialist Register.
42. Bellamy, C., 2005, *The State Of The World's Children*, UNICEF.
43. Benjamin, N.C., Devarajan, S., Weiner, R.J., 1989, *The "Dutch" disease in a developing country*, Journal of Development Economics, Vol. 30.
44. Bevan, D., L., Collier, P., Gunning, J., W., 1993, *Trade shocks in developing countries: consequences and policy responses*, European Economic Review, Vol. 37.
45. Bhagwati, J., 1958 a, *Immiserizing Growth: A Geometrical Note*, Review of Economic Studies, Vol. 25.

46. Bhagwati, J., 1958 b, *International Trade and Economic Expansion*, American Economic Review, Vol. 48.
47. Bhattacharyya, S., Hodler, R., 2010, *Natural resources, democracy and corruption*, European Economic Review, Elsevier, Vol. 54.
48. Bindemann, K., 1999, *Production-Sharing Agreements: An Economic Analysis*, Oxford Institute for Energy Studies, World Petroleum Market Report, Vol. 25.
49. Birdsall, N., Subramanian, A., 2004, *Saving Iraq from Its Oil*, Foreign Affairs, Vo. 83.
50. Bitala, M., 2005, *Afrykańska Szwajcaria*, Forum, nr 43/44.
51. Blainey, G., 1970, *A Theory of Mineral Discovery: Australia in the Nineteenth Century*, The Economic History Review, Vol. 23.
52. Bleaney, M., Greenaway, D., 1993, *Long run trends in relative prices of primary commodities and in the terms of trade of developing countries*, Oxford Economic Papers, Vol. 45.
53. Booth, A., 1995, *The state and the economy in Indonesia in the nineteenth and twentieth century*, in: Harris, J., Hunter, J., Lewis, C.M. (eds.), *The new institutional economics and third world development*, Routledge, London.
54. Borrás Jr., S.M., Franco, J., 2010, *Towards a Broader View of the Politics of Global Land Grab: Rethinking Land Issues, Reframing Resistance*, ICAS Working Paper Series, No. 001.
55. BP Azerbaijan, 2004, *Economic, social and environmental overview of the ACG, BTC and Shah Deniz/SCP projects in the national and regional context of Azerbaijan, Georgia and Turkey*, Regional Review, McQuillan Young Ltd, London.
56. Bräutigam, D., 2007, *Taxation and Governance in Africa: Take a Second Look*, Development Policy Outlook, American Enterprise Institute for Public Policy Research, No. 1.
57. Broad, R., 1995, *The Political Economy of Natural Resources: Cases of the Indonesian and Philippine Forest Sectors*, Journal of Developing Areas, Vol. 29.
58. Brown, W., S., Thomas, C., S., 1994, *The Alaska permanent fund: good sense or political expediency?*, Challenge, Vol. 38.
59. Brunnschweiler, C., 2007, *Cursing the Blessings? Natural Resource Abundance, Institutions, and Economic Growth*, World Development, Elsevier, Vol. 36.
60. Brunnschweiler, C., 2009, *Oil and Growth in Transition Countries*, CER-ETH, OxCarre Research Paper, Vol. 29.

61. Brunnschweiler, C.N., Bulte, E.H., 2008, *The resource curse revisited and revised: A tale of paradoxes and red herrings*, Journal of Environmental Economics and Management, Vol. 55.
62. BSE, Botswana Stock Exchange, 2013, *About BSE*, http://www.bse.co.bw/abt_us/abt_us.php [dostęp 05.2013].
63. Budnikowski, A., 2006, *Międzynarodowe Stosunki Gospodarcze*, Wydanie III zmienione, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
64. Bulmer-Thomas, V., 1994, *The economic history of Latin America since independence*, Cambridge Latin American Studies, Vol. 77, Cambridge University Press, New York.
65. Bulte, E., Damania, R., Deacon, R., 2005, *Resource Intensity, Institutions, and Development*, University of California, Santa Barbara, World Development, Elsevier, Vol. 33.
66. Bureau for Resources and Strategic Partnerships, 2006, Meeting the Challenge of the Resource Curse. International Experiences in Managing the Risks and Realising the Opportunities of Non-Renewable Natural Resource Revenue Management, Programme on Business and Development Performance, United Nations Development Programme, Overseas Development Institute, London.
67. Cairns, J.E., 1859, *The Australian episode*, Frazer's Magazine.
68. Cairns, J.E., 1873, *Postscript*, Essays in Political Economy.
69. Calvo-Gonzalez, O., Shankar, R., Trezzi, R., 2010, *Are Commodity Prices More Volatile Now? A Long-Run Perspective*, World Bank Policy Research Working Paper No. 5460, Washington, DC.
70. Cappelen, A., Mjøsset, L., 2009, *Can Norway Be a Role Model for Natural Resource Abundant Countries?*, UNU World Institute for Development Economics Research, Research Paper, Vol. 23.
71. Carew, E., 1996, *The Language of Money*, Allen & Unwin, Sydney.
72. Caselli, F., Cunningham, T., 2009, *Leader behavior and the natural resource curse*, Oxford Economic Papers, Vol. 61.
73. Cashin, P., McDermott, J., 2002, *The Long-Run Behavior of Commodity Prices: Small Trends and Big Variability*, IMF Staff Papers, Vol. 49.
74. Cavalcanti, T., Mohaddes, K., Raissi, M., 2011 a, *Growth, development and natural resources: New evidence using a heterogeneous panel analysis*, The Quarterly Review of Economics and Finance, Vol. 51.

75. Cavalcanti, T., Mohaddes, K., Raissi, M., 2011 b, *Commodity price volatility and the sources of growth*, Cambridge Working Papers in Economics, Vol. 1112.
76. Central Intelligence Agency Library, 2012, *The World Factbook*, Publications, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> [dostęp 03.2012].
77. Chaudhry, K., 1994, *Economic Liberalisation and the Lineages of the Rentier State*, Comparative Politics, Vol. 27.
78. Clemons, S., 2003, April 9, *Sharing, Alaska-Style*, New York Times.
79. Codelco, 2013, *Annual Report Codelco 2011*, <http://www.codelco.com/flipbook/memorias/memoria2011/en/> [dostęp 05.2013].
80. Collier, P., 2000, *Economic Causes of Civil Conflict and Their Implications for Policy*, in: Crocker, C.A., Hampson, F.O., Aall, P. (eds.), *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict*, US Institute of Peace, Washington.
81. Collier, P., 2010, *The Plundered Planet: why we must, and how we can, manage nature for global prosperity*, Oxford University Press.
82. Collier, P., Hoeffler, A., 1998, *On Economic Causes of Civil War*, Oxford Economic Papers Vol. 50.
83. Collier, P., Hoeffler, A., 2005, *Resource Rents, Governance, and Conflict*, Journal of Conflict Resolution, Vol. 49.
84. Collier, P., Hoeffler, A., 2009, *Testing the Neo-con Agenda: Democracy in Resource-Rich Societies*, European Economic Review, Vol. 53.
85. Corden, W.M., 1984, *Booming sector and Dutch disease economics: Survey and consolidation*, Oxford Economic Papers, Vol. 36.
86. Corden, W.M., Neary, J.P., 1982, *Booming sector and de-industrialization in a small open economy*, Economic Journal, Vol. 92.
87. Czernichowski, K., Kopiński, D., Polus, A., 2012, *Kłątwa surowcowa w Afryce? Przypadek Zambii i Botswany*, CeDeWu.
88. Davis, G., 1995, *Learning to Love the Dutch Disease: Evidence from the Mineral Economies*, World Development, Elsevier, Vol. 23.
89. Davis, J., Ossowski, R., Daniel, J., Barnett, S., 2001, *Stabilization and savings funds for non-renewable resources*, International Monetary Fund, Occasional paper, no. 205.
90. Davis, J., Ossowski, R., Fedelino, A. (ed.), 2003, *Fiscal Policy Formulation and Implementation in Oil-Producing Countries*, International Monetary Fund.
91. De Beers, 2013, *About us, Operations*, Official company web site, <http://www.debeersgroup.com/en/> [dostęp 05.2013].

92. De Gregorio, J., Tokman, A., Valdes, R., 2005, *Flexible Exchange Rate with Inflation Targeting in Chile: Experience and Issues*, Central Bank of Chile, Inter-American Development Bank, Research Department, Working Paper, No. 540.
93. De Souza, L.V., 2008, *Foreign investment in Russia*, ECFIN Country Focus, Economic analysis from the European Commission's Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Vol. 5.
94. Deaton, A, Laroque, G., 1992, *On the Behaviour of Commodity Prices*, Review of Economic Studies, Vol. 59.
95. Deaton, A., 1999, *Commodity prices and Growth in Africa*, Journal of Economic Perspectives, Vol. 13.
96. Debswana, 2013, *About Debswana*, Official company web site, <http://www.debswana.com/About%20Debswana/Pages/Introduction.aspx> [dostęp 05.2013].
97. Deszczyński, P., 2001, *Kraje rozwijające się w koncepcjach ekonomicznych SPD. Doktryna i praktyka*, Wydawnictwo AE, Poznań.
98. Deszczyński, P., 2002 a., *Konceptualizacja pojęć kraje rozwijające się*, Przegląd Politologiczny, nr 4.
99. Deszczyński, P., 2002 b., *Kraje rozwijające się a globalizacja gospodarki światowej*, Przegląd Zachodni, nr 2.
100. Deszczyński, P., 2005, *Kraje rozwijające się wobec otwartych granic. Szanse czy zagrożenia?*, w: Naruszewicz, S. (red.), *Świat otwartych granic. Szanse czy zagrożenia?*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.
101. Deszczyński, P., 2011, *Konceptualne podstawy pomocy rozwojowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
102. Devarajan, S., Le, T., M., Raballand, G., 2010, *Increasing Public Expenditure Efficiency in Oil-rich Economies. A Proposal*, The World Bank, Africa Region, Chief Economist Office, Policy Research Working Paper, no. 5287.
103. Devlin, J., Lewin, M., 2002, *Issues in oil revenue management*, Paper to the World Bank/ESMAP Workshop in Petroleum Revenue Management.
104. Ding, N., Field, B.C., 2005, *Natural resource abundance and economic growth*, Land Economics, Vol. 81.
105. Domiter, M., 2012, *Znaczenie klauzuli największego uprzewilejowania we współczesnej wymianie międzynarodowej. Perspektywa krajów słabo rozwiniętych*, w: Skulska, B., Domiter, M., Michalczyk, W. (red.), *Globalizacja i regionalizacja w gospodarce*

- światowej. Księga jubileuszowa z okazji 45-lecia pracy naukowej Profesora Jana Rymarczyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
106. Doran, C.R., 1984, *An historical perspective on mining and economic changes*, in: Cook, L.H., Porter, M.G. (eds.), *The Mineral Sector and the Australian Economy*, George Allen & Unwin, in Association with Centre of Policy Studies, Monash University, Special Study No. 6, Sydney.
 107. Drake, P., 1972, *Natural Resources Versus Foreign Borrowing in Economic Development*, *The Economic Journal*, Vol. 82.
 108. DTC Botswana, 2013, *About DTCB*, Official company web site, http://www.dtcbotswana.com/about_us.php [dostęp 05.20013].
 109. Easterly, W., Levine, R., 1997, *Africa's growth tragedy: policies and ethnic divisions*, *Quarterly Journal of Economics*, Vol.112.
 110. Egert, B., Leonard, C.S., 2008, *Dutch Disease Scare in Kazakhstan: Is it real?*, *Open Economy Review*, Vol. 19.
 111. Eifert, B., Gelb, A., Tallroth, N., 2003, *The Political Economy of Fiscal Policy and Economic Management in Oil Exporting Countries*, in: Davis, J.M., Ossowski, R., Fedelino, A. (eds.), *Fiscal Policy Formulation and Implementation in Oil-Producing Countries*, International Monetary Fund.
 112. Enders, K., Herberg, H., 1983, *The Dutch Disease: Causes, Consequences, Cure and Calmatives*, *Welwirtschaftliches Archiv*, Vol. 119.
 113. Esanov, A., Raiser, M., Buiters, W., 2001, *Nature's blessing or nature's curse: The political economy of transition in resource-based economies*, European Bank for Reconstruction and Development Working Paper, Vol. 65.
 114. Esfahani, H.S., Mohaddes, K., Pesaran, M.H., 2009, *Oil exports and the Iranian economy*, *Cambridge Working Papers in Economics*, Vol. 0944.
 115. European Commission, 2010, *Critical raw materials for the EU*, Report of the Ad-hoc Working Group on defining critical raw materials, European Commission.
 116. Evans, P.B., 1995, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton University Press, Princeton.
 117. Extractive Industry Transparency Initiative, 2012, <http://eiti.org/> [dostęp 06.2012].
 118. Fardmanesh, M., 1986, *Terms of trade shocks and structural adjustment in a small open economy*, University Microfilms International, Yale University.
 119. Fardmanesh, M., 1991, *Dutch disease economics and the oil syndrome: an empirical study*, *World Development*, Elsevier, Vol. 19.

120. Fasano, U., 2000, *Review of the experience with oil stabilization and savings funds in selected countries*, IMF Working Paper, Vol. 112.
121. Fasano, U., 2002, *With open economy and sound policies, U.A.E. has turned oil "curse" into a blessing*, IMF Survey, Vol. 31.
122. Ferreira, P., Pessoa, S., Veloso, F., 2005, *The Evolution of International Output Differences (1960-2000): From Factors to Productivity*, IMBEC Economics Discussion Paper Vol. 11.
123. Fields, G., 1989, *Change in poverty and inequality in the developing countries*, World Bank Research Observer, Vol. 4.
124. Forsyth, P.J., Kay, J.A., 1980, *The Economic Implications of North Sea Oil Revenues*, Fiscal Studies, Vol. 1.
125. Forsyth, P.J., Kay, J.A., 1981, *Oil Revenues and Manufacturing Output*, Fiscal Studies, Vol. 2.
126. Forsyth, P.J., Nicholas, S.J., 1983, *The Decline of Spanish Industry and the Price Revolution: A Neoclassical Analysis*, Journal of European Economic History, Vol. 12.
127. Forty years of Norwegian Oil, 2009, *Four decades of Norway's oil industry*, <http://www.statoil.com/en/about/history/oilnorway40years/pages/default.aspx> [dostęp: 05.2013].
128. Frankel, J., 2010, *The Natural Resource Curse: A Survey*, Harvard Environmental Economics Program, Discussion Papers, Vol. 21, Harvard Kennedy School, Harvard University.
129. Fuentes, J.R., 2009, *Managing Natural Resources Revenue: The Case of Chile*, Pontificia Universidad Católica de Chile, University of Oxford, Department of Economics OxCarre, OxCarre Research Paper, No. 40.
130. Furtado, C., 1963, *The Economic Growth of Brazil: A Survey from Colonial to Modern Times*, University of California Press, Los Angeles.
131. Furtado, C., 1964, *Development and Underdevelopment*, University of California Press, Los Angeles.
132. Gelb, A.H. and Associates, 1988, *Oil Windfalls: Blessing or Curse?*, Oxford University Press, New York.
133. Ghoshray, A., Kejriwal, M., Wohar, M., 2011, *Breaking Trends and the Prebisch-Singer Hypothesis: A Further Investigation*, European Association of Agricultural Economists, International Congress, nr 120387, Switzerland, Zurich.

134. Gillespie, K., Okruhlik, G., 1991, *The political dimensions of corruption clean-ups: A framework for analysis*, Comparative Politics, Vol. 24.
135. Gillis, M., Perkins, D., Roemer, M., Snodgrass, D., 1992, *Economics of Development*, Third Edition, W. W. Norton & Co., New York.
136. Global100, 2013, *Most Sustainable Corporations in the World*, <http://global100.org/> [dostęp: 05.2013].
137. Gniadek, J., 2004, 10 wrzesień, *Botswana - Perła Afryki*, Wykład, Siedziba Oddziału tarnowskiego UPR, Stowarzyszenie Koliber, Tarnów, dostępny na: Strona Prokapitalistyczna, Internetowy Magazyn Zwolenników Wolnego Rynku, <http://www.kapitalizm.republika.pl/botswana.html> [dostęp: 05.2013].
138. Greenaway, D., Morgan, C., W. (eds.), 1999, *The economics of commodity markets*, Edward Elgar, Cheltenham.
139. Gregory, R.G., 1976, *Some Implications of the Growth of the Mineral Sector*, Australian Journal of Agricultural Economics, Vol. 20.
140. Gregory, R.G., Martin, L.D., 1976, *An Analysis of Relationship between Import Flows to Australia and Recent Exchange Rate and Tariff Changes*, The Economic Record, The Economic Society of Australia, Vol. 52.
141. Grostal, W., Niedźwiedzińska, N., Stawasz, E., 2012, *Zmiany w strategii i polityce komunikacyjnej FED*, Narodowy Bank Polski, Instytut Ekonomiczny, Biuro Strategii i Polityki Pieniężnej.
142. Gunn, G., 1993, *Rentier Capitalism in Negara Brunei Darussalam*, in: Hewison, K., Robison, R., Rodan, G. (eds.), *Southeast Asia in the 1990s: Authoritarianism, Democracy, and Capitalism*, Allen and Unwin, Sydney.
143. Gylfason, T., 2001, *Natural resources, education, and economic development*, European Economic Review, Elsevier, Vol. 45.
144. Gylfason, T., Zoega, G., 2002, *Inequality and Economic Growth: Do Natural Resources Matter?*, CESifo Working Paper Series, Vol. 712.
145. Haggard, S., 1990, *Pathways from the Periphery: The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries*, Cornell University Press, Ithaca, London.
146. Harvey, D.I., Kellard, N.M., Madsen, J.B., Wohar, M.E., 2010, *The Prebisch-Singer Hypothesis: Four Centuries of Evidence*, The Review of Economics and Statistics, Vol. 92.
147. Harvey, D.I., Leybourne, S.J., Taylor, A.M.R., 2007, *A simple, robust and powerful test of the trend hypothesis*, Journal of Econometrics, Vol. 141.

148. Harvey, D.I., Leybourne, S.J., Taylor, A.M.R., 2008, *Simple, robust and powerful tests of the breaking trend hypothesis*, University of Nottingham, School of Economics, Discussion Papers, Vol. 06.
149. Hausmann, R., 1995, *Dealing with negative oil shocks: the Venezuelan experience in the eighties*, Inter-American Development Bank, Working paper, no. 307.
150. Havro, G., Santiso, J., 2008, *To Benefit from Plenty: lesson from Chile and Norway*, OECD Development Centre, Policy Brief, No. 37.
151. Helg, R., 1991, *A Note on the Stationarity of the Primary Commodities Relative Price Index*, Economics Letters, Vol. 36.
152. Helliwell, J., 1994, *Empirical Linkages Between Democracy and Economic Growth*, British Journal of Political Science, Vol. 24.
153. Hesse, H., 2008, *Export Diversification and Economic Growth*, Commission on Growth and Development, Working paper no. 21.
154. Heuty, A., Aristi, J., 2010, *Fool's Gold: Assessing the Performance of Alternative Fiscal Instruments During the Commodities Boom and the Global Crisis*, Revenue Watch Institute.
155. Higgins, B., 1968, *Economic Development: Problems, Principles and Policies*, WW Norton and Company, New York.
156. Hill, C.B., 1991, *Managing commodity booms in Botswana*, World Development, Vol.19.
157. Hillbom, E. 2008, *Diamonds or Development? A Structural Assessment of Botswana's Forty Years of Success*, Journal of Modern African Studies, Vol. 46.
158. Hirschman, A., 1958, *The Strategy of Economic Development*, Yale University Press, New Haven.
159. Hjort, J., 2007, *Citizen funds and Dutch Disease in developing countries*, Resources Policy, Vol. 31.
160. Hojman, D.E., 2002, *The political economy of Chile's fast growth: an Olsonian interpretation*, Public Choice, Vol. 111.
161. Hope, K., 1998, *Development policy and economic performance in Botswana: lessons for the transition economies in sub-Saharan Africa*, Journal of International Development, Vol. 10.
162. Human Development Report, 2011, *Sustainability and Equity: A Better Future for All*, United Nations Development Programme.

163. Human Development Reports, 2013, *Country Profiles and International Human Development Indicators*, <http://hdr.undp.org/en/countries/> [dostęp: 02.2013].
164. Humphreys, M., 2005, *Natural Resources, Conflict and Conflict Resolution*, Journal of Conflict Resolution, Vol. 49.
165. Humphreys, M., Sachs, J.D., Stiglitz, J.E. (eds.), 2007, *Escaping the Resource Curse*, University Press, Columbia, New York.
166. Hutchison, M., 1990, *Manufacturing Sector Resiliency to Energy Booms: Empirical Evidence for Norway, the Netherlands and the United Kingdom*, Bank for International Settlements, Monetary and Economic Department Working Papers, Vol. 13.
167. Ibrahim, M.J., 2008, *Growth prospects of oil and gas abundant economies: the Nigerian experience (1970-2000)*, Economic Policy and Statistics Department (EPSD), Islamic Development Bank (IDB), Journal of Economic Studies, Vol. 35, Jeddah, Kingdom of Saudi Arabia.
168. Iimi, A., 2006, *Exchange Rate Misalignment: An Application of the Behavioral Equilibrium Exchange Rate (BEER) to Botswana*, International Monetary Fund Working Paper, No. 06/140.
169. International Monetary Fund, 2007, *Guide on Resource Revenue Transparency*, Fiscal Affairs Department.
170. International Monetary Fund, 2010, *Managing Natural Resource Wealth*, Topical Trust Fund, Program Document.
171. International Monetary Fund, 2012, *World Economic Outlook Database*, Data and Statistics, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01/weodata/weoselagr.aspx> [dostęp: 04.2012].
172. International Monetary Fund, 2013, *World Economic outlook. Hopes, Realities, Risks*, World Economic and Financial Surveys, International Monetary Fund.
173. Isham, J., Woolcock, M., Pritchett, L., Busby, G., 2003, *The Varieties of Resource Experience: How Natural Resource Export Structures Affect the Political Economy of Economic Growth*, Middlebury College, Department of Economics, Middlebury College Working Paper, Vol. 0308.
174. Janc, A., 1994, *Polityka rozwoju*, w: Gruchman, B. (red.), *Polityka stabilizacji gospodarczej i rozwoju. Wybrane zagadnienia*, Akademia Ekonomiczna, Poznań.
175. Jensen, N., Wantchekon, L., 2004, *Resource Wealth and Political Regimes in Africa*, Comparative Political Studies Vol. 37.

176. Johnson, C., 1982, *MITI and the Japanese Miracle*, Stanford University Press, Stanford, California.
177. Johnston, D., 2007, *How to Evaluate the Fiscal Terms of Oil Contracts*, in: Humphreys, M., Sachs, J.D., Stiglitz, J.E. (eds.), 2007, *Escaping the Resource Curse*, University Press, Columbia, New York.
178. Karl, T.L., 1997, *Paradox of plenty: Oil booms and petro-states*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, California.
179. Kellard, N., Wohar, M., 2006, *On the Prevalence of Trends in Primary Commodity Prices*, *Journal of Development Economics*, Vol. 79.
180. Kim, E.M. (ed.), 1998, *The four Asian tigers: Economic development and the global political economy*, Academic Press Inc, San Diego.
181. Kim, T.H., Pfaffenzeller, S., Rayner, T., Newbold, P., 2003, *Testing for Linear Trend with Application to Relative Primary Commodity Prices*, *Journal of Time Series Analysis*, Vol. 24.
182. Kindleberger, C., 1956, *Terms of trade: a European case study*, Wiley, New York.
183. Klueh, U., Pastor, G., Segura, A., 2009, *Policies to improve the local impact from hydrocarbon extraction: observations on West Africa and possible lessons for Central Asia*, *Energy Policy*, Vol. 37.
184. Kochanowicz, J. (red.), 1999, *Ekonomia polityczna konsolidacji reform*, Praca zbiorowa, Raporty Case, Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, nr 29, Warszawa.
185. Krajewski, A., 2011, *Przekleństwo bogactwa*, Newsweek, nr 21/11/2011.
186. Krause, L., 1995, *Social Capability and Long-term Economic Growth*, in: Koo, B.H., Perkins, D. (eds.), *Social Capability and Long-term Economic Growth*, Macmillan.
187. Kronenberg, T., 2002, *The curse of natural resources in the transitional economies*, Osteuroa-Institut, Institut for East European Studies Working Papers, Vol. 241.
188. Krueger, A., 1974, *The Political Economy of the Rent-Seeking Society*, *American Economic Review*, American Economic Association, Vol. 64.
189. Krueger, A., 1980, *Trade Policy as an Input to Development*, *American Economic Review*, Vol. 70.
190. Krugman, P., 1987, *The narrow moving band, the Dutch disease and the competitive consequences of Mrs Thatcher: Notes on trade in the presence of dynamic scale economies*, *Journal of Development Economics*, Vol.27.
191. KSNG, 2013, Zmiany wprowadzone na 69. posiedzeniu Komisji (21 marca 2012 roku), Zmiany w polskim nazewnictwie świata, Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych

- poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej, http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/zmiany_egzonimow/zmiany_egzonimow_na_69_posiedzeniu.pdf [dostęp: 02.2013].
192. Lal, D., Myint, H., 1996, *The political economy of poverty, equity and growth*, Clarendon Press, Oxford.
 193. Landes, D.S., 1999, *The wealth and poverty of nations: Why some are so rich and some so poor*, W. W. Norton & Company, New York and London.
 194. Lane, P., Tornell, A., 1995, *Power concentration and growth*, Harvard Institute of Economic Research Discussion Paper, Vol. 1720.
 195. Lane, P., Tornell, A., 1996, *Power, growth and the voracity effect*, Journal of Economic Growth, Vol.1.
 196. Larsen, E.R., 2004, *Escaping the Resource Curse and the Dutch Disease? When and Why Norway Caught up with and Forget ahead of Its Neighbors*, Statistics Norway, Research Department, Discussion Paper, Vol. 377.
 197. Larsen, E.R., 2005, *Are rich countries immune to the resource curse? Evidence from Norway's management of its oil riches*, Resources Policy, Elsevier, Vol. 30.
 198. Leamer, E., Maul, H., Rodriguez, S., Schott, P.K., 1999, *Does Natural Resource Abundance Increase Latin American Income Inequality?*, Journal of Development Economics, Elsevier, Vol. 59.
 199. Lederman, D., Maloney, W., 2002, *Open Question about the Link Between Natural Resources and Economic Growth: Sachs and Warner Revisited*, Working Papers, Central Bank of Chile, nr 141.
 200. Leftwich, A., 1994, *The Developmental State*, Working Paper, Vol. 6, University of York.
 201. Leftwich, A., 1995, *Bringing politics back in: Towards a model of the developmental state*, Journal of Development Studies, Vol. 31.
 202. Leite, C., Weidmann, J., 1999, *Does Mother Nature Corrupt? Natural Resources, Corruption and Economic Growth*, IMF Working Paper, Vol. 99, International Monetary Fund, Washington, DC.
 203. Leith, J.C., 2005, *Why Botswana Prospered*, McGill-Queen's University Press, Montreal.
 204. Leon, J., Soto, R., 1997, *Structural breaks and long run trends in commodity prices*, Journal of International Development, Vol. 9.
 205. Lewis, A., 1955, *The Theory of Economic Growth*, R.D. Irwin, Homewood, Illinois.

206. Lipset, S.M., 1994, *The Social Requisites of Democracy Revisited*, American Sociological Review, Vol. 59.
207. Love, R., 1994, *Drought, Dutch disease and controlled transition in Botswana agriculture*, Journal of southern African Studies, Vol. 20.
208. Maddock, R., McLean, I., 1984, *Supply Side Shocks: The Case of Australian Gold*, Journal of Economic History, Vol. 44.
209. Mahdavy, H., 1970, *The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States*, in: Cook, M. (ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East*, Oxford University Press, London.
210. Mahon, Jr.J., 1992, *Was Latin America Too Rich to Prosper?*, Journal of Development Studies, Vol. 28.
211. Maizels, A., 1968, *Experts and economic growth of developing countries*, Cambridge University Press, Cambridge, M.A.
212. Maloney, W.F., 2002, *Innovation and growth in resource rich countries*, Central Bank of Chile Working Papers Vol. 148, Central Bank of Chile.
213. Martin, P., 2008, *A Closer Look at Botswana's Development: The Role of Institution*, Paterson Review, Vol. 9.
214. Matsen, E., Torvik, R., 2005, *Optimal Dutch disease*, Norwegian University of Science and Technology and Norges Bank, Journal of Development Economics, Vol. 78.
215. Matsuyama, K., 1992, *Agricultural productivity, comparative advantage and economic growth*, Journal of Economic Theory, Vol. 58.
216. Mbaku, J.M., 1992, *Bureaucratic Corruption as Rent Seeking Behavior*, Konjunkturpolitik, Vol. 38.
217. McKinnon, R.I., 1976, *International transfers and non-traded commodities: the adjustment problem*, in: Leipsiger, D. (ed.), *The International Monetary System and the Developing Nations*, Agency for International Development, Washington DC.
218. Mehlum, H., Moene, K., Torvik, R., 2006, *Institutions and The Resource Curse*, Economic Journal, Vol. 116.
219. Mehrara, M., 2009, *Reconsidering the resource curse in oil-exporting countries*, Energy Policy, Vol. 37.
220. Mikesell, R.F., 1997, *Explaining the resource curse, with special reference to mineral-exporting countries*, Resource Policy, Vol. 23.
221. Milewski, R., Kwiatkowski, E., 2005, *Podstawy ekonomii*, wydanie III zmienione, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

222. Minier, J.A., 1998, *Democracy and Growth: Alternative Approaches*, Journal of Economic Growth, Vol. 3.
223. Mitra, P., 1994, *Adjustment in Oil-Importing Developing Countries: A Comparative Economic Analysis*, Cambridge University Press.
224. Moore, M., 2000, *Political Underdevelopment: What Causes Bad Governance?*, Public Management Review, Vol. 3.
225. Moore, M., 2004, *Revenues, State Formation and the Quality of Governance in Developing Countries*, International Political Science Review, Vol. 25.
226. Moore, M., 2007, *How Does Taxation Affect the Quality of Governance?*, Tax Analysts, Tax Notes International, Vol. 47.
227. Morande, F., Tapia, M., 2002, *Exchange Rate Policy in Chile: From the Band to Floating and Beyond*, Center for Research on Economic Development and Policy Reform, Working Paper, No. 130.
228. Morris, D. M., 1978, *A physical quality of life index*, Urban Ecology, Special Issue The Quality of Life, Elsevier, Vol. 3.
229. Murphy, K., Schleifer, A., Vishny, R.W., 1989, *Industrialization and the big push*, Journal of Political Economy, Vol. 97.
230. Nankani, G.T., 1979, *Development problems of mineral-exporting countries*, World Bank Staff Working Paper, Vol. 354, World Bank, Washington, DC.
231. Natural Resource Charter, 2012, <http://naturalresourcecharter.org> [dostęp 06.2012].
232. Nawrot, K., 2008, *Determinanty rozwoju gospodarczego państw ASEAN*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
233. Neary, J.P., Van Wijbergen, S., 1986, *Natural Resources and the Macroeconomy*, Cambridge, MA: The MIT Press.
234. Neumayer, E., 2004, *Does the "Resource Curse" Hold for Growth in Genuine Income as Well?*, World Development, Elsevier, Vol. 32.
235. North, D.C., 1963, *Aspects of economic growth in the United States, 1815-1860*, in: Supple, B.E. (ed.), *Experiences of Economic Growth: Case Studies in Economic History*, Random House, New York.
236. Norway Ministry of Finance, 2013, *Selected Topics*, <http://www.regjeringen.no/en/dep/fin/Selected-topics/the-government-pension-fund/investment-strategy.html?id=429634> [dostęp: 05.2013].
237. Norwegian Petroleum Directorate, 2013, *Publications*, <http://www.npd.no/en/Publications/> [dostęp: 05.2013].

238. O'Brien, J., 1994, *Undoing a myth: Chile's debt to copper and mining*, The International Council on Metals and the Environment, Canada, Ottawa.
239. OECD, 2007, *Latin American Economic Outlook 2008*, OECD Development Centre Studies.
240. OECD, 2013, *About the OECD*, <http://www.oecd.org/about/> [dostęp: 04.2013].
241. Okruhlik, G., 1999, *Rentier wealth, unruly law and the rise of opposition: the political economy of oil states*, Comparative Politics.
242. Oomes, N., Kalcheva, K., 2007, *Diagnosing Dutch Disease: Does Russia Have the Symptoms?*, International Monetary Fund Working Paper, Vol. 7 07/102.
243. Orłowski, W.M., 2006, *Holenderska choroba Putina*, Wprost 24, nr 22/2006/1225.
244. Ortiz, I., Cummins, M., 2011, *Global Inequality: Beyond the Bottom Billion, A Rapid Review of Income Distribution in 141 Countries*, Social And Economic Policy Working Paper, UNICEF.
245. OSAKNwP, Oficjalna Strona Ambasady Królestwa Norwegii w Polsce, *O Norwegii*, http://www.amb-norwegia.pl/About_Norway/ [dostęp: 05.2013].
246. Oxfam, 2002, *Oxfam Briefing Paper 19: Africa at the Crossroads*, Oxfam, Oxford.
247. Page, J., 2008, *Rowing Against the Current. The Diversification Challenge in Africa's Resource Rich Countries*, Brookings Global Economy and Development, Working paper, no. 29.
248. PEEPA, Public Enterprise Evaluation and Privatization Agency, 2013, *About Us*, <http://www.peepa.co.bw/about-us> [dostęp 05.2013].
249. Pegg, S., 2009, *Is there a Dutch disease in Botswana?*, Resource Policy, Elsevier, Vol. 35.
250. Perelman, M., 2003, *Myths of the Market*, Organization and Environment, Vol. 16.
251. Piasecki, R., 2007, *Ekonomia rozwoju*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
252. Pindyck, R., 1999, *The long run evolution of energy prices*, The Energy Journal, Vol. 20.
253. Prebisch, R., 1950, *The economic development of Latin America and its principal problems*, United Nations, Lake Success, New York.
254. Prebisch, R., 1964, *Toward a new trade policy for development*, *Proceedings of the United Conference on Trade and Development*, New York, Vols. I-VIII, United Nations, New York.

255. Radon, J., 2005, *The ABCs of Petroleum Contracts: License-Concession, Agreements, Joint Ventures, and Production-sharing Agreements*, in: Tsalik, S., Schiffrin, A. (eds.), *Covering Oil, A Reporter's Guide to Energy and Development*, Open Society Institute, New York.
256. Rasiah, R., Shari, I., 2001, *Market, government and Malaysia's new economic policy*, Cambridge Journal of Economics, Vol. 25.
257. Reynal-Querol, M., 2002, *Ethnicity, Political Systems, and Civil Wars*, Journal of Conflict Resolution, Vol. 46.
258. Robinson, J., Torvik, R., Verdier, T., 2006, *Political foundations of the resource curse*, Journal of Development Economics, Vol. 79.
259. Rodrik, D., 2003, *In Search of Prosperity: Analytic Narratives on Economic Growth*, Princeton University Press.
260. Rodrik, D., 2011, *Jedna ekonomia, wiele recept. Globalizacja, instytucje i wzrost gospodarczy*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
261. Rodriquez, F., Sachs, J.D., 1999, *Why do resource abundant economies grow more slowly? A new explanation and application to Venezuela*, Journal of Economic Growth, Vol.4.
262. Rosenstein-Rodan, P., 1961, *Notes on the theory of the big push*, in: Ellis, H.S., Wallich H.C. (eds.), *Economic Development for Latin America*, St Martin's Press, New York.
263. Ross, M., 1999, *The political economy of the resource curse*, World Politics, Vol. 51.
264. Ross, M., 2001 a, *Does Oil Hinder Democracy?*, World Politics, Vol. 53.
265. Ross, M., 2001 b, *Extractive Sectors and the Poor, An Oxfam America Report*, Oxfam America.
266. Ross, M., 2001 c, *Timber Booms and Institutional Breakdown in Southeast Asia*, Cambridge University Press, New York.
267. Ross, M., 2003 a, *How Does Mineral Wealth Affect the Poor?*, unpublished paper
268. Ross, M., 2003 b, *Oil, Drugs and Diamonds: The Varying Role of Natural Resources in Civil War*, in: Ballentine, K., Sherman, J. (eds.), *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*, Boulder: Lynne Reiner Publishers Inc.
269. Ross, M., 2004, *What do we know about natural resources and civil war?*, Journal of Peace Research, Vol. 41.
270. Rosser, A., 2006 a, *The political economy of the resource curse. A literature survey*, Institute of Development Studies (IDS), Centre for the Future State, Working Paper, Vol. 268.

271. Rosser, A., 2006 b, *Escaping the resource curse. Review essay*, New Political Economy, Vol. 4.
272. Rostow, W., 1961, *The Stages of Economic Growth: A Non-communist Manifesto*, Cambridge, Cambridge University Press.
273. Rudd, D., 1996, *An Empirical Analysis of Dutch Disease: Developing and Developed Countries*, Honors Projects, Paper No. 62.
274. Rybarczyk, M., Kacewicz, M., 2007, *Przekleństwo bogactwa*, Newsweek, nr 05/07.
275. Rybczyński, T.M., 1955, *Factor Endowment and Relative Commodity Prices*, *Economica*, nr 84.
276. Rymarczyk, J. (red.), 2010, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
277. Rynarzewski, T., 1992 a, *Międzynarodowa stabilizacja cen surowców a dochody eksportowe krajów rozwijających się*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Zeszyty naukowe – seria II, Prace doktorskie i habilitacyjne, Zeszyt 107, Poznań.
278. Rynarzewski, T., 1992 b, *Model oddziaływania wahań dochodów eksportowych na wzrost gospodarczy krajów rozwijających się*, *Ekonomista*, nr 1.
279. Rynarzewski, T., 2011, *Ochrona branż raczkujących jako instrument podnoszenia konkurencyjności międzynarodowej krajów rozwijających się*, w: Rynarzewski, T. (red.), *Konkurencyjność międzynarodowa we współczesnej gospodarce światowej*, Zeszyty Naukowe 213, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
280. Rynarzewski, T., 2013, *Refleksje o dylematach wpływu handlu zagranicznego na rozwój gospodarczy krajów słabo zaawansowanych ekonomicznie*, *Studia Oeconomica Posnaniensia*, Vol. 1.
281. Sachs, J., 2007, *How to handle the macroeconomics of oil wealth?*, in: Humphreys, M., Sachs, J.D., Stiglitz, J.E. (eds.), *Escaping the Resource Curse*, University Press, Columbia, New York.
282. Sachs, J.D., 2006, *Koniec z nędzą. Zadanie dla naszego pokolenia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
283. Sachs, J.D., Warner, A.M., 1995, *Natural resource abundance and economic growth*, National Bureau of Economic Research working paper Vol. 5398, Cambridge.
284. Sachs, J.D., Warner, A.M., 1997, *Natural resource abundance and economic growth*, Center for International Development and Harvard Institute for International Development, Harvard University, Cambridge MA.

285. Sachs, J.D., Warner, A.M., 1999, *The big push, natural resource booms and growth*, Journal of Development Economics, Vol. 59.
286. Sachs, J.D., Warner, A.M., 2001, *Natural Resources and Economic Development. The curse of natural resources*, European Economic Review, Elsevier, Vol. 45.
287. Sala-i-Martin, X., Subramanian, A., 2003, *Addressing the natural resource curse: An illustration from Nigeria*, National Bureau of Economic Research Working Paper, nr 9804, Cambridge.
288. Sandbu, M., E., 2005, *Natural Wealth Accounts: A Proposal for Alleviating the Natural Resource Curse*, World Development, Elsevier, Vol. 34.
289. Sapsford, D., 1985, *The statistical debate on the net barter terms of trade between primary commodities and manufactures: a comment and some additional evidence*, Economic Journal, Vol. 95.
290. Sarraf, M., Jiwanji, M., 2001, *Beating the resource curse: the case of Botswana*, Environmental Economics Series, Vol. 83.
291. Save the Children, 2003, *Lifting the Resource Curse: Extractive Industry, Children and Governance*, Save the Children, London.
292. Schmidt-Hebbel, K., 2012, *Fiscal Institutions in Resource-Rich Economies: Lessons from Chile and Norway*, Instituto de Economía, Pontificia Universidad Católica de Chile, Documentos de Trabajo, No. 416.
293. Schrank, A., 2004, *Reconsidering the "Resource Curse": Sociological Analysis Versus Ecological Determinism*, Dept of Sociology, Yale University, New Haven.
294. Schurman, R.A., 1996, *Chile's new entrepreneurs and the "economic miracle": The invisible hand or a hand from the state?*, Studies in Comparative International Development, Vol. 31.
295. Seymour, L., 2000, *East Timor's Resource Curse?*, Far Eastern Economic Review, Vol. 30.
296. Shambayati, H., 1994, *The rentier state, interest groups, and the paradox of autonomy: state and business in Turkey and Iran*, Comparative Politics.
297. Shamsul, A.B., 1997, *The economic dimension of Malay nationalism: The socio-historical roots of the New Economic Policy and its contemporary implications*, The Developing Economies, Vol. 35.
298. Sialitskaya, Y., 2011 a, *Analiza sytuacji gospodarczej Rosji w poszukiwaniu symptomów choroby holenderskiej*, w: Przybylska Kapuścińska, W. (red.), *Gospodarka*

- Technologia Kapital społeczny*, Studia Doktorantów 10, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań.
299. Sialitskaya, Y., 2011 b, *Analiza środków polityki gospodarczej Norwegii w kontekście występowania symptomów "choroby holenderskie"*, Gospodarka XXI wieku, Innowacyjność, ekonomika i organizacja, Część I, Investment Vision Group IVG, Szczecin.
300. Sialitskaya, Y., 2011 c, *Negatywny wpływ "boomu surowcowego" na konkurencyjność międzynarodową sektorów nie związanych z branżą wydobywczą państwa eksportera zasobów naturalnych*, w: Rynarzewski, T. (red.), *Konkurencyjność międzynarodowa we współczesnej gospodarce światowej*, Zeszyty Naukowe 213, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
301. Sialitskaya, Y., 2012, *Przyczyny "przekleństwa bogactwa" - paradoksu rozwoju gospodarczego państw eksporterów surowców naturalnych*, w: Sławińska, M. (red.), *Gospodarka Technologia Zarządzanie*, Studia Doktorantów 11, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań.
302. Sialitskaya, Y., 2013, *Przekleństwo czy błogosławieństwo? Analiza wyników rozwoju gospodarczego Botswany w latach 1980-2010*, w: Gołemska, E. (ed.), *Gospodarka globalna. Technologia. Społeczeństwo*, Studia Doktorantów 12, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań.
303. Singer, H.W., 1950, *The distribution of gains between investing and borrowing countries*, American Economic Review, Vol. 40.
304. Skocpol, T., 1982, *Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution*, Theory and Society, Vol. 11.
305. Smith, B., 2004, *Oil Wealth and Regime Survival in the Developing World 1960-1999*, American Journal of Political Science, Vol. 48.
306. Smith, B., 2007, *Hard Times in the Land of Plenty: Oil Politics in Iran and Indonesia*, Cornell University Press, Ithaca, NY.
307. Smith, V.L., 2003, December 22, *The Iraqi people's fund*, Wall Street Journal.
308. Snape, R.H., 1977, *Effects of Mineral Development on the Economy*, Australian Journal of Agricultural Economies, Vol. 21.
309. Solt, F., 2009, *Standardizing the World Income Inequality Database*, Social Science Quarterly, no. 90/2.

310. Spilimbergo, A., Londono, J.L., Szekely, M., 1999, *Income distribution, factor endowments, and trade openness*, Journal of Development Economics, Elsevier, Vol. 59.
311. Starzyk, K. (red.), 2001, *Zagraniczne inwestycje bezpośrednie w gospodarkach Azji Pacyfiku: Chiny, Korea Południowa, Tajwan, Wietnam*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
312. Statoil, 2013, *About Statoil*, <http://www.statoil.com/en/about/pages/default.aspx> [dostęp: 05.2013].
313. Stevens, P., 1996, *The impact of oil on the role of the state in economic development: a case study of the Arab world*, Arab Affairs, Vol. 1.
314. Stevens, P., 2003a, *Resource Impact: Curse or Blessing? A literature survey*, Centre for Energy, Petroleum and Mineral Law and Policy, University of Dundee, Dundee, UK.
315. Stevens, P., 2003b, *Resource Impact: A curse or a blessing?*, Centre for Energy, Petroleum and Mineral Law and Policy, University of Dundee, Dundee, UK.
316. Stevens, P., 2006, *"Resource curse" and how to avoid it?*, The Journal of Energy and Development, Vol. 31.
317. Stiglitz, J.E., 2007, *What Is the Role of the State?*, in: Humphreys, M., Sachs, J.D., Stiglitz, J.E. (eds.), *Escaping the Resource Curse*, University Press, Columbia, New York.
318. Stijns, J., 2001, *Natural resource abundance and economic growth revisited*, University of California at Berkeley.
319. Stijns, J., 2005, *Natural resource abundance and economic growth revisited*, Resources Policy, Elsevier, Vol. 30.
320. Stijns, J., 2006, *Natural resource abundance and human capital accumulation*, World Development, Elsevier, Vol. 34.
321. Svensson, J., 2000, *Foreign aid and rent-seeking*, Journal of International Economics, Vol.51.
322. SWF Institute, 2013, *Pension Reserve and Social and Economic Stabilization Fund*, <http://www.swfinstitute.org/fund/chile.php> [dostęp 05.2013].
323. Tavares, J., Wacziarg, R., 2001, *How Democracy Affects Growth*, European Economic Review, Vol. 45.
324. The Economist, 1977, *The Dutch Disease*, The Economist, November 26, p. 82-83.

325. The Heritage Foundation, 2013, *2013 Index of Economic Freedom*, <http://www.heritage.org/index/country/botswana> [dostęp 05.2013].
326. The World Bank, 1997, *Expanding the Measure of Wealth. Indicators of Environmentally Sustainable Development*, Environment Department, The World Bank, Washington, D. C.
327. The World Bank, 2003, *The World Bank Group and Extractive Industries, The Final Report of the Extractive Industries Review*, The World Bank.
328. The World Bank, 2006, *Where is the wealth of nations? Measuring capital for the XXI Century*, The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, Washington.
329. The World Bank, 2007, *Contracts for petroleum development - Part 2*, The World Bank Cambodia, Petroleum Sector Briefing Note, No. 8.
330. The World Bank, 2010, *The World Bank Group in Extractive Industries, Annual Review*, The World Bank, International Finance Corporation.
331. The World Bank, 2011, *The World Bank Group in Extractive Industries, Annual Review*, The World Bank, International Finance Corporation.
332. The World Bank, 2013 a, *Country and Lending Groups*, Data, <http://data.worldbank.org/about/country-classifications/country-and-lending-groups> [dostęp: 02.2013].
333. The World Bank, 2013 b, *World Development Indicators 2013*, Data catalog downloads (Excel), <http://data.worldbank.org/products/wdi> [dostęp: 04.2013].
334. Tollison, R.D., 1982, *Rent seeking: A survey*, *Kyklos*, Vol.35.
335. Torvik, R., 2001, *Learning by doing and the Dutch disease*, *European Economic Review*, Elsevier, Vol. 45.
336. Torvik, R., 2002, *Natural resources, rent seeking and welfare*, *Journal of Development Economics*, Vol. 67.
337. Tsalik, S., Ebel, R. (ed.), 2003, *Caspian Oil Windfalls: Who Will Benefit?*, Caspian Revenue Watch, Open Society Institute, Central Eurasia Project.
338. Tsie, B., 1996, *The political context of Botswana's development performance*, *Journal of Southern African Studies*, Vol. 22.
339. U. S. Energy Information Administration, 2013, *Countries, Overview*, <http://www.eia.gov/countries/index.cfm> [dostęp: 01.2013].
340. Ulfelder, J., 2007, *Natural Resource Wealth and the Survival of Autocracies*, *Comparative Political Studies*, Vol. 40.

341. UNCTADSTAT, United Nations Conference on Trade and Development, 2013, http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_referer=&sCS_ChosenLang=en [dostęp: 02.2013].
342. United Nations Statistics Division, 2013 a, *Standard International Trade Classification, Rev. 4, SITC Rev. 4, Detailed structure and explanatory notes*, <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=28> [dostęp: 02.2013].
343. United Nations Statistics Division, 2013 b, *International Standard Industrial Classification of All Economic Activities, Rev. 3, ISIC Rev. 3, Detailed structure and explanatory notes*, <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=2> [dostęp: 02.2013].
344. US Department of State, 2013, *2012 Investment Climate Statement - Botswana*, Bureau of Economic and Business Affairs, <http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2012/191114.htm> [dostęp 05.2013].
345. Usui, N., 1996, *Policy adjustments to the oil boom and their evaluation: The Dutch disease in Indonesia*, World Development, Vol. 24.
346. Usui, N., 1997, *Dutch disease and policy adjustments to the oil boom: a comparative study of Indonesia and Mexico*, Resources Policy, Vol. 23.
347. Valdes, J.G., 1995, *Pinochet's Economists: The Chicago School of Economics in Chile*, Cambridge University Press.
348. Van der Ploeg, F., 2010, *Natural Resources: Curse or Blessing?*, CESIFO WORKING PAPER, Vol. 3125.
349. Van der Ploeg, F., Poelhekke, S., 2009, *Volatility and the natural resource curse*, Oxford Economic Papers, Oxford University Press, Vol. 61.
350. Van der Ploeg, F., Poelhekke, S., 2010, *The pungent smell of "red herrings": Subsoil assets, rents, volatility and the resource curse*, Journal of Environmental Economics and Management, Vol. 60.
351. Van Wijnbergen, S., 1984 a, *The "Dutch Disease": A disease after all?*, Economic Journal, Royal Economic Society, Vol. 94.
352. Van Wijnbergen, S., 1984 b, *Inflation, unemployment and the Dutch disease in oil-exporting countries: A short-run dis-equilibrium analysis*, Quarterly Journal of Economics, Vol. 99.
353. Viner, J., 1952, *International Trade and Economic Development*, Glencoe, Illinois, Free Press.

354. Wade, R., 1990, *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton University Press, Princeton.
355. Wantchekon, L., 1999, *Why Do Resource Dependent Countries Have Authoritarian Governments?*, Yale University, New Haven.
356. Weinthal, E., Jones Luong, P., 2001, *Energy Wealth and Tax Reform in Russia and Kazakhstan*, Resources Policy, Vol. 27.
357. Weisman, E., 1990, *Aid as a booming sector: Evidence from a computable general equilibrium model of Papua New Guinea*, Islands/Australia Working Paper, Vol. 90., National Centre for Development Studies, Research School of Pacific Studies, The Australian National University, Canberra.
358. Wheeler, D., 1984, *Sources of Stagnation in Sub-Saharan Africa*, World Development, Vol. 12.
359. Williamson, J., 1990, *What Washington Means By Policy Reform*, w: Williamson, J. (ed.), *Latin America Adjustment: How Much Has Happened?*, Institute for International Economics, Washington, DC.
360. Wood, A., Berge, K., 1997, *Exporting Manufactures: Human Resources, Natural resources and Trade Policy*, Journal of Development Studies, Vol. 34.
361. World Trade Organization, 2013, *About WTO*, Official web site, http://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm [dostęp 05.2013].
362. Wright, G., Czelusta, J., 2007, *Resource-based growth: past and present*, in: Lederman, D., Maloney, W.F. (eds.), *Natural Resources. Neither Curse nor Destiny*, World Bank, Stanford University Press.
363. Wright, G., Czelutsa, J., 2002, *Resource-based economic growth, past and present*, Stanford University.
364. Younger, S.D., 1992, *Aid and the Dutch disease: macroeconomic management when everybody loves you*, World Development, Vol. 20.
365. Zakaria, F., 1997, *The Rise of Illiberal Democracy*, Foreign Affairs, November.
366. Zakaria, F., 2004, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, Norton & Co, NY.
367. Ząbkowicz, A., 2001 a, *Instytucje i wzrost gospodarki w Chile*, Wydawnictwo Naukowe PWN.
368. Ząbkowicz, A., 2001 b, *Polityka zapobiegania kryzysowi walutowemu. Przypadek Chile*, Bank i Kredyt, Rynki i Instytucje Finansowe, nr 30.

Spis tabel

Tabela 1. Wskaźnik rozwoju społecznego (HDI) dla wybranych krajów bogatych w złoża surowców	42
Tabela 2. Efekty występowania makroekonomicznych czynników przyczyniających się do powstania "klątwy bogactwa"	83
Tabela 3. Uwarunkowania polityczno-społeczne w państwie bogatym w surowce dążącym do opanowania "klątwy bogactwa"	92
Tabela 4. Umowy wydobywcze stosowane przez państwa będące światowymi liderami eksportu ropy naftowej	238
Tabela 5. Ranking państw o największej wartości eksportu netto ropy naftowej na świecie (2011 r.)	239
Tabela 6. Główne różnice pomiędzy najczęściej wykorzystywanymi rodzajami umów wydobywczych	100
Tabela 7. Poziom progresywności poszczególnych rodzajów prowizji płaconych państwu przez przedsiębiorstwa realizującego wydobycie	104
Tabela 8. Przykłady funduszy stabilizacyjnych wg celów ich utworzenia	118
Tabela 9. Klasyfikacji krajów świata pod względem rozwoju gospodarczego, uzyskiwanego dochodu narodowego oraz regionów geograficznych	240
Tabela 10. Państwa bogate w złoża surowców naturalnych 1995-2011	243
Tabela 11. Zmiana pozasurowcowego PKB <i>per capita</i> (w %) w latach 1995-2010 oraz 1995-2011 - pierwsze dziesięć państw	142
Tabela 12. Zmiana wartości dodanej sektorów pozasurowcowych (w %) w latach 1995-2010 oraz 1995-2011 - pierwsze dziesięć państw wyróżnione w tabeli 11	143
Tabela 13. Norwegia - charakterystyka państwa	159
Tabela 14. 10 zasad funkcjonowania norweskiej branży energetycznej wprowadzonych w roku 1972	162
Tabela 15. Środki polityki gospodarczej Norwegii wprowadzone w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa"	167
Tabela 16. Botswana - charakterystyka państwa	171
Tabela 17. Środki polityki gospodarczej Botswany wprowadzone w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa"	178
Tabela 18. Chile - charakterystyka państwa	181

Tabela 19. Środki polityki gospodarczej Chile wprowadzone w celu przeciwdziałania "klątwie bogactwa"	189
Tabela 20. Uwarunkowania polityczno-społeczne oraz środki polityki gospodarczej Norwegii, Chile i Botswany w kontekście przeciwdziałania "klątwie bogactwa"	192

Spis rysunków

Rysunek 1. Etapy rozwoju badań naukowych poświęconych "klątwie bogactwa"	23
Rysunek 2. Wymiary problematyki "klątwy bogactwa"	26
Rysunek 3. Konceptualizacja pojęcia "klątwa bogactwa"	29
Rysunek 4. Wzrost gospodarczy a bogactwo zasobów naturalnych (1970-1989)	35
Rysunek 5. Wzrost PKB <i>per capita</i> w krajach bogatych oraz ubogich w surowce w latach 1960-1993	37
Rysunek 6. Pole badawcze problematyki występowania "klątwy bogactwa"	45
Rysunek 7. Różnice terminologiczne pojęć "prewencja, niwelacja i zmiana"	46
Rysunek 8. Ścieżka badawcza pracy doktorskiej	49
Rysunek 9. Sekwencja zjawisk wyjaśniająca niekorzystne działanie "choroby holenderskiej" na sytuację gospodarczą kraju specjalizującego się w eksporcie surowców naturalnych	69
Rysunek 10. Sekwencja zjawisk wyjaśniająca negatywne skutki uzależnienia rozwoju państwa specjalizującego się w eksporcie surowców naturalnych od sektora wydobywczego w wymiarze endogenicznym	73
Rysunek 11. Sekwencja zjawisk wyjaśniająca negatywne skutki uzależnienia rozwoju państwa specjalizującego się w eksporcie surowców naturalnych od sektora wydobywczego w wymiarze egzogenicznym	76
Rysunek 12. Zmienność zagregowanych wskaźników cen według towarowych indeksów cen Międzynarodowego Funduszu Walutowego	78
Rysunek 13. Zmienność zagregowanych wskaźników cen według towarowych indeksów cen Konferencji Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju (ang. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD))	79
Rysunek 14. Błędne koło "klątwy bogactwa"	81
Rysunek 15. Forma rozliczeniowa podstawowej umowy o podziale wpływów z wydobycia	98
Rysunek 16. Polityka inwestycyjna państwa w kontekście przeciwdziałania "klątwie bogactwa" - obszary inwestowania kapitału	108
Rysunek 17. Mechanizm działania podstawowego funduszu surowcowego	116
Rysunek 18. Etapy badania empirycznego	128
Rysunek 19. Państwa bogate w złoża surowców naturalnych 1995-2011	247

Rysunek 20. Zmiana pozasurowcowego PKB <i>per capita</i> (w %) w latach 1995-2010 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych	248
Rysunek 21. Zmiana pozasurowcowego PKB <i>per capita</i> (w %) w latach 1995-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych	249
Rysunek 22. Zmiana wartości dodanej sektorów pozasurowcowych (w %) w latach 1995-2010 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych	250
Rysunek 23. Zmiana wartości dodanej sektorów pozasurowcowych (w %) w latach 1995-2010 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych	251
Rysunek 24 (A, B). Zmiana realnego PKB <i>per capita</i> (w %) w latach 1995-2010 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych	252
Rysunek 25 (A, B). Zmiana realnego PKB <i>per capita</i> (w %) w latach 1995-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych	254
Rysunek 26. Wskaźnik rozwoju społecznego (ang. Human Development Index) w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych - ranking dla roku 2011	256
Rysunek 27. Zmiana wg wskaźnika rozwoju społecznego (ang. Human Development Index) w latach 1990-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych	257
Rysunek 28. Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB) w latach 1995-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych	258
Rysunek 29. Średnioroczny eksport surowców (w % całkowitego eksportu) w latach 1995-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych	259
Rysunek 30. Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % całkowitego dochodu budżetu państwa) w latach 2000-2007 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych	260
Rysunek 31. Wskaźnik Nierówności Społecznej (Współczynnik Giniego) (w %) w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych	261
Rysunek 32. Struktura zarządcza branży wydobywczej Norwegii	161

Aneks

Tabela 4. Umowy wydobywcze stosowane przez państwa będące światowymi liderami eksportu ropy naftowej ¹

Region	Koncesje i umowy licencyjne	Umowy o podziale wpływów z wydobycia	<i>Joint venture</i>	Umowy o świadczeniu usług	Inne
Ameryka Północna			Kanada (Syncrude Canada, Cenovus)		
Ameryka Środkowa, Południowa	Wenezuela			Wenezuela	
Europa	Norwegia				
Eurazja	Rosja	Rosja, Azerbejdżan (umowa z konsorcjum BP-operated Azerbaijan International Operating Company (AIOC))	Kazachstan	Kazachstan	
Środkowy Wschód		Zjednoczone Emiraty Arabskie, Irak, Katar	Arabia Saudyjska (Saudi Aramco Total Refining and Petrochemical Company (SATORP), Yanbu Aramco Sinopec Refining Company (YASREF) Limited)	Zjednoczone Emiraty Arabskie (Dubaj, Sharjah)	Iran (buyback contracts), Kuwejt (incentivized buy-back contract (IBBC), enhanced technical service agreement (ETSA))
Afryka		Nigeria, Angola, Algeria	Nigeria (Shell Petroleum Development Company of Nigeria Limited (SPDC)), Angola, Algeria		

Objaśnienia:

¹ Ranking państw o największej wartości eksportu ropy naftowej na świecie przedstawiono w tabeli 5.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [U. S. Energy Information Administration 2013]

Tabela 5. Ranking państw o największej wartości eksportu netto ropy naftowej na świecie (2011 r.)

Miejsce w rankingu	Kraj	Wartość eksportu (w tysiącach baryłek dziennie)
1	Arabia Saudyjska	8,533
2	Rosja	7,119
3	Iran	2,534
4	Zjednoczone Emiraty Arabskie	2,458
5	Nigeria	2,313
6	Kuwejt	2,272
7	Irak	1,915
8	Norwegia	1,752
9	Angola	1,752
10	Wenezuela	1,715
11	Algeria	1,531
12	Katar	1,478
13	Kazachstan	1,424
14	Kanada	1,311
15	Azerbejdżan	904

Źródło: opracowanie własne na podstawie [U. S. Energy Information Administration 2013]

Tabela 9. Klasyfikacji krajów świata pod względem rozwoju gospodarczego, uzyskiwanego dochodu narodowego oraz regionów geograficznych^{1 2}

EUROPA ZACHODNIA (20)*

Kraje rozwinięte (20)			
O niskich dochodach	O niższych średnich dochodach	O wyższych średnich dochodach	O wysokich dochodach
			Austria, Belgia, Cypr, Dania, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Islandia, Luksemburg, Malta, Niemcy, Norwegia, Portugalia, Szwajcaria, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy

EUROPA I AZJA ŚRODKOWA (30)

Kraje rozwinięte (4)			
			Czechy, Estonia, Słowacja, Słowenia
Kraje wschodzące i rozwijające się (26)			
Kirgistan Rep., Tadżykistan	Albania, Armenia, Gruzja, Kosowo Rep., Mołdawia, Ukraina, Uzbekistan	Azerbejdżan, Białoruś, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Czarnogóra, Kazachstan, Litwa, Łotwa, Macedonia Rep., Rosja, Rumunia, Serbia, Turcja, Turkmenistan	Chorwacja, Polska Węgry

AZJA WSCHODNIA I PACYFIK (18)

Kraje rozwinięte (5)			
			Japonia, Korea Rep., Singapur, Hongkong SRA, Tajwan prowincja Republiki Chin
Kraje wschodzące i rozwijające się (13)			
Kambodża, Mjanma	Filipiny, Indonezja, Laos Rep., Mongolia, Papua Nowa Gwinea, Timor Wschodni Rep., Wietnam	Chiny, Malezja, Tajlandia	Brunei Durussalam

AZJA POŁUDNIOWA (8)

Kraje wschodzące i rozwijające się (8)			
O niskich dochodach	O niższych średnich dochodach	O wyższych średnich dochodach	O wysokich dochodach
Afganistan Rep., Bangladesz, Nepal	Bhutan, Indie, Pakistan, Sri Lanka	Malediwy	

ŚRODKOWY WSCHÓD I AFRYKA PÓLNOĆNA (19)

Kraje rozwinięte (1)			
			Izrael
Kraje wschodzące i rozwijające się (18)			
	Dżibuti, Egipt, Irak, Jemen Rep., Maroko, Syria Rep.	Algeria, Iran Rep., Jordania, Liban, Libia, Tunezja	Arabia Saudyjska, Bahrajn, Katar, Kuwejt, Oman, Zjednoczone Emiraty Arabskie

AFRYKA SUBSAHARYJSKA (46)

Kraje wschodzące i rozwijające się (46)			
Benin, Burkino Faso, Burundi, Czad, Demokratyczna Republika Konga, Erytrea, Etiopia, Gambia, Gwinea, Gwinea Bissau, Kenia, Komory, Liberia, Madagaskar, Malawi, Mali, Mauretania, Mozambik, Niger, Republika Środkowoafrykańska, Rwanda, Sierra Leone, Tanzania, Togo, Uganda, Zimbabwe	Ghana, Kamerun, Kongo Rep., Lesotho, Nigeria, Republika Zielonego Przylądka, Senegal, Suazi, Sudan, Wybrzeże Kości Słoniowej Rep., Wyspy Świętego Tomasza i Książęca, Zambia	Angola, Botswana, Gabon, Mauritius, Namibia, Południowa Afryka, Seszele	Gwinea Równikowa

AMERYKA PÓLNOĆNA (2)

Kraje rozwinięte (2)			
			Kanada, Stany Zjednoczone

AMERYKA ŁACIŃSKA I KARAIBY (32)

Kraje wschodzące i rozwijające się (32)			
O niskich dochodach	O niższych średnich dochodach	O wyższych średnich dochodach	O wysokich dochodach
Haiti	Belize, Boliwia, Gujana, Gwatemala, Honduras, Nikaragua, Paragwaj, Salvador	Antigua i Barbuda, Argentyna, Brazylia, Chile, Dominika, Dominikana, Ekwador, Grenada, Jamajka, Kolumbia, Kostaryka, Meksyk, Panama, Peru, Saint Lucia, Saint Vincent i Grenadyny, Surinam, Urugwaj, Wenezuela	Bahamy, Barbados, Saint Kitts i Nevis, Trynidad i Tobago

AUSTRALIA I OCEANIA (9)

Kraje rozwinięte (2)			
			Australia, Nowa Zelandia
Kraje wschodzące i rozwijające się (7)			
	Fidzi, Kiribati Rep., Samoa, Tonga, Wyspy Salomona, Vanuatu	Tuvalu	

Suma państw: 184

(34 państwa rozwinięte, 150 państw wschodzących i rozwijających się)

Objaśnienia:

¹ Podział państw pod względem rozwoju gospodarczego został dokonany zgodnie z klasyfikacją Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Przy rozróżnieniu państw według uzyskiwanego dochodu narodowego oraz regionów geograficznych użyto klasyfikacji Banku Światowego.

² W odniesieniu do danej tabeli określenie "kraj" nie we wszystkich przypadkach odnosi się do jednostek terytorialnych, które są państwami w rozumieniu prawa międzynarodowego i praktyki. Stosowany termin obejmuje również kilka jednostek terytorialnych, które nie są państwami. Nie wszystkie państwa świata zostały uwzględnione w badaniu z powodu ograniczeń danych. W badaniu uwzględniono 184 państwa zgodnie z notowaniami Międzynarodowego Funduszu Walutowego.

* W nawiasach przy każdej grupie państw podano liczbę państw w grupie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [International Monetary Fund 2012; The World Bank 2013 a]

Tabela 10. Państwa bogate w złoża surowców naturalnych 1995-2011 ^{1 2 3}

A. PAŃSTWA BOGATE W ZASOBY SUROWCÓW PALIWOWYCH (36)*

Region	Klasyfikacja wg poziomu dochodu	Państwo	Surowiec	Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB)	Średnioroczny eksport surowców (w % całkowitego eksportu)
Kraje rozwinięte					
Europa Zachodnia (1)	O wysokich dochodach	Norwegia	ropa, gaz	14,87	60,22
Kraje wschodzące i rozwijające się					
Europa i Azja Środkowa (5)	O wyższych średnich dochodach	Azerbejdżan	ropa, gaz	47,03	83,18
		Kazachstan	ropa, gaz	30,68	54,52
		Rosja	ropa, gaz	25,40	53,85
		Turkmenistan	ropa, gaz	119,37	70,05
	O niższych średnich dochodach	Uzbekistan	gaz	49,71	15,74
Azja Wschodnia i Pacyfik (4)	O wysokich dochodach	Brunei Darussalam	ropa, gaz	47,58	92,91
	O niższych średnich dochodach	Indonezja	ropa, gaz	7,97	26,26
		Papua-Nowa Gwinea	ropa	13,45	27,09
		Timor Wschodni Rep.	ropa, gaz	<i>b. d.</i>	63,05
Środkowy Wschód i Afryka Północna (13)	O wysokich dochodach	Arabia Saudyjska	ropa, gaz	44,25	89,19
		Bahrajn	ropa, gaz	27,06	56,44
		Katar	ropa, gaz	40,17	87,79
		Kuwejt	ropa, gaz	48,02	91,67
		Oman	ropa, gaz	42,90	81,77
		Zjednoczone Emiraty Arabskie	ropa, gaz	21,26	77,49
	O wyższych średnich dochodach	Algieria	ropa, gaz	27,97	96,69
		Iran Rep.	ropa, gaz	35,04	80,95
		Libia	ropa, gaz	44,12	93,70
	O niższych średnich dochodach	Egipt	ropa	12,02	40,73
		Irak	ropa, gaz	86,41	89,37
		Jemen Rep.	ropa, gaz	31,09	93,49
		Syria Rep.	ropa, gaz	24,05	60,10

Region	Klasyfikacja wg poziomu dochodu	Państwo	Surowiec	Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB)	Średnioroczny eksport surowców (w % całkowitego eksportu)
Afryka Subsaharyjska (8)	O wysokich dochodach	Gwinea Równikowa	ropa	62,04	83,59
	O wyższych średnich dochodach	Angola	ropa	52,06	94,46
		Gabon	ropa	43,40	77,94
	O niższych średnich dochodach	Kamerun	ropa	7,80	48,59
		Kongo Rep.	ropa	59,29	79,43
		Nigeria	ropa, gaz	34,17	95,40
		Sudan	ropa	12,05	57,00
O niskich dochodach	Czad	ropa	43,35	54,80	
Ameryka Łacińska i Karaiby (5)	O wysokich dochodach	Trynidad i Tobago	ropa, gaz	36,59	60,71
	O wyższych średnich dochodach	Ekwador	ropa, gaz	17,29	46,05
		Kolumbia	ropa	6,14	41,30
		Wenezuela	ropa, gaz	29,13	79,51
O niższych średnich dochodach	Boliwia	ropa, gaz	15,36	30,23	

B. PAŃSTWA BOGATE W ZASOBY SUROWCÓW MINERALNYCH (17)**

Kraje wschodzące i rozwijające się					
Europa i Azja Środkowa (1)	O niższych średnich dochodach	Armenia	żelazo, miedź, diamenty	0,80	49,37
Azja Wschodnia i Pacyfik (2)	O niższych średnich dochodach	Mongolia	miedź, złoto	13,12	52,18
		Papua-Nowa Gwinea	złoto	21,09	41,20
Afryka Subsaharyjska (11)	O wyższych średnich dochodach	Botswana	diamenty	2,19	71,19
		Namibia	diamenty	0,83	38,08
		Południowa Afryka	złoto	1,54	25,59
	O niższych średnich dochodach	Zambia	miedź	9,34	77,46

Region	Klasyfikacja wg poziomu dochodu	Państwo	Surowiec	Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB)	Średnioroczny eksport surowców (w % całkowitego eksportu)
Afryka Subsaharyjska (11)	O niskich dochodach	Demokratyczna Republika Konga	diamenty	4,58	40,53
		Gwinea	boksyty	8,44	77,98
		Mauretania	rudę żelaza	20,69	50,88
		Mozambik	boksyty	0,02	37,19
		Republika Środkowoafrykańska	diamenty	0,01	65,48
		Rwanda	cyna	0,02	29,42
		Sierra Leone	diamenty boksyty	0,30	33,36
Ameryka Łacińska i Karaiby (3)	O wyższych średnich dochodach	Chile	miedź	11,24	51,80
		Peru	złoto, miedź, srebro	3,57	45,97
	O niższych średnich dochodach	Boliwia	cyna, cynk	1,18	26,27

Suma państw bogatych w surowce: 51***

Objaśnienia:

¹ Państwa zostały określone jako zasobne w surowce na podstawie następujących warunków: średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB) przekraczają 25% lub 25% średniorocznego eksportu stanowią surowce (w latach 1995-2011).

² Ze względu na brak pełnych danych w badaniu nie uwzględniono następujące państwa: Czarnogórę i Kosowo w przypadku obu grup surowców oraz dodatkowo Tajwan, Laos, Afganistan, Demokratyczną Republikę Konga, Liberię i Sierra Leone w przypadku surowców paliwowych.

³ Niektóre państwa (Białoruś, Mjanma (Birna), Bhutan w przypadku państw bogatych w surowce paliwowe oraz Izrael, Tadżykistan, Niger w przypadku państw bogatych w surowce mineralne) nie zostały uwzględnione w notowaniach, mimo że spełnione zostały dla nich ograniczenia determinujące zasobność w surowce określone w ramach założeń badawczych przyjętych w niniejszej rozprawie. Przyczyny eliminacji wymienionych państw

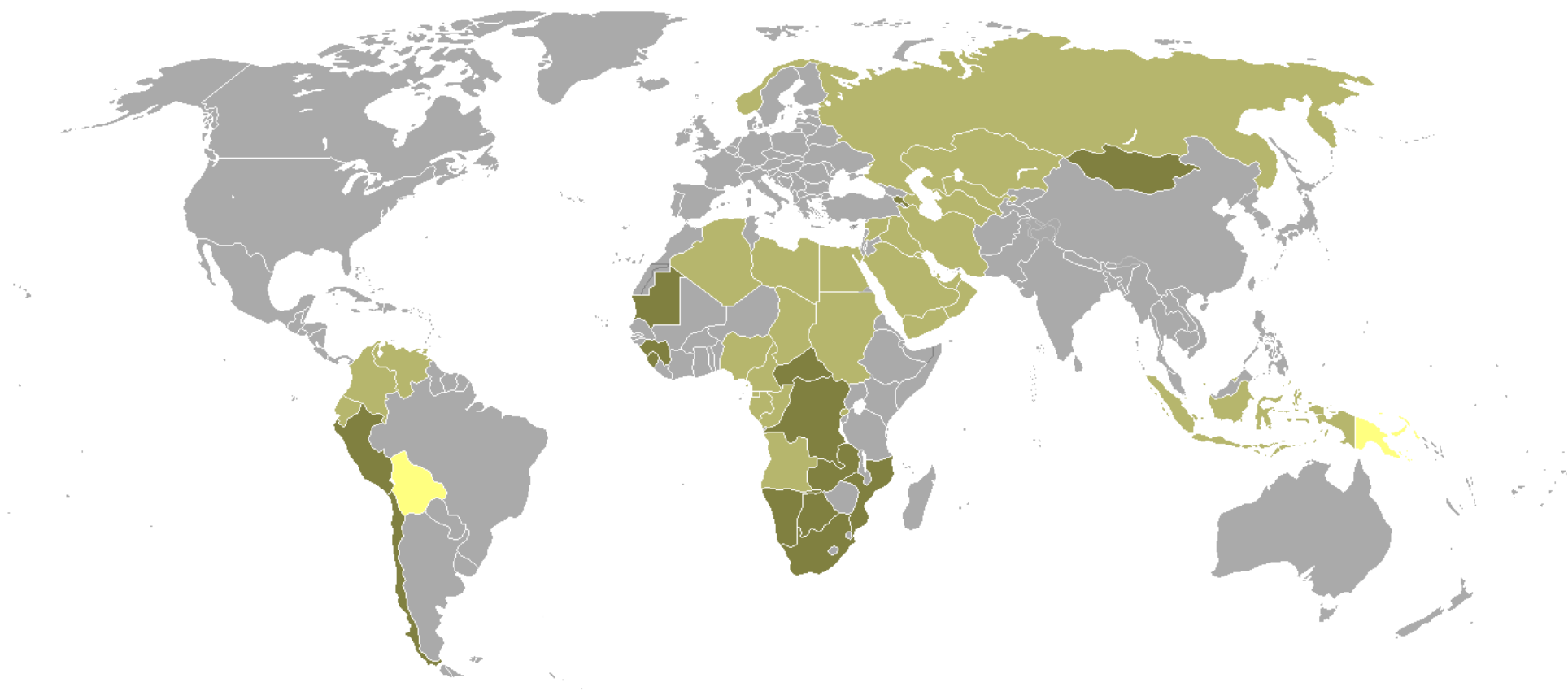
zostały szczegółowo opisane w pierwszej części czwartego rozdziału niniejszego opracowania.

* W nawiasach przy każdej grupie państw podano liczbę państw w grupie.

** W przypadku średniorocznych dochodów branży wydobywczej (w % PKB) dla surowców mineralnych ze względu na brak danych wyjątkowo nie zostały uwzględnione perły, kamienie szlachetne i półszlachetne.

*** Papua-Nowa Gwinea oraz Boliwia znajdują się w grupie zarówno państw bogatych w surowce paliwowe jak i mineralne.

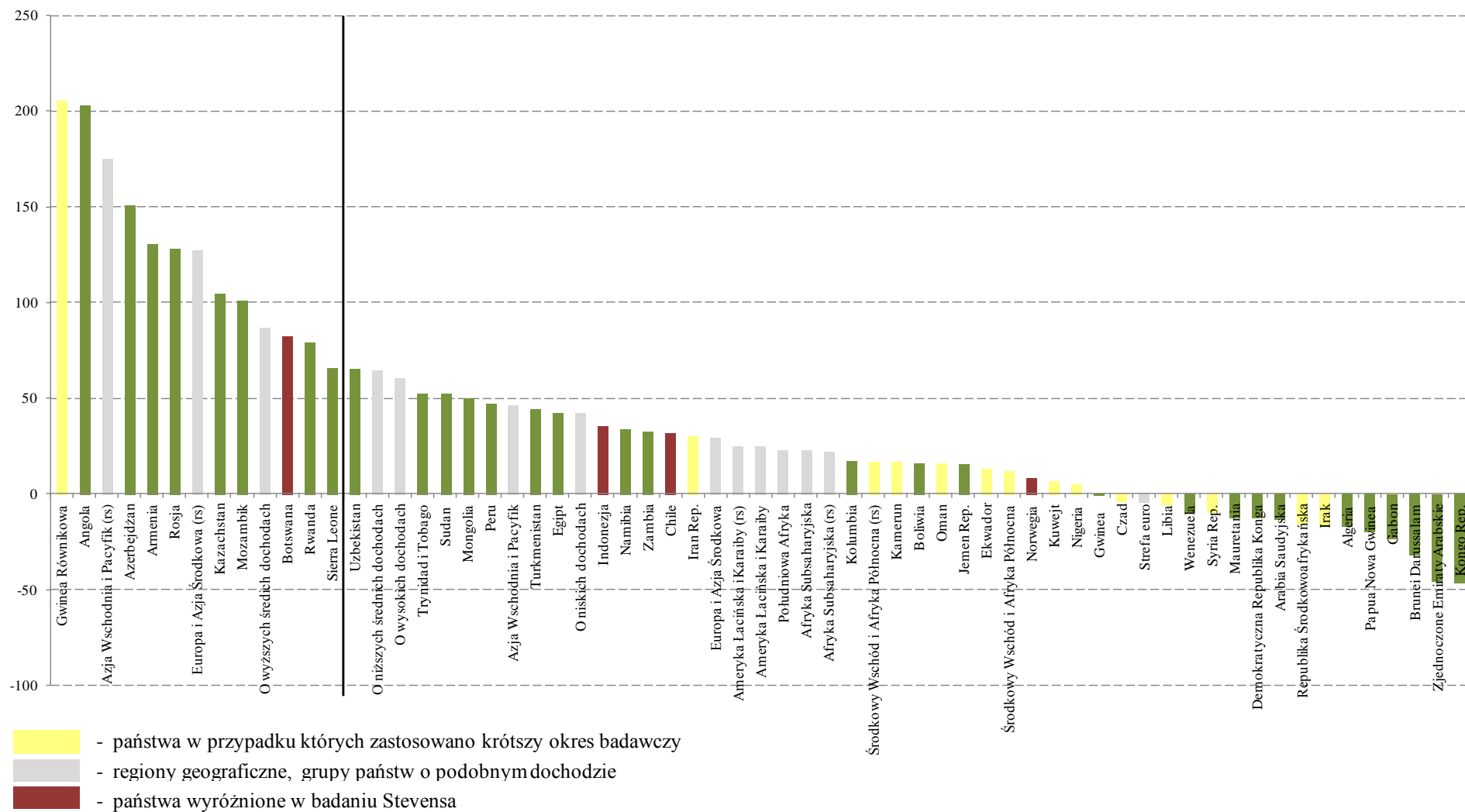
Źródło: opracowanie własne na podstawie [The World Bank 2013 b; UNCTADSTAT 2013]

- państwa bogate w zasoby surowców paliwowych
- państwa bogate w zasoby surowców mineralnych
- państwa bogate zarówno w zasoby surowców paliwowych jak i mineralnych

Rysunek 19. Państwa bogate w złoża surowców naturalnych 1995-2011

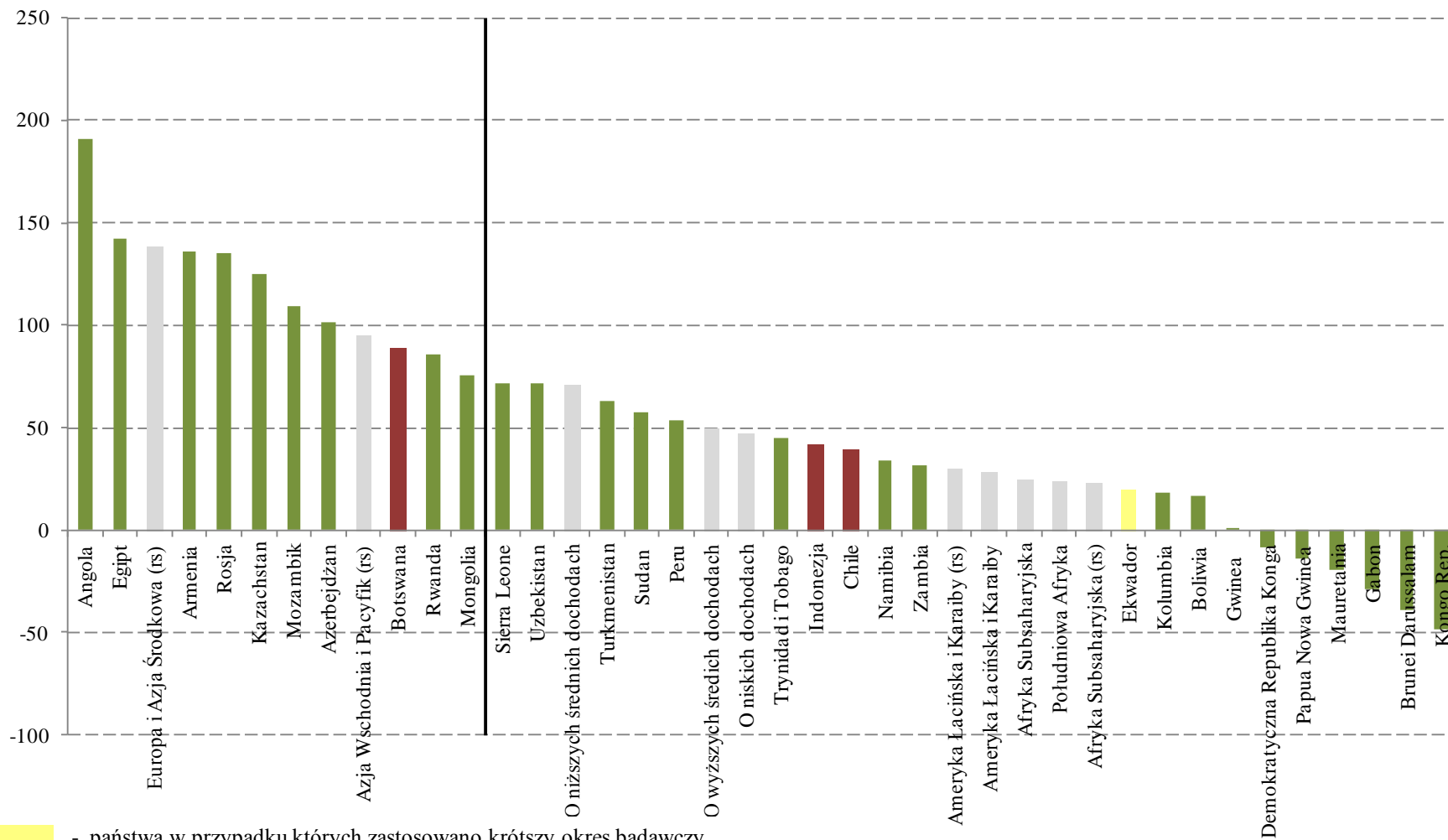
Źródło: opracowanie własne

(rs) - oznacza, że w danej grupie uwzględniono wyłącznie kraje rozwijające się

Rysunek 20. Zmiana pozasurowcowego PKB *per capita* (w %) w latach 1995-2010 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych

Źródło: opracowanie własne

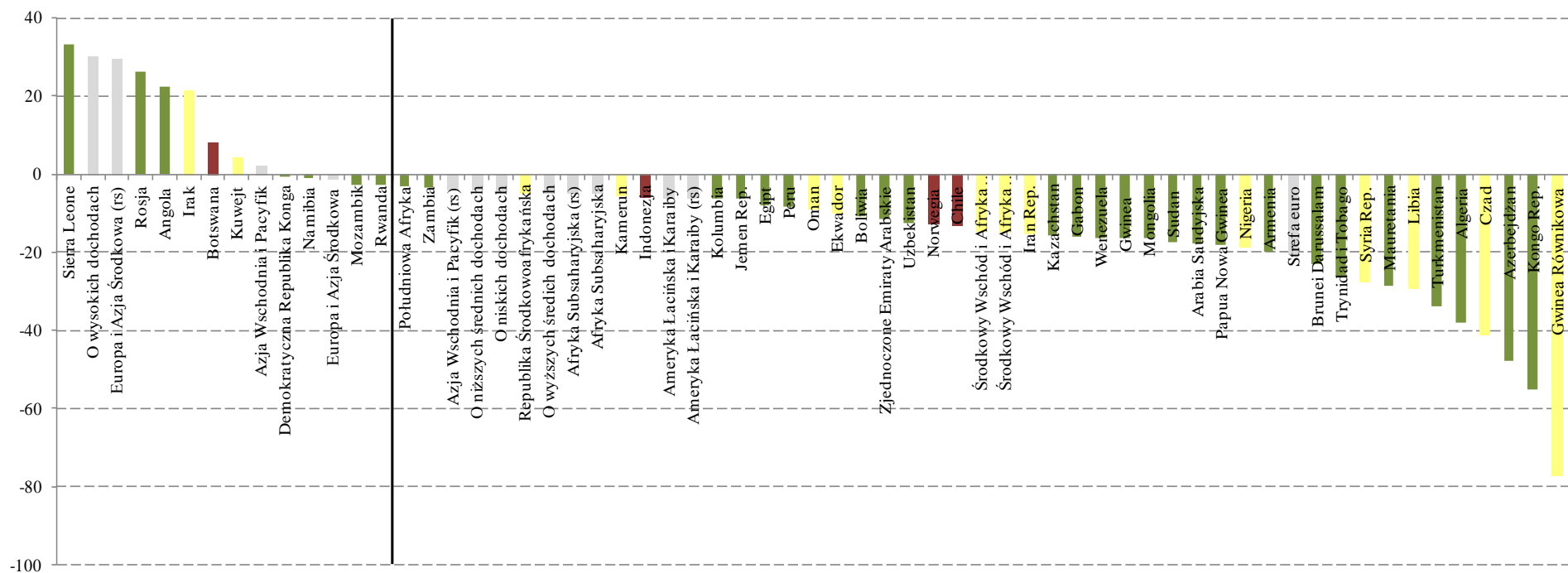

- państwa w przypadku których zastosowano krótszy okres badawczy
- regiony geograficzne, grupy państw o podobnym dochodzie
- państwa wyróżnione w badaniu Stevensa

(rs) - oznacza, że w danej grupie uwzględniono wyłącznie kraje rozwijające się

Rysunek 21. Zmiana pozasurowcowego PKB per capita (w %) w latach 1995-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych

Źródło: opracowanie własne

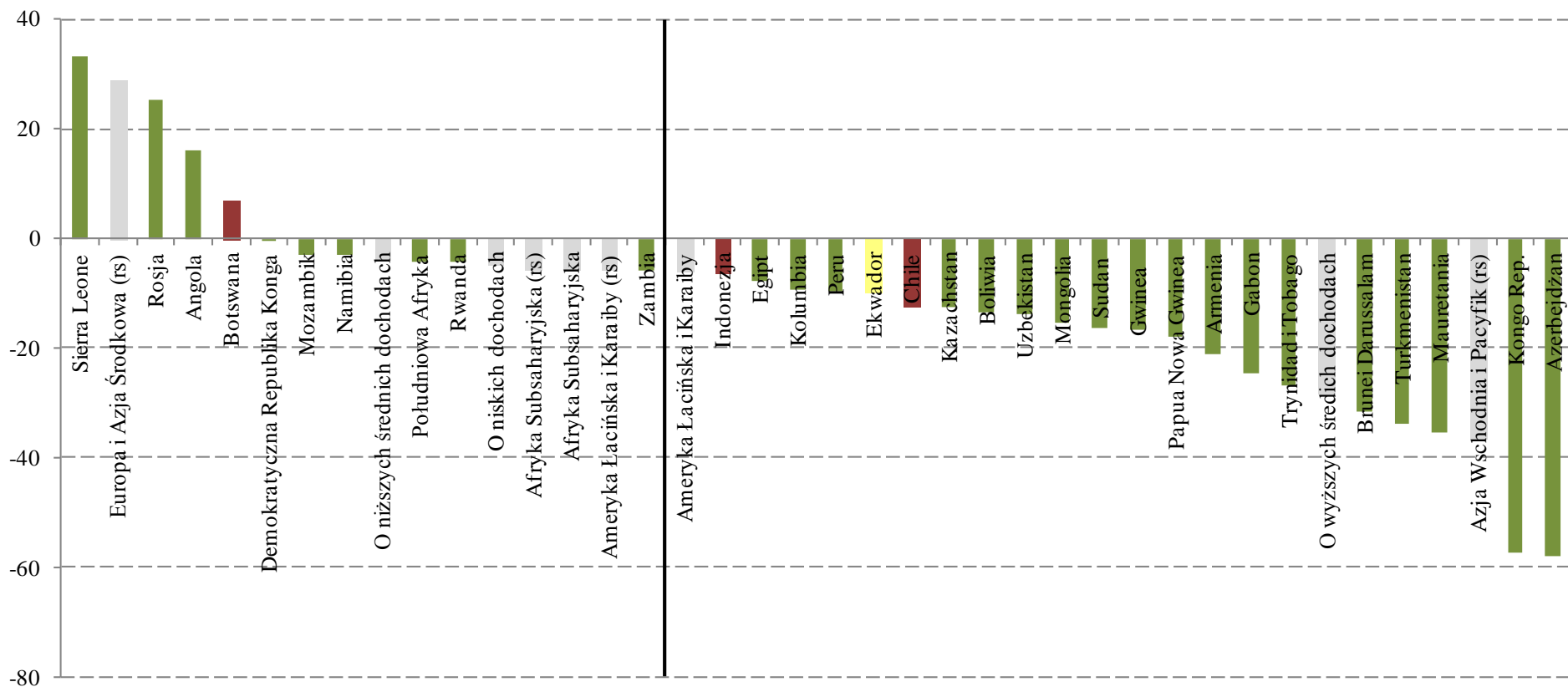

- państwa w przypadku których zastosowano krótszy okres badawczy
- regiony geograficzne, grupy państw o podobnym dochodzie
- państwa wyróżnione w badaniu Stevensa

(rs) - oznacza, że w danej grupie uwzględniono wyłącznie kraje rozwijające się

Rysunek 22. Zmiana wartości dodanej sektorów pozasurowcowych (w %) w latach 1995-2010 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych

Źródło: opracowanie własne

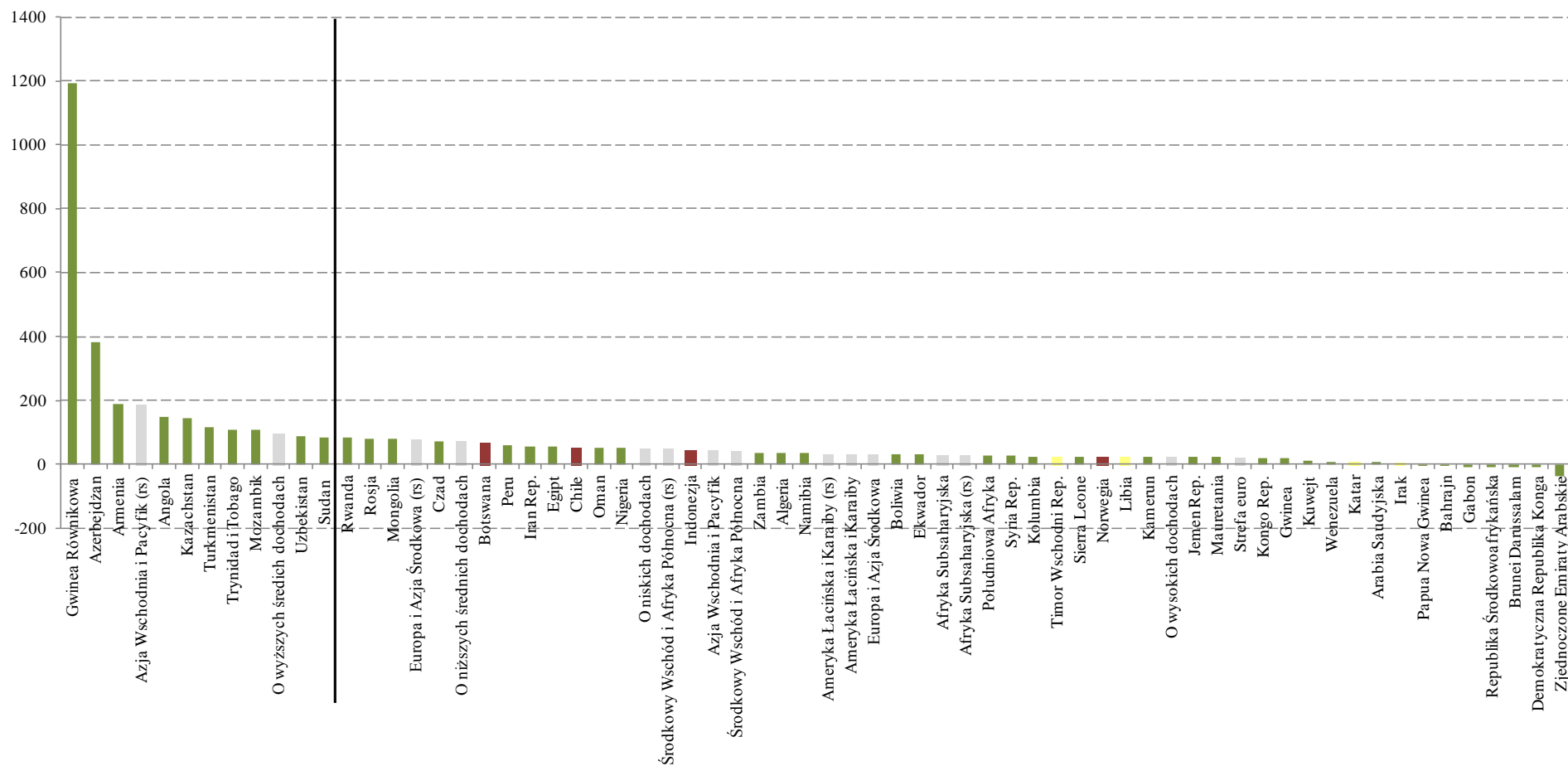

- państwa w przypadku których zastosowano krótszy okres badawczy
- regiony geograficzne, grupy państw o podobnym dochodzie
- państwa wyróżnione w badaniu Stevensa

(rs) - oznacza, że w danej grupie uwzględniono wyłącznie kraje rozwijające się

Rysunek 23. Zmiana wartości dodanej sektorów pozasurowcowych (w %) w latach 1995-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych

Źródło: opracowanie własne

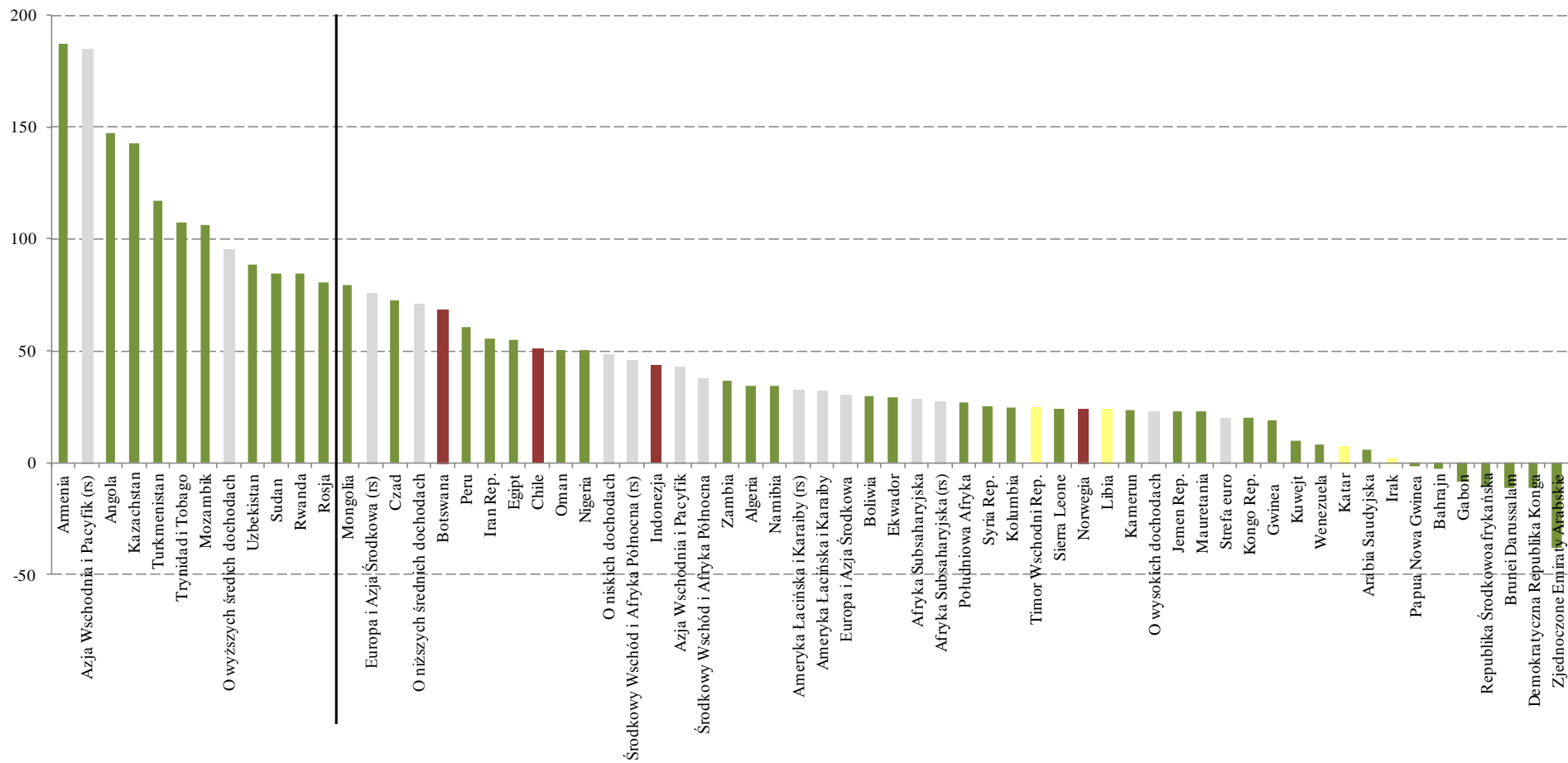

- państwa w przypadku których zastosowano krótszy okres badawczy
- regiony geograficzne, grupy państw o podobnym dochodzie
- państwa wyróżnione w badaniu Stevensa

(rs) - oznacza, że w danej grupie uwzględniono wyłącznie kraje rozwijające się

Rysunek 24 A. Zmiana realnego PKB per capita (w %) w latach 1995-2010 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych

Źródło: opracowanie własne

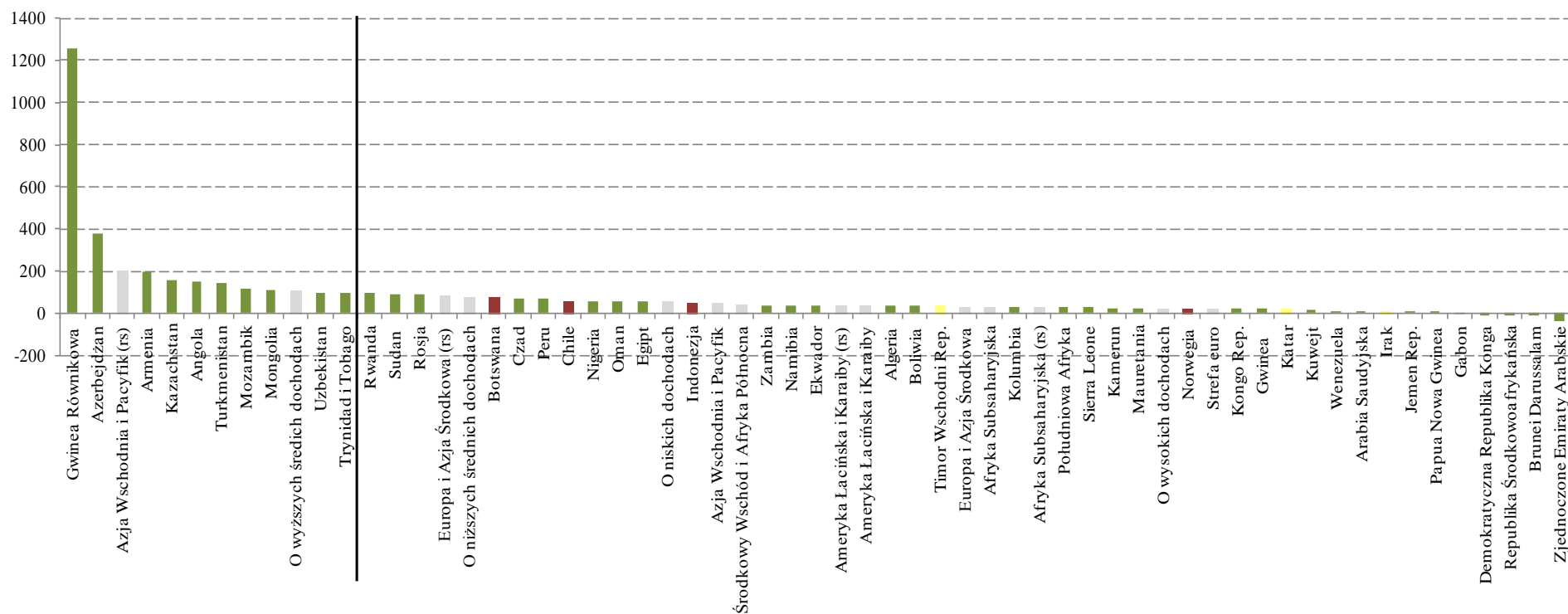
- państwa w przypadku których zastosowano krótszy okres badawczy
- regiony geograficzne, grupy państw o podobnym dochodzie
- państwa wyróżnione w badaniu Stevensa

(rs) - oznacza, że w danej grupie uwzględniono wyłącznie kraje rozwijające się

Rysunek 24 B. Zmiana realnego PKB per capita (w %) w latach 1995-2010 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych⁷⁵

Źródło: opracowanie własne

⁷⁵ W celu bardziej przejrzystej prezentacji danych na rysunku 24 B nie uwzględniono Gwinei Równikowej i Azerbejdżanu

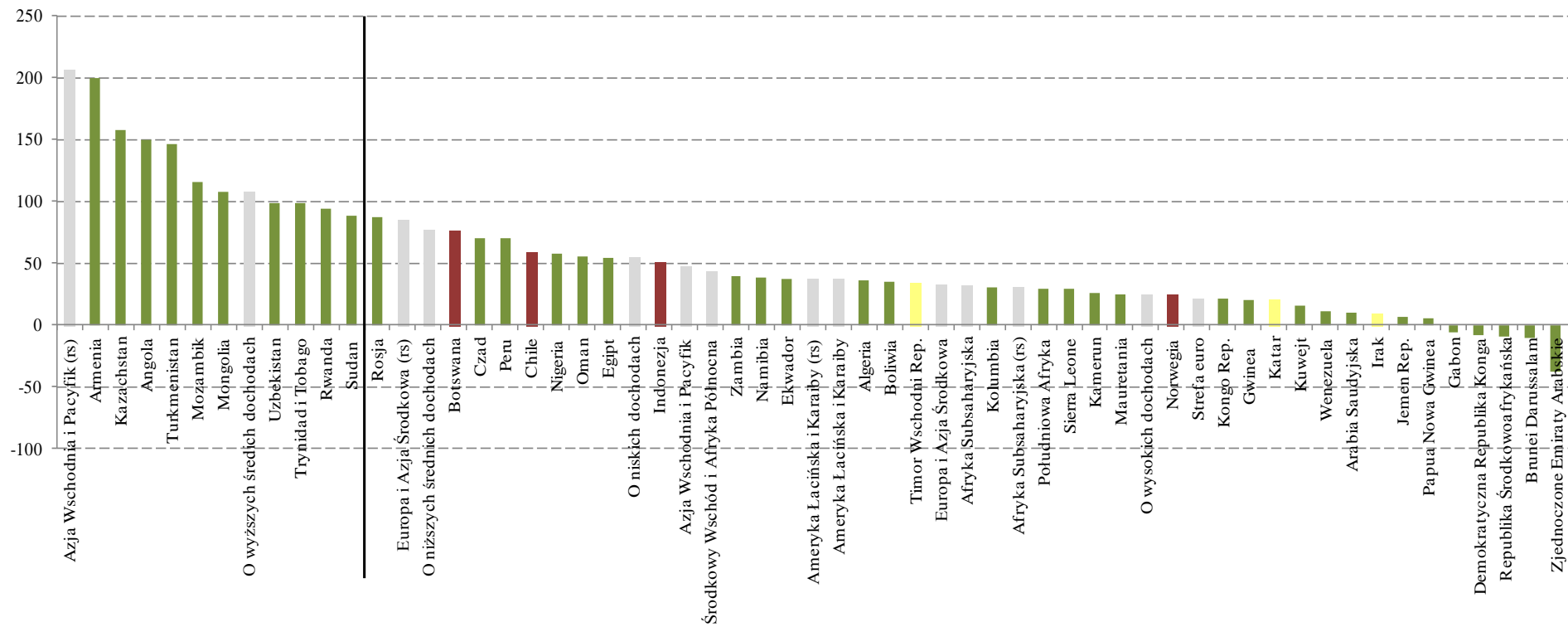

- państwa w przypadku których zastosowano krótszy okres badawczy
- regiony geograficzne, grupy państw o podobnym dochodzie
- państwa wyróżnione w badaniu Stevensa

(rs) - oznacza, że w danej grupie uwzględniono wyłącznie kraje rozwijające się

Rysunek 25 A. Zmiana realnego PKB *per capita* (w %) w latach 1995-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych

Źródło: opracowanie własne

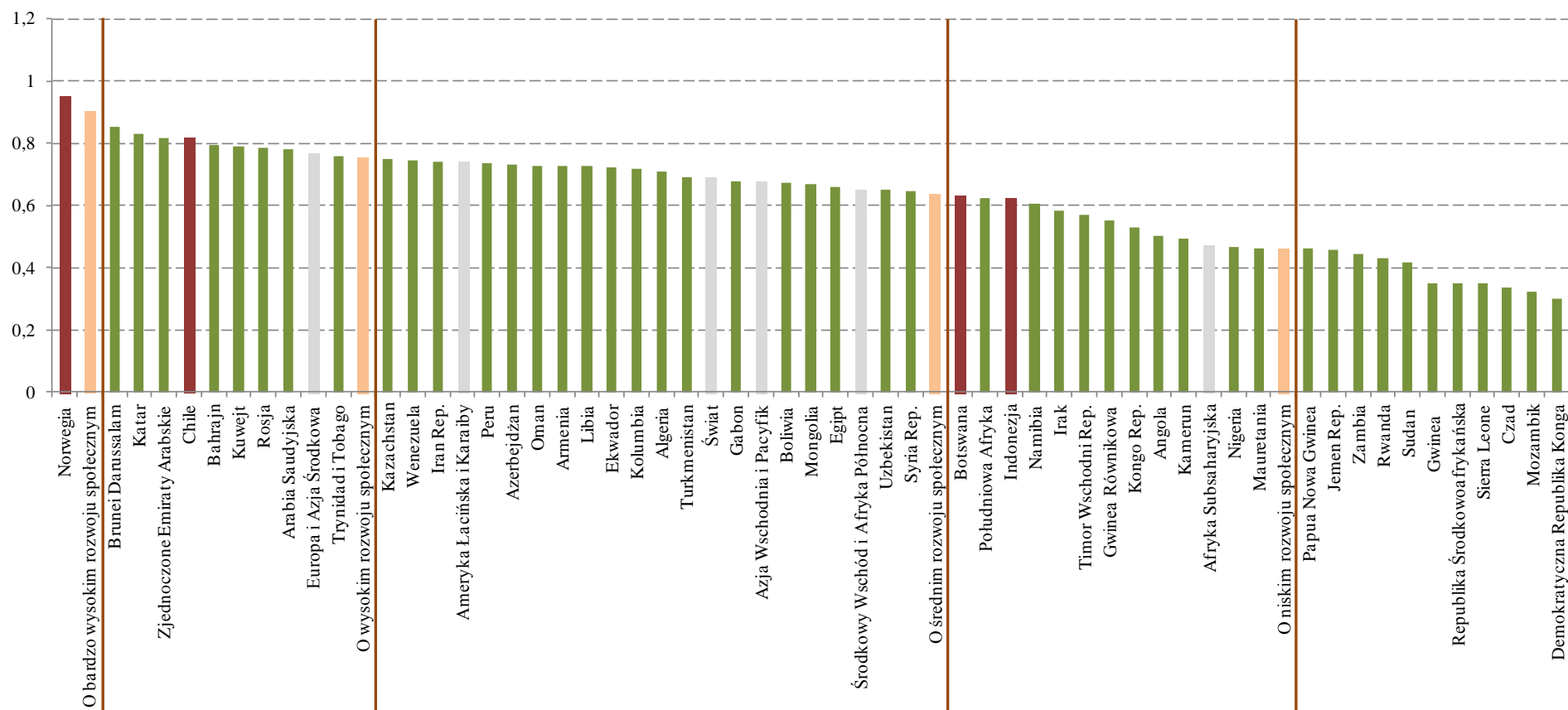
- państwa w przypadku których zastosowano krótszy okres badawczy
- regiony geograficzne, grupy państw o podobnym dochodzie
- państwa wyróżnione w badaniu Stevensa

(rs) - oznacza, że w danej grupie uwzględniono wyłącznie kraje rozwijające się

Rysunek 25 B. Zmiana realnego PKB per capita (w %) w latach 1995-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych⁷⁶

Źródło: opracowanie własne

⁷⁶ W celu bardziej przejrzystej prezentacji danych na rysunku 25 B nie uwzględniono Gwinei Równikowej i Azerbejdżanu

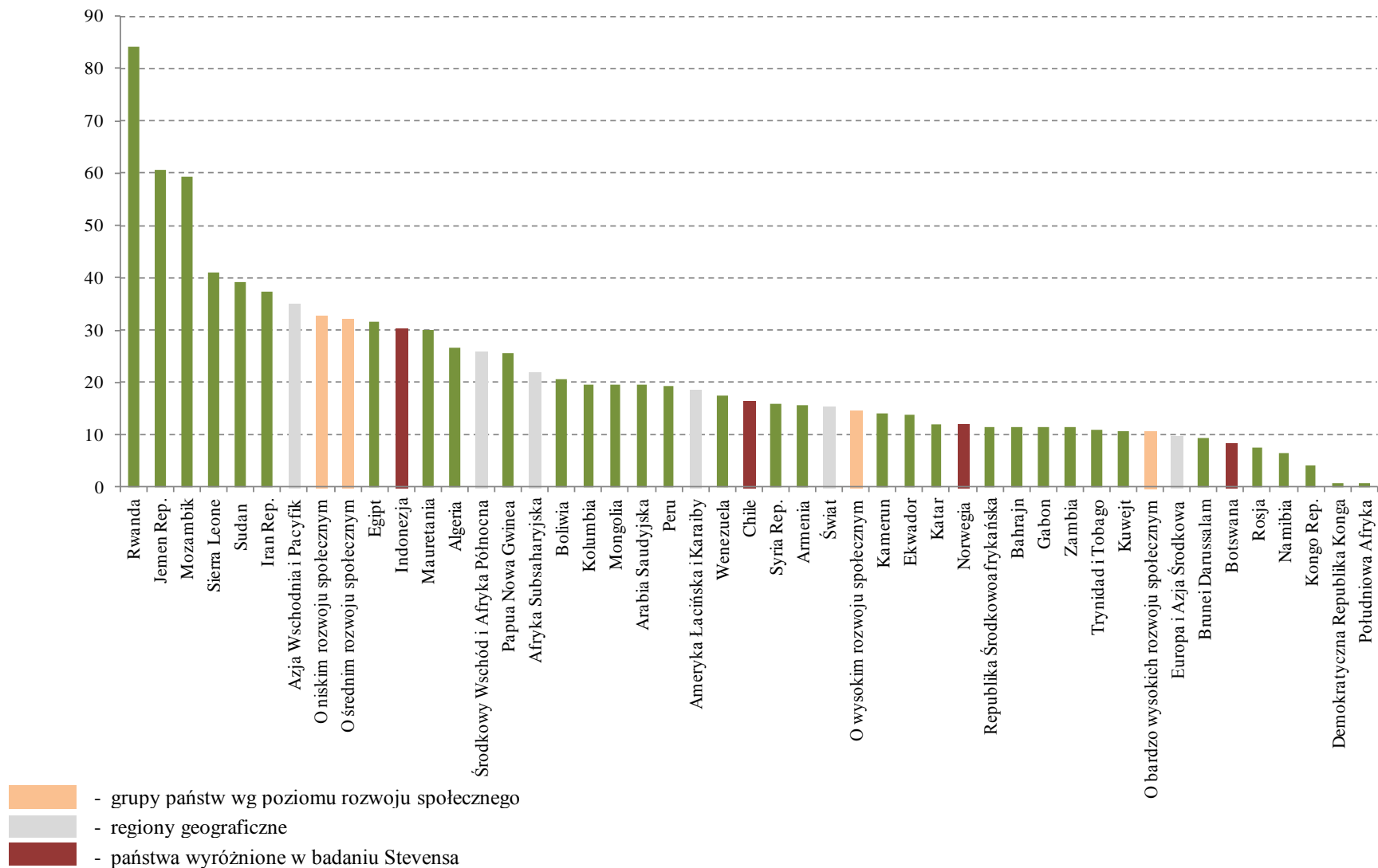

- grupy państw wg poziomu rozwoju społecznego
- regiony geograficzne
- państwa wyróżnione w badaniu Stevensa

(rs) - oznacza, że w danej grupie uwzględniono wyłącznie kraje rozwijające się

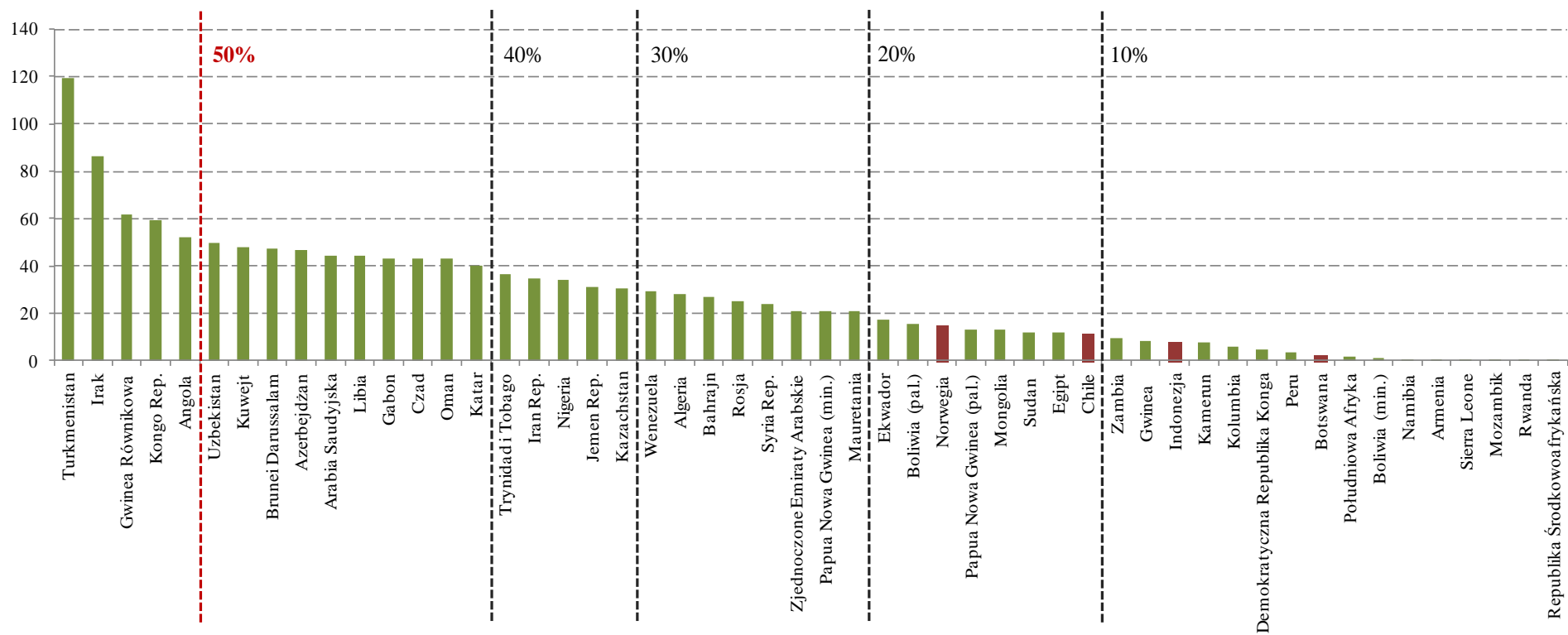
Rysunek 26. Wskaźnik rozwoju społecznego (ang. Human Development Index) w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych - ranking dla roku 2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Human Development Reports 2013]

Rysunek 27. Zmiana wg wskaźnika rozwoju społecznego (ang. Human Development Index) w latach 1990-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych

Źródło: opracowanie własne

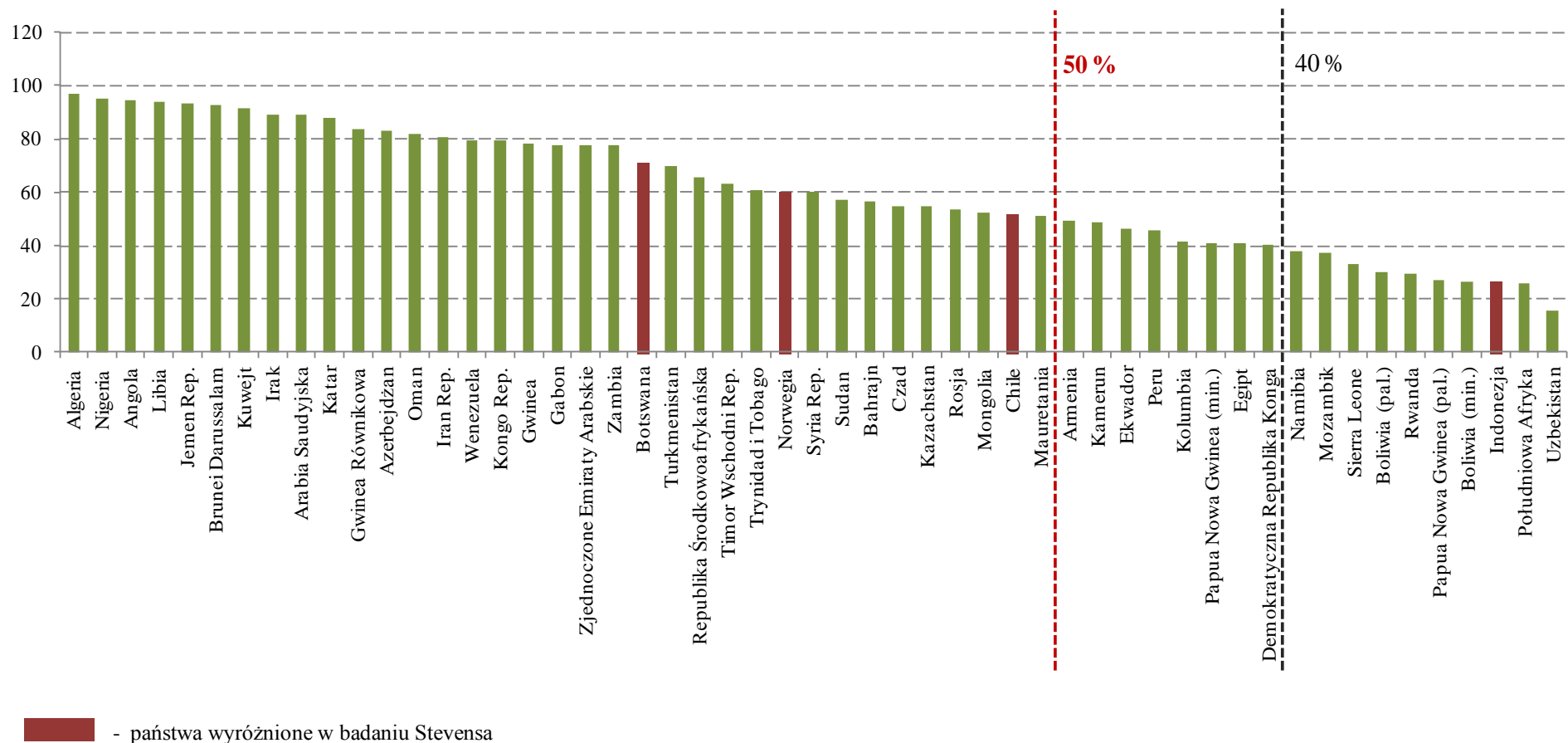

■ - państwa wyróżnione w badaniu Stevensa

(min.), (pal.) - w przypadku Papua Nowej Gwinei oraz Boliwii oznaczenia wyników dotyczących odpowiednio surowców mineralnych i paliwowych

Rysunek 28. Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % PKB) w latach 1995-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych

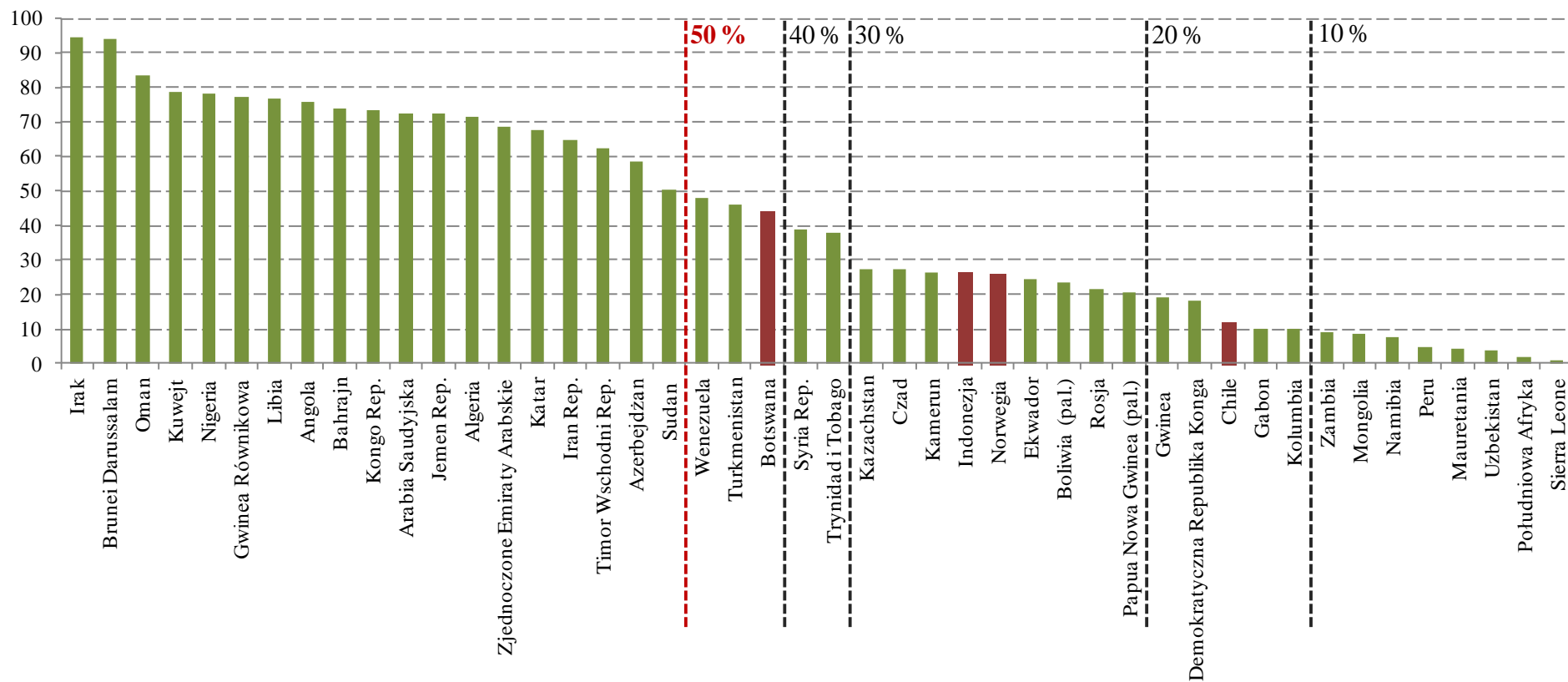
Źródło: opracowanie własne

(min.), (pal.) - w przypadku Papua Nowej Gwinei oraz Boliwii oznaczenia wyników dotyczących odpowiednio surowców mineralnych i paliwowych

Rysunek 29. Średnioroczny eksport surowców (w % całkowitego eksportu) w latach 1995-2011 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych

Źródło: opracowanie własne

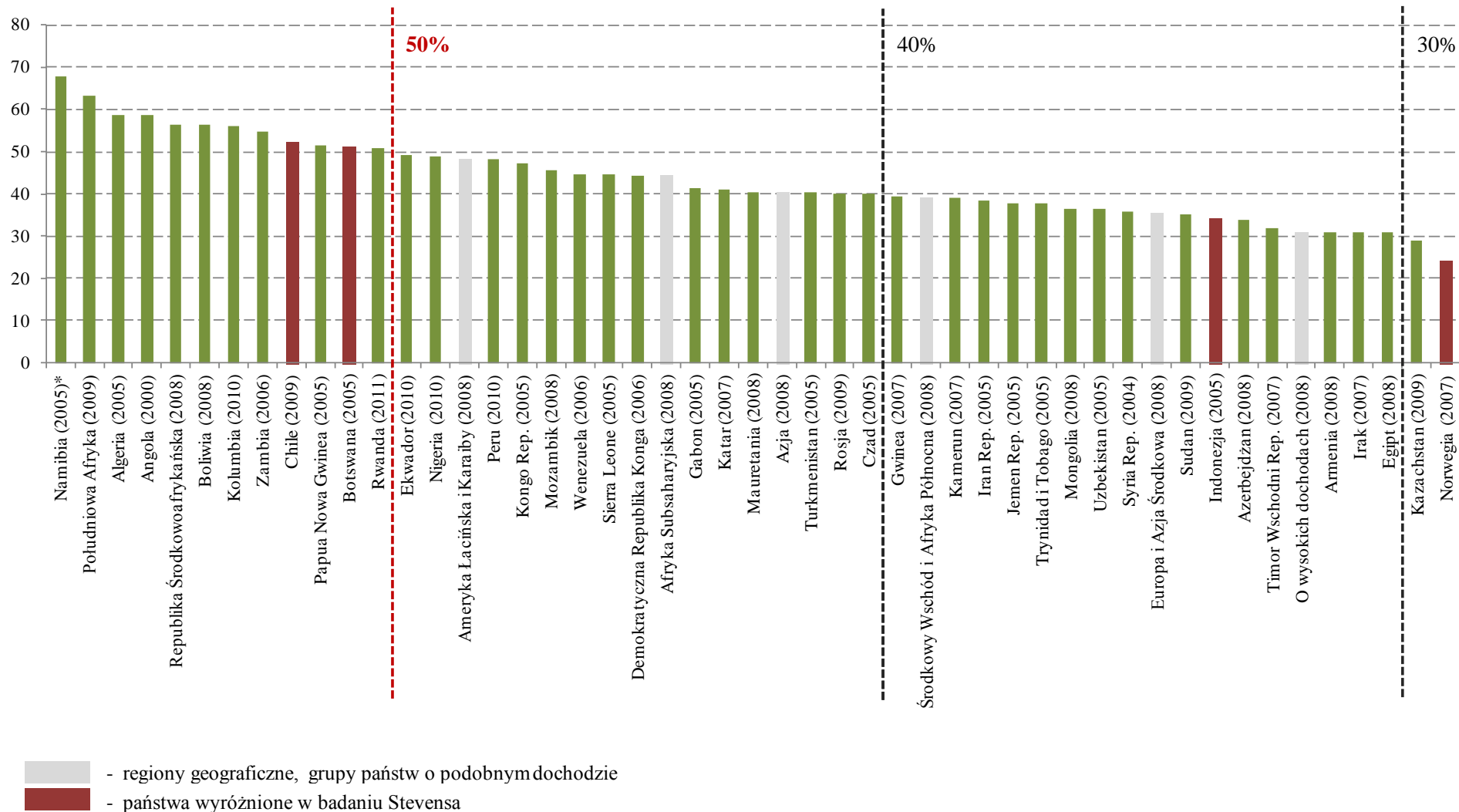

■ - państwa wyróżnione w badaniu Stevensa

(min.), (pal.) - w przypadku Papua Nowej Gwinei oraz Boliwii oznaczenia wyników dotyczących odpowiednio surowców mineralnych i paliwowych

Rysunek 30. Średnioroczne dochody branży wydobywczej (w % całkowitego dochodu budżetu państwa) w latach 2000-2007 w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie [International Monetary Fund 2010]

* W nawiasach przy każdym państwie (regionie) podano rok dla którego dostępne są najbardziej aktualne dane współczynnika

Rysunek 31. Wskaźnik Nierówności Społecznej (Współczynnik Giniego) (w %) w państwach bogatych w złoża surowców naturalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie [The World Bank 2013 b; Ortiz, Cummins 2011]